

ERDÉLYI MÚZEUM ^{EMe}

LXXV. KÖTET

2013. 2. FÜZET

Az érzékelés és megértés viszonya Platónnál

*

Térkonceptiók a középkori és reneszánsz tractatusok alapján

*

Testiség az észlelésben és a fogalomalkotásban

*

A festészet megélt-világa

*

A fenomenális tapasztalat és az intencionalitás kapcsolata

*

Karl Jaspers neogesztencialista nézőpontból

*

Az én oszcillációjának ontikus konstrukciói József Attila néhány költeményében

*

Hangmondatok

*

A kulturális identitás dekonstrukciós igénye – posztmodern megközelítés

*

A konzervatív politika lehetőségei Kelet-Európában

*

A hatalom nyomában

*

Kommunikatív hatékonyság és/vagy megértő kommunikáció

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2013
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcészlet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtitkár),
Feyné Vincze Mária, Tánzos Vilmos, Veress Károly

A szám szerkesztője

Veress Károly

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 Románia; e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
GLORIA–IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Péter Mónika

Az érzékelés és megértés viszonya Platónnál

Az ember a világban mindig is értelmezőként, megértőként van jelen. A befogadóban az ismerőség és az idegenség egymással ütköző egybeesése kiváltja a dologhoz való értelmező visszatérést. Éppen ezért a megértési folyamat tisztázásának kérdése végigkíséri a filozófiai, ezen belül az esztétikai gondolkodás történetét. E kérdésfeltevésben mindig felmerül a művészet szétválaszthatatlanságát spirituális és érzéki természetének konfliktusa, az, hogy van egy része, ami a szellemhez, a racionális megértéshez szól, és egy másik része, ami az érzékekhez, e kettő pedig nincs meg egymás nélkül. A művészet története során állandóan tisztázásra szorult az, hogy a különböző művészetek voltaképpen milyen szerepet is töltenek be az emberek életében, hasznosnak vagy inkább károsnak tekinthetőek-e. Nem mással, mint a művészet létjogosultságának folyamatosan megújuló, ma is aktuális kérdésével állunk szemben. Kérdés az, hogy ha a művészet létjogosultsága a kultúra évszázadainak folyamán állandóan megkérdőjeleződött, mi az, ami ennek ellenére életben tartotta, életben tartja, mi az, ami mégis biztosítja az állandóan megkérdőjeleződött legitimitást. A művészet létjogosultságát általában csak az egyik oldal, mégpedig a spirituális oldal tudta volna garantálni, azonban az érzéki, voltaképpen esztétikai oldal kiiktathatatlanságát jelenlétének problémájával folyamatosan szembesülniük kellett a művészetéről gondolkodóknak.

A művészet létjogosultságának, az érzékelés problematikájának kérdése az ókorig nyúlik vissza. Az ókori gondolkodók arra keresték a választ, hogy az ember miként is tesz szert ismereteire, eközben milyen folyamatok játszódnak le benne, ugyanakkor mi képezi az ismeretszerzés alapját. E kérdéskör megválaszolására két alternatíva adódott, miszerint az ismeretek forrása vagy az érzéki megismerésben, vagy pedig az isteni értelmi szemlélésben lelhető fel. E kérdéskört az ésszerűség szempontjai alapján közelítették meg, e viszonylatban pedig felmerült az érzékek megbízhatóságának kérdésessége és annak problematikája, hogy mentális fogalmaink miként is kapcsolódnak a világban fellelhető kategóriákhoz. Felfogásukban az egyedi tapasztalat változékony, és ki van szolgáltatva az érzékszervek aktuális működésének, ahhoz pedig, hogy a fogalmak a megismerést szolgálják, állandónak, absztraktnak, logikusnak és egyetemesnek kell lenniük.¹

E tanulmányban Platón érzékelés- és megértéskoncepcióját vizsgálom, arra keresve a választ, hogy a megértésben milyen szerepet is tulajdonít az érzékeknek. Ugyanakkor kérdésként merül fel az, hogy érzékelés révén képesek vagyunk-e bármit is megérteni, képes-e az érzékelés arra, hogy tudást közvetítsen, vagy pedig más úton teszünk szert ismereteinkre. A tanulmány második felében pedig azt vizsgálom, hogy a platóni esztétikai ideológiában milyen szerepet kap maga a műalkotás, miben is áll az érzéki művészet, az alkotás értéke?

Péter Mónika (1984) – magyartanár, doktorandusz BBTE, Kolozsvár, peter.monika@yahoo.com

A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841 számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás” című projekt keretében készült.

¹ Vö.: *Általános pszichológia*. II. Szerk. Csépe Valéria–Györi Miklós–Ragó Anett. Bp. 2007. 282.

Platón megismeréskoncepcióját nagyban meghatározza az úgynevezett „kétvilág” elmélete, amely szerint különbséget tesz a keletkezés és a létezés térben és időben lévő világa között. Koncepciójában a létezés világát a változatlanság, idealitás és normativitás határozza meg, és csakis a gondolkodás számára férhető hozzá. Az ideák olyan örök, változatlan létezők, amelyek az égen, egyetlen példányban és ugyanakkor változatlan formában jelennek meg. Ezzel szemben a keletkezés világa a változatlan struktúrák mulandó leképezéseként, ideiglenes tökéletlen utánpótlásként jelennek meg, és az érzékelés hatókörébe tartoznak. Parmenidész nyomán az érzéklet állandóan keletkező és elmúló dolgait nem tekintette létezőknek, mivel azok az időben folyamatosan változnak és elmúlnak. Platón tehát az ideákat mint a tudás tárgyait azért különítette el az érzékelés tárgyaitól, mert az utóbbiak állandó változásban vannak, ezért megismerhetetlenek. Ebben az értelemben az „igaz tudás” a változatlan tárgyak megismerését célozza. A tapasztalati világ nem rendelkezik állandósággal, éppen ezért tárgyairól sem alkotható *biztos tudás*.

Platón érzékelésről, észlelésről alkotott koncepciója már a *Phaidón* című dialógusában² megjelenik. Szókratész saját kivégzése előtt barátaival a halálról, a lélek halhatatlanságáról (mint a visszaemlékezés és tudásszerzés kulcsáról) és az ideáknak a világrendben betöltött szerepéről beszélget.³ Az alapkérdést Szókratész azon kijelentése veti fel, mely szerint az igazi filozófus kész és hajlandó a halálra. Először is megfogalmazódik a kérdés, hogy a lélek milyen esetben is képes az igazság kitapintására, „mert amikor a test segítségével próbál megvizsgálni valamit, világos, hogy az félrevezeti”.⁴ Tehát eszerint a testi érzékek, látás, hallás nem képesek feltárni az igazságot, a test az, ami félrevezet, csakis a gondolkodás számára világosodik meg bármely létező. Platón még tovább megy, amikor ezt mondja: „És bizonyos akkor gondolkodik a lélek a legszebben, amikor nem homályosítja el ezek közül egyik sem, sem a hallás, sem a látás, sem a fájdalom, sem a gyönyörűség, hanem amikor a legnagyobb mértékben önmagáért való, a jódollgába küldve a testet, és amennyire csak lehet, nem közösködik vele, és a vele való érintkezés nélkül tapogatózik a létező felé”.⁵ Mindebből kiderül az, hogy voltaképpen a lélek privilegizálódik a testtel szemben, sőt épp a test lesz az, ami megakadályozza a tiszta megismerést: „hogy ha valaha is tisztán akarunk tudni valamit, el kell a testtől szakadnunk, és csupán a lélekkel kell szemlélni a dolgokat önmagukban.”⁶ A létező megragadását az végzi a legtisztábban, „aki a leginkább önmagáért való elgondolással közelít minden egyes dologhoz, és sem a látást nem használja fel hozzá, sem bármelyik más érzékét, egyetlenegy sem hurcolva magával a gondolkodás csatlósaként, hanem csak önmagáért való letisztult gondolkodással törekszik megragadni minden egyes önmagáért való dolgot a létezők közül, a lehető legnagyobb mértékben elszakadva [...] az egész testétől, mely csak zavarja a lelket”.⁷

A dialógusban megjelenő koncepció szerint a létező megismerésére, az igazság kitapintására csakis a lélek képes a gondolkodás által. Az érzékek, a test nemhogy segítségére lenne a léleknek, hanem épp ellenkezőleg, a test az, ami gátat szab neki, éppen ezért, amennyire csak

² Platón: *Phaidón*. = *Platón összes művei*. I. Bp. 1984. 1019–1119.

³ A megfogalmazott problémák mindenikét nem áll módunkban tárgyalni, csakis az érzékelésről alkotott koncepciót emelem ki.

⁴ Platón: *Phaidón*. 65b.

⁵ Uo. 65c.

⁶ Uo. 66e.

⁷ Uo. 66a.

lehet, ki kell iktatni, annak érdekében, hogy az igazság, az eszmélet elérhetővé váljék. A testtől való végleges elválás pedig épp a halálban történik meg. Ezzel mintegy bizonyítást nyer Szókratésznek a dialógus elején felvetett hipotézise.

Platón az érzékelésről, észlelésről⁸ alkotott koncepcióját legteljesebben a *Theaitétosz* című dialógusában⁹ fejti ki, amikor is a „mi a tudás?” kérdésre keresi a választ. A dialógus elején Szókratész az ifjak felől érdeklődik, Theodoroszt kérdezi meg, hogy ismer-e kiemelkedő személyiséget az athéni fiatalok között. Theodorosz Theaitétoszt dicséri Szókratésznek, aki magához hívja őt, és beszélgetést kezdeményez vele, s hogy próbára tegye képességét, a „mi a tudás?” kérdést intézi hozzá.

A dialógusban a tudás fogalmának vizsgálata három részre tagolódik. Az első tézis azt vizsgálja és cáfolja, ami szerint a tudás és az érzékelés (*aiszthészisz*) azonos. A második részben Theaitétosz a tudást igaz véleményként vagy ítéletként, majd pedig a harmadik lépésben kifejtett igaz véleményként határozza meg.

Theaitétosz első definíciója alapján a tudás nem más, mint érzékelés: „...aki érzékelni tud valamit, az tudja is azt; mármint eszerint, úgy látszik, a tudás semmi egyéb, mint érzékelés.”¹⁰ E meghatározás egyben olyan azonosságállítás, amely mintegy kimondja a tudás és érzékelés szigorú egyezését (hiszen azt állítja, hogy minden érzékelés tudás, és minden tudás érzékelés), s mint ilyen az empirizmus általános s egyben radikális megfogalmazásaként értelmezhető. Nem azt állítja, hogy ismereteink forrását az érzéki tapasztalásban lelhetjük fel, hanem a tudás lényegi, alapvető komponenseként az érzékelést és az érzékelés szolgáltatja érzéki benyomásokat jelöli ki.¹¹ Szókratész annak érdekében, hogy a definíció igazságtartalmát tisztázhassa, arra keresi a választ, hogy milyennek kellene lennie az érzékelésnek ahhoz, hogy valóban azonosnak tekinthessük a tudással. Szókratész tehát a *mi az érzékelés* vagy tágabb értelemben, milyen szálak fűzik az embert az őt körülvevő világhoz, milyen az az ember és az a külvilág, amely kapcsolatba lép egymással a megismerés során, kérdéseit helyezi vizsgálódásának a középpontjába.¹²

A tudás egyenlő érzékelés definíciójának vizsgálata érdekében Szókratész Prótagorász *homo mensura* tételéhez, amely szerint „minden dolognak mértéke az ember, a létezőknek is, amint vannak, a nem létezőknek is, amint nincsenek”,¹³ és Hérakleitosz *panta rei*,¹⁴ azaz „minden mindig mozgásban van” tételéhez nyúl vissza, s ezekkel állítja szembe.

⁸ Bárány István hívja fel arra a figyelmet, hogy a dialógusban megjelenő *aiszthészisz* (érzékelés) fogalom többértelmű, nem csupán az érzékelés folyamatát, hanem a folyamat eredményét, az érzeteket, érzékleteket és érzéki benyomásokat is jelöli. Platón érzékelés (*sensatio*) és észlelés (*perceptio*) között nem tesz fogalmi különbséget. A dialógus első részében a példa alapján Szókratész kiindulópontja a manapság érzetadatoknak nevezett tulajdonságok – szín, hang – passzív befogadása, a későbbiekben viszont az *aiszthészisz* egy személyre vagy tárgyra is vonatkozhat, mintegy annak a személynek vagy tárgynak mint valamely tárgynak vagy személynek a felismerése jelenik meg. A fordítások az *aiszthészisz*t érzékelésnek fordították, mivel természetesebbnek hangzik, a továbbiakban pedig én is ezt használom.

⁹ Platón: *Theaitétosz*. = Platón összes művei. II. Bp. 1984. 895–1170.

¹⁰ Uo. 151e.

¹¹ Vö. Bárány István: *A Theaitétosz helye a Platón életművön belül*. = *Theaitétosz*. Platón összes művei kommentárokkal. Szerk. Bárány István. Bp. 2001. 140.

¹² Uo. 142.

¹³ Platón: *Theaitétosz*. 152a.

¹⁴ Uo. 152e.

Szókratész értelmezésében Prótagorász e tétellel azt fejezi ki, hogy minden úgy *van* számomra, ahogy nekem *látszik*; számodra pedig úgy *van*, ahogy neked *látszik*.¹⁵ Azaz minden egyes dolog valóban olyan, amilyennek az éppen érzékelő személy számára tűnik, vagyis a dolgok a valóságban mindenkinek olyanok, amilyenek az illető azokat látja és érzi, s így mindenkinek az lesz a valóság, amit ő annak lát és tart. Arra a kérdésre, hogy mely dolgok létének és nemlétének, valóságos és nem valóságos voltának a mértéke az ember, két válaszlehetőség fogalmazható meg: vagy mindennek, vagy pedig csak az érzéki benyomásoknak.¹⁶ Szókratész egy radikálisabb nézetet jelenít meg, amikor azt mondja, hogy nem pusztán érzéki benyomásai lesznek mindig valóságosak és igazak, hanem érzései, félelmei, vágyai, öröme, bánata úgyszintén.¹⁷ Tételének igazolására a szél példáját hozza fel. Azt állítja, hogy lehet egy szél egyszerre hideg és meleg, attól függően, hogy ki hogyan érzékeli. Viszont az adott szél csakis kizárólag egy bizonyos személy számára valóban meleg, és egy másik személy számára valóban hideg.¹⁸ Ebből pedig az következik, hogy a perceptuális tulajdonságok az érzékelőhöz mérten viszonylagosak,¹⁹ hiszen az adott szél nem rendelkezik egyszerre a két minőséggel, hanem csakis az adott érzékelők számára jelenik meg ilyenként vagy olyanként.

A jelenségek az egyes ember számára érzéki benyomások formájában adódnak.²⁰ Eszerint az érzéki benyomások azonosak a jelenségekkel, a jelenségek pedig a valósággal, ebből pedig az következik, hogy az érzéki benyomások azonosak a valósággal. Az érzékelés ezáltal a valóság közvetlen megragadására képes, így igaz lesz és csalhatatlan, a tudásnak pedig épp ezek a feltételei.²¹ A prótagorászi tétel elemzése kapcsán egyelőre tehát kimondható lenne a tudás és az érzékelés azonossága.²²

Ellenvetésként viszont megfogalmazható, hogy tulajdonságokról, mint azt már láthattuk, valójában csakis és kizárólag az egyes ember viszonylatában beszélhetünk. Az érzékelhető tulajdonságok nem a dolgokhoz tartoznak, hanem csakis az egyén számára jelentkeznek adott pillanatban épp olyanok, amilyenek. Az érzettárgyakat feltáró érzékelések, a tulajdonságok nem tartoznak sem a dologhoz, sem pedig az észlelőhöz, hanem az érzékelő és az észlelt dolog között, a kettő összjátékában jönnek létre. Valójában az érzékelés eredményeképpen nem fogalmazható meg egy, a valóságnak megfelelő állítás, hanem csakis azt mondhatnánk, hogy „az érzékelésben ez jelenik meg számomra”, „ez ilyennek tűnik nekem”, „ez valójában ilyen a számomra”, viszont maga a kijelentés nem képezi le a valóságot.²³

E fejtegetés első ránézésre a szubjektivizmus ítéletét vonhatja maga után. Platón viszont Prótagorászt nem tekinti szubjektivistának. Hiszen nem arról van szó, hogy *ami nekem megjelenik*, az csakis egy bennem végbemenő mentális módosulás lenne. Az elmélet voltaképpen realista abban az értelemben, hogy ami nekem megjelenik, az nem pusztán csak látszat, hanem ami van, az maga a valóság, de csakis az én objektív valóságom. A valóság individuális, abban az értelemben, hogy minden egyén a saját, külön, csak általa megismerhető világában él, azaz

¹⁵ Uo. 152a.

¹⁶ Bárány István: *i.m.* 145.

¹⁷ Platón: *Theaitétosz*. 156b.

¹⁸ Uo. 152b–c.

¹⁹ Bárány István: *i.m.* 147.

²⁰ Platón: *Theaitétosz*. 152b.

²¹ Bárány István: *i.m.* 147–148.

²² Platón: *Theaitétosz*. 152c.

²³ Uo. 152b.

nincs egy olyan közös világ, amely két érzékelő számára ismert lehetne. Két privát világnak egyetlen közös eleme sincs, ezért mondhatjuk azt, hogy a saját világával kapcsolatban mindenki tévedhetetlen. Prótagorász viszont nem tagadja azt, hogy az egyes ember privát világa objektív lenne, hanem csakis az „interszubbjektív kommunikációban” előfeltételként tekintett „közös környezet” létét tagadja.²⁴

Az szél példája alapján láthattuk azt, hogy a dolgok ellentétes tulajdonságok hordozóivá válhatnak. Platón ugyanakkor utal arra, hogy minden igazság relatív, minden adott mértékhez viszonyítva mondhatunk kicsinek vagy nagynak, ez pedig még az egzisztenciális kérdésekre is igaz.²⁵ Mindez pedig azért lehetséges, mert az érzékelhető tulajdonságok nem a dolgokhoz tartoznak, hanem csakis az egyes ember számára jelennek meg úgy, ahogyan éppen jelentkeznek. Ez pedig felveti annak a kérdését, hogy milyen módon lehet leírni a dolgok tulajdonságainak a keletkezését.

A kérdés megválaszolása érdekében Platón a már említett hérakleitoszi tanítást veszi vizsgálat alá, amely szerint az élet nem más, mint mozgás. „...az tudniillik, hogy egy és ugyanaz a dolog önmagában semmi, s hogy sem a nevét meg nem mondhatod pontosan valaminek, sem azt, hogy milyen valami, hanem ha valamit nagynak neveznél, az egyben kicsinek is látszik, s ha súlyosnak, az viszont könnyűnek is; s ez így van mindennel, mert semmi sem egy, sem nem valami, se nem valamilyen; egyszóval: minden a forgásból, a mozgásból, az egymással való vegyülésből ered, amiről csak azt mondjuk, hogy létezik, nem pontosan elnevezéssel; mert soha semmi sem létezik, hanem mindig csak létesül.”²⁶

Szókratész a hérakleitoszi *minden mindig mozgásban van* elméletet alkalmazza az érzékelésre is. Mindaz, amit szemnek, mindaz, amit külvilágnak nevezünk, mozgások egy-egy halmaza. Amikor e két mozgáshalmaz találkozik és kölcsönhatásra lép egymással, valami időlegesen történik, ez a történés pedig a szín. A szín tehát nincs bennünk, sem pedig rajtunk kívül, hanem két tényező, a szervezeten kívüli és azon belül zajló, a szemet alkotó mozgások, közös terméke.²⁷ Nem mondhatjuk azt, hogy az általunk látott fehérség a külvilág egy testében lenne jelen, de azt sem, hogy a szemünkben. Ha a két okként fellépő tényező, a külső és a szervezeten belül zajló mozgások közül bármelyik is megváltozik, más lesz a közös termékük, azaz az embernek és az állatoknak nem ugyanazok a színek fognak megjelenni,²⁸ sőt egy egészséges és egy beteg embernek sem.

Platón még tovább megy, és azt mondja, hogy „még magad sem látod mindig ugyanolyan-nak, minthogy sohasem vagy önmagadhoz hasonló”.²⁹ Mindezek alapján pedig arra következtethetünk, hogy a dolgok nem léteznek a maguk állandó mivoltában, hanem mivel állandó mozgásban vannak, mindig valamivé, valamilyenné válnak. A dolgok önmagukban nem rendelkeznek állandó tulajdonságokkal, hanem ezek a tulajdonságok egy kölcsönhatás eredményei. Viszont nem csupán az érzékelt dolgok, minőségek nem állandóak, hanem az érzékelő sem az, hiszen sohasem vagyunk önmagunkhoz hasonlóak. (Ezt valójában már a hérakleitoszi tétel is magában foglalja.) Az érzetet mind a külső változások (pl. fény, megvilágítás), mind

²⁴ A. E. Taylor: *Platón*. Bp. 1997. 454.

²⁵ Uo. 454–455.

²⁶ Platón: *Theaitétosz*. 152d.

²⁷ Uo. 153e; A. E. Taylor: *i.m.* 455.

²⁸ Platón: *Theaitétosz*. 154a.

²⁹ Uo.

pedig a szervezet belső változásai megváltoztathatják. Ebből viszont az következik, hogy az érzékelésben megragadott külső tárgy tulajdonsága nem egy eleve adott állandó, hanem mind a külső környezeti hatásoktól, mind pedig a belső szervezet által meghatározott. Az érzékelt világ tehát nem más, mint egy kétváltozós függvény, ami egyrészt az érzékelő szervezetétől, másrészt pedig a dolog saját környezetétől függ. Voltaképpen egy adott pillanatban érzékelt világ csakis az adott érzékelőhöz kapcsolódik, és csakis abban a pillanatban.³⁰

Szókratész a mozgásnak több típusát különbözteti meg. Először is két fajtát különít el: a hatni képes aktív mozgást, „a cselekvő erő hordozójá”-t és a hatást elszenvedni képes passzív, „szenedő” mozgást.³¹ Az aktív és passzív mozgások hatásából létrejött mozgást lassú mozgásnak, a lassú mozgások kapcsolatából létrejöttet pedig gyors mozgásnak nevezzük. A gyors mozgások is párban születnek, s e páros egyik tagját nevezzük érzettárgynak (*aiszthéton*),³² a másikat pedig érzékelésnek vagy érzetnek.³³ Szókratész épp a látás, a látvány létrejöttével példázza. Amit mi szemnek és egy hozzá látható közelségbe került dolognak nevezünk, az voltaképpen két lassú mozgás, s e két lassú mozgás egymásra találásából ikerpárként két gyors mozgás születik: a szem felőli oldalon a látás vagy a látvány, amelytől a szem lát, a tárgy felőli oldalon pedig egy adott szín tulajdonsága pl. fehérség.³⁴

Szókratész arra jut, hogy a világ nem tárgyából, dolgokból, hanem mozgásból épül fel. A szemet és az általa meglátott tárgyat nem dolognak, hanem mozgásnak tekinti, abból a korábbi megfontolásból indulva ki, hogy dologiságukból kifolyólag olyan állandóságra és szilárd-ságra tennének szert, amelyet korábban már elvetettek.

Platón látásról alkotott koncepciója *A szofista* című dialógusban³⁵ is megjelenik: „Álomban és nappal természetes úton létrejött tünemények: az árnyék, midőn homály támad a tűzfényben, továbbá midőn kettős – saját és idegen – fény, fényes és sima felületeken egybeolvadva, oly képet eredményez, mely a különben megszokott látvánnyal ellentétes.”³⁶ A *Timaios*ban³⁷ pedig a látás folyamatának egy sokkal részletesebb leírásával találkozunk: „E szerszámok közül először is a fényhozó szemet építették fel, ilyen terv alapján illesztve az arcba. Úgy rendezték be, hogy a tűznek az faja, amelyik égetni nem tud, de szelíd fényt nyújt, váljék minden egyes nappalnak a saját testévé. Mert a bennünk lévő tiszta tűz rokona ennek, s úgy intézték, hogy a szemet át áradjon; a szemet a maga egészében, de leginkább a közepét simára és tömörre sajtolták össze, úgyhogy visszatart minden mást, ami csak sűrűbb, s csak az ilyet hagyja tisztán átszivárogni. Midőn tehát a nappali fény van a látás árama körül, akkor hasonló a hasonlóhoz ömölvén ki, összeolvad vele s egy homogén test képződik a szem előtt egyenes irányban, amerre csak a belülről jövő fény összeütközik valamivel, ami a külső tárgyról jut útjába. S minthogy teljesen homogén, egész hosszában elterjedt az érzékelés, s így, amihez csak ér és ami őt megérinti, az ebből származó mozgásokat az egész testen át adja a lélekig, s így kelti azt az érzetet, amelyet látásnak nevezünk.”³⁸ Platón egy igen fontos felfedezést tesz itt, hiszen a

³⁰ Uo. 154b.

³¹ Uo. 156a.

³² Ami érzékelhető, vagy amit érzékelünk, azaz a tárgyak tulajdonságai.

³³ Platón: *Theaitétosz*. 156b; Vö. Bárány István: *i.m.* 158–159.

³⁴ Platón: *Theaitétosz*. 156d–157a, b, c; Vö. Bárány István: *i.m.* 159.

³⁵ Platón: *A szofista*. = *Platón összes művei*. II. Bp. 1984. 1701–1228.

³⁶ Uo. 266c.

³⁷ Platón: *Timaios*. = *Platón összes művei*. III. Bp. 1984. 307–410.

³⁸ Uo. 45b, c, d.

látás folyamatában a tárgy felőli hatást is beveszi. Láthatjuk azt, hogy a látás nem merül ki az érzékszervi aktivitásban, hanem a keletkező ingerek a lélekben (nevezhetnénk elmének is) feldolgozásra kerülnek. Az érzékszervek működése és a lélek tevékenysége közösen adja magát az érzetet, a látott tárgy képét.

Visszatérve a *Theaitétosz* című dialógusra, a látás elméletének kidolgozása után Szókratész kritikai vizsgálat alá veszi azt az előzőleg megfogalmazott kijelentést, miszerint amit hallás vagy látás útján érzékelünk, egyszersmind tudjuk is. Azt a kérdést teszi fel, hogy amikor halljuk a barbárok nyelvét, vagy ha egy analfabéta látja az írást, tudja-e, hogy mit jelent. „Például mielőtt megtanulnánk a barbárok nyelvét, vajon azt mondjuk-e majd, hogy nem halljuk, amikor beszélnek, vagy azt, hogy halljuk is, értjük is, amit mondanak? S ha viszont a betűket nem ismerjük, és rájuk pillantunk, azon erősködünk-e majd, hogy nem is látjuk őket, vagy azon, hogy máris ismerjük, ha csak rájuk pillantunk?”³⁹ Theaitétosz válasza erre az, hogy amit látunk és hallunk belőle, azt értjük is, hiszen a betűk formája, színe, a hangok magassága valamilyen ismeret, azonban azt, amit a szövegmagyarázók tanítanak erről, azt nem ismerjük.⁴⁰ Voltaképpen ebből az derül ki, hogy az érzékelés révén csakis az érzéki minőségeket ragadhatjuk meg, viszont a jelek értelme rejtve marad előttünk, mivel magát az értelmet nem látjuk és nem is halljuk, hanem csakis értelmünkkel ragadhatjuk meg.

Majd Szókratész azt a kérdést teszi fel, hogy az érzékszervek révén képesek vagyunk-e észlelni, vagy ezek csupán csak eszközök: „...az-e a szem, amivel látunk, vagy amin keresztül látunk, s a fül, amivel hallunk, vagy amin keresztül hallunk?”⁴¹ Abban az esetben, ha a szem az, amivel látunk, akkor az egyes érzékszervek egymástól függetlenül végzik saját feladatukat. Az érzékelés alanya ez esetben maga az érzékszerv. Ha viszont érzékszerveink csupán közvetítők, akkor olyan szervekként jelennek meg, amelyek mögött egy további valami áll, amelynek továbbítják az általuk felfogott benyomásokat, adatokat.⁴² Ez nevezi Theaitétosz léleknek. Theaitétosz és Szókratész e második pontban megfogalmazott érzékelés mellett dönt. Valójában a lélek érzékelésben betöltött szerepének bizonyítását láthattuk a barbárok nyelvének és az analfabéta írásmegértésének példája kapcsán is, ugyanakkor a *Timaios*zban megfogalmazott látáselméletben is.

Szókratész a dialógus további részében megfogalmazza azt, hogy az érzékszerveknek sajátos tárgyaik vannak, azaz egyetlen másik érzékszerv által sem lehet érzékelni, pl. a szín nem hallható, a zene pedig nem látható. Viszont vannak olyan közös tulajdonságok, amelyek több sajátos tárgyról is állítható, ilyen például a létezés, a szép és a csúnya, a jó és a rossz.⁴³ Majd pedig azt kérdi Theaitétosztól, hogy ezek a közös tulajdonságok érzékelhetőek-e valamelyik testi érzékszervvel. A válasz az, hogy nem, hanem a lélek a maga erejéből fürkészi ki mindazt, ami közös.⁴⁴

Az igazság megragadásának feltétele a valóság, a létezés, azaz az *ouszia* megragadása. Ez pedig az összes érzékszerv sajátos tárgyának közös jellegzetessége, ezért csakis a lélek képes megragadni a gondolkodás által. E gondolkodás eredménye pedig a vélemény, az ítélet,

³⁹ Platón: *Theaitétosz*. 163b.

⁴⁰ Vö. uo. 163c.

⁴¹ Uo. 184c.

⁴² Vö. A. E. Taylor: *i.m.* 209.

⁴³ Vö. Platón: *Theaitétosz*. 185a–e.

⁴⁴ Vö. uo. 185c, 185e.

a doxa.⁴⁵ „A tudás nem az érzéki benyomásokban rejlik tehát, de igenis a róluk alkotott ítéletben.”⁴⁶ Tudást csakis a lélek, a gondolkodás adhat. A lélek jellegzetessége tehát az, hogy egységes, és a különböző érzékszervek által felfogott érzetek itt futnak össze. Az érzékelésnek e modell szerint két lépését különíthetjük el: a benyomások „felfogását” (ezt végzik az érzékszervek) és azok feldolgozását, azaz az észlelés, amely a lélek feladata (azaz egy kognitív művelet). Az igazság, a létező megismerésére pedig csakis a lélek képes, az érzékszervek nem. A tapasztalati világ dolgai, mindazok, amelyek érzékszerveink által megragadhatóak, csupán-csak árnyképek, változékony, éppen ezért nem megismerhető dolgok. A létezők megragadására csakis a lélek képes.

Heidegger *Die Grundbegriffe der antiken Philosophie* című előadásában azt mondja, hogy: „Létmegértés csak ott van jelen, ahol maga a lélek lát [...], ahol a *logosz* lép működésbe. [...] Platón elsőként fedezte fel a létezőt illetően a kategoriális meghatározottságokat. Helyes az, hogy a létező létmeghatározottságai a logoszra mennek vissza, nem a *kanti* ismeretinterpretáció értelmében. Különbség van az érzéki és a kategoriális szemlélet között.”⁴⁷ Azokat a jelentéseket, amelyek érzéki nem felmutathatóak, kategoriális jelentéseknek nevezzük. Hiszen maga a kijelentés nem teljesezik be egészen a tárgyon. A megnevezett tulajdonságnak, például a feketének a minősítés pillanatában már egy határozott értelmet, a tulajdonság értelmét tulajdonítjuk. A puszta észlelésben mind az érzéki, mind pedig a kategoriális szemlélet (dologként és létében való megragadása) részes. Platón a *Theaitétosz*-ban ezekkel a jelenségekkel szembesül, anélkül hogy nyugvópontra jutott volna velük.⁴⁸

Az észlelés annak értelmét nem kívülről viszi rá a dologra, hanem a dolog, abban a viszonylatban, amiben nekünk megmutatkozik, az, ahogyan azt mi adott viszonylatban láthatjuk, igaz, épp ebben áll a dolog kategoriális értelme. „Magában az észlelésben az *értelem tovább épül, és változni tud, azaz mozgásban van, míg egy adott ponton a dolog mint éppen ez »ott áll előttünk a maga lét-értelmében«.*”⁴⁹ Ez azt bizonyítja, hogy nincs időtlenül érvényes értelem.⁵⁰

Platón megismerésről, ismeretről alkotott koncepcióját egyik kései munkájában, a *Hetedik levélben*⁵¹ is megfogalmazza. Platón az ismeret megszerzésének öt lépését különbözteti itt meg. „Minden létező megismeréséhez három előkészítő lépés vezet el szükségképpen. A negyedik lépés azután már maga a megismerés, végül ötödször a megismerés tulajdonképpen tárgyát: az igazi létezőt hozhatjuk szóba. Nos hát az első lépés a dolog neve, a második a meghatározása, a harmadik a képmása s a negyedik végül a megismerés.”⁵² Platón ezt a kör esetével példázza. Először is kimondjuk a megismerendő dolog nevét, majd elemezve a lényegét definiáljuk azt, harmadik lépés a dolog képmásának megmutatása, azaz lerajzoljuk vagy képpen szemléltetjük, ez az, amit alakítani lehet, azaz ki lehet belőle törölni, barkácsolni lehet, stb. A kör viszont másvalami, mint az említett képmásai. Negyedik lépés maga a megismerés, a belátás és a helyes vélemény. Mindezeket egyazon egység tagjaiként kell felfogni, merthogy a lélekben léteznek,

⁴⁵ Vö. A. E. Taylor: *i.m.* 211.

⁴⁶ Platón: *Theaitétosz*. 185d.

⁴⁷ Bacsó Béla: *Valóban elavult lenne az észlelés?* = Uő: *Kiállni a zavart. Filozófiai és művészetelméleti írások*. Bp. 2004. 113.

⁴⁸ Uo. 113–114.

⁴⁹ Uo. 116.

⁵⁰ Vö. Simon Attila: *A csodálkozás és a csodálatos*. = Gond 1999/18–19.

⁵¹ Platón: *Hetedik levél*. = *Platón összes művei* III. Bp. 1984. 1038–1083.

⁵² Uo. 342b.

nem pedig térbeli formákban.⁵³ Platón szerint hiába jelöljük meg és elemezzük a dolgok nevét, majd meghatározását és szemléletét, mindez csak előkészület. A biztos ismeret csak akkor juthatunk el, ha valami hirtelen megvilágosulással ötödik lépésként magát a létezőt önmagában ragadjuk meg. Csakis az első négy dolog megragadásával juthatunk el az ötödik lépéshez. Ugyanakkor a dolog nevét és meghatározását a változás jellemzi, hiszen „amit most kereknek nevezünk, egyszer esetleg egyenesnek hívjuk, az egyenest pedig kereknek”.⁵⁴ Az igazi ismeret csakis akkor jöhet létre, ha az érzéki modellől elvonatkoztatva, magát a létezőt, tehát nem más mint az ideát szemléljük.⁵⁵

Igaz ismeretre csakis akkor tehetünk szert, „ha az említett négy tényező mindegyikét – a nevet, a meghatározást, a térbeli alakot és az érzékelés eredményét – sok fáradsággal összevetjük, és egymás iránt jóindulattal viseltetve, irigység nélkül, kérdések és feleletek formájában minden oldalról megvitatjuk, csak akkor fog rávillanni a kutatás minden tárgyára a megértés és az igaz belátás fénye, méghozzá olyan világossággal, hogy az már szinte nem is embernek való”.⁵⁶ A megértés folyamatának ez elmélete igen sokatmondó, ugyanakkor a 20. századi megértéskonceptió megelőlegezését láthatjuk. Platón a megértő személynek kiemelt szerepet tulajdonít, annak „helyes”, aktív tevékenységét a megértés kritériumává teszi. Azt mondja, hogy ebben a folyamatban egymás iránt „jóindulattal viseltetve” kérdés és feleletek formájában jutunk el a helyes megértéshez. Valójában a dialóguselvű gadameri megértési folyamat megelőlegezését láthatjuk itt, amit Platón maga műveinek formájával is kifejezett a kérdezve kifejtés módszerét alkalmazva.

Hogyan is tekint Platón a művészetekre, miben áll a műalkotás értéke? A *Törvények*ben azt mondja, hogy a költők „művészete: utánzás”, amikor pedig alkotnak nem uruk az eszüknek, így gyakran ellentmondanak önmaguknak.⁵⁷ A *Timaios*szban a költőket „utánzők népé”-nek nevezi, viszont azt mondja, hogy nem veti meg őket.⁵⁸ Az *Állam*⁵⁹ X. könyvében szintén utánzásnak nevezi a költészetet, és azt mondja, nem szabad azt befogadni, mert „valósággal merényletet jelentenek a hallgatóság szelleme ellen”, abban az esetben, ha valaki nem ismeri fel, hogy mit is jelentenek ezek a jellemek.

Ahhoz, hogy világossá váljon, mit is rejt magában az „utánzők”-nak való minősítés, Platón már említett „kétvilág” elméletéhez kell visszanyúlnunk, amelyet a művészetek kapcsán az *Államban* is kifejti. Láttuk azt, hogy legfelső fokon az ideák állnak, amelyek igazak, reálisak, változatlanok, azaz megfelelnek a dolgok helyes meghatározásának.⁶⁰ A második kategória a fizikai vagy gyakorlati világ és azok dolgai, amelyek csak árnyképei az ideáknak, ugyanakkor állandó változás jellemzi őket. A különböző mesteremberek valójában a második kategória tárgyait képesek elkészíteni, azaz csakis az ideák képmásait, a használati tárgyakat: az asztalt és az ágyat. Ezzel szemben a művészek egy harmadik kategóriába tartoznak, hiszen a másolatokról, a használati tárgyról alkotnak képet. A tárgy három formájának a mestere tehát az isten,

⁵³ Vö. uo. 342c.

⁵⁴ Uo. 343a.

⁵⁵ Vö. Jánosy István: *Platón ma.* = Platón: *Az állam.* Szerk. Jánosy István. Szeged 2001. 381.

⁵⁶ Platón: *Hetedik levél.* 344b.

⁵⁷ Platón: *Törvények.* = *Platón összes művei.* III. Bp. 1984. 719c, d.

⁵⁸ Platón: *Timaios.* 19d.

⁵⁹ Platón: *Állam.* = *Platón összes művei.* II. Bp. 1984. 5–710.

⁶⁰ Vö. Katherine Everett Gilbert–Helmut Kuhn: *Az esztétika rövid története.* Bp. 1966. 28.

az asztalos és a festő lesz.⁶¹ Isten a „valóságos ágynak valóságos alkotója”, az asztalos „a dolog természetbeli alkotója”, azaz mester, a festő viszont csak a mester utánzója.⁶² A festészet így a látszatnak az utánzása lesz,⁶³ „a dolognak csak egy kis részét ragadja meg”, hiszen nem képes a tárgyat egészében, annak minden részét láttatni, „s ez a kis rész is csak egy árnyékképé”.⁶⁴ Az, hogy a szépművészet világa egy másik világ árnyképe, azt is jelenti, hogy olyan sajátos rokonságot mutat az érzelmekkel, és olyan hatalma van fölöttünk, amelyet egy érzéki struktúra szükségképpen igényel. A költészet édes múzsa, veszélyesebb formáiban boszorkányság lehet, vagy az emberek elbódítását célzó művészet. A *Törvényekben* radikálisan a művészetek gyönyörködtető szerepe ellen fordul, amikor ezt mondja: „Ámbár a legtöbben azt vallják, hogy a művészet igazi feladata az, hogy lelkünknek gyönyört szerezzen, ámde ez tühretlen, és még kimondani is szentségtörő állítás.”⁶⁵

A művészek munkáit Szókratész a tükröképhez hasonlítja, amikor azt mondja Glaukónnak, hogy még ő maga is képes létrehozni bármit, ha egy tükröt körbehordoz, „így egykettőre alkotatsz napot és mindent, ami az égen van, földet, sőt nagyon hamar magadat, a többi élőlényt, használati tárgyakat, növényeket”.⁶⁶ Ilyen utánzó a festő is. A *Phaidroszban* a különböző embertípusokat értékrend szerint tíz csoportba sorolja, a költők és más utánzó művészek a hatodik csoportba kerültek.⁶⁷

Platón azért ítélte el a művészeteket, mint félrevezető, nem valóságos dolgot, mert attól félt, hogy az behatolva az emberi lélekbe megfertőzik azt, és eltérítik a helyes cselekedetektől. A művészi alkotást és a művészeteket az irracionális egyik formájának tekintette. A művészetet és a közösségét szerinte az isteni megszállottság kapcsolja össze, ennek előidézője pedig a Múzsa.⁶⁸

Platón ugyanakkor továbbmegy, amikor Szókratész azt mondja, hogy az utánzónak sem tudása (mivel nem használja a tárgyat), sem pedig helyes véleménye nem lesz az utánzott dolog szépségéről vagy rosszaságáról (hiszen a tárgy használója sem ad hírt annak milyenségéről).⁶⁹ Szókratész megfogalmazza azt, hogy ha a költészet, az utánzó művészet valószínűvé tudná tenni, hogy szükség van rá a jól kormányzott államban, akkor befogadnák, hiszen ők maguk is a varázslata alatt vannak.⁷⁰ Platón az utilitarizmus vádjával illethetnének, hiszen azért utasítja el a különböző művészeteket, mert nem hasznosak, csupán gyönyörűséget, esztétikai élményt nyújtanak.⁷¹ Művészetbírálata azokban a művekbe enyhül, ahol a művészetnek – az érzéki szépségnek mint közvetítőnek a legitimitásával – pozitív ismeretelméleti szerepet tud tulajdonítani,⁷² vagy a *Törvényekben*, ahol sokkal mérsékeltebben foglal állást, a művészeteket ártatlan szórakozásnak nevezi, ami nem vonja ki teljesen magát az értelem ellenőrzése alól.⁷³

⁶¹ Platón: *Állam*. 597b.

⁶² Vö. uo. 597d.

⁶³ Vö. uo. 598b.

⁶⁴ Uo. 598c.

⁶⁵ Platón: *Törvények*. 655d.

⁶⁶ Platón: *Állam*. 596e.

⁶⁷ Vö. Platón: *Phaidrosz*. = *Platón összes művei*. II. Bp. 1984. 248e.

⁶⁸ Richard Shusterman: *A pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása*. Pozsony 2003. 127.

⁶⁹ Vö. Platón: *Állam*. 602a.

⁷⁰ Vö. uo. 607c.

⁷¹ Vö. uo. 607e.

⁷² Vö. Platón: *Phaidrosz*. 245a–450e.

⁷³ Vö. Platón: *Törvények*. 667a–671a; Vö. Simon Attila: *Befogadó a poétikában*. Literatura 1998/1. 12.

Összegzésképp elmondhatjuk tehát, hogy a platóni koncepcióban a világ megismerése csakis a létező megragadása által lehetséges, erre pedig csupán a gondolkodás képes a lélek által. Az érzékek az érzéki minőségek megragadására szolgálnak, a jelek értelméről semmit sem árulnak el. A tapasztalati világ dolgai az ideák tükörképei, állandó változás jellemzi őket, ezért nem szerezhető biztos tudás róluk. Az embernek az örök igazságok megragadására kell törekednie, ezek pedig érzékfelettiek.

A különböző művészeteket Platón azért ítélte el, mert úgy vélte, azok a valóban létező ideáktól számított harmadik fokon helyezkednek el, a tapasztalati világ változó dolgai egy részének az árnyképei. Ugyanakkor, elismerve a művészetek esztétikai hatását, úgy vélte, hogy az emberi lélekbe behatolva megfertőzhetik azt, és eltéríthetik a helyes cselekedettől.

The Relationship between Perception and Comprehension in Plato's Philosophy

Keywords: sensation, perception, knowledge, comprehension, art, mimesis

The question of the disputable co-occurrence of comprehension and perception has seen through the history of aesthetical thinking. This conflict is actually in a close relationship with the renewing question of art's legitimation, which is also current in our days. In this dispute there always occurs the problem of art with its double sided nature: the spiritual and the sensual one. There is a side which addresses the spirit, the rational comprehension, while the other one addresses the senses. Those who think of arts have always had to face the permanent presence of this double sidedness. In the present study I am going to research the way of how this problem occurred in Plato's conception. In the second part of study I try to examine Plato's conception about the art.

Kányádi Irén

Térkonceptiók a középkori és reneszánsz tractatusok alapján

A tractatusok

A quattrocentóban létrejönnek a képzőművészet technikai problémáit meghaladó *tractatusok*, amelyek már művészetelméleti írásoknak tekinthetők. A tractatusok már felülemelkednek a mesterségbeli problémákon, de ugyanakkor függetlenek a művészéletrajzoktól. A festészetet úgy tárgyalják mint szabad művészetet, intellektuális tevékenységet. A tractatusírók humanisták voltak. Elméletet dolgoztak ki a művész létét és a művészetet illetően, felértékeltek ezek jelentőségét.

Jelen dolgozatban a középkori és reneszánsz tractatusok alapján fogom tárgyalni a tér-konceptiót, hiszen ebben a korban a művészek és az elméleti írók különböző módon konceptualizálták, írták le és hozták létre a festészetben a teret. Azok a szempontok, amelyekből mindezt fontosnak tartották kifejtetni és reprezentálni, hűen tükrözik a kor társadalmi-kulturális kontextusát. Ilyen az anatómia, optika, perspektíva, fénytán. Általuk konstruálja a teret a késő középkor és a reneszánsz.

A fontosabb tractatusok, amelyeket a középkorban használtak: Vitruvius műve, a *De architectura* az egyetlen, az ókorból fennmaradt komplex jellegű mű, amely az építészet elméleti kérdéseit és gyakorlati jellegét tárgyalja, Ghiberti *Comentarii*jának első könyve, a *Comentario*, amely a görög és a római művészetet tárgyalja Vitruvius és Plinius alapján, Theofilus *Schedula diversarium*ja, Witellio *Perspectivája*, amelyet más néven úgy is ismernek mint *Optica*, amely nem más, mint Alhazen *Optikájának* a feldolgozása. Fontosnak tartom megemlíteni ezeket az írásokat, mert a dolgozatban felhasznált *tractatusok* ezekre épülnek.

A jelen dolgozat alapját képező fő munkák: Dionüsziosz da Furná: *Az ikonfestészet kézikönyve*, Cennino Cennini: *Il libro dell'arte*, Leon Battista Alberti: *Della pittura* és Leonardo da Vinci: *Trattato della pittura*.

A rész és egész viszonya

A rész és egész viszonya az arányelméletre vezet vissza, amely a középkori és reneszánsz esztétikában fontos szerepet töltött be. A festészetben az emberi test arányainak betartása volt a fő kritérium, de fontosnak tartották a természetben levő harmóniát is, amely ugyancsak az arányosság elvén alapult.

Kányádi Irén (1977) – művészettörténész, doktorandus, BBTE, Kolozsvár, iren_kanyadi@yahoo.com

A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841 számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás” című projekt keretében készült.

Vitruvius¹ a *De architecturá*ban esztétikai szempontból vizsgálja meg a részeknek az egymáshoz és az egészhez való viszonyát, amely szerinte az építészetben a *szépet* eredményezi. Ezt a szépet a természetből vett harmonikus viszonyból származtatja. Szerinte az emberi test kínálja a legtökéletesebb modellt a részeknek az egészhez való illesztésében. A középkorban dicsérték a természet szépségét mint Isten alkotását, falkarolva azt a bibliai idézetet, hogy „Te mindent módjával és szám szerint és mértékkel rendeltél el.” (Bölcs. 11, 21), egyúttal pedig a Biblia tekintélyére hivatkozva foglalkozhattak a pithagoreusi számelmélettel is.

A *homo quadratus* elmélete szerint a számoknak a világegyetemnek megfelelő szimbolikus jelentéseket tulajdonítottak, amelyek ugyanakkor esztétikai megfelelések is voltak. A szám-fogalom történetében néha a tudományos, néha az esztétikai jelleg kerül előtérbe, de mindkét esetben a természetben megfigyelhető arányosságot, szabályosságot jelöli.

A *proportio* esztétikája inkább mennyiségen alapuló esztétika volt, de „nem sikerült kimerítő magyarázatot adnia arra a minőségen alapuló vonzalomra, amellyel a középkor a fény és a szín közvetlen élvezetéhez viszonyult”.² Bonaventura esztétikájában fontos szerepet játszik az arányosság eszméje. Átvesszi Augustinus meghatározását, amely szerint a szépség a számszerűség, az egyenlőség. „Ámde minden gyönyörködés az arányosságon (*proportionalitason*) alapul. A szépség és a gyönyörűség nem lehet arány (*proportio*) nélkül, az arány pedig elsősorban a számokban rejlik, ezért szükséges, hogy minden dolog számszerű legyen. Ezért a lélekben a szám a legfőbb mintája a Teremtőnek és a dolgokban a legfőbb jó, ami a bölcsességhez vezet.”³ A művészet egyszerre utánzás és kifejezés, nemcsak reprodukálja a külső világot, hanem kifejezi a művész belső ideáját. „A lélekben megvan az egész természet iránti vágy. Az emberi test ugyanis alkotását és szervezetét tekintve a legnemesebb minden alkat és szervezet között, amely a természetben létrejött: ezért nem válik és rendeltetése szerint nem válhat teljessé és tökéletessé, csak a legnemesebb forma vagy a természet által.”⁴ Minthogy Isten teremtett mindent, ő pedig a legnagyobb mértékben jó, ezért a teremtmények is csak jók lehetnek – mondja. „Ennélfogva a rend feltételezi a számot, a szám pedig feltételezi a mértéket, a méret sincs máshoz képest elrendezve, csak ahhoz, ami meg van számlálva, és semmi sincs megszámlálva, csak az, ami határolt. Szükséges, hogy Isten mindent szám, súly és mérték szerint alkotson meg.” Augustinus-t idézve azt mondja: „A szépség a részek összhangja (*congruentia*), amely a szín kellemességével párosul. Tehát ahol nincsenek részek, ott nincs szép sem.”⁵

Megjegyzendő a középkor felfogásában, hogy az arányosságot nem értelmezik a testek egymáshoz való arányosságának a szempontjából vagy a betöltendő térrel való viszonyukban. A reneszánszban ezzel ellentétben megtörténik a *szimmetria*fogalom átvétele az antik hagyományból a perspektíva esetében. Nem a fogalom egyszerű átvételéről van szó, hanem átértelmezéséről. A latinban, majd az olaszban több fogalmat használnak a szimmetria jelölésére, több vagy kevesebb sikerrel. Ilyen például a *proportione*, az arány. Cristoforo Landino például azért magasztalja Cimabue-t, mert újra felfedezte a természethű ábrázolást, amit a görögök

¹ Vitruvius alakja kevésbé ismert. A feltevések szerint a Kr. e. I. sz.-ban született. Teljes nevét sem tudjuk pontosan. Az öt idéző ókori szerzők: Plinius, Frontius csak a Vitruvius nevet említik. Az utókor építészként tartja számon.

² Umberto Eco: *Művészet és szépség a középkori esztétikában*. Bp. 2002. 177.

³ Bonaventura: *A szépről. = Az égi és a földi szépről*. Ford. Redl Károly. Bp. 1988. 365.

⁴ Uo. 368.

⁵ Uo. 363.

szimmetriának neveznek. A természethez kötődő arányosság jelentette tulajdonképpen a középkor meghaladását a képzőművészetben, az, hogy a testek egymáshoz való viszonyát és a betöltendő térrel való viszonyát is az arányosság szempontjából próbálták megoldani.

Leon Battista Alberti számára a szimmetria már nem csupán egy esztétikai kategória, hanem az a természetben meglegelő arány, ami a műben reprodukálható, de a művészeti kompozíció nem feltétlenül a szimmetrián alapul. Geometriai és esztétikai értelemben egyaránt használja ezt a fogalmat. Azt írja: „Herkules testének arányai sem tértek el azoktól, amelyek a gigász Anteusz testrészei között voltak, ahol azonos elvek és szabályok érvényesültek a kéztől a könyökig és a könyöktől a fejig, és így tovább, minden testrésznél. Hasonló mértéket találsz a háromszögeknél, ahol a kisebb a nagyobbak – a nagyságot kivéve – minden tekintetben megfelel.”⁶ Majd így folytatja: „Egy dolgot ajánlok, mégpedig hogy egy élőlény helyes méretezéséhez válasszanak ki egy tagot, amelyhez a többi hozzáméri. Az építész Vitruvius az ember magasságát a lábbal mérte. Nekem méltóbbnak tűnik, ha a többi tag a fejnek felel meg, habár észrevettem, hogy csaknem minden ember esetében a láb akkora, mint az álltól a fejtetőig mért távolság.”⁷

Az első könyvben, ahhoz, hogy a perspektívát tárgyalhassa, Alberti szintetizálja a geometriát, az optika és a perspektíva gyakorlatának az ismeretanyagát. Itt az emberi test arányainak segítségével geometriai és perspektívaszerkesztési problémákat próbál megvilágítani. A második könyvben esztétikai problémákkal foglalkozik, a festészetet mint művészetet vizsgálja. Azt mondja, hogy a festészetnek három része van, a rajz (*circumscriptio*), a kompozíció (*compositio*) és a megvilágítás és színezés (*luminum receptio*). A kompozíciónak is hármassztruktúrája van, amelyet a felületek, a tagok és a testek kompozíciója alkot. A modell, ahonnan ezt a méretezést meg lehet tanulni, a természet, pontosabban az emberi test.

Mivelhogy a szimmetria mint fogalom Vitruviustól és Pliniustól került át a reneszánsz hagyományba, maga a fogalom nem létezett a latin s még kevésbé a volgare olasz nyelvben. Az említett szerzők írásaiban nincs egy egységes esztétikai vagy geometriai értelemben vett szimmetriafogalom-használat. Cennini a *misura* szót használja, Alberti a *proportionét*, *proportionalitát*, *misurát* és *symmetriát* egyaránt használja, de nem adja meg e fogalmak pontos meghatározását. Mivelhogy nem állítja határozottan, hogy a szimmetria jelentené a szép alapját, nem lehet azt mondani, hogy kimondottan csak mint esztétikai kategóriát használja. Ghiberti a *simmetria* kifejezést a *proportione* szinonimájaként használja, de mint *simmetriát* is megtaláljuk nála. Nála az arányosság egyértelműen a természetből, konkrétan az emberi testrészek arányaiból származik.⁸ Ghiberti az arányosságot a szépség alapfeltételének tekinti. „És amikor a testrészek arányosak a szélesség és az arc nagyságához, szép forma születik, de nem következik belőle, hogy a testrészek önmagukban szépek volnának. Mert egyedül az arányosság teremt szépséget.”⁹

⁶ Leon Battista Alberti: *A festészetről*. Bp. 1997. 37.

⁷ Uo. 113.

⁸ Vö. Hajnóczy Gábor: *Vitruvius öröksége*. Bp. 2002. 41.

⁹ „Et quando le membra fossono proportionali alla quantità della larghezza et della faccia, sará la bella forma auenga che’lli membri per se non sieno belli. Ma la proportionalita solamente fa pulcritudine.” – Lorenzo Ghiberti: *I commentarii*. Introduzione a cura di Lorenzo Bartoli. Firenze 1998. 105.

A középkori analogikus viszonyokra épülő világképben az arány fogalma más, mint a reneszánsz szimmetriája, viszont ezeknek a megértése a festészetben használt *perspektíva* jobb megértésére szolgál.

A perspektíva

„A képet – mondja Panofsky –, az ablakdefiníciónak megfelelően, úgy képzelem el, mint az ún. látógúla síkmetszetét. A látógúla azáltal jön létre, hogy a látás középpontját mint egyetlen pontot fogom fel, s ezt az ábrázolandó térképződmény jellegzetes pontjaival összekötöm.”¹⁰ Ha a perspektíva nem is értékmozzanat, mégis „stílusmozzanat”, „amelynek révén egy szellemi jelentéstartalom egy konkrét érzéki jelhez tapad, s ehhez a jelhez belsőleg hozzáidomul, ebben az értelemben nemcsak az döntő jelentőségű az egyes művészeti korszakok és művészi ágak szempontjából, hogy alkalmaztak-e perspektívát, hanem az is, hogy milyen”.¹¹

A „perspektíva” latin szó, átlátást jelent. Vitruvius a perspektíva fogalmát *scenographiaként* értette. Azt írja, hogy a *scenographia* elve minden vonalnak a középponthez való megfelelése elvén alapul. Ennek alapján Panofsky hangsúlyozza, hogy a körzővel szerkesztett *circini centrumot* nem lehet az újkori perspektíva vezérelvének tekinteni, mivel Vitruvius a középpontot nem az iránypontot értette, hanem a néző szemét helyettesítő vetítési középpontot. Panofsky azt írja, hogy a két perspektíva közötti különbség a „sík-perspektíva” és a „szög-perspektíva” eltérésében ragadható meg.¹²

A görögök perspektívája nem rendelkezett enyészponttal, hanem minden egyes tárgynak külön enyészpontja és perspektívája volt. Panofsky szerint a római festészet az euklidészi matematika és geometria alapelveit alkalmazta, amely szerint a mélységbe futó párhuzamos vonalak összetartanak. Ezek gyakran halcsontmintát alkotnak (*halcsontperspektíva*), de ez a technika térileg egy inkohereNS világot hoz létre, mert egy olyan térben, amely nem terjed tovább a látóterünkön, a tárgyak szétszóródva, egymástól függetlenül jelennek meg. LévéN minden egyes tárgynak külön enyészpontja, nem volt téri kapcsolatuk egymással.

A nyugati festészet mint önálló művészeti korszak a bizánci „fordított perspektíva”¹³ meghaladásával kezdődik. Wulf nyomán az orosz művészettörténészek a *lineáris perspektíva* fogalmából vezetik vissza a fordított perspektíva fogalmát, és hangoztatják, hogy a fordított perspektívában az enyészpont nem a képben, hanem a kép előtt van. Ennek teológiai alapja van, pontosabban az, hogy a kép nézi a nézőt, nem pedig fordítva. Ugyanakkor különböző képsíkok szimultán leképzéséről van szó, amely nagyon jól megfigyelhető az építészeti elemeknél, az arc felépítésében. „Az ikont a saját elvei alapján kell megérteni, ennek lényege pedig annak a teológiai dogmának a kifejezése, amely Isten örökkévalóságát és mindenütt jelenlévőségét vallja. A kettő szorosan összefügg: az időfelfogásból egyenesen következik a számunkra szokatlan

¹⁰ Erwin Panofsky: *A perspektíva mint „szimbolikus forma”*. = *A jelentés a vizuális művészetekben*. Bp. 1984. 170.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 177–178.

¹³ A „fordított perspektíva” fogalmát Oscar Wulf alkotta meg 1907-ben, tőle vette át Pavel Florenszkij és az őt követő orosz művészettörténészek.

térszemlélet és térábrázolás az ikonon.”¹⁴ Clemena Antonova azt állítja, hogy a fordított perspektíva esetében nem a lineáris perspektíva megfordításáról van szó, hanem az „egyidejű síkok” jelenlétéről, amelyeket nem lehet egy azonos nézőpontból látni. Egy ilyen látásmód révén jelenik meg Isten az ikonon a középkori ember számára.

A középkor két alapvető módszert hoz létre a képi síkok ábrázolására: ezek a *színpadszerű tér* és a *rétegzett stílus*. Az első két részre osztja a teret, egy vízszintes előtérre és függőleges háttérre. Mivelhogy a középkori festészetben a figurák az alapsík felső részére kerültek, a még megmaradt háromdimenziós jelleg is eltűnt, átváltozott függőleges sikká. Bármennyire is dominált a síkszerűség, az alapsík és a háttér közötti különbség bizonyos fokig megmaradt. A *rétegzett stílus* színsávokkal dolgozik, ahol a mélységet a levegő- és a színperspektíva segítségével állították össze. Ebben az esetben is zónákról és síkokról beszélhetünk, amelyek a mélységet sugallják.

Witellio *Perspectiva* című művében Grosseteste fénymetafizikájához hasonlóan az isteni ősforrásból kiáramló szellemi fényt az érzéki fény alapjának tekinti, és azt mondja, hogy ez a fény konstituálja a testi világ formagazdagságát. A *Perspectivában* azt írja a szépségről, hogy „a látással felfogott szépség a látható formák képmásainak egymással történő összekapcsolódásából ered, és nem csupán a dolgok pusztá képmásaiból, úgyhogy nemegyszer a megfelelő arányban álló ragyogó színek és képek szebbek, mint azok a képek és színek, amelyek híjával vannak ilyen elrendezésnek. [...] A részek arányossága tehát, amely valamely természeti vagy mesterséges formának sajátja, a szépséget inkább az érzéki képmások összekapcsolásában hozza létre, mintsem az egyedi képmások valamelyikében.”¹⁵

A középkori művész a teret lényegében úgy érzékelteti, hogy egyik dolgot a másik fölé helyezi, másrészt úgy, hogy az egyik dolgot a másik mögé helyezi, anélkül hogy kontrollálni tudná a köztük levő távolságot. Nincs érzékelhető tér a tárgyak és a figurák között. Pavel Florenszkij *A fordított perspektíva* című művében azt állítja, hogy a középkori keresztény világlátás lényegi eleme a dualisztikus-kettős világ. Az ikonművészet ábrázolásmódja, amely a *fordított perspektívát* tudatosan használja, éppen ezzel az eszközzel éri el azt a célt, hogy érzékeltetni tudja a túlvilági valóságot. Ez nagyban tükrözi a középkori világnézetet, amely szerint a szépséget a külső megjelenés helyett inkább azokban a tulajdonságokban keresik, amelyekben a belső szépség nyilvánul meg. Nagyon fontosnak tartják az ikon szimboliztikáját, amely a tiszta, vegyítetlen színekben és a síkok, felületek jól meghatározott elrendezésében fejeződik ki. Plótinosz szerint a legfőbb szépség eszmei jellegű, intelligibilis szépség, az érzéki szépség is a szellemi tartalmakon alapul, éppen ezért nem feltétlenül a részek helyes arányától függ, hanem a belső forma (*eidosz*) következtében jön létre. A középkori ember számára az élet realitását tulajdonképpen ez jelentette. A művészet célja az időtlen szellemi formák megragadása, nem pedig a természet utánzása.

Florenszkij a *Fordított perspektívában* erre a gondolatmenetre alapozva a „valódi érzékelés” formáját mutatja ki. Szerinte a fordított perspektíva nem az illúzió hazugságára, hanem a világlátás realizmusára épül. Utal a gyerekrajzokra, és hangsúlyozza azt a tényt, hogy a gyerekek, mielőtt megtanulna (tanuláson ebben az esetben rákényszerítést ért) rajzolni, ösztönösen a

¹⁴ Sashalmi Endre: *Tér, idő és jelenvalóság az ikonon. Isten szemével látni a világot*. Clemena Antonova könyvének recenziója. Klio. Történettudományi szemlélő folyóirat. 2010/3. <http://www.c3.hu/klio103/klioO18/html>. Utolsó lehvás 2011. 08. 11.

¹⁵ Redl Károly: *Az égi és a földi szépről*. Források a késő antik és a középkori esztétika történetéhez. Bp. 1988. 434.

fordított perspektívát használja a rajzaiban. Értelmezésében az ikonok ábrázolási módja integrálni tudja a geometriai, fizikai és teológiai teret egyaránt. Ezt a hatást fokozza az, hogy nincs közös fényforrás (a fényt az aranyozott felületek szimbolizálják), árnyékolás. Az árnyékoknak kanonikusan jól meghatározott helyük van, az orr alatt, száj szegletében stb. Ezeknek a leírását pontosan meg lehet találni Dionüsziosz da Furná *Az ikonfestészet kézikönyvében*. A kép uralkodó eleme a fej, a szellem központja, a fejen pedig a homlok nagysága háttérbe szorítja az arc többi elemét. Stilizált, vékony orrot és száját festettek, evvel is kiemelve a reprezentált szent átszellemiesülését.

Ezzel ellentétben a reneszánsz festők minden egyes tárgyat és figurát ugyanabból a nézőpontból ábrázoltak. Ezért az ábrázolt tárgyak enyészpontja megegyezett, egyesítve és összekapcsolva az egyik tárgyat a másikkal, ugyanazon képi téren belül. Az egyesített térnek két jellemzője volt: egyrészt az egyesített nézőpont, másrészt az összefüggő, egységes téri kapcsolat a festmény összes alakja és tárgya között.

Giotto volt az első, aki felhasználta a padovai Arena-kápolnában az egységesített árnyékolást, az egységesített nézőpontokat egy majdnem teljesen sík felszínre vetítve. A tárgyak és a figurák minden freskón ugyanabból a forrásból kapják a fényt, a bejárati fal ablakából. Ez az összes freskót egyesíti a kápolnában. Ugyanakkor felhasználta az úgynevezett *coretti* megoldást is, amely a kápolna bal és jobb oldalán levő pilléreibe két kis kápolnát festett, amelyeknek terei látszólag ugyanabba az enyészpontba futnak össze. Panofsky szerint ennek ellenére Giotto festményei síkszerű feszséget tartottak fenn, ami a középkori képsíkok, az síkszerű képrétegek megmaradásával magyarázható.

A *lineáris perspektíva* felfedezése Filippo Brunelleschi nevéhez kapcsolódik. Első perspektívikus rajzai a firenzei Battisteróról, a Piazza della Signoriáról és a Palazzo Vecchióról készültek. A Battistero épületét ábrázoló fatáblát az enyészpont magasságában kilyukasztotta, és ha a néző a kép hátoldalához illesztette a szemét és átnézett a lyukon, a Dóm terét láthatta a Battisteróval. Ha a másik kezével egy tükröt emelt a szeme elé, Brunelleschi festményét pillanthatta meg. A lyuk segítségével Brunelleschi egyrészt megteremtette a vonalperspektíva egyik alapfeltételét, miszerint a képet egy szemmel kell nézni – a bifokális látás korrekciós hatásának kiküszöböléséhez, másrészt a helyes nézőpontot is biztosította, mely a horizont magasságában, a képre merőlegesen található. Brunelleschi mellett még megemlítem Masaccio freskóit, ahol az egyesített fényforrás vetett árnyékokat is generál, ami a talajsíkot a háttér felé mélyíti, ezzel növeli a tömeg és a tér illúzióját, egységesíti a kompozíciót. A Giottónál tapasztalható síkszerű feszség megszűnik.

Masacciótól kezdődően a modern képzőművészet nagy hangsúlyt fektet már az alakokat magába foglaló tér arányosságára is a benne levő alakok és formák egymáshoz való viszonyára. A lineáris perspektíva szerint a szemünknek a horizontvonalal egy magasságban kell lennie ahhoz, hogy pontosan lássuk a képet. Ezt a helyet Alberti *távolságpontnak* nevezi, a festményben levőt pedig *enyészpontnak*. Albertinek a látógúla pontos meghatározása lehetővé tette a *costruzione leggitima* felfedezését, amelyben sikerül elkészíteni a képnek egy olyan virtuális terét, amely nem más, mint a néző aktuális terének a kiterjesztése.

Leonardo a *Trattato della Pitturában* azt mondja a perspektíváról, hogy ez „a látósugarak tanának a szülőanyja”.¹⁶ A perspektívát három részre osztja, az első kizárólag a testek

¹⁶ Leonardo da Vinci: *A festészetéről*. Bp. 1973. 17.

vonalarajzával foglalkozik, a második a különböző távolságokban levő színek elhalványodásával, a harmadik a testeknek a távolsággal való csökkenésével. Az első részt rajznak nevezi, a másodikat és a harmadikat a látósugarak tudományának. Ez a tulajdonképpeni perspektíva, ebben csak látósugarak és gúlametszetek szerepelnek. Nála már a perspektíva a téri formák kapcsolatának, a dolgok összetartozásának, folyamatosságának szimbóluma. Alberti a *De Picturá*ban még bátortalanul említi a festészethez szükséges geometriai ismeretek szerepét, de Leonardónál a matematika pricípiumaira való alapozás már a festészet megkerülhetetlen előfeltétele lesz.

Ghiberti főleg a látás mechanizmusának tárgyalásán keresztül érinti a szépség és az arányosság kérdését. A perspektívával kapcsolatos problematikát az optikával kapcsolatos fejtegetései során bontja ki, amelyet visszavezet az előző kettőre. Panofsky kimutatta,¹⁷ hogy Ghiberti arányelmélete levezethető Alhazen esztétikájából, aki szerint a precíz látás csak az, amely egy merőleges sugáron keresztül történik, így a formák tiszta látása az intellektus matematikai-rationális komplex műveletének tiszta gyümölcse lehet. Így válik az arányosság az intellektus szintézisévé. A szépséget a szemlélt tökéletesség és az egyéni észlelés közötti megfelelésként határozza meg.

Leonardo *Az utolsó vacsora* c. freskójában az egyponos perspektívaszerkesztést használja, de eltérően az Alberti-féle látóponttól, az enyészpontot 4-5 m magasságba helyezi, felhívva a figyelmet arra, hogy a képet többen is nézhetik egyszerre, nem szükséges egy pontosan meghatározott hely a néző számára. Szerinte a reneszánsz festészetében nem csak egy „helyes” nézőpont létezik.

Perspektivikus festmények megtekintéséhez Leonardo a leképzett tárgy magasságának legalább háromszorosát javasolja nézőponti távolságnak. Így a festmény még akkor is kielégítő látványt nyújt, ha a néző nem találta meg az ideális pozíciót, tehát több néző is megtekintheti ugyanabban az időpontban a festményt. A későbbi kísérletek bizonyították, hogy ellentétben az Alberti-féle szerkesztés alapfeltételével – amely kimondta, hogy a perspektivikus képet egy bizonyos pontból lehet a tökéletes illúzió eléréséhez szemlélni –, a néző pozíciójának szempontjából a rendszer nagyon is rugalmas. Ilyenek például az anamorfikus képek, amelyek a szépséges perspektívaszerkesztés eredményei. De már Leonardónál is találhatunk hasonlóakat.

A fény-árnyék problémája

Mint ahogy előbb is említettem Grosseteste kapcsán, a középkori ember számára a szellemi fény konstituálta a látható fényt, éppen ezért a középkori ikonográfia nem tartotta fontosnak az árnyékolás problémáját, hiszen az egyedüli fényforrás az ikonokon az arany háttér volt, szimbolizálva az örökkévalóságot, a végtelen fényt. Éppen ezért a testeknek nincs egy egységesített fényforrásuk vagy árnyékolásuk, ebből kifolyólag domborulatuk sincs. A fény-árnyék hiányát az élénk színek használatával kompenzálták. Színkedvelésüket és színérzékenységüket a legjobban a gótikus templomok vitráliumai példázzák. A színeket mindig egyszerű, oszthatatlan szépségnek tekintették. Tiszta, erős színeket használtak a fényerősség függvényében. A ríktó

¹⁷ Vö. Erwin Panofsky: *Az emberi arányok stílustörténete*. Bp. 1976.

színek összhangja eredményezi a fényt, nem pedig az árnyékkal szembeállított fény határozza meg a színeket.

Robert Grosseteste volt az, aki esztétikai-metafizikai szintre emelte a fényelméletet. Fényelméleti koncepciója a matematikai esztétikát, vagyis az arányt, a harmóniát – amely szerint a szépség a részek harmóniájából áll –, másfelől Pszeudo-Dionysius Areopagita nyomán a fényesztétikát – amely szerint a szépség feltétele a világosság, a fény és a ragyogás – szintetizálta. A fényt az arányok alapelvének tekintette. Azt állította, hogy a természeti hatások minden oka leírható vonalak, szögek és alakzatok segítségével, másrészt pedig azt, hogy a fény, az első testi forma hozza létre az anyagi világ összes formáit. Nagy fontosságot tulajdonított a testi alakzatok harmonikus arányviszonyainak. A fénynek önmagával való egyenlőségét a legtökéletesebb, legharmonikusabb aránynak tartotta.

Grosseteste *De artibus liberalibus* c. értekezésében azt írta, hogy a művészet (*ars*) lényege nemcsak a tudásban van, hanem a szabad művészetek jelentősége éppen a természet működéséhez kapcsolódó emberi tevékenységnek az elősegítésében, irányításában és tökéletesítésében is áll. A művészet tehát cselekvés és tevékenység. Szerinte a szín az átlátszó közegben testet öltött fény. A fényt négyféleképpen határozza meg: világos, homályos, kevés vagy sok. A sok világos fény átlátszó közegben a fehérséget, a kevés fény szennyezett közegben a feketeséget adja. A fehér és fekete között tizenhat színt határoz meg, attól függően, hogy melyik mihez van közelebb, de azt mondja, hogy ezek árnyalatai és a bennük végbemenő erősödés és gyengülés fokozatai a végtelenségig variálhatóak.

Cennini már a balról jövő fényt határozta meg mint legfontosabbat a fény-árnyék effektusának a megvalósításához, de ugyanakkor még *Az ikonfestészet kézikönyvéhez* hasonló módon tipikusan középkori meghatározását adja a fényárnyéknak. Pontosan meghatározza, hogy az emberi arcon az árnyékok az orr alatt, a száj szögletében kell hogy legyenek. Amikor a levegőperspektíváról beszél, hangsúlyozza, hogy a távolabbi dolgok sötétebbek kell legyenek a közelebbieknél. Ebben a *tractatusban* a kép térbeli felfogása, percepciója és lefestése között még szakadék tátong. Nincs meg egy összegző elv, amely a kép mélységét pontosan meghatározná, a szereplők és az őket körülvevő tér közötti kapcsolat még nem egyértelmű.

Anatómiájában nem hangsúlyozza különösebben a testnek mint formának a kidolgozását a fény-árnyék effektusok által, csupán annyit említ meg, hogy a férfinak a bal oldalán egy bordával kevesebb van, mint a nőnek. Anélkül hogy kitérne az anatómia fontosságára, hangsúlyozza, hogy az alakoknak domborulata kell legyen, és az *il rilievo*t csakis a fény-árnyék segítségével lehet elérni. Azt írja, hogy tulajdonképpen a fény az, amely domborulatot kölcsönöz a formának az árnyékos és a fényes felületek által. Így válik a rajz egy fontos elemmé, amely már előremutat a reneszánsz felé, ahol látjuk, hogy már Albertinél a legfontosabb plasztikai elemként jelenik meg.

Alberti szerint a fény és az árnyék teszi azt, hogy a testek mint domború formák jelenjenek meg. Éppen ezért nagy hangsúlyt fektet a fehérre és a feketére, mert szerinte valójában csak ezeknek a segítségével lehet a formákat kifejezni. Véleménye szerint a színek között egy olyan barátság van, hogy ha összekombinálódnak, akkor egyik a másiknak szépséget és méltóságot kölcsönöz. Az egyedüli „szín”, amely Albertit zavarta, a középkorban oly nagyra értékelt „arany” volt. Tisztában van azzal, hogy a perspektívikus hatás és a fény-árnyék egyáltalán nem egyezik az arany háttérrel. Ezért az aranyat csak az ékszerek megfestésénél ajánlotta használni.

Az előbbieken láthattuk, hogy a tér és a hozzá kapcsolódó alapfogalmak hogyan definiálódnak újra egyik korból a másikba haladva a térszemlélet megváltozása által. A tractatusok a teret elsősorban nem mint konkrét fizikai valóságelemet tárgyalják, hanem mint létmódot, ennek függvényében pedig az értelmezési lehetőségek végtelen skáláját nyitják meg. Dolgozatomban azokat a főbb szempontokat emeltem ki, amelyek befolyásolták az adott korban a térértelmezéseket, és hozzájárultak a tér és a terek létrehozásához a festészetben.

Concepts of the Space in Medieval and Renaissance Treatises

Keywords: harmony, clear-obscure, conceptions of space, nature, reversed perspective, linear perspective, treatises

The present study proposes a discussion on how the theoretical perspectives on space shifted in the medieval and Renaissance painting, based on the theoretical works at the time. As all those picture, sculpture and architectural treatises have been born out of the theorization based on studio works, they constitutes today a fundamental way in the understanding of how space has been conceived in the medieval period and Renaissance. Therefor, the paper discusses the notions of *harmony, nature, perspective* and *clear-obscure*, as they are regularly met in art works, in order to understand how the concept of space was reflected in the cultural milieu in those times. As the changing of the cultural milieu triggered the changing of the perceptions toward the artist, it also triggered major changing in the perceptions of the space from the middle ages to the renaissance. For the current analysis, the following treatises are considered: Dionysius of Furna: *The Painters Manual (Hermeneia)*, Cennino Cennini: *Il libro dell'arte*, Leon Battista Alberti: *Della pittura* and Leonardo da Vinci: *Trattato della pittura*.

Szigeti Attila

Testiség az észlelésben és a fogalomalkotásban

A hagyományos észleléselméletek egyik megkérdőjelezetlen előfeltevése az, hogy észlelés és cselekvés élesen elkülönülnek egymástól. Ez az elkülönülés – Susan Hurley nyomán – az észlelés és a cselekvés „bemenet-kimenet modell”-jével magyarázható: az észlelés a világtól az elme felé tartó észleleti bemenet, a cselekvés pedig az elméből a világra irányuló viselkedési kimenet. Észlelés és a cselekvés ugyanakkor nemcsak egymástól, hanem a megismeréstől is elkülönülnek, vagyis periferekusak a kogníció központi moduljához, a „töltelék”-hez képest – hogy az ugyancsak Hurley-től származó kritikai célzatú metaforára, a „szendvics-modell”-re utaljak.¹ A bemenet-kimenet modell egy „szexista” elképzelés észlelés és cselekvés „házasságáról”: az észlelés az elsődleges, a domináns – a „patriarkális férj” –, míg a cselekvés az alárendelt és származtatott funkció – az „alávett feleség”. E modell mögött két további előfeltevés húzódik meg: 1. az észlelés és a cselekvés közötti oksági kapcsolat lineáris és egyirányú: a világ felől indulva az érzékszervi rendszereken keresztül az észleléshez, ezt követően a kognícióhoz tart, innen pedig a motoros rendszerekhez, majd a cselekvéshez és végül újból ki a világba; 2. az észleleti tapasztalatot alapvetően nem befolyásolja az, hogy milyen cselekvést hajtunk végre. Észlelés és cselekvés között egy pusztán *eszközszerű függés* érvényesül, amelyben az észlelés a cselekvés eszköze és fordítva.² Végül meg kell említeni még egy, a bemenet-kimenet modellel szorosan összefüggő hagyományos előfeltevést is, mely szerint a passzív recepcióként felfogott észlelés feladata a cselekvéssemleges módon adott külső, objektív világ belső (mentális vagy agyi) reprezentálása.

Az utóbbi évtized elme- és kognitív filozófiai észleléskutatásaiban – részben empirikus eredmények, de olyan előzmények újrafelfedezésének a hatására is, mint Husserlnek, illetve az általa ihletett Merleau-Pontynak a mozgás és a mozgásérzetek konstitutív szerepét hangsúlyozó észlelésfenomenológiája,³ továbbá Gibson ökológiai⁴ vagy Varela enaktív észleléselmélete⁵ stb. – egy alternatív észlelésfelfogás térnyerésének lehetünk tanúi. A többféle képpen, az *aktív* vagy *enaktív* észlelés elméleteként vagy az észlelés *szenzomotoros* elméleteként stb. címkézett irányzat felfogásában észlelés és cselekvés viszonyát nem egy egyirányú eszközszerű függés, hanem egy *konstitutív interdependencia* jellemzi: az észlelés lényegileg cselekvő, sőt *maga az észlelés a cselekvés egy formájaként fogható fel*. Az így felfogott észlelés immár nem az objektív világ passzív leképezése, hanem egy megtestesült és észleleti környezetébe ágyazott, azzal dinamikus kölcsönhatásban levő cselekvő észlelőnek az aktív

Szigeti Attila (1973) – filozófus, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár, szigetiat@yahoo.com

¹ Susan Hurley: *Consciousness in Action*. Cambridge Mass. 1998. 1–2, 6–7, 288–289, 338–339, 401. Magyar nyelven lásd: Susan Hurley: *Az én újramegjelenése*. Kellék 27–28 (2005). 18–37.

² Susan Hurley: *Consciousness in Action*. 413, 419.

³ Edmund Husserl: *Husserliana XVI. Ding und Raum*. Haye 1973. A francia fordítást használtam: Edmund Husserl: *Chose et espace: Leçons de 1907*. Paris 1989; Maurice Merleau-Ponty: *Phénoménologie de la perception*. Paris 1945.

⁴ James Jerome Gibson: *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston Mass. 1979.

⁵ Francisco Varela–Evan Thompson–Eleanor Rosch: *The Embodied Mind*. Cambridge Mass. 1991.

teljesítménye.⁶ Amint Alva Noë – a korábban megidézett Hurley mellett az irányzat másik meghatározó képviselője – fogalmaz *Action in Perception* (Cselekvés az észlelésben) című könyve programatikus felütésében: „Az észlelés nem valami olyasmi, ami velünk vagy bennünk történik. Hanem inkább olyasvalami, amit teszünk. Gondolj egy vak személyre, aki botjával kopogtatva találja meg az utat egy zsúfolt térben, melyet tapintással észlel; nem egy csapásra, hanem időben, értő tapogatás és mozgás által. [...] Az észlelő számára a világ fizikai mozgás és interakció révén válik hozzáférhetővé. [...] Az észleleti tapasztalat testi készségeinknek köszönhetően tesz szert észleleti tartalomra. Azt, hogy mit észlelünk, meghatározza az, amit teszünk (vagy amit tudunk, hogy hogyan tehetünk meg); meghatározza az, amit készek vagyunk megtenni.”⁷

A cselekvő észlelés kérdése a kortárs kognitív tudományban a *megtestesült elme* vagy *kogníció* (*embodied mind/cognition*) néven elhíresült elméleti program egyik meghatározó kutatási területe. Szemben a klasszikus kognitívizmus testetlen, mind az észlelés és a cselekvés periférikus rendszereitől, mind a világtól élesen elkülönülő elméjétől (amely belső reprezentációkban képezi le a külső objektív világot), a megtestesült vagy testi elme kognitív tudományában a megismerést a világgal való szenzomotoros (és egyben affektív) interakció alapozza meg és alakítja.⁸ Másként, a „szendvicsmodell” metaforájára visszautalva fogalmazva: a „töltelék” – a korábban központi szerepet játszó gondolkodó elme – egyre inkább elvékonyodik és egybemosódik a „kenérszeletekkel” – a korábban periférikus és egymástól élesen elkülönülő, most azonban konstitutív módon egymásba szövődő észleléssel és cselekvéssel, azaz a testtel. Egyáltalán nem mindegy azonban, hogy test és elme így kirajzolódó folytonosságát, illetve a világgal való szenzomotoros interakciónak a kogníciót megalapozó szerepét hogyan is értelmezzük – ekörül folynak a testi elme/megismerés paradigmájának elméleti kereteit tisztázó jelenlegi viták is. Jelentheti a testi elme pusztán az „elme a testben” álláspontját: ez annyit állít, hogy „online” (vagyis aktuális, a jelenleg észlelt környezővilágba ágyazott) szenzomotoros interakció, például cselekvő észlelés esetén a központinak vélt kogníció kihelyeződhet a testi perifériára, vagyis maga a cselekvő, észlelő és affektív test „gondolkodik”. Ilyenkor valójában nincs szükség a világnak az elme vagy az agy által való belső kognitív modellezésére, ezt egykönnyen behelyettesítheti a test készség-, „know how”-jellegű tudása vagy cselekvése (illetve maga az „önnön legjobb modellje”-ként használt világ).⁹ Valami sokkal radikálisabbat állít a paletta másik végén a „teljes megtestesüléssel”

⁶ Az irányzat meghatározó szerzői, illetve munkái: Susan Hurley: *i.m.*; Kevin O’Regan–Alva Noë: *A sensorimotor approach to vision and visual consciousness*. Behavioral and Brain Sciences 24/5 (2001). 883–975; Alva Noë: *Action in Perception*. Cambridge Mass. 2004; Alva Noë: *Experience without the head*. = *Perceptual Experience*. Szerk. Tamar Szabó Gendler–John Hawthorne. Oxford 2006. 411–433.

⁷ Alva Noë: *Action in Perception*. 1.

⁸ Az irányzat alapművei: Francisco Varela–Evan Thompson–Eleanor Rosch: *The Embodied Mind*; Andy Clark: *Being There. Putting Brain, Body, and World Together Again*. Cambridge Mass 1997. Egy újkeletűbb áttekintésért lásd Robert A Wilson–Lucia Foglia: *Embodied Cognition*. = *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Edward N. Zalta. Fall 2011 Edition, URL. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/embodied-cognition/>. Magyar nyelvű áttekintő jellegű tanulmányok: Kampis György: *A gondolkodó test*. Magyar Tudomány 109 (új folyam 47)/1 (2002). 33–40; Sutyák Tibor: *A test-test probléma*. Magyar Filozófiai Szemle 54/2 (2010). 10–31; Szigeti Attila: *A tudatosság: rejtély vagy képesség? Az analitikus filozófia és a kognitív tudomány találkozása a fenomenológiával*. Kellék 22 (2002). 81–122.

⁹ A szlogenné vált kifejezésért lásd a megtestesült intelligencia/robotika kutatójának alapvető cikkét Rodney Brooks: *Intelligence without Representation*. Artificial Intelligence 47/1–2 (1991). 139–159.

(*full embodiment*), a „test az elmében” tézise: eszerint nemcsak az „online”, hanem minden „offline”, magasabbrendű kognitív folyamatot is, mint a nyelvhasználatot vagy a fogalmi, absztrakt gondolkodást (akár még a matematikát is) a testi tapasztalat alapozná meg. A következőkben a testi elme e két értelmezésének a paradigmaticus eseteiként elemzem először a testi, cselekvő észlelés kortárs, illetve klasszikus, husserli kifejtését, majd ezt követően a testi, megtestült fogalomalkotás elméleteit.

A cselekvő észlelés

A cselekvő észlelés elméletének a részletesebb bemutatása érdekében térjünk most vissza az enaktív észlelés női elméletéhez: eszerint az észlelés nem egy agyi folyamat, mely során az észlelőrendszer leképezi a külső, objekív világ belső reprezentációját, hanem a környezetnek egy megtestesült észlelő által gyakorolt cselekvő, időben kiterjedt explorációja, letapogatása. (Mint látható, az észlelés paradigmája itt nem annyira a látás, mint inkább a tapintás: mindennemű észlelés mintája – így a látásé is! – a tapintás, a tapogatás exploratív folyamata.) A cselekvő észlelés az úgynevezett *szenzomotoros kontingenciák*, az érzéki bemenetek változásait a mozgással/cselekvéssel összekapcsoló szabályosságok implicit, gyakorlati tudásán, illetve ezeknek az észlelésben való érvényesítésén alapszik: az észleleti tapasztalat során meghatározott elvárásaink vannak arra vonatkozólag, hogy miként változik az érzéki stimuláció a saját mozgásunk vagy az észlelt tárgy mozgásának az eredményeként (a legelemibb példa: az észlelt tárgy kitágul az észlelési mezőnkben, ha közelítünk hozzá, illetve összezsugorodik, ha visszahátrálunk, stb.).

Annak a szemléltetésére, hogy hogyan érvényesülnek a szenzomotoros kontingenciák, illetve készségek a cselekvő észlelés során, vizsgáljuk meg most az úgynevezett *észleleti jelenlét* (*perceptual presence*) problémáját. A tárgyak észlelésében tapasztalt sajátos kettőségről van szó: mivel észlelésünk lényegileg perspektivikus, a tárgynak ténylegesen csak egy részét, egy adott szemléleti oldalát látjuk, miközben mégiscsak úgy érezzük, hogy észleletileg valahogyan maga az egész tárgy jelen van. Például ha a velem szemben található almára nézek, ennek ténylegesen csak az egyik részét láthatom, ám ugyanakkor az észleleti tapasztalatomban valamiféleképpen a teljes, három dimenzióban kiterjedt, gömb alakú, térfogattal, sőt egyfajta testiséggel rendelkező alma is adott. Annak a hiánya, amit ténylegesen nem láthatok – az alma pillanatnyilag láthatatlan részei – valamilyen módon mégis csak adott(ak), jelen van(nak) az észleleti tapasztalatomban. A térbeli tárgyak észlelésében megmutatkozó észleleti jelenlétnek köszönhető például az is, hogy a hétköznapi életkörnyezetünkben nem pusztán kétdimenziós felületeket észlelünk, s ezért véletlenül sem tévesztjük össze őket például a „trompe l’oeil” effektusra alapozó, ám észleletileg evidens módon kétdimenziós felületeket használó színházi díszletelemekkel. (Egy másik példa: bár az olvasó a vele szemben levő nyitott folyóiratból pillanatnyilag ténylegesen csak két oldalt láthat, ugyancsak meglepődne, ha a továbblapozást megkísérelve az derülne ki, hogy valójában csak egy belül üres papír téglatestet szemlélt.) Az alma – illetve minden térbeli tárgy – észlelésében (de ugyanígy a következő esetekben is: ha a takarásban, fedésben levő dolgokat egyúttal mégis egészeknek látunk; ha egy távolabbról szemlélt tárgyért ellipszis, de egyben kör alakúnak látunk; a színkonstancia, például az észlelt színbeli eltérések ellenére egységes színűnek észlelt fal

esetében; a perceptuális kitöltés esetében stb.) valamilyen – egyelőre megmagyarázhatatlannak tűnő – módon *többet látunk, mint amennyit ténylegesen látunk*, egyfajta hiánynak a jelenlétét észleljük. Noë szerint ennek a hiánynak, a ténylegesen nem észleltnek a sajátos jelenlétét egyfajta virtuális jelenlét, az észleleti *hozzáférhetőség* érzése jellemzi, ez utóbbit pedig a maga során – amint hamarosan meglátjuk – a szenzomotoros tudás alapozza meg.

Fontos itt közbevetni, hogy az észleleti jelenlét rejtélyére a maga idejében már a husserli fenomenológia is felfigyelt. Husserl intencionális elemzéseinek visszatérő, paradigmaticus példája éppenséggel ez a térbeli tárgyak észlelésében érvényesülő sajátos kettőség: a szemléleti tárgyak egyfelől sohasem egy csapásra, egy azonnali teljes megjelenésben válnak adottá, hanem részlegesen, perspektivikusan (aktuálisan, ténylegesen csak bizonyos szemléleti oldalak adottak, mások nem), másfelől azonban már mindig is az egész tárgyat észleljük mint folyamatos tárgyi egységet (mint „azonosságpólust”), nem csupán az aktuálisan adott oldalát; ez utóbbi ugyanis mindig továbbutal az egész tárgyra, vagyis szükségszerű összefüggés áll fenn az aktuális szemléleti oldalak részleges adódása és az egész, egységes tárgy között. E szükségszerű összefüggés intencionális szerkezetének a husserli feltárása, azaz az észleleti jelenlét problémájának a husserli megoldása a cselekvő észlelés kortárs elméletének méltatlanul elfelejtett előzménye. Noë megoldása sok vonatkozásban nem más, mint a husserli megoldásnak – illetve annak merleau-ponty-i változatának – egy a kortárs észleléskutatás empirikus eredményeivel is érvelő naprakész, kognitív tudományos és analitikus észlelés-filozófiai recepcióra is alkalmas továbbgondolása. Ezért a továbbiakban egymást elegyítve – egymásnak mintegy utólag válaszolató formában – reprodukáljuk Husserl és Noë elemzését, illetve megoldását.

Az észleleti jelenlét érzésének az alapja először is – amint azt mind Husserl, mind Noë hangsúlyozza – még mindig egy észleleti tapasztalat, vagyis az semmiképpen sem egy gondolati ítélet vagy következtetés eredménye. De nem is egy reprezentációé: a részleges adódás nem 1) az önmagában való tárgy egy tudati reprezentációja, amely alapján okságilag kikövetkeztetném, hogy a noumenális tárgy fenomenális megjelenéséről va szó, de nem is 2) az egész tárgynak egy képi (képzeltbeli) vagy 3) jeleken keresztül történő (*szignitív*) reprezentációja. Bár nem eredeti, szemléletileg betöltött módon mint az aktuálisan, ténylegesen, „hús-vér” valójában (*leibhaftig*) adott szemléleti oldal, de valamilyen módon a láthatatlan oldalak is szemléletileg megjeleníthetőek, prezentálhatóak. Husserl számára minden intencionális tárgy tudat valójában „többletvélekedés” (*Mehrmeinung*), „önmagán túllépő vélekedés”, „minden pillanatban több (többnek a véleése), mint ami az adott pillanatban kifejezetten vélt tartalomként előáll”.¹⁰ Az észleleti többletvélekedés esetében egy sajátos szemléleti megjelenítéssel, egy *apprezentációval* van dolgunk. Az apprezentáció valamilyen szemléletileg még nem betöltött vagy nem megjeleníthető adottságnak *mint* valami más szemléletileg betöltött adottsággal együttesen jelenlevőnek a tudatosítását, jelenné emelését viszi véghez.¹¹ Jelen esetben: az észleleti tárgy prezentált szemléleti oldalai apprezentálják az aktuálisan, ténylegesen nem észlelt szemléleti oldalakat. Ez azt implikálja, hogy a tárgyészlelés *horizontszerkezettel* bír: az észleleti tárgy az aktuálisan, ténylegesen észlelt szemléleti oldalak

¹⁰ Edmund Husserl: *Karteziánus elmékedések*. Bp. 2000. 59.

¹¹ Uo. 125–126.

által előre jelzett, tartalmilag meghatározott észleleti *lehetőségek*, elővételezések (idői értelemben: protencionális megelőlegezések) áramló horizontjában válik adottá.¹²

A térbeli tárgy észlelésében feltárt horizontszerkezet Husserlnél elválaszthatatlanul a megtestesült észlelő mozgása által kibomló *kinesztetikus* horizonthoz kapcsolódik. A térbeli tárgy észlelésének szentelt 1907-es előadásában, *A dolog és térben* Husserl konstitutív szerepet tulajdonít a megélt testi mozgásnak, a *kinesztéziseknek* (a mozgás-érzeteknek) a térbeli tárgyak észlelésében. Ezek az elemzések egy *motivációs korrelációt* tételeznek egyfelől a *motiváló*, a „képes vagyok rá” (vagy „mozgok”) gyakorlati, akaratlagos kinesztézisei által konstituált kinesztetikus rendszerek és másfelől a *motivált*, perspektivikus megjelenések rendszerei között: „ha” egy bizonyos irányba nézek, „akkor” ennek a térbeli tárgynak ezt az oldalát fogom látni, és így tovább a fej mozgása vagy a járás esetén, vagyis minden motiváló kinesztézissorozat a neki megfelelő meghatározott perspektivikus megjelenéssorozatot motiválja.¹³ Az észlelést tehát nemcsak egy idői, hanem egy kinesztetikus horizont is övezi, amelyben az *aktuálisan adott szemléleti oldalakhoz képest többletvélekedést tartalmazó szemléleti potencialitások kinesztetikus lehetőségeknek felelnek meg*. Noë ebben az összefüggésben a tárgy „szenzomotoros profil”-járól beszél, ami annak a módozatnak felel meg, ahogyan a tárgy megjelenése változik a mozgásunkkal összefüggésünkben.

Ezt a kinesztetikus motivációs korrelációt idézi Noë megoldása is: az észleleti jelenlét, az észleleti hozzáférhetőség érzésének alapjánál a szenzomotoros kontingenciákat találjuk, vagyis az érzéki bemenetek változásait a cselekvésünkkel összekapcsoló szabályosságok implicit ismertségét (illetve ezek alkalmazását az észlelés során). Az egész alma – illetve minden külső, térbeli észleleti tárgy – észleleti jelenlétének az érzése annak az implicit megértésében, abban a „szenzomotoros elvárás”-ban rejlik, hogy a testemnek (a fejemnek, a törzsemnek stb.) mondjuk a jobbra vagy balra való mozgása az alma – az észleleti rágy – újabb, korábban láthatatlan részeit fogja láthatóvá tenni. Az észleleti tárgyak láthatatlan részeihez, szemléleti oldalaihoz való viszonyunkat a szenzomotoros kontingenciák mintázatai közvetítik. Ebből a korrelációból kiindulva Noë elemzése egy sokkal általánosabb horderejű, az észlelés és a cselekvés konstitutív interdependenciáját, az észleleti tapasztalat minden aspektusára kiterjesztő argumentációt, illetve tézist bontanak ki: az észleleti tapasztalat csak az észlelőnek a világgal való dinamikus testi interakciójában gyakorolt készségjellegű szenzomotoros tudása révén tesz szert mind kvalitatív jellegre (vagyis arra, hogy „milyen” a látás, tapintás stb. szubjektív tapasztalata), mind pedig észleleti tartalomra (észlelt térbeli tartalomra, színre, alakra stb.).

Lehetséges-e azonban az, hogy ez a szenzomotoros tudás ne csak a cselekvő észlelést, vagyis magát a világgal való aktuális szenzomotoros interakciót, hanem, mintegy a világról leválasztva, az olyan „offline” kognitív folyamatokat is megalapozza és szervezze, mint a fogalomalkotás, a nyelv vagy a gondolkodás (a „test az elmében”, a teljes megtestesülés korábban említett radikális tézise értelmében)? Kortárs „újempirista” fogalomelméletek emellett érvelnek: a fogalmak, a kategóriák nem absztrakt, amodális statikus szimbólumok, hanem, a környezettel való interakciót lehetővé tevő dinamikus, folyamatosan szerveződő szenzomotoros mintázatok. Ha a cselekvő észlelés felfogásában az észlelés nem az objektív világ

¹² Uo. 57–58.

¹³ Edmund Husserl: *Husserliana XVI. Ding und Raum*. VIII–XIV. fejezet.

passzív reprezentálása, hanem a megtestesült és szituált észlelőnek a világgal való dinamikus interakciója, akkor valószínűleg nemcsak az észleleti tárgyak megjelenése, hanem a tárgyak és események azonosítása is a testi cselekvések, interakciók potencialitásainak (Gibson kifejezésével: a környezet interakciólehetőségeket felkínáló észleleti *affordanciáinak*) megfelelően bontakozik ki. Vagyis nemcsak az észlelés, hanem az észleleti kategóriák, fogalmak is már mindig is egy a testi tapasztalattal korrelatív világra vonatkoznak; a fogalmak a cselekvést szolgálják tehát, s ezt az evolúciós szempont is valószínűsíti: az emberi fogalomrendszer a környezettel való megtestesült interakció szolgálatára jött létre.

Testiség a fogalomalkotásban

A megtestesült fogalomalkotás egyik legismertebb felfogása Lawrence Barsalou-nak az *észleleti szimbólumokról* (*perceptual symbols*), illetve a fogalomképzésről mint *szituált szimulációról* (*situated simulation*) kidolgozott elmélete.¹⁴ A fogalmi gondolkodás hagyományos elképzelésének megfelelően a tapasztalattól származó szenzomotoros reprezentációkat amodális (az észleleti modalitások vonatkozásában semleges) reprezentációkra, szimbólumokra írjuk át; a nyelv, a gondolkodás, a fogalomalkotás kognitív folyamatai ezekkel az amodálisra átirított reprezentációkkal (például tulajdonságlista, szemantikus hálózatok, keretek) dolgoznak (nem az eredeti szenzomotoros állapotok emlékeivel). Barsalou tézise szerint azonban a fogalmak olyan észleleti szimbólumokból épülnek fel, amelyek esetében nem következik be a szenzomotoros reprezentációk amodális szimbólumokba való átfordítása. Egy észleleti szimbólum az aktuális szenzomotoros állapotnak megfelelő neurális aktivációnak a közvetlenül hozzárendelt memóriarendszerek által megőrzött felvétele, amely a szenzomotoros tapasztalat sematikus elemeit (nem a teljes tapasztalatokat) reprezentálja. De ami még fontosabb: az észleleti szimbólumok multimodálisak, mind a hagyományos öt érzékből származó, mind pedig proprioceptív, kinesztetikus és introspektív (például emocionális, kognitív állapotokra vonatkozó) információt tartalmaznak.

Az összefüggő észleleti szimbólumok a hosszú távú memóriában tárolt *szimulátorokba* (ezek volnának a hagyományos fogalmak) rendeződnek, amelyek lehetővé teszik egy aktuálisan nem tapasztalt entitás vagy esemény elvileg korlátlan számú *szimulációját* (a szituált fogalomképzést). A szimulátor egy kategória különböző előfordulásainak (és az előfordulások kontextusának) a multimodális tartalmát integrálja modalitásspecifikus emlékek egy elosztott rendszerébe, vagyis egy olyan típusként működik, amely lehetővé teszi az egyedeknek a típus példányaiként való felismerését. Például a „kutyá” fogalmának megfelelő szimulátor arra vonatkozó érzéki információt (vizuális, auditív, szomatoszenzoriális stb.) integrál, hogy milyen látni, hallani, tapintani egy kutyát, arra vonatkozó motor programokat, hogy milyen interakcióba lépni velük, érzelmi válaszokat stb. A szimulációk egy bizonyos kategória kontextusfüggő reprezentációi, egy adott helyzetben való sajátos konceptualizálásai, amely a kategória előfordulásait reprezentálhatja azok hiányában, az emlékezés, a gondolkodás, a

¹⁴ Lawrence Barsalou: *Perceptual symbol systems*. Behavioural and Brain Sciences 22 (1999). 577–609; Lawrence Barsalou–Kyle Simmons et al.: *Grounding conceptual knowledge in modality-specific systems*. Trends in Cognitive Sciences 7 (2003). 84–91; Lawrence Barsalou: *Situated conceptualization*. = *Handbook of Categorization in Cognitive Science*. Eds. H. Cohen–C. Lefebvre. St. Louis 2005. 619–650.

nyelvhasználat során. Amikor egy kategóriát reprezentálunk, konceptualizálunk, ugyanazok a szenzomotoros és introspektív (például emocionális) rendszerek aktiválódnak, amelyek akkor is aktiválódnának, ha történetesen a kategória egy aktuálisan adott példányát észlelnénk. Fontos megemlíteni, hogy a szimulációk, a szituált fogalomképzések úgyszintén multimodálisak (akárcsak az észleleti szimbólumok), inherensen szenzomotoros és emocionális szimulációk. Egy szimuláció esetén adott kategóriának megfelelő szimulátor tartalmának csak egy kis alhalmaza aktiválódik újra, sohasem a teljes szimulátor, vagyis minden szimuláció/fogalomképzés csak bizonyos lehetőséget valósít meg a kategória elvileg végtelen számú fogalomképzési lehetőségeiből. Így például a „kutya” szimulátor korlátlan számú szimulációt hozhat létre különböző kutyákra, különböző helyzetekben, különböző perspektívákból (barátságos, ellenséges, harapós stb. kutya). A fogalom tehát nem egy kategória egyetlen absztrakt reprezentációjának felel meg, hanem a korlátlan számú szituált fogalomképzések készségének, amelyek a sajátos helyzetekben való szituált és adott célra irányuló cselekvést szolgálják.

A fogalmaknak az amodális, test- és kontextusfüggetlen szimbólumokként, a hosszú távú memóriában tárolt statikus reprezentációkként való hagyományos felfogásával szemben a megtestesült fogalomalkotás tézise szerint tehát a fogalmak észleleti/szenzomotoros szimulációk során létrejövő dinamikus, megtestesült és szituált reprezentációk, időleges és folyamatosan újraszerveződő konstrukciók a rövid távú munkamemóriában. Ez minden bizonnyal egy plauzibilis elképzelés a konkrét fogalmak (például tárgyfogalmak) esetén, amint azt egyre számosabb kísérleti eredmény is alátámasztja. De vajon elmondhatjuk-e ugyanezt az absztrakt (mondjuk a morális vagy akár matematikai stb.) és nyelvi (nem csak az észleleti kategorizációra vonatkozó) fogalmakról is?

George Lakoff és Mark Johnson kognitív szemantikai (eredetileg metaforaelméleti) megközelítésében¹⁵ – ami időközben a testi elme átfogó kognitív nyelvészeti és filozófiai programjává nőtte ki magát – az absztrakt fogalomalkotást és gondolkodást is a nyelv előtti testi tapasztalat alapozza meg. A testi tájékozódás és térbeli mozgások, a tárgyak manipulációja, a környezettel való szenzomotoros interakciók úgynevezett képi sémákba (*image schemas*) szerveződnek: ezek olyan fogalom előtti, dinamikus és modalitásközi – az elvezetés ellenére lényegileg kinesztézikus, de egyben vizuális, taktilis, auditív stb. – mintázatok, amelyek metaforikus átvétel révén az absztrakt fogalmakat, érvelést, következtetést stb. is szervezik (ilyen például a mozgás vagy az „eredet-út-cél” sémája, amely a látási mezőben mozgó tárgyak észlelése, tárgyak elérésére irányuló mozgás vagy a testi helyváltoztatás tapasztalata során alakul ki; a tartály, az érintkezés, az egyensúly sémái, az erő kifejtés különféle sémái, amelyek az ellenállás legyőzésével, az ellenhatással stb. kapcsolatosak.)

Lakoff és Johnson metaforaelméletében a metafora nem pusztán nyelvi fenomén (a metaforák nemcsak a kreatív művészi képzelőerő eszközei, élő metaforái vagy ellenkezőleg, a hétköznapi nyelv halott, elkopott metaforái), hanem alapvetően áthatja és folyamatosan szervezi fogalomalkotásunkat és fogalomrendszerünket, gondolkodásunkat és megértésünket, nyelvhasználatunkat. Az absztrakt fogalomalkotást megalapozó fogalmi metafora egy

¹⁵ George Lakoff–Mark Johnson: *Metaphors We Live By*. Chicago 1980; Uők: *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York 1999; Vittorio Gallese–George Lakoff: *The brain's concepts: the role of the sensory-motor system in reason and language*. *Cognitive Neuropsychology* 22 (2005). 455–479.

absztraktabb fogalmi tartománynak (a céltartománynak, például élet, szerelem) a konkrétabb, a környezettel való megtestesült interakcióhoz közelebb álló fogalmi tartomány (forrástartomány, például utazás) terminusaival történő megértését jelenti. Minden fogalmi metafora esetében létezik a megfeleléseknek, a forrástartomány bizonyos elemeit a céltartomány bizonyos elemeinek megfelelő leképezéseknek egy szisztematikus rendszere, amelyek nem önkényesek, hanem a testi tapasztalat képsémái alapozzák meg és szervezik. Az utazás fogalmának alapját például a mozgás vagy az „eredet-út-cél” képi sémája alkotja: a mozgás sémájának részei, a kiindulópont, a mozgás útvonala, a végpont, megfelelnek az utazás bizonyos részfogalmainak, nevezetesen a kiindulóállomásnak, az utazás útvonalának, illetve a célállomásnak, lehetővé téve olyan mindenki által ismert és használt metaforikus leképezéseket, mint például „az élet vagy a szerelem egy utazás”. A testi egyensúly/egyensúlytalanság, illetve a testi funkcióink egyensúlyban tartásának a tapasztalata során kialakuló „egyensúly” séma egy sor absztraktabb területre (például lelkiállapotok, jogi viszonyok, formális rendszerek stb.) való metaforikus átvititést tesz lehetővé: így beszélhetünk kiegyensúlyozott személyiségekről, hatalmi vagy igazságszolgáltatási egyensúlyról stb.¹⁶

A testiségnek a nyelvhasználatban, a konkrét és absztrakt fogalmak fogalomképzésében, általában az absztrakt gondolkodásban játszott szerepe a kortárs kognitív tudomány és filozófia egyik legintenzívebben vitatott és kutatott területe. A pró és kontra elméleti és empirikus érveken túl a megtestesült fogalomalkotás (és egyben a cselekvő észlelés) elméletének egy lényegi filozófiai kihívással is szembesülnie kell. Az észleleti tapasztalatunkban és fogalomképzésünkben működő analógiás utalásokat nemcsak a reprodukív képzelőerő kulturálisan vagy testileg rögzített metaforái határozzák meg, hanem mindig képesek vagyunk új hasonlóságok és összefüggések felismerésére, új metaforák, új nyelvi és gondolati értelemek, akár új fogalmak létrehozására is (amint erről a művészet és a tudomány története, illetve kreatív elsajátítása, megértése tanúskodik). Az észlelésnek és a fogalomalkotásnak ez az inherensen kreatív, nyitott – és nem pusztán csak testi értelemben aktív – jellege azt a 20. századi kontinentális filozófia (a fenomenológiai és egzisztenciafilozófia, a hermeneutika), de korábban már Kant *Harmadik kritikája* (lásd a reflektáló és a produktív ítélőerő szabad, készen adott fogalmak nélküli sematizálását a szépre és a fenségesre vonatkozó esztétikai ítéletekben vagy a természet célszerűségére/elevenségére vonatkozó teleológiai ítéletekben) által is hangsúlyozott belátást valószínűsíti, mely szerint sem készen, befejezetten adott dolgok és összefüggések, sem ezeknek megfeleltethető véglegesen rögzíthető primitív testi-tapasztalati szerkezetek vagy sémák nincsenek: mind a világ, mind a tapasztalat formái alapvetően nem teljesek, befejezetlenek és sohasem teljesen meghatározhatóak. Mind az észlelés, mind a fogalomképzés maga is kreatív módon alakítja, folyamatosan újratemremti az értelem, a folyamatosan képződő új értelemek világát. A megtestesült észlelés és fogalomalkotás elméleteinek az összevetése ezekkel a belátásokkal azonban már egy következő tanulmány témája lehetne.

¹⁶ Egy másik alapvető példa a testi elme kognitív tudományát és filozófiáját is meghatározó fogalmi metafora: az elme (céltartomány) test (forrástartomány). Gondolkodni annyit tesz, mint mozogni, észlelni, tárgyakkal tenni-venni vagy enni. Példák e fogalmi metafora metaforikus leképezéseire: A gondolkodás mozgás. (Elkalandoztak, csapongtak a gondolataim.); Egy gondolatvonal egy útvonal. (Követned kellene azt a gondolatvonalat); A gondolkodásképtelenség mozgásképtelenség. (Megakadtam, megrekedtem a gondolataimmal); Megérteni annyit, mint egy mozgást követni. (Szorosan követi a gondolatmenetét).

Embodiment in Perception and Conceptualization

Keywords: embodied cognition; active perception; perceptual symbols; image schemas; conceptual metaphors

The paper offers a review of current theories about embodied perception and conceptualization, with the aim to address the problem of the relation between on-line and off-line embodied cognition. In on-line embodied cognition the body plays a significant role only in actual sensorimotor (and emotional) interaction with the environment. For example, classical and current theories of active perception (Husserl, Merleau-Ponty, Hurley, Noë) hold that perception and action (or kinaesthetic experience) are constitutively interdependent: perception is a form of action and perceptual experience acquires content thanks to the implicit knowledge of sensorimotor correlations between movement and perception. According to the view of off-line embodied cognition, embodied experience grounds higher-level, abstract cognitive processes: thus, both concrete and abstract concepts are grounded in multimodal sensory-motor patterns, like perceptual symbols (Barsalou) or image schemas (Lakoff and Johnson); conceptualization consists in off-line re-enactments of these patterns through simulations or metaphorical projections. The paper ends with the suggestion that embodied accounts of perception and conceptualization should also address the challenge posed by different philosophical accounts which are highlighting the creative and open-ended nature of perceptual and conceptual experience.

Jakab András

A festészet megélt-világa (Kísérlet a festészet fogalmi megragadására)

Egy művészetfilozófiai írásnak el kell döntenie, hogy az összetett fogalom által fedett területek melyikét tekinti elsődlegesnek. Vagyis a filozófiából próbál utat törni a művészet irányába, vagy a művészet felől közelítve szeretne – a saját maga és munkája hasznára – a filozófiai fogalmaiságból meríteni – sokkal inkább, mint megérteni. Ebben a szövegben a hangsúly a filozófiai megközelítésre helyeződik, mert habár nevezhetem magam gyakorló képzőművésznek, de semmiképpen nem jelenthetem ki, hogy képzett művész lennék. Ezzel együtt azt is belátom, hogy figyelembe kell vennem egy, a filozófiai beállítódásból magából fakadó előfeltevést ahhoz, hogy ne térjek el a tulajdonképpeni céltól. Ez az előfeltevés abban áll, hogy absztrakció útján tisztább képet kaphatok a tárgyról, amely érdekel, mint a konkrét szituációban elvegyülve vele. Ha a művészetre irányulva, alkotás és alkotó, néző és alkotó éles különbségét tételezve eleget teszek ennek a követelménynek – mely absztrakció úgy jeleníti meg a művészetet mint az ezeken az ellenpontokon átívelő közlési folyamatot –, akkor számomra ellehetetlenül minden olyan megközelítési mód, amely a művészet saját képződésének paradox működésében rejlik. Megjegyzendő, hogy amikor a képzőművészet paradox jellegére utalok, nem annak abszurd mivoltára gondolok, azaz nem határozom meg értelemnélkülüként, hanem csak a nyelvi és gondolkodási formulák általi leírásának mindig is nehézkes voltát értem alatta. Ennek a nehézkességnek az oka a képzőművészi tevékenység és az írás elütő természetében keresendő, ugyanis a leírás diszkurzív és részleteiben feltáró módszere és lehetősége mindig valami olyanra irányul ebben a közegben, ami ettől különböző. Így a filozófiai vállalkozás, amelynek közege a nyelv, és szükséges velejárója a fogalmak tisztázása, minden esetben kockáztatja, hogy nem a megfelelő módon ragadja meg az adott kérdést, ezért helyenként lehet, hogy az lesz az érzése a szöveg olvasójának, hogy a szerző egyszerre többet is és kevesebbet is mond az alkotás megképződésének fenomenjéről, mint amit ténylegesen kellene.

A festészet fenomenológiája

Az itt következő szövegben egy olyan szerző gondolatmenetét hívom segítségül – az egyoldalúság elkerülése végett –, aki mindkét doméniumban járatos, és célja az enyémekkel egybevág. Nigel Wentworth, Heideggerrel és Merleau-Pontyval azonos úton haladva, de lényeges pontokon mégis eltérve tőlük az alkotásképződés mikéntjének feltérképezésére tesz kísérletet. Az ő nyomán a „művész” megnevezés helyett – mely tágabb kereteket szabna az itt következőknek,

Jakab András (1986) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, jkbandras@yahoo.co.uk

A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841 számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás” című projekt keretében készült.

mint ami leírásra kerül – a továbbiakban inkább „festőt” használok.¹ Nem korlátként kell érteni ezt a festői perspektívát, vagyis nem egy szerepre való korlátozás megfogalmazásaként, hanem egy sajátos tapasztalatból és aktivitásból kiemelkedő világgént. Ez az oka annak, hogy nem egy általános művészi perspektíva megfogalmazására vállalkozom itt. Ugyanis mindenik sajátos tevékenység fenomenális világának más-más oldalát és másképpen domborítaná ki egy módszertanilag hozzá igazodó leírás, olyan másságként, amely éppen a konkrét tevékenységben kialakulóként mutatkozik meg. De a koncepció, amelyhez a festővel vagy festésszel kapcsolatos fogalmakon át vezet az út, a képzőművészetek egészére is vonatkoztatható – a leírás irányára való tekintettel –, így *akár* (vagy inkább *csak*) példaértékkel is bírhat egy művészeti-filozófia vezérfonalaként.

A bevezetésben tárgyaltak okán az alkotási folyamatban rejlő értelmi elemek felfedésére és ezek alakulásának a mibenlétére irányuló figyelemnek óvatosan kell haladnia, hogy ne zárja rövidre a véleményformálás áramlatát. Vagyis ha azt mondom, hogy minden festmény megkülönböztető jegye, hogy intencionált, vagyis akaratlagosan és szándékosan végigkövetett technikai fogások sorozata, akkor egyrészt a reprezentációelméletek (Wollheim és Collingwood esztétikai elméleteit említi Nigel Wentworth) magyarázó jellegének részleges válaszaiba ragad bele a felfejtés – amely elméletek nem elhanyagolható anyagra és támpontra találnak a hagyományos képzőművészetet tartva szem előtt –, másrészt a reflexszerű cselekvéseket vizsgáló fiziológa által értett mechanikus és zárt folyamatként írom le azt. Ezzel szemben úgy gondolom, Merleau-Pontyval egyetértve, hogy azt az alapvetően nyitott és újratерemő értelemáradatot kell kimutatni vagy célba venni a hasonló tevékenységek leírásában, amely az alkotás sajátja. Az utóbbi álláspontra, vagyis az alkotás újratерemő vagy – hogy tisztábban fogalmazzak – a realizálásban megújuló jellegére a tapasztalat vezet rá. Erre az újratерemésre való irányultságnak – amely átszövi a festészet tevékenységét – a lehetséges fogalmi megragadására összpontosít Wentworth műve, amely számomra is jó alapot szolgál e fogalmi háléhoz való közeledéshez.

A fenti kijelentés, mely a szándékoltság hangsúlyozásával kapcsolatos ítéletre vonatkozik, nem hordozza magában azt a túlhevített ellenszenvet a tisztán tudatos festői megnyilvánlással szemben, amelyben a festőnek nem jut semmiféle szándékosság. Vagyis nem gondolom, hogy pusztán esetlegesség eredménye a festmény. De meg kell találni e szándékok megfelelő helyét a folyamaton belül, így e szándék természetére és értelmére vonatkozó kérdés e dolgot által taglalt problémák közé tartozik.

Nigel Wentworth ennek az intencionáltságnak a félreértésében látja a művészet felé közeledő filozófiai gondolatok hibáját, amely hiba abban áll, hogy a folyamattól, a konkrét alkotási szintuációtól elkülönített erőként kezeli azt. Másképpen megfogalmazva: az emberi képességekről kialakított évszázados filozófiai álláspontok – e képességek magyarázóerejéből merítve – tekintetében próbál a filozófia közelíteni a művészetekhez is. Az ember fogalmának előre körvonalazott meghatározásai jelentik a filozófia számára a kapaszkodót, amely egyúttal el is nyomja azt a konkrét lehetőséget, amelyet a művelésből származó tapasztalat

¹ Vö. Nigel Wentworth: *The phenomenology of painting*. Cambridge 2004.

adhat. Wentworth szerint ez az absztrakció az aktuális fenomén eltorzítását jelenti.² A hiteles leírás érdekében meg kell találni a közéletet a filozófiai absztrakció és a művészet gyakorlása között, amelyen keresztül megvalósítható egy jól körvonalazott művészetfilozófiai kiindulópont.

Ennek az intencionalitásfogalomnak az értelmére vonatkozó tisztázás az első lépése a wentworthi gondolatmenetnek, amikor a Richard Wollheim *Painting as an art* című írásában foglaltakkal száll vitába. Wollheim intencionalitásfogalma, mondja Wentworth, a brentanói fogalomhasználatból származtatható, amely arisztotelianus gyökerekre utal.³ Brentanói értelemben az intencionalitás *valamire való vonatkozást*, de leginkább referenciát jelent, amely referenciában Brentano két elemet különböztet meg: az egyik elem az *objektum*, a másik a *szubjektum*. Láthatóan ez a felfogás a modernitás filozófiájának egyik permanens megkülönböztetésén alapszik (amelyet elsősorban Descartes-tól származtat a filozófiatörténet), amelyben az értelem *referenciaként*, azaz kész egységek közötti vonatkozási, utalási viszonyként talál magyarázatra. Ebben az értelemben a festő munkája, maga a cselekvés és a szituáció nem más, mint eszköz a megvalósításra. Ahogy Wentworth fogalmaz, ez a megközelítés cél-eszköz szerű viszonyt tételez, azaz egy már előre megképzett kép felvitelét a vászonra. Ami kérdéssé válik ebben a tekintetben, hogy ezek a kész egységek hogyan jönnek létre, vagyis hogy a *referencia*, ha egyáltalán felfoghatjuk ekként az értelmet, hogyan válik azzá a kész és azonnal azonosítható viszonyvá, aminek a modernitás filozófiája tartja. Ebben a kontextusban talál helyet magának a fenomenológia mint az a filozófiai beállítódás, mely kérdéssé teszi az előbb említett eredet problémáját, elkülönítve egymástól konstrukció és konstitúció fogalmát. A kérdést ilyen módon Edmund Husserl fogalmazta meg, és a fent említett filozófiai módszert ő indította útjára.⁴ Husserl, mint Brentano-tanítvány, az *intencionalitás* fogalmának mélyebb filozófiai értelmét keresve és egyúttal kritikával illetve mesterét, a világ és én viszonyának az alapstruktúráját látta az intencionalitás fogalmában, melyben pontosabban megragadhatóvá válik ez a kapcsolat.

Itt ki kell emelnem, hogy az intencionalitás fogalma a fenomenológiában nagymértékben különbözik a fent említett széndékoltságtól, ahogy az a következőkben megfogalmazásra kerül. Ebben a gondolatkörben nem objektum és szubjektum egymásra utalásáról van szó az értelemlere irányuló kérdés tekintetében, hanem a tudat önreferenciális viszonyáról, az objektum csakis mint *tudatkorrelátum* mutatható fel. A tudatmódozatok feltárását, leírását szem előtt tartó filozófiai módszernek – amelyben e módozatoknak megfelelően konstituálódik az intencionális kapcsolat – kitüntetett velejárója az *adottság*. A már fent tárgyalt egységek előtti adottságokról van itt szó, vagyis nem a készen talált én és világ közötti kapcsolat a kérdés, hanem az én megképződése a fenomenális mezőben. Nem készen talált tárgyakról, hanem készen talált viszonyról a tárgyakhoz, amelyek konstitúciós struktúrákat alkotnak, és meghatározóak a fenomének

² Vö. uo. 9. „The traditional understanding of intentions transforms them from aspects of a larger structure, only in terms of their place within which they can be understood, into forces operating independently of the precise relationship within which they occur. This mistaken understanding of artistic intentions reflects the general philosophical misunderstanding of the intention involved in action as somekind of mental occurrence or brain process that lies behind the action, defining its nature; for instance an act of willing, volition or neuron firing. The artistic intention is thereby abstracted from the aesthetic situation and made to account for it. The result is a distortion of the actual phenomena.”

³ Lásd Franz Brentano: *Psychology from an empirical standpoint*. Angol ford. Antos C Rancurello, D.B. Terrell és Linda L. McAlister. New York és Canada 1995.

⁴ Edmund Husserl: *Ideas pertaining to a pure phenomenology and to a phenomenological philosophy*. I. Angol ford. F. Kersten. The Hague–Boston–Lancaster 1983. 207–210.

leírásában. Ezeknek a konstitúciós struktúráknak a feltárására, megképződésüknek mikéntjére irányul a módszer a tudatosság figyelmező tekintete mellett. A módszer alkalmazásában Husserl talál olyan struktúrákat, melyek nem a tudatosság *tárgykorrelátumaként* jönnek létre. Egyik ilyen struktúra a test, amelynek konstitúciója megelőz minden más konstitúciót. Ennek a testfogalomnak a továbbgondolása már Merleau-Ponty ontológiai fejtegetéseire vezet, és ez az az álláspont, amelyet Wentworth a magáénak vall. Ahogy Merleau-Ponty említi parafrázálva Husserl gondolatait, a test (de nem csak a test, mert a környezet, sőt valamilyen értelemben maga a világ is) *már mindig is konstituált vagy soha nem egészen konstituált*.⁵ A világ már mindig is konstituált jellegére Heidegger mutat rá fundamentálonológiaiájában, ezáltal pedig új értelmet adva az intencionalitásnak vagy még inkább továbbgondolva és más megvilágításba helyezve ezt az intencionalitást, amely értelem nem semlegesíti a Husserl által használt értelmet, hanem kiegészíti azt.⁶ A heideggeri intencionalitásnak az itt kifejtettekben játszott szerepe és jelentősége majd a megfelelő helyen kerül tárgyalásra, most csak rá akartam irányítani a figyelmet a három gondolkodó fogalmakon átívelő kapcsolatára.

A test fogalmán továbbhaladva a husserli *Leib* már nem egy dolog a többi közül, hanem *saját testként* értett. Ez a *saját test* Husserl fenomenológiai leírásaiban az a hely, ahonnan a világ számomra adva van, és amely képessé tesz arra, hogy belakjam ezt az adottságot, azaz a tárgyakat körbejárva e tárgyak konstitúciójának az egyik előfeltétele. Merleau-Pontynál a *megélt test* fogalom kerül előtérbe, melyben ez a test két világ lakója. Egyrészt a „tudat helye”, másrészt a *világ húsából való*.⁷ Az, hogy a test a tudat helye, „a képes vagyok rá” módozatában már felismerhetővé vált, ugyanis a perceptuális módozatban bizonyos tárgyak csak az *abszolút itt* viszonyában adóttak. Az viszont, hogy a test *megélt test*, a *világ húsából való*, ennél többet mond. Nem arról van szó, hogy a reflexió korlátját jelentené ez a test, hanem pont az ellenkezőjéről, hogy testünk már mindig is bizonyos reflexiót végez az érző és érzékelhető mivoltából fakadóan, de nem az *öntudat* értelemben, ami husserlnél oly hangsúlyos. Még hozzá kell tenni, hogy a testnek a figyelembevétele a konstitúciós folyamatok értelmezésekor Heidegger fundamentálonológiaiájában is háttérbe szorul, annak köszönhetően, hogy az ontológiai struktúra elsőbbséget élvez az ontikus struktúrákkal szemben.

Wentworth számára a Merleau-Ponty által felvezetett *reflektálatlan* lehetőséget nyújt arra, hogy azon a köztés terepen mozogjon, amely a festészet terepe, a nyelvi reflexiók szféra és a reflexió teljes hiánya közé helyezhető. Ugyanakkor Merleau-Pontyval ellentétben Wentworth, saját bevallása szerint, nem abból a környezetszerű hétköznapiságból indul ki, amelyből *A percepció fenomenológiája* szerzője indítja ennek a prefenomenális terepnek a felmutatására. Hozzá kell tennem, hogy Merleau-Ponty e prefenomenális terepet Husserltől eredezteti. Egyrészt azért nem a hétköznapiságból indít Wentworth, mert a festészet nem megközelíthető ilyen módon, ugyanis vannak dimenziói, amelyekre a gyakorlat híján csak rámutatni lehet, a tulajdonképpeni megértésre csak ez által a gyakorlat által juthat a festő vagy a megérteni vágyó. Itt a gondolat közeledik Nietzsche megfogalmazásához, aminek értelmében a művészt csakis a művész értheti meg, tehát minden más megközelítés a művészetten kívülről hiábavaló, ugyakkor a szövegben magyarázatot is kapunk arra, hogy miért nincs ez így, illetve hogyan

⁵ Maurice Merleau-Ponty: *A filozófia dicsérete*. Bp. 2005. 253.

⁶ Dermot Moran: *Heidegger's Critique of Husserl's and Brentano's Accounts of Intentionality*. Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy 2000. Volume 43, Issue 1.

⁷ Maurice Merleau-Ponty: *A szem és a szellem. = Fenomén és mű*. Szerk. Bacsó Béla. Bp. 2002. 55–56.

kell ezt a gondolatot érteni. Másrészt nem egy filozófiai álláspont felvázolása az elsődleges cél Wentworth számára, amely átfogná az emberi létre vonatkozó kérdés egészét, hanem csakis a festészet *tevékenységére* szorítkozik, mely *tevékenység* fogalom központi szerepet játszik az általa felvázolt elméletben. Tehát Merleau-Pontyval, mind Heideggerrel szemben azt lehet mondani, hogy ontológiai vállalkozás helyett itt egy bensőséges fenomenológiai leírásról van szó, amely nem kíván e *tevékenység* keretein túllépni. Viszont alapul veszi ezeknek az ontológiai elméleteknek a kidolgozott fogalmait, és fenomenológiai vizsgálódásait a módszernek ebben a válfajában folytatja. Így mind a heideggeri, mind a merleau-pontyi fogalmaknak átalakított változataival találkozunk a *The phenomenology of painting* olvasója. Megmarad a redukciót elutasító módszertani előfeltevés Wentworthnál is, amely megtalálható Heidegger és Merleau-Ponty esetében is a husserli fenomenológiával szemben megfogalmazott ellenvetésként – a *transzcendentális* egóra való redukciót értve itt.

Az előbbieket alapján tehát a festő *tevékenysége* olyan fenoménként jelenik meg, amely *tevékenységnek* a *megélt test* orientált *világban-benne-léte* képezi az alapstruktúráját. Így *megélt-aktivitásként* (*lived-activity*) tételződik, amely a *megélt-tapasztalattal* (*lived-experience*) összefonódik, és ekként kerül leírásra.⁸ Ugyanakkor ebben a fenomenális struktúrában helyet kap az *eszközök* (*materials*) értelmezése *használatuk* tekintetében mint e *megélt-test* (*lived-body*) általi *használat*, illetve e *használatnak* a megszüntében megjelenő *végtermék* (*end product*), mely a *működés* (*working*) fogalmában ragadható meg. Illetve az eszközökkel együttgondolva a plasztikai és a figuratív *elemhasználatról*, és a *gesztusról* is beszélünk.

Wentworth a festészet fenoménjében a történeti korokon átívelő strukturális elemeket akar felmutatni a festészethez tartozó *tevékenység* révén. Elemzését pedig a hegeli gondolat vezeti, mely szerint a *végtermék* – amely a mű – értelmét csakis annak létrejöttével együtt gondolt értelmezésén keresztül lehet letisztázni. Ezzel együtt, habár a *dialektika* fogalmi kölcsön-meghatározásai fontos szerepet játszanak a wentworth-i szöveg egészében, a szellem összefogó tézisének visszautasítja. Ez a visszautasítás is az előbb már említett visszavezethetőség lehetetlenségére vonatkozó gondolattal függ össze. A festő perspektívájának a megragadásához támpontokat jelöl ki, amelyeken keresztül eljuthat e *tevékenység* természetének megértéséhez vagy helyes kezelését előírányozó leírásához. Minden ilyen támpontot mindig is együtt kell gondolni az összes többivel, azaz fenomenalításában megragadni, így a konkrét szituációban csakis összefonódva jelennek meg, és ebben az összefonódásban a saját irányukat meghatározókként.

Mielőtt a kifejtéshez kezdenék, ki kell emelnem, hogy habár Wentworth kijelenti, hogy a festészethez közelítő érdeklődésnek nem képezheti a kiindulópontját a festő saját munkájának szövegszerű értelmezése – gondolok itt például Cézanne leveleire –, mert minden ilyen leírás csakis e *tevékenység* reflektált oldalát tárná fel, szemben azzal a reflektálatlannal, aminek leírására Wentworth törekszik. Ennek ellenére *A festészet fenomenológiájában* leírtak sok esetben közelítenek a levelekben megfogalmazottakhoz. Sőt az a realitásfogalom, amelyet a következőkben a *gesztus* és az alkotás tulajdonképpeni tartóoszlopaként mutat be Wentworth, éppen hogy a „Réaliser mes sensation!” értelmében használatos.⁹ E kijelentés már a következő gondolatok szerkezetét vázolja fel. Azt, ami itt megfogalmazásra vár, a következő három kérdésben

⁸ A szövegben a fogalmak magyarázatszerűen a szöveg szerzőjétől származnak, a zárójeles angol kifejezés az összehasonlítás érdekében szerepel.

⁹ John Rewald: *Paul Cézanne levelei*. Bp. 1971. 11.

lehet összefoglalni: Miben is áll ez a realizálás? Kit és hogyan jelöl a személyes névmás? Mi is érthető pontosan a szenzáción? Ugyanakkor a *motivum* fogalma is központi szerepet kap a plasztikai elemek és a figurális elemek használatának a leírásában.

A megélt-aktivitás (Az ecset, a festék és a gesztus)

A *megélt-aktivitás* fogalma és a kötőjel az együvé tartozást hangsúlyozza, vagyis arra mutat rá, hogy az aktivitáshoz tartozó bármely mozzanat tárgyalása csakis a tevékenység egészének fényében történhet. Legyen az a használt eszközöknek, anyagoknak, figurális, plasztikai elemeknek vagy a festő tapasztalatának a leírása. Wentworth célja a festészet tevékenységének egzisztenciális felmutatása, szemben az objektumcentrikus megértéssel, amely kimerévítve az adott fogalmakat és a hozzájuk tartozó tapasztalatot lényeges értelmi vonatkozásokat nem vesz figyelembe.

Tehát ezek az aspektusok sem a gesztus, anyag, eszköz hármásának tárgyalásában, sem a plasztikai és figurális elemek leírásában nem jelennek meg külön egységekként. Habár egyik aspektus mindig előtérbe kerül a többihez képest, de csakis a háttérrel együtt és e háttérrel alkotott speciális viszonyban vagy ennek tekintetében megmutatkozóként. Ezért Wentworth központi fogalmai is ezt a jelleget mutatják. Itt a heideggeri gondolatkörből kölcsönözött *használat* és *világban-benne-lét* fogalmai jelentik az egyik támpontot a festészet tevékenységének leírásában.¹⁰ A másik a Merleau-Ponty által vázolt percepcióra vonatkozó fenomenológiai gondolatmenetből e percepciót a *megélt-test* viszonylatában felmutató fogalmiság.

A heideggeri megoldás, amely értelmében a *használat* vagy még inkább *kezelés* (*Umgang*) az a létmód, amely a gondolkodással vagy a távolságot tartó tudományos megfigyeléssel szemben a világot értelemmel tölti meg a Dasein számára, fontos szerepet tölt be egy a művelés szempontjait figyelembe vevő álláspontban.¹¹ Ennek a kiindulópontnak a hozadékaként érthető Wentworthnak a hibás hagyományos megközelítésre vonatkozó megfogalmazása, amelyben kimondja, hogy a magát a tárgytól távol tartó figyelem e tárgyat egyrészt ennek egyszerűsége, másrészt a használati leírásban való felmutatása által valamilyen kiemelt egység módusában, szubsztancialitásában ragadja meg, ezáltal figyelmen kívül hagyva azt a Heidegger által *preontológiainak*, Husserl által *prefenomenálisnak* nevezett eredendő kapcsolatot vagy *benne-létet*, amely minden teoretikussal vagy tudattal szemben ha nem is elsőbbséget, de súlyt élvez. De csak abban az értelemben, hogy eddig elhallgatott rétegről van szó, abban az értelemben nem, hogy ez olyan talapzatot jelentene, amelyre rá lehet építeni az érdek nélküli megfigyelés tárgyleírásait. Ugyanis Heidegger számára nem hierarchikus a kettő viszonya, hanem a *jelen-való-létnek a kéznél-levővel* és a *kézhezállóval* való találkozása, amelyek az *egzisztenciában* összefonódnak. Amiből az is következik, hogy a tapasztalat, illetve gondolatlapzatú modern világgal való kapcsolat helyét átveszi a *jelen-való-lét világban-benne-létének* aktusjellegű

¹⁰ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 2001. 59–139.

¹¹ Vö. Hubert L. Dryfus: *Being-in-the-world. A commentary on heideggers Being and Time (division I)*. London–Cambridge, Massachusetts 1995. 60.

létmódja, vagyis az *in-volváltsága*, mely e *jelenvalólétnek* a *világnál-létéből* adódik. A husserli önreferencialitással szemben Heidegger felhívja a figyelmet a *valamire-valóság* áttetszőségében, elrejttségében megnyilvánuló használat konstitutív jellegére. *Azaz a jelenvalólét gondoskodó létmódja diszpozicionáltságának azon módjára, melyben a kézhezállóság módusában a jelenvalólét a világnál-van.* A *kézhezállóhoz* való viszony ebben az értelemben nem jelent valami pusztán automatikus, mechanikus odafordulást, hanem jellegéből adódóan mindig is figyelemmel töltött, megértő, de nem magára a figyelemre irányuló. Itt tehát a „tudni hogyan” módusában megy végbe az aktus, anélkül hogy a „tudni mit”-et előtérbe helyezze. Wentworth az adott elemek *tevékenységben-való-létét* akarja felfedni.¹²

Így *megélt-aktivitás* és a *megélt-tapszlat* fogalmai élesen nem választhatók el egymástól, de a leírás tisztasága érdekében a megkülönböztetést meg kell tenni, és az a tény, hogy a *használat* fogalma leginkább azokhoz az eszközökhöz és anyaghoz köthető, amelyek e *tevékenységben* használatra kerülnek, a megkülönböztetés megfelelőnek tűnik ilyen formában. Az alcímben szereplő három fogalom képezi az alapját a wentwoorthi gondolatmenet első részének, ezeken keresztül fejt ki a *tevékenység* előbb említett alapstruktúrájának a *gestusra* vonatkozó értelmezését. Ez a *gestus* fogalom csak részleges választ ad az alapvető kérdésre, ami a tevékenységre magára vonatkozik. A festő és a használt eszközök kapcsolatának felderítése két probléma mentén halad. Az egyik a *eszközhasználat* természetének megértése a másik e *használatnak* a helyes megértése.¹³

Először is tisztázni kell, hogy hogyan értelmezhetőek az említett eszközök, mi tartozik ebbe az értelmi körbe. Itt Wentworth az ecsetet és a festéket említi, emellett pedig megjegyzi, hogy ez a lista a végtelenbe nyúlhat, így csak példaszerű kiemelésről lehet szó. Tehát a festék és az ecset csak a vezérfonalat adják a leíráshoz. Az ecsetet egyféle szerszámként, a festéket anyagként határozza meg. Ugyankor megjegyzi, hogy nem minden a festészet által használt eszköz esik csak az egyik kategóriába, példaként a szentet említi a szerző, azt mondva, hogy ez akár mindkét kategóriába is tartozhat, tartozik.

Az ecset így csakis a *megélt-aktivitás* tekintetében érthető helyesen, és a természetének mibélétére vonatkozó kérdés is csak ebben a kontextusban mutatható fel. Ahelyett, hogy olyan tárgyként adódna, amelynek nyele, sörteje és e nyélen a sörteket rögzítő gallérja van, és használható akár egy hozzáférhetetlen sarok tisztítására is, az ecset mint a festésre használt *experenciális tárgy* érthető. Sőt még inkább az olajfestésre használt tárgyként, amely aktivitásnak *eszközegészéhez (ensemble)* tartozik a vászon, a terpentín, a fesztívóvászon, a lenmagolaj stb. Szemben az először említett, bármire alkalmas ecsettel, amely ebben a lehetségsokaságban értelemvesztett megközelíthetetlen tárgyiságában jelenik meg. Az *eszközegész* tekintetében megragadott ecset így használatának megfelelő környezetében adódik, nem attól eltekintve. Ez a meghatározottsága előtérbe helyezi azt a használatot, amelyben az ecset nemhogy megmutatja saját természetét, hanem kialakítja azt. Ami abból is adódik, hogy a szituáció, amelyben a festő találja magát, nyitott, és e nyitott szituáció a használat mikéntjének sokféleségére vonatkozik.

¹² Vö. Nigel Wentworth: *i.m.* 39. „From this it is clear that the materials cannot be understood adequately outside of their place in the context of the practice of painting; that the kind of being that they have is a phenomenal being-within-the-practice and not what might be called an objective being which can be understood and described once and for all.”

¹³ Vö. uo. 25. „what is the nature of the materials the painter uses, and how should we understand the way he uses them?”

E nyitottság a leírására irányulva és egyúttal a szándékoltság kérdésére és gondolva Wentworth egy példát hoz, amely jól mutatja a két probléma kapcsán lehetséges értelmezéseket. Ez egy olyan festői helyzet, amelyben a festő akkor találja magát, amikor egy kompozíciós egységet ebben az egymásra vonatkozási viszonyban a nem megfelelő helyen talál, és a tisztázás érdekében az elem áthelyezésére van szükség. Akkor, mondja Wentworth, semmilyen konkrét iránymutatás nincs a számára, amely pontosítaná azt a helyet, ahova az adott elemnek kerülnie kell. Ugyanis az, hogy hol fog helyet találni ez az elem, attól függ nagyrészt, hogy milyen ecsetet használ és hogyan, a konkrét ecsetet és az *eszközegészt* figyelembe véve. Ebből pedig arra következtet itt, hogy az ecsethasználat esetében sokkal inkább *diszpozícióról* van szó, mint döntésről adott szituációban. Ez a *diszpozíció* pedig felelet azokra a nyitott lehetőségekre, amelyek előállnak a használt anyagok és szerszámok lehetőségeiben.¹⁴ Ezen keresztül pedig ez az *experenciális ecset* nemcsak festőnként, hanem minden festő esetében is változik.

Továbbélve, a festék és ecset közötti különbségtétel megköveteli az anyag- és szerszámjelleg elkülönbötését, de ez nem jelent semmiféle objektív meghatározást, hangsúlyozza Wentworth. A festészet aktivitásában a festéknek két momentumát határozza meg: a *használat előtt* és a *használat után* módozatait. E két pont csak mint absztrakciós segédeszköz szerepel a szövegben, minthogy a festék soha nincs használat nélkül, és soha nincs használat után. A festék csakis a használatban adott mint festék. Viszont létrejöttének sokirányúsága megköveteli ezt a megkülönbötést. A *használat előtt* módozatában a festék mint potencialitás adott, használatában pedig e potencialitásnak megfelelő realizálásban. E realizálásnak sok állomásán halad át, sok fenomenális alakzatot mutat, míg végül megszűnik festéknek lenni, azaz *használat utáni* módozatában festménnyé nem válik. E köztes alakzatokat a palettaalakzat, vászonalakzat jelenti míg *végtermékké* válva megszűnik festéknek lenni.

Ugyanez az absztrakció, amelyben a festék megjelenik Wentworthnál a *használat előtt* és a *használat után* fogalmaiban, a szerszám és az ecset természetének hasonlóságaira és különbözőségére is rámutat. Hasonlóságuk a *használat előtti* módozatukban potencialitás voltukban ragadható meg. *Használat utáni* módozatukban viszont különbség mutatkozik abban a tekintetben, hogy ezek hogyan válnak a használat részévé. Így az ecset a *vele-való-munka*, a festék pedig a *rajta-való-munka* móduszában mutatkozik meg. Amely különbségtétel rámutat arra is, hogy a *végterméken* milyen aspektusként és milyen módon adódnak. A festék annak ellenére, hogy festménnyé válik, mindig is direkt módon adódik a képen – habár elég nehéz magát a festéket látni –, míg az ecset csak indirekt módon adódhat.

Az előbbieken tárgyalt összefüggések tulajdonképpen a festő *gesztusának* egyik aspektusát írják le az adott *eszközhasználat* és *megélt-aktivitás* tekintetében. Vagyis a festő *gesztusa* az eszközökkel való foglalatosság, és ezáltal az adott eszközök lehetőségeinek a realizálásában formálódó *eszközhasználat* folytán alakuló megmutakozó a *végterméken*. Ezt a formálódást Wentworth Seurat munkásságának példájával igyekszik alátámasztani. A pointillizmus megalapítójának munkásságán jól végigkövethető az irány, amelyben halad *gesztusa*. A kérdés, amely mentén a gondolatmenet a továbbiakban halad, arra irányul, hogy mennyiben szándékolta a *gesztus* megfelelő módon való alakulása. A mentális intenciókra és a reflexekre alapozó két elmélettel szemben, melyeket tévűként elvet Wentworth, a testi *megélt-megértésre* (*lived*

¹⁴ Vö. uo. 29. „The actual use of the brush then can only be understood as a disposition to respond in an open number of ways to an endlessly different range of situations.”

understanding) futtatja ki a gondolatot, amely elkerüli mindkét elmélet hibáit. Ezáltal nem lesz esetlegessé a tevékenység, és a világgal való kapcsolata sem szakad meg.

Arra a kérdésre válaszolva, hogy miért választ egy festő egy bizonyos anyagot, az derül ki, hogy habár az anyag lehetőségei a végtelenbe nyúlnak, minden adott anyagnak megvannak a maga megvalósulási tendenciái. Vagyis a festő annak függvényében, hogy miféle irányul a megvalósításban, az e megvalósításnak megfelelő anyaghoz vonzódik. Így pedig adott anyag *megélt-jelentőséggel* bír a számára, lévén hogy az anyag lehetőségei az ő lehetőségei. Ennek értelmében, ahogy Wentworth mondja, az anyag realizációja a festményen nem más, mint a festő megvalósulása rajtuk keresztül.¹⁵ A használat, az eszközök és a festő között így nemcsak egy pusztá használati viszony alakul ki, hanem ezek a teste meghosszabbításává válnak, ezt jelenti a *testi-megértés*. Így egy bizonyos festő *gestusa* az ugyanaz helyett inkább egy harmonikus együttállást mutat, amely ismét az *egész* fogalmához vezet, melyben most a *gestusegész* kerül előtérbe, és rendeződik olyan egészé, amelyben egyetlen elem sem nyilvánul úgy meg, mint ha nem tartozna az egészhez.

A megélt-tapasztalat

A plasztikaelem-használat leírása nem végezhető el néhány festészettörténeti adalék közbeiktatása nélkül. Ugyanis ahhoz, hogy az elemek, ha nem is véges, de legalább megközelítőleges listázása megtörténhessen, figyelembe kell venni, hogyan és miképpen válik egy-egy használati elem e lista részévé, hogyan kerül be a festészet *megélt-világába* (*lived-world*), illetve hogyan alakítja át ezáltal a festészet *megélt-aktivitását* a *megélt-tapasztalat*. Egyik ilyen elem a *textúra* (*texture*), amelynek *használati elemként* való megjelenése, azaz a *rajta-való-munka* módján való megjelenése új kérdéseket és szabadságot jelent a festő számára. Ezáltal a festő *megélt-aktivitása* az előrajzolt ábrafeltöltéstől, a *vászonalakzatok* képződése felé mozdul. Ami annyit jelent, hogy a mű a vászon felületén jön létre a folytonos átalakulás módozatában. Vagyis nem pusztán vászonra való felvitelről, hanem a vásznon történő munkáról van szó. Ami egyúttal azt is magával hozza, hogy a megmunkálás bármely pontján a *működés* (*working*) érdekében a festőnek át kell dolgoznia majdnem a *mű egészét*, így pedig a festékrétegek egymásra rakódása révén a festékvastagság, textúra *használati elemmé* válik. Ugyanakkor azt a lehetőséget is magával hozza e változás a festő számára (olajfestészet), hogy a freskófestészettől eltérően a *műegész* (*ensemble*) előnyt élvez az egymás mellett létező színes mezőkkel szemben.

A plasztikai elemhasználat másik oldalát a festő *megélt-tapasztalatának* összeszerveződő perceptuális módozatai teszik ki. Itt a tapasztalat új aspektusa lép előtérbe. Ilyen – a *megélt-tapasztalatban* kialakuló percepciómódosulásként tárgyalható módozat – a tónus, a szín, a forma, a kompozíció tekintetében való látás, amely percepció adottságok míg a *megélt-aktivitás*ban már a *rajta-való-munka* módusában jelennek meg, addig a *megélt-tapasztalatban* a világ egy másik, a tárgyakat háttérbe szorító sötét-világos tónusok, színárnyalatok, formaegyüttállások és kompozíciós alakzatok sokaságának egymásra utaltságát hozzák magukkal. Ezeknek előtérbe kerülése a figyelem irányítása által felbukkanó újraformált világot és struktúrát mutat. A fent említett *rajta-való-munka* módusát tekintve itt is, akárcsak az *eszközhasználat* esetében, e

¹⁵ Vö. uo. 45. „The realisation of the materials through the painting is the realisation of the painter through them.”

használatnak a megújítása vagy újramunkálása jelenik meg, amely a festészet nyitott jellegéből adódik. Tehát a *gesztus* műről műre való alakulásával együtt jár e plasztikaelem-használat mikéntjének a változása is. Wentworth kihangsúlyozza, hogy az elemek együttes használata mindig valamelyik elem kidomborításával jár együtt, annak függvényében, hogy a festő mit akar *működésbe* léptetni a *végterméken*, vagy hogy miféle vonzódik. A plasztikai elemek természetete így egyrészt a kölcsönös függésben, másrészt külön-külön elemként való adódásukban mutatozik meg. Ugyanis egy plasztikai elem változtatása a többit is változtatja, ugyanakkor, mint már fent említettem Wentworthot idézve, bizonyos elem megújítása annak függetlenségének felismerésében vagy kiemelésében nyilvánul meg.

A példa, amit Wentworth használ, a kobaltkék szín megjelenése különböző műveken, amelyek plasztikai megvalósítása elkülönülőként mutatja az ugyanazzal a névvel illetett színt. Ezáltal fenomenálisan, jegyzi meg Wentworth, nincs kobaltkék, mert mind a kompozíció, mind a megjelenő színek, mind a tónushasználat belejátszik a fenomenális szín megjelenésének mikéntjébe. Ez a fenomenális struktúra pedig a kontraszt alapvető jelentőségére mutat a festő *megélt-világában*. Ezzel együtt pedig a *végtermék* egészként való megalkotásának *együtt-működésé* tétele és e *kontraszt* alapvető jelentősége folytonos feszültségben tartja a képződést.

A figuratív elemek fenoménjének feltárásában a percepció felbontása kerül előtérbe. Merleau-Ponty kritikája alapján eljut a *megélt-test* számára megmutató világot aspektusaihoz, amelyben az *experenciális tárgyak*, legyenek azok a percepció bármely módozatában adottak, előállnak. A percepció maga is úgy jelenik meg ebben a tekintetben, mint egy összesség, habár ez nem eszközösszességnek, hanem inkább *adottságösszességnek* nevezhető. Ami utal arra, hogy a *megélt-test* nem szétszört érzetadatokból és nem is az interpretáció értelmi kontextusából rajzolódik ki, hanem pl. a látás perceptuális módozatában. Annak tekintetében (*seeing in terms of*) ahogyan nézünk, meglátjuk azt, amit nézünk, és egyúttal azt, amire e tapasztalati szituációban ráfigyelünk.¹⁶ Vagyis egy tárgyat nemcsak abban a tekintetben kell figyelembe venni, hogy a látás számára háttérrel rendelkezik, hanem e háttérrel adott kapcsolatára való tekintettel is, amely egyúttal meghatározza azt, hogy ez a tárgy milyennek mutatkozik. Ekként e tárgy fenomenálisan adott tapasztalathoz tartozik, nem egy akármilyen tárgyként adott. Ugyanakkor ezáltal ahhoz a világhoz is tartozik, amely e tapasztalat világa. A *gesztusra* visszautalva ez a teljes *vele-való-munka* folyamán alakul mint ecsethasználat, és a testtel együttműködve, e testként működve mutatkozik meg mint ennek a testnek a megfeszített munkája vagy lazasága, oda-vissza mozdulása vagy közel maradás. A figuratív aspektus így a tekintetbe vétel (*seeing in terms of*) folyománya a tapasztaló számára. Vagyis az, amit a tapasztaló lát, akkor, amikor a tapasztalás egy megfelelő módján lát.¹⁷ Továbbá az, ami ennek a figuratív-elem-használatnak a témáját képezi, a tárgy, amely ebben az értelemben a festő saját tapasztalatának experenciális aspektusaiban adódó fenoménként ragadható meg, nem esik egybe az objektív tárggyal. Az, ami figuratív elemként értelmezhető a festészet tevékenységben, ez az aspektus, a fordítás, amelyben a festő realizálja a motívumot, amely maga nem választás eredménye, hanem a realizálás mibenlétének hordozója.

¹⁶ Vö. uo. 83–84. „Thus the notion of ‘seeing in terms of’ can suggest itself, where the seeing ‘in terms of’ the way we are looking, what we are looking for, and consequently that which, out of the totality of our experience, is that we are attending to.”

¹⁷ Vö. uo. 86. „they are what the experiencer sees when he sees in terms of a particular mode”.

A *működés* fogalma, amelyre már több ízben utaltam az előbbieken, ahhoz hasonlóan, ahogy a *gestus* természetére vonatkozó összeszerveződésről beszéltem, az egész tekintetében értelmezhető. Vagyis az összes eddig felmutatott aspektus együttes képződésének, az együttműködésnek az értelmében. Amely megfogalmazás azt is magával hozza, hogy nem egyetlen módja van ennek a *működés*be hozásnak. Illetve azt is, hogy ez a működés elsősorban azokra az elemekre vonatkozik, amelyek a fentiekben megjelentek, és amelyek részét képezik a festészet megélt-világának, és ez a működés maga a realizálás.

The Lived-World of Painting

Keywords: lived body, lived experience, lived activity, used materials, used elements, gesture, working

The text is concerned with the problem of painting or more precisely with the problem of creation in painting starting from a phenomenological framework. The thoughts expressed in the text are mainly based on a work written by the English painter Nigel Wentworth, with the title *The phenomenology of painting*. The importance of this book for the author derives from the fact that so few accounts have seen the light of day from this perspective of the painter coupled with a philosophical background. In the few pages of *The lived-world of painting*, the reader will find a thought experiment with the goal of getting a conceptual basis regarding the mentioned process.

Papp Levente

A fenomenális tapasztalat és az intencionalitás kapcsolata

A tudatosság alapvető értelme és a fenomenalitás

Amikor azt kérdezzük, hogy mi az elme vagy a mentális világ jelenlétének kritériuma, akkor először is meghatározott képességekre gondolunk, melyek egyrészt az érzékelés sokszínű modalitásaira (látás, hallás, ízlelés, szaglás, tapintás, propioceptivitás, kinesztézia), az érzékelés fogalmak által átítatott percepciójára, az érzékeltet különböző kognitív feldolgozására (a figyelem, asszociációk, mentális képek, fogalomalkotás, nyelvhasználat, képzelet, memória, megértés, tanulás, intuíció stb. révén), de ugyanakkor a különböző affektív, motivációs, érzelmi világra is vonatkoznak.

A tudatosság azonban egy külön koncepció, ugyanis arra az átfogóbb képességre utal, amelynek során a felsorolt mentális állapotok mindegyike az egyes szám első személyű módban „megmutatkozhat” a szubjektum számára, illetve amelynek során a szubjektum ezeket a mentális állapotokat „belülről átéli”, azzal együtt, hogy ezen aktusok nyitottsága révén maga a világ is megnyilvánul az ő szemszögében. De ugyanakkor elég nagy a konszenzus azzal kapcsolatban, hogy a mentális állapotok tudatosság hiányában is előfordulhatnak (a tudatalatti vagy a nem tudatos jelenség kérdésére még visszatérek). A mindennapi tapasztalathoz közel álló definíció szerint addig vagyunk tudatosak, amíg éberek vagyunk, az álmok azonban ugyanúgy a tudat jelenlétének meghatározott fokát jelentik. Önmagában véve (absztrakcióban izolálva) a tudatosság megragadhatatlan, ugyanis ha jelen van, akkor mindig szervesen hozzátartozik ahhoz a mentális aktushoz, amelynek a megtapasztalásáról van szó.

A tudat fontos jellegzetessége az egységesség. Amikor sétálok az utcán, és közben valakivel társalgok, akkor a tudatosságom a világról bonyolult módon egységessül, mind az időben kiterjedve, mind épp a jelenben egységessülő mentális aktusaim koherens szerveződésében. (Adott pillanatban egyszerre van tudomásom magamról, a másikról, a világról, az érzéki modalitások összességéről, a fogalmi tartalmakról, a beszélgetés menetéről stb., habár ebben az esetben egyes tartalmak a perifériára kerülhetnek, nem pedig az explicit figyelem elé.) Igen fontos az a fenomenológiai észrevétel is, miszerint a tudatosság nem akkor következik be, amikor valamilyen másodrendű vagy magasabb rendű mentális állapotokat irányítunk az elsőkre, avagy amikor a világtól elfordulnánk magunkba (introspekció), hanem a tapasztalat folyama eleve reflexiók és másodlagos aktusok nélkül is öntudatos. Mindenféle reflexió a már eleve tudatos tapasztalati folyamatot helyezi újabb megvilágításba.¹

Papp Levente (1987) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, papesz87@yahoo.com

¹ S. Gallagher–D. Zahavi: *Fenomenológiai elme. Bevezetés az elmefilozófiába és a kognitív tudományba*. Bp. 2008. 44.

A tudatosság definíciójához leggyakrabban, főként az analitikus elmefilozófiában a tapasztalat fenomenalitása társul. Ilyenkor azt mondhatjuk, hogy egy mentális állapot akkor tudatos, amikor valamilyennek tűnik a szubjektum számára, amikor értelmes feltenni azt a kérdést, hogy milyen is ebben az xy állapotban lenni. Thomas Nagel ezt erősebben fogalmazza meg, amikor azt állítja, hogy kizárólag akkor tudatos egy organizmus, amikor *valamilyen* számára létezni.² Ez a milyenség gyakran a tapasztalat kvalitatív jellegére mutat rá, éppen ezért a tapasztalat fenomenális sajátosságait és a kvália fogalmát gyakran ugyanabban az értelemben használják.³ Eszerint tehát a kválé mindenféle tapasztalati modalitásnak (érezkelés, gondolkodás stb.) a fenomenális sajátosságára vonatkozik. Általában azonban a fenomenalitás tágabb fogalom, a kvália inkább az érzéki minőségek tudatosságára vonatkozik. Jelen dolgozatban mindkettőt ugyanabban az értelemben használom (a tapasztalat szubjektív milyenségére, minőségére vonatkoztatom).⁴

A tudatosság ebben a definícióban azonban azért lehet problémás, mert feltételezi, hogy egy mentális állapot tudatossága szükségszerűen együtt jár a fenomenalitással. Valaki azonban érvelhet amellett, hogy egy effajta definíció azért nem elégséges, mert míg az érzéki tudat, pl. a színek érzékelése, a zene hallgatása vagy az emóciók és hangulatok mindenképp kvalitatív minőségekkel járnak együtt, egy puszta gondolat, például egy matematikai képlet elgondolása semmiféle fenomenális sajátossággal nem párosul. Ezzel a gondolattal azonban nem értek egyet, mivel a kognitív tapasztalat is rendelkezik kvalitatív aspektussal. Valaki beszédének hallgatása például együtt járhat a teljes érthetlenséggel, homályos felfogással vagy tiszta, világos megértéssel, és ezek a tapasztalatok mind különböznek abban a tekintetben, hogy miként éljük át. Ilyen és ehhez hasonló esetek tehát arra mutatnak rá, hogy a fenomenális sajátosságok a tudatosság esszenciális elemei, más szóval épp az utóbbi miatt beszélhetünk arról, hogy valami tudatos. Levonhatjuk tehát azt az általános következtetést, miszerint minden tudatos állapot egyben kvalitatív, fenomenális sajátosságokkal járó állapot is. Az utóbbiakat azonban nem könnyű interpretálni, hiszen felmerül a kérdés, hogy vajon a különböző aktusok rendelkeznek-e fenomenális sajátosságokkal vagy az általuk megcélzott tartalmak. Ha ugyanis megpróbáljuk megragadni és leírni a tapasztalat kvalitatívítását, akkor egyrészt magukra a megcélzott tartalmakra, másrészt a tapasztalat aktusaira is figyelhetünk. A pezsgő íze, a szivacs formája és állaga, a színek és hangok ugyanis a mindennapi intuíció szerint főként a dolgok tulajdonságaira vonatkoznak, nem pedig a tapasztalati aktusok tulajdonságaira. Hogy megtudd a milyenséget, az intencionált tartalmakra kell figyelned. E gondolat alapján igen félrevezető vagy rejtélyes maradna, hogy mit is értünk magának a tapasztalati aktusnak a kvalitatív jellegén. Vajon a tapasztalat fenomenális jellege valójában kimerül az intencionált tárgyak fenomenalitásában? (Hiszen pl. nem az érzékelésem a zöld, hanem az érzékelt dolog tulajdonsága a zöld szín.)

Ebben a vonatkozásban érdemes különbséget tenni a világi dolgok tulajdonságai és a tapasztalati aktusok tulajdonságai között, ugyanis az előbbiek a tapasztalati aktusok prereflexív

² Thomas Nagel: *What is it like to be a bat?* Philosophical Review 1979. 1. 435–450. „But fundamentally an organism has conscious mental states if and only if there is something that it is to be that organism—something it is like for the organism.”

³ Lásd *Stanford Encyclopedia: Qualia*. 2007. <http://plato.stanford.edu/entries/qualia/> „There is something it is like for me to undergo each state, some phenomenology that it has. Philosophers often use the term ‘qualia’ (singular ‘quale’) to refer to the introspectively accessible, phenomenal aspects of our mental lives.”

⁴ A fogalmi distinkciókról lásd pl. uo. 4. fejezet. <http://plato.stanford.edu/entries/consciousness/>

tudatossága által válnak megtapasztaltakká, maguknak az aktusoknak pedig úgyszintén sajátos fenomenális tulajdonságaik vannak, például jellemzőjük, hogy perspektivikusak, és mindig azzal az érzéssel párosulnak, hogy velem történnek. (Minden tapasztalatot úgy élek át, mint amely következtetések nélkül intrinzikusan is az én tapasztalatomként adódik.)

Így habár különböző változatos tapasztalatokat élek át, létezik egy tapasztalati mozzanat, amely bizonyos értelemben mindig ugyanaz marad, ez pedig határozott első személyű adódásuk.⁵

Tudatosság és intencionalitás

Ebben a dolgozatban képtelenség volna az intencionalitás hatalmas tematikáját boncolgatni, elégségesnek gondolom csak a lényegére rávilágítani. Az intencionalitás az elme aktusainak azon képességét jelöli, hogy azok valamire vonatkoznak, valamire utalnak, és semmi egyébről nem tudjuk kijelenteni, hogy effajta intrinzikus intencionalitással bírna. (Habár a szimbólumok a papíron, a jelzőtábla vagy a természet jelenségei is vonatkozhatnak valami másra, ezeknek a magukon túlmutató reprezentációs természete más jellegű, például másodlagos vagy derivált.)

Vajon minden mentális folyamat intencionális? Egyértelmű ugyanis, hogy a vágyak, gondolatok, emlékek mindig valamire vonatkoznak, de egyértelműnek tűnik az is, hogy számos hangulat, emóció vagy éppenséggel a fájdalom nem reprezentációs természetűek. Az is nyilvánvaló azonban, hogy az utóbbiak, habár nem rendelkeznek intencionális objektummal, befolyásolják a világra való nyitottságunk milyenségét, tehát nem teljesen zárnak magunkba, hanem alakítják azt a módot, ahogyan viszonyulunk a világhoz. Ilyen értelemben hatással vannak a többi intencionális állapotra.

De a mentális világról úgy is beszélünk, mint amely nem feltétlenül tudatos, ilyen értelemben első benyomásra azt is mondhatjuk, hogy az intencionalitás nem feltétlenül kapcsolódik össze a tapasztalat kvalitatívításával vagy fenomenális sajátosságával. A diszpozíciók, emlékek, gondolatok, elfojtott vágyak vagy a kognitív tudományok által posztulált tudatalatti ilyen értelemben ugyanúgy intencionális lehet, mint az épp jelen lévő, átélt tudatos mentális. Erre a kérdésre az utolsó fejezetben még visszatérek.

Két alapvető probléma a naturalizmus számára

Habár érvek szólnak amellett, hogy sem a fenomenalitás (a milyen is átélni valamilyen állapotot), sem az intencionalitás (a valamire vonatkozás) nem általánosítható minden tudatos állapotra, mindkét jellemző bizonyos interpretációkban mégis kiterjeszhető a fentebb említett módon (egyrészt úgy, hogy elismerjük a kognitív fenomenalitás jelenségét, másrészt elismerjük, hogy a nem reprezentációs tudatos állapotok is befolyásolják az intencionalitást a világra).

Alapvetően tehát két problémával szembesül mindenféle naturalizmus, fizikalizmus, materializmus, hiszen maga a tudatosság a szubjektív megmutatkozást vonja maga után, ez pedig kívül esik a természettudomány hatókörén. A tudatosság említett két alapvető sajátossága

⁵ S. Gallagher–D. Zahavi: *i.m.* 48.

ugyanis egyrészt a fenomenalitás, másrészt az intencionalitás, és mindkettő a következő kérdést hordozza magában: egy entitás, amelynek a működése leírható, tanulmányozható, egyre jobban kifürkészhető a természettudomány egyes szám harmadik személyű módszerével, hogyan képes realizálni a mentálisat, hogyan képes tudatos tapasztalatokkal rendelkezni, hogyan képes intencionalitásra? E kutatás terén napjainkban a leginkább reménykeltő vállalkozást a kognitív tudományok képezik. De milyen értelemben nevezhető sikeresnek ez a vállalkozás? Valójában mit tudunk ma tudományosan megmagyarázni, ami esetleg régebbi filozófiai, metafizikai rejtélynek számított? Milyen értelemben haladt előre, mit valósított meg, és milyen rejtvényt fejtett meg a kognitív tudomány?

Jelenkorunkban az a benyomásunk lehet, hogy a kognitív tudományok előnye abban rejlik, hogy legalábbis elvben körvonalazták az intencionalitásnak egy naturalisztikus megoldási keretét. (Ezt a képességet ugyanis alapvetően egy funkcionális-kauzális magyarázattal igyekeznek feloldani.) Ez azonban könnyen szeparatizmushoz vezethet, vagyis azt a látszatot is keltheti, hogy az elme intencionalitása leválasztható az elme fenomenális tudatosságáról, és kizárólag az utóbbi képezi az egyetlen filozófiai rejtélyt, amelyet másként a tudat nehéz problémájának is neveznek. Dolgozatomban amellet érvelek, hogy ha így értelmezzük a kognitív tudományok sikerét, akkor számos hamis distinkcióhoz és álproblémához jutunk. Az elme fenomenális tapasztalata és intencionalitása olyan szoros kapcsolatban áll, amelyben értelmetlenné válik a próbálkozás, mely szét akarná választani ezeket és az utóbbit reduktív módon kezelni. Jelen esetben azonban a fenomenális tapasztalat és az intencionalitás elválaszthatatlansága és ugyanakkor redukálhatatlansága mellett is érvelek. (Egy másik stratégia ugyanis szintén elismeri a kettő összetartozását, de épp egy másik célból teszi, éspedig mindkettő redukciójának reményében.)

Funkcionalizmus és a kognitív tudományok perspektívája

A kognitív tudományok (a pszichológia, az idegtudomány, a számítógép-tudomány, a nyelvészet, a mesterségesintelligencia-kutatás stb. közös vállalkozása) alapvetően a funkcionalizmus kereteiben mozognak. Az elme filozófia funkcionalizmusa az egyik legnépszerűbb elképzelés a kortárs gondolkodásban, attól függetlenül, hogy számos komoly kritika éri. Alapvető gondolata szerint mentális világunk megragadható kauzális szerveződések mentén. Nem a mentálisnak az adott anyaga, szubsztanciája szabja meg a lényegét, hanem a funkcionális-kauzális szerveződése. Ez azt is jelenti, hogy elvben különböző médiumokban, különböző entitásokban is realizálódhat az elme, ha az adott entitásban zajló folyamatok egy olyan mintában képesek szerveződni, amelyek megvalósítják a mentálisra jellemző konfigurációkat (a többszörös megvalósíthatósági tézis).

A funkcionalizmus alapján mindenféle entitás, élőlény vagy gép, ha „futtatja az elme szoftverjét”, bizonyos értelemben gondolkodónak, kognitív entitásnak is nevezhető.⁶

A funkcionalizmus előnye állítólag abban rejlik, hogy egyrészt nem kötelezi el magát valamiféle test-elme azonosságtézis mellett, és a behaviourizmus szűkös kereteiből is kilép. Az utóbbi ugyanis csak az entitást érő inputok és a viselkedési minták kimenetele közti

⁶ Szigeti Attila: *A tudatosság: rejtély vagy képesség?* Kellék. Kvár–Szeged 2004. 25. 46.

viszonyokra próbálta redukálni az elmét (viselkedési diszpozíciókra), a funkcionalizmus azonban kiterjesztette a képletet, vagyis internális folyamatokra is hivatkozik, melyek az elme belső információfeldolgozó képességeit jelölik. A kognitív tudományok első fázisában, a kognitivizmusban ez a képlet kiegészül az elmének a számítógéppel analógiába hozott modelljével, mely szerint az elme tulajdonképpen úgy viszonyul az agyhoz, mint a programok a számítógép hardveréhez. A lényeg tehát nem az, hogy miből áll az elme, hanem az, hogy mire képes, mit tesz, hogyan dolgozza fel az inputokat, milyen viselkedési mintákat képes generálni. A gondolkodás folyamata tehát a kognitivizmusban úgy ragadható meg mint a különböző szubperszonális szimbólumok (reprezentációk) közti műveletek formái, szabálykövető sorozata, amely habár szintaktikai, mégis magával hordozza a megfelelő szemantikai distinkciókat.⁷

A kognitív tudományok egy újabb paradigmájában, a konnekcionizmusban azonban ez a szimbólikus, lineáris feldolgozási minta egy olyan képpel egészül ki, amelyben a neurális hálózat kiterjesztett aktivitási mintáira helyeződik a hangsúly. Az egyik igen meghatározó közös alap gondolat azonban továbbra is az elme reprezentációs elmélete.⁸

Az elme intencionalitása tehát a kognitív tudományokban alapvetően reprezentációs természetű. Ez azonban azt is jelenti, hogy a reprezentációkat megpróbáljuk olyanszerűen kezelni, hogy az összeegyeztethető legyen fizikalista világgépünkkel. Ez pedig alapvetően arra vonatkozik, hogy a fejben, szó szerint a koponyán belül realizálódnak a reprezentációk, amelyek egyrészt szimbólumok, vagy a későbbiekben (a konnekcionista modellekben) kiterjesztett hálózati aktivitások formájában képzelhetőek el. Viszont a kutatók itt az elméről szóló leírások egy olyan köztes szintjén mozognak, amely egyrészt a tudatos tapasztalat mögötti jelenségekre vonatkozik, de ugyanakkor a konkrét agyi folyamatok absztrakt leírását célozza meg. Ezt nevezhetjük az elme komputációs szintjének, ahol információkról, reprezentációkról, a velük folytatott komputációs műveletekről beszélünk, de mindez még mindig nem jut valamilyen személyes szintre, másként szólva ezek olyan tudatalatti folyamatokként értendők, amelyek meghúzódnak a személyes tapasztalataink mögött.⁹

Ezek alapján leírhatjuk komputációsán, hogy mi zajlik, amikor érzékelünk, ezeket az információkat a neuronok miként tárolják meghatározott reprezentációs keretekben (különböző modalitásokban), vagy miként történik a gondolkodás mint számításművelet. Az elme így programszerűvé válik, és ugyanakkor a személyes tapasztalat mögött húzódik meg. Freud is bevezette a tudatalattinak egy sajátos pszichológiai értelmét, a kognitivizmus pedig egy új módban jelenítette meg. A lényeg azonban mindkét területen az, hogy értelmes mentális, elmés világról úgy is beszélni, mint amelynek a konceptualizálásában a tudatosság csak periferikus

⁷ S. W. Horst: *Symbols, computation and intentionality. A critique of the computational theory of mind*. Berkeley–Los Angeles–London 1996. 29. „All in all, the computer paradigm shows that one can coordinate the semantic properties of representations with the causal roles they may play by encoding all semantic distinctions in syntax.”

⁸ D. Kolak–W. Hirstein–P. Mandik–J. Waskan: *Cognitive Science. An introduction to Mind and Brain*. Routledge 2006. 43. „According to the representational theory of mind, all of the various kinds of mental states and activities involve mental representations: knowledge, perception, memory, dreams, hopes, and fears (to name a few) all involve mentally representing something or other.”

⁹ J. R. Searle: *The rediscovery of the mind*. Cambridge–Massachusetts–London–England 1992. 197. „The processes which explain cognition are unconscious not only in fact, but in principle. For example, Chomsky’s rules of universal grammar, or Marr’s rules of vision, or Fodor’s language of thought are not the sort of phenomena that could become conscious. Furthermore, these processes are all computational. The basic assumption behind cognitive science is that the brain is a computer and mental processes are computational.”

szerepet játszik, avagy nem jelent esszenciális elemet. A tudatosság-tapasztalat erre a funkcionalista keretre épül rá, de nem az elme elsődleges eleme.¹⁰

Ez a két klasszikus paradigma a kognitív tudományokban elvezetett ahhoz a kritikához, amely a legismertebb problémájává vált egyáltalán mindenféle funkcionalista alapokra helyezkedő elmeteóriának, és amely a következő gondolatban rejlik: a kogníció nem pusztán valami olyasmi, ami kauzális funkcionális szerveződés, hanem egy olyan személyes élményszerű világ, amelyet kvalitatív módon megtapasztalunk. Az elmének ezt a jellegét pedig nem magyarázza a funkcionализmus. Ez a tipikus kritika – amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a funkcionализmus kihagyja a kereteiből a szubjektivitást és a kválét – még kompatibilis azzal az állítással, miszerint a kognitív tudomány magyarázza az elmét, de képtelen beszámolni annak szubjektivitásáról. Másképp fogalmazva, elfogadhatjuk a kognitív tudomány sajátos korlátai közt elért sikereket például az intencionalitással kapcsolatban. A következő fejezetben épp azt vizsgálom, hogy az analitikus elmefilozófiában találkozhatunk olyan elméletekkel, amelyek beismerik a kognitív tudomány jelenlegi korlátosságát, de kizárólagos filozófiai problémaként pusztán az elme fenomenális természetét ismerik el, azt állítva, hogy az elme intencionális természete naturalizálható.

A kognitív tudományok és a funkcionализmus keretét azonban sokkal súlyosabb kritikák is érték. Ezek közül megemlíteném például azt a kételyt, miszerint nem világos, hogy az ezekben a tudományokban posztulált mentális világ (pl. szubszimbólumok, nem tudatos, belső reprezentációk, számításműveletek, programok, szintaktika, szabály stb.) empirikusan minek is felelne meg. (Ha felnyitjuk a koponyát, semmi effajta dolgot nem találunk.) Megtörténhet, hogy ez az egész egy téves interpretáció. Mondhatjuk ugyanakkor, hogy a szintaktika nem intrinzikus része a fizikának, hogy önmagukban a programok nem képesek intrinzikus intencionalitásra, jelentéshordozásra, de érvelhetünk amellett is, hogy mind a jelentés, a nyelvtan, mind a szimbólum természete konvencionális, és egy közösség intencióin alapszik, ezért nem vetíthető vissza valamilyen személy alatti folyamatra. (Kérdéses, hogy milyen más értelemben vett szimbólumról beszélhetnénk az elme komputációs teoretikusai?) A dolgozat mondanivalója szempontjából azonban eltekintek ezektől a radikális kritikáktól, annak ellenére, hogy nagyon is jogosak. A következő fejezetben inkább azzal foglalkozom, hogy miként értelmezzük azt az állítást, miszerint a kognitív tudományok jól magyarázzák a kogníciót, de képtelenek beszámolni arról, hogy milyen is ezeket a folyamatokat személyesen átélni.

Az elme és a tudat két koncepciója

Ha elfogadjuk a funkcionalista képletet, akkor az elme leírásáról kettős szinten kényszerülünk gondolkodni. (Eltekintek most a legalapvetőbb, materiális, *hardwer* szinttől.) Először is az elme komputációs folyamata, majd a szubjektív tapasztalati karaktere fogja képezni a leírás struktúráját.

¹⁰ O. Flanagan: *Consciousness reconsidered*. Blacksbury 1993. 4. „In the second place, it seemed that one could map the mind, could provide a theory of intelligent mental life without committing oneself to any general view about the nature, function, or role of consciousness.”

Az analitikus elmefilozófiai irodalomban az elme itt bemutatott két szintje, a komputációs és a fenomenális, többé-kevésbé megfelel David Chalmers distinkcióinak, aki megkülönbözteti a pszichológiai és a fenomenális elmét.¹¹

Ebben a képletben az elme első és második szintjének kapcsolata egy paralell viszonyban (*co-occurrence*) szerveződik. Jó okunk van ugyanis feltételezni, hogy minden tudatos mentális epizódnak van egy mögöttes, materiális és funkcionális oldala. Ez így van az elme affektív, emocionális, motivációs, érzéki stb. szintjével is. A fájdalom esetében beszélhetünk arról, hogy ez egy negatív szubjektív érzés, de eközben leírható funkcionálisan is. Van egy biológiai alapja és egy funkciója; a kvalitatívítása, vagyis a személyesen átélt érzet a fájdalomnak csak az egyik aspektusa. A mentális terminusaink ezáltal kettős fogalmat hordoznak magukban. Felmerül a kérdés, hogy vajon egy X mentális instancia megőrizheti a lényegét, ha konceptualizálásából kiszűrjük a fenomenális értelmét. Lehet beszélni hitről, tanulásról, érzelmekről stb. tisztán funkcionális nyelvezeten? Ha ilyesmi sikerülne, akkor elvben ez a következőképpen nézne ki: az érzékelésnek megadhatóak a szervezetben lezajló folyamatai, a tanulás leírható úgy, mint stimulusok reprezentációja, memorizálása, asszociációja és a megfelelő viselkedés érdekében betöltött felhasználása, a hit leírható tartós információs tartalomként stb. Úgy tűnik, Chalmers azon a véleményem van, hogy az elme pszichológiai oldalának feltérképezése és megértése nem metafizikai probléma, hiszen a benne felmerülő kérdés arra irányul, hogy miként lehetséges az, hogy egy fizikai rendszer ilyen és ilyen kauzális szerveződés tanúsítson.¹² Ezek szerint funkcionális leírását adhatjuk a figyelemnek, az önbeszámolónak, a diszkriminációnak, a kategorizációnak, a tanulásnak, a memóriának. Az egész történet információfeldolgozásról és -manipulációról szól.

Ebből a sémából születik az elmefilozófia könnyű, illetve nehéz problémája, melynek a megfogalmazása jól tükrözi ezt a distinkciót. A „könnyű probléma”: hogyan képes egy entitás vagy egy organizmus kognitív viselkedést működtetni, amely elkülönül attól a második, „nehéz” kérdéstől, hogy ezen entitás elmés folyamatát hogyan és miért kíséri szubjektív fenomenalitás? Chalmers szerint csak a második kérdés metafizikai misztérium, vagyis fogalmunk sincs róla, hogy egyáltalán hogyan is próbáljuk magyarázni.

Érdekes azonban megfigyelni, hogy több szerző is elkülöníti a tudatosság legalább két alapvető értelmét. A tudatnak is beszélnek ugyanis egy, a fenomenális értelmétől elkülönülő, funkcionális oldaláról, amely egy entitás azon éberségi állapota, hogy képes reagálni a környezeti információira, feldolgozni azt a megfelelő viselkedés kimenetele érdekében, képes figyelni, saját állapotait monitorizálni, stb. Chalmers a tudatnak elvben a funkcionális leírások által megragadható oldalához sorolja (a relatív könnyű problémához) az éberséget, az introspekciót, az önbeszámolást, az önmagunkról való gondolkodás képességét, a tudást, az akaratot és kontrollt, a figyelmet stb.¹³

¹¹ D. J. Chalmers: *The conscious mind. In search of a theory of conscious experience*. Santa Cruz 1995. 10. „On the phenomenal concept, mind is characterized by the way it feels. On the psychological concept, mind is characterized by what it does.”

¹² Uo. 22. „One simply needs to tell a story about the organization of the physical system that allows it to react to environmental stimulation and produce behavior in the appropriate sorts of ways. While the technical problems are enormous, there is a clearly-defined research program for their answer. The metaphysical problems are relatively few.”

¹³ Uo. 25. „In each case, a functional explanation seems to capture what is central.”

Nyilvánvaló, hogy ezeket az eseteket is kíséri egy fenomenális tudatfolyam, de a lényeg a konceptuális distinkció. Ned Block hasonlóan elkülöníti a tudatosság két formáját, mégpedig a hozzáférési (*access*) és a fenomenális típusait. Owen Flanagan pedig kissé eltérő értelemben beszél információs, illetve fenomenális érzékenységről.¹⁴

Chalmers a *The conscious mind* című könyvében a tudatosságnak csak egyetlen aspektusát véli igen problematikusnak, mégpedig a fenomenalitást, a tudat egyéb tulajdonságait (az intencionalitást) a kognitív tudományok által működtetett módszeres kutatás révén kezelhetőnek gondolja. Így tehát az a benyomásunk támad, hogy az elmefolyamatok lényege megérthető anélkül, hogy az elme tapasztalati, fenomenális karakterét figyelembe vennénk. Az utóbbiakat elismerhetjük mint rejtélyes fenoméneket, de eközben jelentőségük és szerepük megkérdőjeleződik.

Az említett distinkciókból származó problémák

Ezáltal az intencionalitás elkülönül a tudatos mentális egyéb jellegzetességeitől, és elvben tudományos problémává válik. Másként fogalmazva, a tudat egy leszűkített, megcsonkított érteleme válik kizárólag a funkcionalizmus számára problematikusná, ez pedig maga a nageli értelemben vett tapasztalatok kvalitatívítása. Más szóval a probléma, amely állítólag az egyetlen kizárólagos metafizikai gond az elmefilozófiában, a következő kérdés: miért van az, hogy a különböző elmefolyamatokat egyáltalán szubjektív kválék kísérik? Közben ott működik azon előfeltételezés, hogy ezek szerint beszélhetünk egy funkcionális értelemben vett tudatról, melyhez a kvalitatívítás (már ha egyáltalán elismerjük a létét) esetleg csak kontingensen kapcsolódik.

Ha elfogadjuk az itt bemutatott modellt, vagyis azt a gondolatmenetet, mely szerint az egyetlen funkcionális alapokon nem kezelhető probléma kizárólag a tapasztalatok kvalitatívítása, akkor könnyen beszélhetünk három olyan problémakörbe, amely éles viták színterét képezi. Mindhárom nézet egy téves kiegészítésből indul ki, amely épp annak köszönhető, hogy elfogadjuk azt az állítást, miszerint a kogníció magyarázata sikeres lehet akkor is, ha nincs tekintettel a tapasztalat szubjektívítására.

Az első az a gondolat, amely szerint a tudatosság nem szükségszerű az intelligens aktivitáshoz.¹⁵

Ezzel szorosan korrelációban áll az epifenomenális gyanú, mely szerint a tudatnak nem sok haszna van a viselkedés kimenetelében.¹⁶

A harmadik kérdés szorosan ezekhez kapcsolódik, mivel felvetődik a kérdés, hogy evolúciós vonatkozásban vajon mi haszna volna a tudatnak.

Észrevehetjük, hogy mindhárom kérdés előfeltételezi, hogy a nehéz probléma a mai kognitív tudományban pusztán a tudat említett leszűkített érteleme, a kvalitatívítása, ugyanis úgy

¹⁴ O. Flanagan: *i.m.* 56. „...the distinction between experiential sensitivity and informational sensitivity has a credible basis. Subjective consciousness, as I am using the concept, refers to experiential sensitivity.”

¹⁵ Uo. 5. „Conscious inessentialism is the view that for any intelligent activity *i*, performed in any cognitive domain, even if we do *i* with conscious accompaniments, *i* can in principle be done without these conscious accompaniment.”

¹⁶ Uo. „Call it the epiphenomenalist suspicion. In many domains in which there are in fact conscious accompaniments of the mental activity under study, it was noticed that those conscious accompaniments did not play any obvious or important causal role.”

tűnhet, hogy minden egyéb kezelhető a funkcionalizmus szempontjából, legalábbis elvben. Szorosan kötődik ehhez a gondolatmenethez Chalmers gondolatkísérlete, melynek értelmében metafizikailag elképzelhető egy olyan világ, amelyben az entitások az emberek hajszálpontos hasonmásai, és mindarra a kognitív viselkedésre képesek, amelyre az emberek, a különbség pusztán abban rejlik, hogy a hasonmásokban semmiféle belső kvalitatív tapasztalat nincs. (Ilyenek az elhíresült filozófiai zombik.) Ez az érv eredetileg éppen a reduktív materializmus korlátaira szegeződött, de mögötte meghúzódik egy előfeltételezés, mely szerint a kogníció, elme és fenomenális tapasztalat közt talán csak kontingens kapcsolat létezik. Pontosabban fogalmazva, Chalmers szerint koherens elgondolni egy olyan entitást, amely képes éber lenni, gondolkodni, figyelni, tanulni, memorizálni, érzékelni, kapcsolatba lépni társaival stb. kizárólag a szavak fentebb említett pszichológiai értelmében. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy az intencionalitás nem igényli a fenomenális tapasztalatokat.

Az álproblémák feloldása és egyéb következtetések

Az elme intencionalitása és a fenomenális tudatosság elkülönítése az említett fejezetben felsorolt problémákhoz vezetett, ám véleményem szerint mindhárom álprobléma, és abból a tévedésből fakad, hogy az intencionalitást leválasztjuk a tudatosság egyéb jellegzetességeiről, és megpróbáljuk naturalizálni. A legégetőbb kérdések azonban a következők: Milyen értelemben konceptualizálható az elme funkcionális és intencionális természete, ha eltekintünk a tapasztalat kvalitatív jellegétől? Lehetséges elvben olyan entitás, amely képes intrinzikus intencionalitásra, ám amelyből hiányzik a szubjektív tapasztalat? Lehet beszélni jelentésről, értelemről, megértésről, mint ami nem függ szükségszerűen a tapasztalat szubjektivitásától? Van vajon a tudatnak könnyű és nehéz problémája, avagy csak egy van, és az magában foglalja mindkettőt?

Úgy vélem, ebben a keretben alapvető tévedések születtek. Nem lehet a kogníciót és az intencionalitást úgy kezelni, mint amelynek a konceptualizálásából kiszűrjük a szubjektív tapasztalás karakterét. Minden ilyen folyamat ugyanis pusztán a sötétben zajló információfeldolgozásról, mintha-hitekről, mintha-vágyakról, mintha-gondolatokról szólna, de semmiképp nem az ember által tanúsított intencionalitásról. Azt el tudjuk képzelni, hogy valamilyen funkció végbemegy személyes tapasztalás nélkül, ilyen vonatkozásban Chalmers gondolatkísérlete valóban koherens. Számos megnyilvánulás, viselkedési minta megvalósulhat egy olyan rendszerben, amely egyáltalán nem tapasztal semmit. De pusztán egy rendszer viselkedési mintái vagy a benne és a környezete közt zajló kauzális kapcsolatok, bármennyire komplexek is, önmagukban logikailag irrelevánsak az intrinzikus intencionalitásra nézve. Ezt könnyen megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy például a mesterségesintelligencia-kutatás eredményeiből született számítógépek, robotok is képesek számos funkcionális feladatra, amelyek egyes vonatkozásokban felülmúlják az ember képességeit. Ilyen a sakkozás vagy a számolás képessége. De az utóbbi folyamatokat jellemezhetjük pusztán funkcionálisan, ami nem feltételez semmiféle intrinzikus intencionalitást. (A szó szoros értelmében nem sakkozik a számítógép, pusztán mechanikus lépéseket követ, és nélkülözi a megértés képességét.) A funkcionális leírások szintje nem ekvivalens a mentális világ intrinzikus értelmével. Nem létezik olyasmi, mint a tudat könnyű problémája, mert egy entitás nem lehet elmés a szó szigorú értelmében, vagyis nem

rendelkezhet hitekkel, vágyakkal, gondolatokkal stb. úgy, hogy eközben számára ezeket a folyamatokat ne kísérje semmiféle belső tapasztalat. Intencionalitás és kvalitatív tapasztalat elválaszthatatlanul összetartozik. Egyrészt nem érthetjük meg az intencionalitást a tapasztalat első számú első személyű nézőpontja nélkül, másrészt nem érthetjük meg a szubjektív tapasztalatot sem az intencionalitás nélkül. Ezek ugyanannak a jelenségnek összetartozó-egymáshoz tartozó aspektusai. Abban az értelemben tartoznak össze, hogy az intencionalitás nem kezelhető úgy, mint amely alapvetően egy a természettudományos szempontból körvonalazható és modellezhető funkcionális-kauzális folyamat lenne, mely tapasztalatot nélkülöző entitásokban is jelen lehetne. A fenomenális tapasztalat ilyen vonatkozásban tehát azért nem lehet epifenomén, mert éppenhogy lehetővé teszi az intrinzikus kogníciót és intencionalitást. A tudat funkciója ilyen vonatkozásban mégsem olyan rejtélyes, mint ahogyan azt egyesek gondolják. (Itt nem arról a problémáról van szó, hogy a természet miként hozott létre tudatosságot, hanem arról, hogy a tudatosságnak vajon egyáltalán milyen funkciója van.)

De ebből vajon az is következik, hogy a tudatalatti intencionalitása vagy a nem tudatosmentális fogalma ellentmondásos?

A tudatalatti intencionalitásának problémája

Még ha tagadjuk is azt, hogy lehetne intrinzikus intencionalitásról beszélni egy olyan entitás esetében, amely sohasem képes fenomenális tapasztalatra, felmerül a probléma, hogy akkor miként vélekedjünk az olyan jelenségekről, mint a nem tudatos gondolatok, hitek, vágyak, diszpozíciók, a freudi értelemben vett elfojtott tudatalatti vagy éppenséggel a kognitív tudományok által körvonalazódó személy alatti mentális világ?

Az előbbi érvrendszer értelmében tagadnunk kellene azt is, hogy ezek valóban intencionális folyamatok, hogy egyáltalán létezhetnek úgy, mint gondolatok, hitek, vágyak, hiszen a jelen pillanatban épp jelen nem lévő mentális folyamatok nem lehetnek tapasztalati, fenomenális folyamatok. Galen Strawson például ilyen téren radikális, hiszen azt állítja, hogy egy alvó ember esetében olyan értelemben beszélhetünk hitekről és vágyakról, amiként egy éppen nem játszott CD-ről beszélhetünk úgy, mint amely zenét tartalmaz.¹⁷ Más szóval semmiféle intencionális tartalom nem létezik, pusztán potenciálisan. Ugyanakkor John Searle is úgy véli, hogy egy alvó embernek, habár számos hite lehet, valójában $t1$ és $t2$ időperiódusban, amikor mondjuk egy álom nélküli alvás állapotában fekszik, pusztán neurofiziológiai módban jellemezhetjük, éppén ezért a tudatalatti a szó szoros értelmében vett tapasztalatot nélkülöző olyan folyamat, amelynek potenciáljában megvan az a lehetőség, hogy majd éber állapotban valódi tudatos gondolatokat és hiteket okozzon.¹⁸

Habár teljesen megszokott dolog a tudatalattiról beszélünk, amelyet valahogyan úgy képzelünk el mint a tudattól megfosztott mentálisat, egyáltalán nem egyértelmű a tudatalatti ontológiája. Mindenesetre a radikális interpretációktól eltérően mondhatjuk, hogy a tudatalatti, habár

¹⁷ G. Strawson: *Intentionality and Experience. Terminological Preliminaries.* = *Phenomenology and Philosophy of Mind.* Ed. D. Woodruff Smith & A. L. Thomasson. Oxford 2005. 60. „One’s mental dispositions are no less than they are; but neural phenomena in the absence of experiential phenomena aren’t intrinsically mentally contentful intentional phenomena any more than pits in a CD are intrinsically musically contentful.”

¹⁸ J. R. Searle: *i.m.* 159.

nem lehet fenomenális-tapasztalati folyamat, még lehet intencionális, de ez az intencionalitás már teljesen eltérő értelmet nyer a jelenben átélt tapasztalat intencionalitásához képest. Úgyanígy a kognitív tudományok által posztulált személy alatti folyamatokról is mondhatjuk, hogy intencionálisak, de ebben az esetben gondosan el kell különítenünk az intencionalitás más-más kontextusokban felmerülő sajátos értelmét.

The Relationship between Phenomenal Experience and Intentionality

Keywords: mind, consciousness, phenomenal experience, intentionality, qualia

In this paper I will argue that we cannot treat the intentionality of the mind and the phenomenal consciousness separately in a way to reduce the first and then to claim that the only metaphysically mysterious phenomenon left to consider is the latter. This distinction generates many pseudo-problems in the philosophy of mind, more concretely the problem of epiphenomenalism, the doctrine of conscious inessentialism and the problem of the functional role of consciousness.

Olay Csaba

Karl Jaspers neoegzisztencialista nézőpontból

Az alábbi tanulmányban Karl Jaspers gondolkodását egy meghatározott nézőpontból fogom tárgyalni, melyet „neoegzisztencializmus”-nak szeretnék nevezni. Mivel az e kifejezéssel jelölt perspektívát a következő években fogom részleteiben kidolgozni, ezért a továbbiakban első lépésben a neoegzisztencializmus hozzávetőleges képét kell néhány alapvonással vázolni. Dolgozatom második részében azt fogom vizsgálni, hogy Karl Jaspers gondolkodása milyen termékeny és ugyanakkor bonyolult viszonyban van a neoegzisztencializmus megközelítésével. Az összevetésben különösen a következő tematikus súlypontoknak fogok kiemelt figyelmet szentelni: az egzisztencia, mint alapvető filozófiai téma tematizálásának sajátos nehézségei és nem tárgyi jellege, valamint az egzisztencia totalitása és a tudományok új képe. A tematikus súlypontok komplexitásának megfelelően vázlatos ábrázolásra törekszem, nem tartva igényt teljességre.

A neoegzisztencializmus hozzávetőleges jellemzésében elsődlegesen annak kidolgozását várnánk, miként jelent a „neo” előtag egy új kiindulópontot. Bármennyire is magyarázatra szorul azonban az „új” jelleg, az egzisztencializmusra való hivatkozást is ki kell fejteni, mivel bizonyosan nem tartozik a lelegevenebb kortárs gondolati áramlatok közé. Az egzisztencializmus megvilágítása után a „neo” előtag kifejtését legjobban azoknak a keretfeltételeknek a jellemzésével lehet elvégezni, melyek mellett az ember sajátos létmódjának leírására törekszünk. Első pillantásra az „egzisztencializmus” kifejezés kevésbé tűnik alkalmasnak arra, hogy a kifejtés vezérfonalául szolgáljon, mivel ahogy általában a szellemi irányzatok nevei, pusztán első orientációt képes nyújtani, és szétporlad kezünkben, ha szabatos definícióként akarjuk érteni. Mint ismeretes, fogalomtörténetileg először Karl Jaspers használta az „egzisztencializmus” kifejezést 1935-ben,¹ mégpedig pejoratív értelmű elhatárolásként saját egzisztenciafilozófiájától, melynek első paradigmatiszta művét saját, 1919-ben megjelentetett *Psychologie der Weltanschauungen* (A világnézetek pszichológiája) című munkájában látta. Az egzisztencializmus Jaspers számára az egzisztencia problematikus abszolutizálása és az egzisztencia megvilágításának ontológiai kimerevítése. Az „egzisztencializmus” kifejezés a II. világháború után elsősorban a francia egzisztenciafilozófiával kapcsolatban lett használatos, és egészen tág értelemben még egy életstílus megjelölésére is alkalmazták: „E század végének francia közönsége számára az egzisztencializmus kifejezés egy korszak klímáját, egy stílust, sőt, divatot idéz fel, sokkal inkább, mint koherens gondolatok egy *korpuszát*. Be kell vallanunk, hogy a kifejezés nem jelent semmiféle pontos orientációt – legyen az az ontológia, az ismeretelemélet, az etikai vagy a politikai gondolkodás, a művészet-, a kultúr- vagy a vallásfilozófia területén.”² Ezzel a

Olay Csaba (1970) – filozófus, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, olaycsaba@gmail.com

A dolgozat az MTA-ELTE Hermeneutikai Kutatócsoport keretében az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az OTKA K 81997 számú projektjének támogatásával készült.

¹ Karl Jaspers: *Vernunft und Existenz*. Groningen 1935. 46.

² Jacques Colette: *L'existentialisme*. Paris 1996. 4.

tág értelmű nyelvhasználattal függ össze az a már többször megállapított tény, hogy Jean-Paul Sartre kivételével egyik mérvadó gondolkodó sem jellemezte saját álláspontját e kifejezéssel.³ Ez természetesen nem feltétlenül változtat bármit is az adott jellemzés értékén és filozófiai jelentőségén, viszont mindenképpen érinti ezeknek a gondolkodóknak az önértelmezését, és magyarázhatónak kell lennie ezeknek az önértelmezéseknek a szempontjából. Eközben azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szóban forgó filozófusok önértelmezése már önmagában véve is nagyon bonyolult lehet, ahogy az jól szemléltethető Kierkegaard vagy Heidegger esetével. Anélkül, hogy ezen a ponton nagyon bele tudnánk menni a részletekbe, megemlíthetjük itt Kierkegaard-t, aki Hegellel való egészen alapvető szembenállása miatt saját gondolkodását nem is tartja filozófiának; vagy Heideggert, aki a metafizika meghaladására irányuló törekvései miatt a hagyományosan értelmezett filozófiától distanciálódni próbál. Kierkegaard esete ezenfelül annyiban is kihat az egzisztenciafilozófia értelmezésére, hogy a filozófia megnevezés elutasítása azt a gyanút generálta, az egzisztenciafilozófia nem is valódi filozófia, hanem inkább peremjelenség. Eközben könnyen kimutatható, hogy Kierkegaard megállapítása, miszerint saját gondolkodása nem filozófia – hanem „pszichológia”, „épületes gondolkodás” stb. – kizárólag a szélsőségesen Hegelre orientálódó filozófiaértelmezéséből következik.

Rögtön az elején szintén ki kell térnünk arra, gyakran állítják, hogy az egzisztencializmus mint filozófiai irányzat mára meghaladottá vagy megcáfolttá vált, de már semmiképpen nem aktuális. Így például Thomas R. Flynn megállapítja: „Jóllehet az »egzisztencializmus« sokszor emlegetett kifejezés marad, és érvelhetünk amellett, hogy Sartre a XX. század leg-szélesebb körben elismert filozófusa, mégis gyakran halljuk az állítást, hogy az irányzatnak vége; hogy kiszorította a francia gondolkodás két, egymást követő hulláma, a strukturalizmus az 1960-as években és a posztstrukturalizmus az 1970-es és 1980-as években, ami után a filozófiai személyiségek csapatának eltűnésével a lendület szertefoszlott.”⁴ Talán az, amit neoegzisztencializmus néven javasolni szeretnék, megfogalmazható némileg provokatív módon úgy, hogy Sartre egzisztencializmusát nem cáfolták meg, hanem a strukturalizmus és neostrukturalizmus hatékonyan kiszorította. Mivel utóbbi két irányzat vesztett aktualitásából, és az angolszász elmefilozófia a kilencvenes évek óta még csak nem is képes komolyan venni és kidolgozni az egzisztencializmus és Sartre számára releváns kérdésvázlatokat, ezért ideje újra feléleszteni és a megváltozott feltételek között vázolni. Még tovább bővíthetjük ezt azzal, hogy a neoegzisztencializmusnak meg kell kísérelnie szisztematikusan összefogni és egyesíteni azokat a részgondolatokat és törekvéseket, melyeket a német idealizmusban, a fenomenológiában és a filozófiai hermeneutikában más szisztematikus célok keretei között dolgoztak ki. Ki lehetne például mutatni, hogy Hans-Georg Gadamer, Hannah Arendt vagy a Frankfurti Iskola gondolkodói izgalmas elemzéseket nyújtanak az emberi egzisztenciáról, anélkül hogy kifejezetten egzisztencializmust vagy egzisztenciafilozófiát akarnának képviselni.⁵

E feltételek figyelembevételével az egzisztencializmust olyan kezdeményezésként értem, melynek alapvető célja az emberi egzisztencia filozófiai leírása és megvilágítása. A közös alap-gondolatot ehhez kapcsolódóan úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az egyéni élet elkerülhetetlenül ennek az életnek a perspektívájára utal, melyet nem tudunk kielégítően megragadni a

³ Vö. Thomas R. Flynn: *Existentialism*. New York 2006. XII.; Jacques Colette: *i.m.* 4.

⁴ Thomas R. Flynn: *i.m.* 121.

⁵ Lásd ezekhez könyveimet: Olay Csaba: *Hans-Georg Gadamer: Phänomenologie der ungegenständlichen Zusammenhänge*. Würzburg 2007; Uő: *Hannah Arendt politikai egzisztencializmusa*. Bp. 2008.

megfigyelő perspektívájából, tehát a harmadik személy semleges szemlélő perspektívájából. Továbbá mindez független attól, feltételezzük-e, hogy lehetséges előfeltevémentsen vagy tárgyilagossággal a megfigyelő perspektívájából. Vannak olyan tapasztalatok, melyek lényegileg az emberi egzisztenciához tartoznak, és csak, vagy legalábbis elsődlegesen a mindenkori egyén számára hozzáférhetők. Az efféle tapasztalatok egyik legérzékenyebb indikátora az értelem kérdéskomplexuma, azaz a saját élet értelmére vonatkozó kérdés. Egy állat nem képes életét értelmetlennek vagy értelmesnek találni; nem tud életére, létezésére rákérdezni, nem tud egzisztenciájában értelmet keresni. Így az önmagához való viszonyulás, a saját létezéshez való viszonyulás olyan jellegzetességnek tűnik, mely az emberi egzisztenciát jellemzi.⁶ Az értelemkérdésre tett utalás egyben megválaszolja azt a kézenfekvő ellenvetést, hogy egy személy viselkedésének értelmezése, megragadása a megfigyelés perspektívájából is elvégezhető.

Az „egzisztencia” kifejezést az ember sajátos létezési módjának megjelölésére Kierkegaard vezet be, és gondolati erőfeszítései a lényegét illetően azt igyekeznek tisztázni, micsoda és mi alkotja az egyéni emberi létezést. Eközben támaszkodott arra a meggyőződésre, hogy az emberi létezési mód sem az tárgyak, a dologi létezési mód, sem az absztrakt entitások létezése felől nem ragadható meg és tárgyalható kielégítően: „az egyes emberként való egzisztálás [...] nem olyan lét, mint egy krumplié, de nem is olyan, mint az eszméé.”⁷ Önmagának lenni vagy rendelkezni egy önmagammal (*ein Selbst zu haben*): a Kierkegaard-féle megfogalmazás az emberi egzisztencia azon meghatározására fut ki, hogy az egyén kénytelen önmagához viszonyulni. A gondolat egy erős individualitás elképzelését implikálja: saját életemet élni, saját magamnak lenni – ez egy alapvető összehasonlíthatatlanságot és képviselhetetlenséget jelent, melyet csak félreismerni, de levetni vagy elkerülni nem lehet. (Mint látni fogjuk, ez valójában a tétje Heidegger az-ember elemzésének.) Heideggernél az egzisztencia hasonló meghatározását találjuk, és a *Lét és időt* is inkább az emberi létezési mód, az ittlet e meggyőződéstől vezérelt leírásának, mint a lét értelmére vonatkozó kérdés kidolgozásának tekinthetjük.

Az emberi egzisztencia nem tárgyi, nem dologi jellegű – e tétel Kierkegaard, Jaspers, Heidegger és Sartre közös alapmeggyőződését képezi, még ha más-más hangsúlyokkal értik is az egzisztencia fogalmát. Döntő ezenfelül egy eltérés az újkorra jellemző szubjektumfilozófia kiindulópontjához képest. A Descartes-tól eredeztethető tipikus gondolkodásmód a mi létezési módunkat a szubjektum fogalmával kívánja megragadni, mely lényegileg önmagára vonatkozik. A mi létezési módunk azonban nem önvonatkozás vagy önvizony (*Selbstverhältnis*), mint ha egy önmagához való reflexív viszonyulás értelmesen elgondolható lenne. Ehhez arra lenne szükség, hogy az ember magát valamiféleképpen eleve adottnak tekinthesse, mely eleve adott valamihez azután még viszonyulna. Amit viszont eleve adottnak vehetnénk, a saját eleven test, az nem olyasmi, amit az egzisztencia perspektívájából valami szubsztanciálisnak tekinthetnénk; a saját testet kizárólag a viszonyulás és az elszenvedés lehetőségei felől érzékeljük. A saját test az, „ami fenyegetve és érintve van azáltal, hogy valami velünk megesis, vagyis maga az a fenyegetettség vagy érintettség, hogy valami megesis velünk. És ugyanígy az is, ami nélkül a viszonyulás bizonyos lehetőségei nem állnak fent, ami ezeknek kedvez, ezeket akadályozza,

⁶ E gondolat variációjának tekinthetjük a Harry Frankfurt által bevezetett és Charles Taylor által átvett „másodfokú vágyak és értékelések” elképzelését.

⁷ Søren Kierkegaard: *Philosophische Brosamen und Unwissenschaftliche Nachschrift*. München 2005. 495.

vagy, miután korábban fennálltak, kizárja.”⁸ Az egyéni létezésben az élet perspektívájából tekintve nincs semmi szubsztanciális, dologi.

Heidegger példáján azt is illusztrálhatjuk, miként kapcsolódik a mi létezési módunk nem dologi jellegének gondolata az európai gondolati hagyomány nyelvezetének bírálatához. Heidegger ugyanis meg van győződve arról, hogy az ontológiai fogalmak, melyeket egyes dolgokra orientálódva nyerünk, az emberi létre nézve nem megfelelőek. Az ittlét mint a mi létezési módunk – ez a nyelvi újítás azon a megfontoláson alapul, hogy a „szubjektum” fogalma ilyen, végső soron az egyes dolgok létszerkezetére utaló fogalom. Heidegger ezért állítja, a szubjektum és a szubjektivitás fogalma mindig magában foglalja az ilyen értelmű eldologiasítást vagy legalábbis annak tendenciáját. A szubjektum az alapul szolgáló értelmében végső soron mindig valami, ami egyszerűen megvan, mint egy dolog, vagy pedig létezését a dolgok meglétéről olvassuk le. Ezek a megfontolások alkotják a „meglevő” (*Vorhandenheit*) *Lét és időben* kifejtett koncepciójának egyik legfontosabb poénját.

Részben a nem tárgyi jelleghez kapcsolódnak sajátos tematizációs nehézségek, melyek abból származnak, hogy az egyéni emberi létezését nem tárgyként s ugyanakkor egyenként törekszünk megragadni. A problematika különösen élesen jelentkezett Kierkegaard számára, s ez a tartalmi alapja az anonim szerzőség elképzelésének, mely az indirekt közlés koncepciójával függ össze. Kierkegaard az egzisztenciális kommunikáció két mintaképeire hivatkozik: Szókratész és Jézus mindketten az egyénhez *mint egyénhez* szóltak. A megfelelő beszédmód problémája, ami az indirekt közlés koncepciójának lényegi elemét alkotja, valamennyire megváltozott formában Karl Jaspersnél is megtalálható, mégpedig az appellatív gondolkodás eszméjeként. Mivel ezen a ponton főként az összevetésről van szó, hajlanánk azt mondani, Heidegger filozófiai programjában nem létezik ehhez hasonló probléma. Valójában azonban az autenticitás és inautenticitás elemzése a *Lét és időben* ugyannerre a nehézségre vonatkozik. Ismeretes módon Heidegger ragaszkodott ahhoz, hogy az autenticitásról és inautenticitásról alkotott elképzelését tisztán leíró és nem kultúrkritikai értelemben vegye. Ez nem mindig sikerül teljes mértékben, és joggal: értelmetlennek tűnik először tanulmányozni a tulajdonképpeni egzisztencia heideggeri tárgyalását, majd utána nem akarni azt, hogy autentikusak legyünk. Hajlamosak vagyunk azt mondani, aki ilyen módon jár el, egyszerűen ne érti, mi a tétje az inautenticitás taglalásának.

Az egzisztencia gondolkodói számára talán minden másnál inkább középpontban állt az a kérdés, mit jelent a valódi, autentikus egzisztencia, mit jelent a valódi emberi élet. A kérdésfeltevésben félreismerhetetlenül jelentkezik a jó életre vonatkozó kérdés antik öröksége. Platón és Arisztotelész gondolkodásában a jóra vonatkozó kérdés egyúttal az emberi élet sikerülésének és félresikerülésének lehetőségeire is irányult. Ezt a hagyományt Kierkegaard – ahogy Nietzsche is – kifejezetten feleleveníti, ami többek között az élet és halál ellentétében, az orvos, a betegség stb. metaforáiban mutatkozik meg. A *Vagy-vagyban* felbukkanó eleven halott alakja egyértelműen az élet sikerülésének és félresikerülésének olyan lehetőségére utal, mely megkülönböztetendő a biológiai értelemben vett elevenségtől. Érdemes ezen a ponton arra emlékeztetni, hogy Nietzsche helyenként vaskosan fiziológiai nyelvezete – emésztés, sorvadás stb. – hasonlóképpen nem biologizmussal, hanem a sikerülő és félresikerülő élet ellentétének megfogalmazásával függ össze.

⁸ Günter Figal: *Tárgyiség. A hermeneutikai és a filozófia*. Bp. 2009. 348. (A fordítást módosítottam – O.Cs.)

Az autentikus egzisztencia paradigmatis taglalásaként magától kínálkozik Heidegger elemzése az ittlét autenticitásáról és inautenticitásáról. A komplex gondolatmenet felidézése helyett ezen a ponton csupán néhány utalást szeretnék tenni az az-ember elemzésre, melyekben kifejezetten az önmagának lenni jelenségéről és annak mások általi veszélyeztetéséről van szó.⁹ Az az-ember szerkezet elemzésének összefüggését Heidegger főművében létezési módunk azon meghatározása alkotja, mely szerint az ittlétet világban-való-létként kell megragadnunk. Az ittlét alapjellemzője az egzisztencia és az enyémvalóság (*Jemeinigkeit*), eltérően a főművet megelőző előadásoktól, melyekben az egzisztencia-szerkezet és az autenticitás és inautenticitás konstitutív ellentéte még hiányzik. Heidegger az ittlét analízisét a következő mondatokkal vezeti be: „E létező léte *mindenkor az enyém*. E létező létében viszonyul önnön létehez. Mint e lét létezője ki van szolgáltatva tulajdon létének.”¹⁰ Az ittlét tehát nem pusztán megvan, ahogy egy dolog a többi között, hanem az tünteti ki, hogy létehez viszonyulhat és viszonyulnia kell: „a jelenvalólét sohasem ragadható meg ontológiailag a létező mint kéznél levő nemének eseteként és példányaként. Ez utóbbi létező számára »közömbös« a maga léte, pontosabban úgy »van«, hogy számára a léte sem közömbös, sem pedig nem közömbös nem lehet. A jelenvalólétet e létező *mindenkori enyémvalósága [Jemeinigkeit]* folytán úgy kell megnevezni, hogy közben a *személyes* névmást is használjuk: »én vagyok«, »te vagy«.”¹¹ Az egzisztenciaszerkezet arra utal, hogy elkerülhetetlenül létezési módunkhoz tartoznak a különböző lehetőségek, hogy ezt vagy azt tegyünk. Annak a megfogalmazásnak az értelme, hogy a lét „mindenkor az enyém”, abban rejlik, hogy mindenkinek mindig viszonyulnia kell, függetlenül attól, tisztában van-e ezzel vagy sem. És e feladat alól senki sem mentesítheti, még ha meg is próbálja kivonni magát az alól, hogy valahogyan viszonyulnia kelljen. Az így felfogott enyémvalóság az alapja „az *autenticitás* és *inautenticitás* két létmódjának”, mely megkülönböztetést Heidegger kifejezetten nem kultúrkritikai értelemben érti.¹² Az ittlét mindig az enyém, de át van itatva azzal a lehetőséggel, hogy mások határozzák meg, és ennyiben önállótlanná váljon. Így az enyémvalóság lényeges vonása, hogy lehetővé teszi autenticitás és inautenticitás megkülönböztetését.¹³

A döntő pont Heidegger elemzésében annak kimutatása, hogy nem tudatosan igazodunk mások cselekvési- és gondolkodásmódjaihoz, pontosabban szólva, bizonyos értelemben eleve nem különböztetjük meg magunkat másoktól. Alapvető jelentősége van e gondolatban annak, mit is jelentenek itt Heidegger szerint a mások: „A »mások« nem annyit jelent: mindenki rajtam kívül, mindazok, akik közül az Én kiválik; éppen ellenkezőleg, a mások azok, akiktől az ember többnyire nem különbözteti meg magát, akik között az ember maga is ott van.”¹⁴ Az az-ember szerkezet elemzésének e kulcsmondata nem csupán azt fogalmazza meg, hogy az ittlét alapvető

⁹ Jelen céljaink szempontjából alárendelt kérdés, mennyire kényszerítő erejű a negatív értékelés, melyet Heidegger az ittlét leírásában a mások létéből eredő befolyásoló tényezőnek tulajdonít. Máshol kimutattam, hogy Heidegger az-ember leírását értelmezhetjük a normalitás sajátos elméleteként is, ahol ennek pozitív értelmet is tulajdoníthatunk. (Vö. Olay Csaba: *Szociológiai mozzanatok Heidegger az-ember elemzésében = Filozófia, tudás, szociológia*. Szerk. Boros Gábor–Olay Csaba–Tillmann Reiz. Bp. 2012. 211–222.)

¹⁰ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 2001. 59. (A fordítást módosítottam – O.Cs.)

¹¹ Uo. 59–60.

¹² Uo.

¹³ Michael Theunissen érdekes javaslatot tesz arra, hogy képezhető le Heidegger megkülönböztetése Kierkegaard önmaga-koncepciójára, ahogy az a *Halálos betegségben* megjelenik: az önmagához viszonyulás alakult át az egzisztencialitás fogalmává, és a tételezett-létből lett a fakticitás fogalma. (Vö. Michael Theunissen: *Der Begriff Verzweiflung. Korrekturen an Kierkegaard*. Frankfurt/M. 1993. 47.)

¹⁴ Martin Heidegger: *i.m.* 144.

sajátsága a másokhoz való igazodás, a mások felé orientálódás, hanem egyúttal jelzi ezen igazodás nem tudatos jellegét is. Ez kiviláglik abból, hogy a szóban forgó nem-megkülönböztetés nem jelenti az azonosulás kifejezett aktusát: másokhoz való olyan igazodásról, olyan orientálódásról van szó, amely magától értetődően történik. E magától értetődőség azon alapul, hogy a többiek, a mások nem válnak témává, nem irányul rájuk a figyelem, hanem atematikusan, feltűnés nélkül szintén jelen vannak. Ha lehetséges, hogy mások feltűnés nélkül legyenek jelen, akkor ez azt feltételezi, hogy kifejezetten is jelen lehetnek meghatározott mások, és Heidegger ennek megfelelően tárgyalja is az egymássalét különböző módozatait.

Hogy a másokhoz való igazodás helyi értékét lássuk, figyelembe kell vennünk, hogy Heidegger elgondolásában létezési módunkat alapvetően áthatják lehetőségek. A lehetőségek centrális jelentőségét mutatja, hogy a *Lét és idő* az ittlétet mint világban-való-létet határozza meg, ahol a „világ” nem a tények összességét és nem is a dolgok összességét jelenti, hanem cselekvési és viszonyulási lehetőségek játékerét alkotja. Ennek megfelelően az ittlétre nézve a világban való léte azt jelenti, hogy állandóan rendelkezik cselekvési és viszonyulási lehetőségek egy játékerével, amelyhez viszonyulnia kell. A 31. paragrafus elején a sajátos értelemben vett „megértés” szempontjából Heidegger ezt nyomatékosan meg is fogalmazza: „A megértésben rejlik egzisztenciálisan a jelenvalólét létmódja mint lenni-tudás [Sein-können]. A jelenvalólét nem valami kéznéllevő, ami ráadásul még képes is valamire, hanem elsődlegesen lehető-lét. A jelenvalólét mindenkor az, ami lehet, és ahogyan ő a saját lehetősége.”¹⁵ Az ittlét mint lehető-lét alapvetően abban áll, hogy a lehetőségeit létezi, és ebből belátható, hogy Heidegger létezési módunkat nagyon meghatározatlannak tekinti. A saját lét lényegi instabilitása és meghatározatlansága, tehát a viszonyulás egy lehetőségtérhez az, ami motiválja, hogy másokhoz igazodjunk. Ez közvetve derül ki Heidegger egy megjegyzéséből, mely szerint a mások felé orientálódás „tehermentesít”.¹⁶ Ennek az értelmezésnek az az előnye, hogy konkrét értelmet tud adni a hanyatlásnak (*Verfallen*), ami Heidegger elemzése szerint létezési módunk jellemzője.¹⁷

Az egzisztencia további alapvető vonása, hogy nem delegálható, és nem lehet specializáció tárgya. Az egzisztencia totális, egészes. A totalitásnak megfelel az emberi egzisztencia tagolt szerkezete: az egzisztencia aspektusok pluralitására és szempontok egy egészére vonatkozik, ami lehetetlenné teszi, hogy egy szűk, izolált területre vonatkozó tudással, azaz specializált tudással közelítsük meg. Ezt a gondolatot több elméleti előzményre is lehetne alapozni, melyek közül jelen összefüggésben csak kettőt szeretnék megemlíteni: Arisztotelész praxisgondolatát és Weber tudományra és az életet vezérlő démonokra vonatkozó diagnózisát. Arisztotelész elgondolásában cselekvés és létrehozás (*praxisz* és *poészis*) szembeállítására lehet hivatkozni, ahol a cselekvésszerkezetű tevékenységek felelnek meg az egzisztálásnak, míg a létrehozás-szerkezetű tevékenységek az élet élésétől különböznek. Max Weber diagnózisa esetében pedig a tudománynak az élet totalitásával szembeni kudarcáról beszélhetünk.

¹⁵ Uo. 172.

¹⁶ Uo. 155.

¹⁷ A hanyatlás tendenciáját, amely Heidegger gondolkodásában már a *Lét és idő* előtti korszakban is fontos szerepet játszott, többször értelmezték valamiféle teológiai maradványként. Így például Thomas Rentsch a gnosztikus dualizmus tendenciáját véli felfedezni a világra való hanyatlás „elveszettség” (hanyatlás) és a világot transzcendáló üdv (a lelkiismeret hívása, autenticitás) szembeállításában. Lásd Thomas Rentsch: *Martin Heidegger – Das Sein und der Tod*. München–Zürich 1989. 151–152.

A fentiekhez kapcsolódik az a szükséglet is, hogy a jelen megváltozott viszonyai között a neoegzisztencializmus reflektáljon a tudományok alakulására. Klasszikus értelmezésében a filozófia egyebek mellett az emberi életet is törekedett orientálni. Az újkorban a filozófia feszültségekkel terhes konkurenciaviszonyba kerül a természettudományokkal, ami megkérdőjelezni tűnik orientáló funkcióját, miközben maga az orientáció igénye, az ember világban való szellemi eligazodásának szüksége nem szűnt meg. A neoegzisztencializmus programja szempontjából annak vizsgálata szükséges, hogy a tudományok s elsősorban a természettudományok az említett orientáló funkció szempontjából jelentenek-e változást. Ebben a vonatkozásban mindenképpen a tudományok új képéhez tartozik a bio- és az idegtudományok diadalmenete. Markánsan jelentkezik ez az evolúcióelméleti modellek sikerében, melyek messze túllépnek a biológia területén, és azzal az igénnyel lépnek fel, hogy a kultúra és a társas együttélés bizonyos területeit is megmagyarázzák evolúciós mechanizmusok révén. A mémek elmélete nyújtja az ilyen magyarázatok paradigmatis esétét, ahol pl. a görög oszlopfő formáit olyan képződményeknek értjük, melyek egy evolúciófolyamaton mennek keresztül. Nyilvánvaló felületességnek tűnik, amikor egy ilyen elképzelés azt állítja, az eposz műfaja „kihalt”. Természetesen bizonyos műfajok népszerűsége a művészek körében történetileg változhat, de hogy erre termékeny analógiát szolgáltatna az élőlények fajainak alakulása és kihalása, az nem túl meggyőző. Ezen a ponton nem térhetünk ki ezeknek az összefüggéseknek az elemzésére, mindazonáltal két feltevést fontosnak tartok megfogalmazni: egyrészt beláthatónak gondolom, hogy az emberi egzisztencia, az egyéni létezés orientálásának kérdése az említett fejleményekkel nincs megoldva. Másrészt bármennyire is sikereseknek tartjuk a bio- és idegtudományokat, strukturális okokból nem lépnek túl a semleges megfigyelő perspektíváján, s ennyiben érvényesek rájuk mindazok a fenntartások, melyek a megfigyelő nézőpontjának elégtelenségét állítják.

A neoegzisztencializmus szükségképpen elnagyolt kifejtése után áttérünk jelen írás második részéeként Jaspers egzisztenciafilozófiájának kifejtésére, melynek során elsősorban a különbségekre és eltérésekre fogunk összpontosítani. Ide tartozik az a feladat is, hogy láthatóvá tegyük jelenlegi helyzetünk elméleti változásait is. Jasperst illetően három alapvető pontot kell érintenünk: egyrészt a filozófia kívánatos beszédmódját (filozófia és tudomány, indirekt közlés), másrészt Jaspers egzisztenciafogalmának bizonyos implikációit, melyek a transzcendenciára vonatkoznak. Végül röviden ki kell térnünk Jaspers tömegre és tulajdonképpeniségre vonatkozó megfontolásaira, melyeket össze fogok vetni a normalitás Heidegger adta leírásával, ami lényegében az az-ember szerkezet taglalásával történik meg.

Jaspers a filozófiai gondolkodás kívánatos megszólalási módját a tudományokkal szemben határozza meg, értve ezeken elsősorban a természettudományokat. Ezen a ponton rá kell mutatnunk bizonyos peremfeltételek megváltozására Jaspers korához képest. A tudományelmélet és -filozófia posztpozitivistá diszkussziói megrendítették azt a képet, hogy a természettudomány egy sajátlagosan tiszta, tárgyilagos nyelvet beszélne. Az utóbbi évtizedekben továbbá intenzíven műveltek olyan kutatási irányokat és diszciplínákat, melyek területük messze nem minden tényezőjét képesek kvantifikálni vagy matematikailag leírni. Időközben javasolhatunk egy lazább hozzáállást e kérdéskörhöz: a tudományos, értsd: tartalmi beszéd nem feltétlenül felel meg azoknak a szigorú kritériumoknak, melyeket Jaspers még érvényesnek tartott. Másrészt hangsúlyozni kell az indirekt közlés szerepét abban, ahogy Jaspers az emberi egzisztenciát leírja. Jaspers filozófiaértelmezése alapvetően azon a feladaton alapul, hogy orientációt nyújtson

az egyén élete számára, amiből rögtön következik a tudomány, illetve mindenfajta tudományos filozófia elutasítása is. Bármennyire impozánsak legyenek is a tapasztalati tudományok eredményei, nem képesek arra, hogy az emberi élet számára a legfontosabb kérdésekben kötelező érvényű választ adjanak. E diagnózis leghíresebb kifejeződése vélhetően Max Weber már említett *A tudomány mint hivatás* című előadása, mely a tudományról megállapítja, alkalmatlan az élet orientálására és vezetésére. Max Weber, akiről Jaspers egy könyvecskét ír, s akiben a filozófus alakját pillantja meg, a racionális, előfeltevésmentes és interszjektíve érvényes tudományt nem tartja képesnek arra, hogy segítsen az élet végső kérdéseiben és a világ egészéhez való állásfoglalásokban.

A természettudományokra mintaképként támaszkodó filozófia elutasításából Jaspers számára következik azok kifejtési és közlésformájának elutasítása is, ami által a filozófia lehetséges és kívánatos megnyilvánulási formájának kérdése kiéleződik. Mivel a filozófia nem általános érvényű eredményeket keres, ezért nem is általános érvényű állításokban fogalmazódik meg. A filozófia megnyilvánulási módjára ugyanebből az is következik, hogy nem bizonyított ismeretek bemutatására törekszik, s ennél fogva az ilyen filozófia nem válhat sohasem tanná: „A filozófia ereje nem a megszilárdult gondolatban, nem a képben, alakban és gondolati alakzatban, nem a szemlélet eleveenségében rejlik – ezek mind pusztá eszközök –, hanem abban, hogy lehetővé teszi a történetiségében vett egzisztencia általi beteljesítést. Mert ez a filozófia a szabadság és ezzel egyben a határtalan kommunikáció akarásának filozófiája.”¹⁸ Ez a felfogás megfelel annak a meghatározásnak, mely szerint a filozófia nem más, mint „a határ tapasztalata” és az „ebből kiinduló, a jelennek szóló felhívás”.¹⁹ Jaspers már 1931-ben megvilágítja ezeknek az aspektusoknak az összefüggését: „A minden létet rögzítő világmegismerés meghaladása által *lebegővé téve* (mint világban való filozófiai orientáció), ez a gondolkodás (mint az egzisztencia megvilágítása) *apellál* a szabadságára, és megteremti feltétlen tevékenysége terét a transzcendencia *felidzésében* mint metafizikában.”²⁰ A szöveghely egyben megadja a *Philosophie* (Filozófia) című háromkötetes, Jaspers főművének tekinthető munka tagolását is. Az egyes kötetek az alapvető gondolati célokhoz igazodva tagolódnak: világban való orientáció – az egzisztencia megvilágítása – metafizika mint az transzcendencia tárgyalása. Amiként már Kierkegaardnál is, egy ilyen gondolkodás számára a megfelelő beszédmód nem a bizonyítás, hanem a felhívás, és ebben Jaspers nagyon közel áll a közvetett közlés kierkegaard-i dialektikájához. Csak közvetve lehetséges egy olyan létről beszélni, amely gondolkodási és nyelvi kategóriákban nem ragadható meg. „Mivel gondolkodásunk minden pillanatban tárgyakhöz kötődik, ezért erről a nem tárgyról (Ungegenständlichen) csak a tárgyi gondolkodás vezérfonalán beszélhetünk.”²¹

Ha Jaspers vonatkozó önértelmezését komolyan vesszük, akkor az egzisztenciára vonatkozó fejtegetései az emberi egzisztenciát csak „megvilágítják”, de nem leírják. Karl Jaspers számára a Kierkegaard inspirálta elképzelés a közvetett közlésről azt jelenti, „hogy a világosságra való legerőteljesebb törekvés és formák s formulák minden keresése mellett sem elégséges semmilyen kifejezés, és az ember ezt tudatosítja is”; „azt a beállítódást jelenti, hogy mindaz, amit kommunikáltak, ami közvetlenül jelen van és mondható, végső soron a lényegtelen, de

¹⁸ Karl Jaspers: *Philosophie*. I. Berlin–Heidelberg–New York 1973. XXXII.

¹⁹ Uo. II. köt. 8.

²⁰ Karl Jaspers: *Die geistige Situation der Zeit*. Berlin 1931. 145.

²¹ Karl Jaspers: *Antwort. Zur Kritik meiner Schrift „Wohin treibt die Bundesrepublik?“* München 1967. 798.

együttal közvetve a lényeges hordozója”.²² Bárhogy akarjuk is ezt értelmezni, világosnak tűnik, hogy Jaspers lemond a tematizáló leírás igényéről. Arra a nehézségre, hogy gondolkodásának tárgya nem tehető oly módon hozzáférhetővé, mint a közönséges tárgyak, Jaspers úgy reagál, hogy lemond a leírás igényéről. Heidegger ugyanerre a problémára másként válaszol: a nem tárgyi jellegű ittlétet nem tárgyi nem eltárgyasító módon kell leírni – ide tartoznak a *Lét és idő* előkészítésének fázisából a „formális jelzés”-re vontakozó bonyolult fejtegetések.

A neoegzisztencializmus szempontjából Jaspers filozófiaértelmezése és az egzisztencián való túllépése legalábbis kérdésesnek tűnnek. Jöllehet a német filozófus egy modern filozófiát Kierkegaard és Nietzsche nélkül kifejezetten nem tart lehetségesnek, mégis szerinte közben „nem egy új, nem egy különleges filozófiáról”, hanem „az egy, örök filozófiáról” kellene, hogy szó legyen, amelyre minden filozófus a kezdetektől törekedett.²³ Karl Jaspers ezzel a *philosophia perennis* hagyományához kapcsolódik, melynek továbbvitelét és felelevenítését kifejezett célként tűzi ki.²⁴ Világosan kell látnunk azt is, hogy a filozófia Jaspers számára nem merül ki az egzisztencia leírásában: „Mivel az egzisztencia, a tulajdonképpeni tudni akarás eredete, megismerhetetlen, ezért a filozófiai gondolkodásnak, mely vissza van utalva az egzisztenciára, eredeti módon meg kell hasonlania azon, hogy közvetve találja meg azt, amit egyenesen nem képes elérni. A lehetséges egzisztenciából való filozofálás a keresés során minden elgondolható és tudható megragad, hogy abban az egzisztencia színre lépjen; de a lehetséges egzisztenciából való filozofálásnak nem az egzisztencia a célja; túllép az egzisztencián, hogy az újra elmerüljön a transzcendenciában. [...] a létezés (Dasein) mindensége a világ, eredetiségünk – egzisztencia, az egy – transzcendencia.”²⁵ Azt is mondhatnánk, hogy a jaspersi filozófia témaként az egzisztencia mellett a világot és a transzcendenciát is tárgyalja – és e kérdéskörök alkotják a *Philosophie* három kötetének fő szempontjait.

Ugyan Jaspers azt a feladatot fogalmazza meg, tegyük láthatóvá az egzisztenciát és transzcendenciát, ez mégsem érhető el a beszéd megszokott formájával. Azon is látjuk ezt, hogy a német filozófus szerint az egzisztencia kifejezetten nem definiálható és nem ismerhető meg. Magát az „egzisztencia” kifejezést a következő módon világítja meg: „Egzisztencia az, ami sosem válik tárggyá, *eredet*, melyből gondolkodom és cselekszem, amiről olyan gondolat-sorokban beszélek, melyek nem ismernek meg semmit; egzisztencia az, ami *önmagához és ebben transzcendenciájához* viszonyul.”²⁶ Az egzisztencia nem tárgyi jellegét az idézett helyhez fűzött megjegyzés kifejezetten megerősíti, mivel a definíció előfeltételeznél, hogy a tárgy eleve adott módon létezik. A megjegyzésben Jaspers így fogalmaz: „Az egzisztencia léte nem fogalmazható meg egy definiálható fogalom révén, mely elő kellene feltételezzen egy valamilyen fajtájú tárgyi létet (Objektsein).” Következésképpen az egzisztencia tisztázása vagy Jaspers kifejezésével „megvilágítása” (*Erhellung*) csak közvetett lehet; a filozófia nem nyújthat a szabad ember lényegéről egy általános érvényű elméletet, legfeljebb az egyént vezetheti el ahhoz a ponthoz, ahol neki magának kell saját lehetőségeit megtapasztalnia. Ezt a pontot a német gondolkodó nem teljesen egyértelműen határozza meg: egyrészt a határhelyzetek, másrészt az egzisztenciá-

²² Karl Jaspers: *Psychologie der Weltanschauungen*. Berlin–Heidelberg–New York. 378.

²³ Karl Jaspers: *Vernunft und Widervernunft*. München 1950. 50.

²⁴ Jaspers filozófiafogalmához lásd Franz Joseph Fuchs: *Seinsverhältnis. Karl Jaspers' Existenzphilosophie*. Frankfurt/M. 1984. 83–104.

²⁵ Karl Jaspers: *Philosophie*. I. köt. 28.

²⁶ Uo. II. köt. 15.

lis kommunikáció tekinthető annak, ami az önmagammá válás lehetőségeit nyújtja, s egyúttal a pusztán teoretikus gondolkodás határait megmutatja. Jelen összefüggésben eltekinthetünk attól a problémától, hogyan vonatkoztatható egymásra az önmagává válás határhelyzetekben és az önmagává válás egzisztenciális kommunikációban.²⁷

Az egzisztencia Jaspers számára első közelítésben nem más, mint az önmagának-lenni (*Selbstsein*), ahol ezt nem passzív értelemben kell vennünk, hanem az emberi élet nem mindenki által megvalósított formájának tekinthetjük. Az egzisztencia ennek megfelelően a döntés feladata és választása, hogy létezésben önmagammá váljak, és ne a tömeg pusztá létezési módjában vesszek el: „Tehát nem a létezésem egzisztencia, hanem az ember nem más, mint a létezésben lehetséges egzisztencia.”²⁸ A „létezés” az embert történeti empirikus valójában nevezi meg, ahogy többnyire felbukkan, nevezetesen a tömeg létállapotában. Világosan mutatja a létezés és az egzisztencia különbségét, hogy Jaspers felhívja a figyelmet olyan sajátos alkalmakra, amelyek jelentősége abban áll, hogy az egzisztencia tudatosítható bennük: ezek a határhelyzetek.

A határhelyzet (*Grenzsituation*) Jaspers gondolkodásának egyik sarkalatos fogalma, amelyet a helyzet, a situáció átfogóbb fogalma felől kell megközelítenünk. A német gondolkodó szituációnak olyan értelemmel bír, egyszerre pszichikai és fizikai valóságot nevez, amelyet nem csak természeti törvények határoznak meg, s amely létezésem számára előnyt vagy hátrányt jelent. Létezésünk elkerülhetetlenül helyzetekben, szituációkban találja magát, amelyeket bizonyos mértékig át tudunk látni, elő tudunk idézni. Mindazonáltal nem vagyunk képesek teljesen kilépni a szituációkból, csak egyes helyzetekből tudunk kilépni, de mindig úgy, hogy más helyzetekbe jutunk. Ebben az értelemben nem tudjuk megszüntetni az „általában vett helyzetben-léte”.²⁹ Az emberi létezés szituációi általában sokfélék és egyediek, mégis többé-kevésbé kiismerhetők, előidézhetők és elkerülhetők. Egyes helyzetek azonban nem változnak, csak megjelenésükben térnek el, és létünk szempontjából végérvényesen és elkerülhetetlenül adottak: halál és szenvedés, harc és bűn. Ezek a szituációk „nem kiismerhetők, létezésünkben nem látunk mögöttük semmi mást. Olyanok, mint egy fal, amelynek nekiütközünk, amelyen kudarcot vallunk. Nem tudjuk megváltoztatni őket, csak világossá tehetjük. [...] A létezéssel együtt vannak.”³⁰ Ezek a helyzetek azért jelentenek határt, mert a gondolkodás számára racionálisan nem uralhatók és felfoghatók.

A határhelyzetekhez való viszony Jaspers szemében alapvető jelentőségű, mivel az ember itt szembesül azzal az alternatívával, hogy vagy becsukja a szemét az ilyen helyzet előtt, vagy tudatosan bocsátkozik bele. A határhelyzetekbe való tudatos belépés hozzásegít ahhoz, hogy önmagunkká váljunk, s ezért írhatja Jaspers, hogy „határhelyzeteket tapasztalni és egzisztálni ugyanaz”.³¹ Ezekkel a megfontolásokkal Jaspers nyilvánvalóan egy másik, szűkebb egzisztenciafogalmat tart szem előtt, mint az „emberi egzisztencia” általános értelme. Mindenesetre a neogezisztencializmus projektje szempontjából alapvető feladat lenne tisztázni, hogyan viszonyul Jaspers egzisztenciafogalma Heidegger létezés- és egzisztenciafogalmához. További

²⁷ Lásd ehhez Kurt Salamun: *Karl Jaspers*. Würzburg 2006. 54–56.

²⁸ Karl Jaspers: *i.m.* 2.

²⁹ Uo. 203.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 204.

kidolgozandó nehézség, hogyan értelmezhető az önválasztásról (*Selbstwahl*) való beszéd – olyan probléma, ami már Kierkegaard értelmezése szempontjából is felmerül.

Végül röviden utalni szeretnék az inautentikus egzisztencia tematizálásának mély hasonlóságára Heidegger és Jaspers között. Jaspers e célból alkotta meg a „tömejlétezés” (*Massendasein*) fogalmát, és ezt a modern technikával együtt a kor állapotának meghatározó tényezői közé sorolja. A tömeg „azzal fenyegeti az embert, hogy elmerül a »mi mind« rétorikájában és forogtatásában, melynek hamis erőérzete úgy megmámorosít, mint semmi más. Még a tagolt tömeg is nélkülözi a szellemet, és embertelen. Létezés egzisztencia nélkül. Babona hit nélkül. Mindent képes széttaposni, hajlama van arra, hogy semmilyen tényezőt és önállóságot ne tűrjön el, de az embereket arra nevelje, hogy hangyákká váljanak.”³² A ’létezés’ az embert itt történeti, empirikus állapotában nevezi meg, ahogy a tömegben feloldódva fordul elő, és erre nézve Jaspers szerint jellemző, hogy kerüli az önállóságot, szórakozásokban oldódik fel, és megszokott képzetekben mozog. Világos, hogy egy eszme vagy képzet arról, mit jelent autentikusan létezni és valóban önmagának lenni, általában véve érzékennyé tesz mindenféle homogenizáló és egyneműsítő tendenciák iránt. Jaspers ezeket a tendenciákat az ember „nivellálása, gépesítése, eltömegesítése” címszavaival jellemezte, és kifejezetten a modern ipari társadalmakhoz köti őket.³³

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Jaspers a kifejtendő neoegzisztencializmus perspektívájából elkerülhetetlen dialóguspartner. Az emberi egzisztencia leírásának célkitűzése nem vesztheti szem elől az egzisztencia jaspersi filozófiáját, elsősorban az önmagának lenni és az önmagammá válni tematizálása és az ezeket veszélyeztető tendenciák tárgyalása miatt. Mindazonáltal lényeges különbség áll fenn abban, hogy Karl Jaspers számára az egzisztencia az emberi lét egy lehatárolt, jóllehet legmélyebb rétegét jelenti, és nem az emberi élet átfogó struktúráját. Úgy tűnik, ebből a szempontból Heidegger fenomenológiai analízise az ittlétről, melynek alapvető egzisztenciaszerkezete van, mélyebb kapcsolódási pontokat nyújt a neoegzisztencializmus számára.

Karl Jaspers from Neoexistentialist Perspective

Keywords: neoexistentialism, existence, Jaspers, Heidegger, border situation, indirect communication

In this paper it is argued that Karl Jaspers’ philosophy of existence has a complicated net of relations to what the author has baptized „neoexistentialism”. In the first part, I give the basic outline of neoexistentialism with special attention on human existence as basic problem of philosophy and on difficulties of analyzing and talking about existence. In the second part of the paper, Jaspers’ thought is analyzed from the perspective of neoexistentialism by taking a closer look at Jaspers’ ideas on the form of communication proper to philosophy, on some implications of the conception of existence, and on mass existence of modern man. While highlighting common aspects, the paper also emphasizes differences between the two respective positions.

³² Karl Jaspers: *Die geistige Situation der Zeit*. 1932. 37.

³³ Karl Jaspers: *Existenzphilosophie*. Berlin–New York 1974. 2.

Lakatos István

Az én oszcillációjának ontikus konstrukciói József Attila néhány költeményében

„A költészet nyelvben való, alakja a nyelv.”
József Attila: *Ihlet és nemzet*

„Gyakran a költői szó is mintegy az igazság próbájává válik,
amikor a költemény elnyűttnek vagy elkoptatottnak látszó szavakba
titkos életet lehel, és kioktat bennünket önmagunkról.”
Hans-G. Gadamer: *Igazság és módszer*

Létezésünk ügyei és dolgai után kutatva, az önmagunkkal való törődés tudatos művelésén keresztül a költészettel való foglalatoskodás olyan léteret nyit fáradhatatlanul tevékenykedő énünk – azaz önmagunk – számára, melynek segítségével behatolhatunk lakozásunk autentikus létmódjaiba. Heller Ágnes a költészet és a gondolkodás összefüggésével kapcsolatban a következő megállapításhoz jut: „A filozófiai gondolkodás a költészetben költészetként ismeri meg önmagát, s az igazságban, mely a nagy művészet vagy költészet által világlik, tudatára ébred annak, hogy ő maga – mint nagy gondolkodás – az el-nem-rejtettséggel terhes.”¹ Az el-nem-rejtettség „fogalma”, mely az ittlétre, azaz egy sajátosan létre-hozóra (*poiein*), a létező létezésének egyik alapvető létmódjára vonatkozik, mint feltárultság a költészettel való gondolkodó beszélgetés által válik nyilvánvalóvá – meg terhessé – , hiszen az ember a költészetben s a költészetben keresztül szembesül gondolkodva, kifejtve önnön létének a lehetséges értelmeivel és feladataival.

A heideggeri koncepcióból kiindulva² – mely jelen tanulmány gondolatmenetét is részben meghatározza – és az általa kijelölt úton haladva a költészet a létező létére való reflexióként úgy manifesztálódik, hogy mintegy önmagát nyújtja önmaga által, azaz a létező a költészet lényegét úgy tárja fel, hogy közben itt-létének kitüntetett jelentőséget tulajdonít. Vagyis ahogy Heidegger mondja, ezáltal és lényegét illetően a költészet mindenkor éppen hogy *párbeszédre* sarkall, olyanra, amelyben talán pontosan a költők s a gondolkodók párbeszéde bizonyulhat a leglényegesebbnek, illetve a dolognak valamint magának a nyelvnek, a beszédnek, a beszélgetésnek és annak a tétje szempontjából is a lehető leglétszerűbbnek. Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk érdemes lesz megnézni kicsit közelebről néhány olyan jól ismert József Attila-verset, melyeknek gondolatvilágát feltárva nyomon követhetjük, hogy a létező ebben az önteremtő folyamatban hogyan ismeri fel önnön létének lehetőségeit, milyen válaszlehetőségeket talál kérdéseinek artikulálása közben.

Lakatos István (1976) – magyartanár, mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár, Eadson_666@yahoo.com

¹ Heller Ágnes: *Költészet és gondolkodás. Múlt és Jövő*. Bp. 1998. 108.

² Martin Heidegger: „...költőien lakozik az ember...” = Uő: *Válogatott írások*. Szerk. Pongrácz Tibor. Bp.–Szeged 1994.

Olyan mozaikdarabokat kívánunk egymás mellé illeszteni – pontosan három részben –, melyek ugyan nem szervesen, szukcesszíven kapcsolódnak egymáshoz, ám szándék szerint egymást is értelmezik. Az első részben arra keressük a választ, hogy József Attila *A hetedik* című verse hogyan járja körbe az énkonstrukció különböző szintjeit, s hogyan ismeri fel az én önmagát mint egyént. A második részben olyan versrészleteket vizsgálunk – ez lesz az *Eszmélet* XII. szakasza és a *Téli éjszaka* néhány részlete –, melyek az én megteremtésének a létmódját úgy mutatják meg, hogy azt a megismerésnek és az ittlétnek egy telített végpontjához juttatják el, tévén ezt a kései József Attila-költészet meghatározó interpretánsává. A tanulmány utolsó részében azt figyeljük meg, hogy a reménytelenség – pontosabban: a „remény” meg a tartalmatlan-súlytalan „reménykedés” elutasítása – (*Reménytelenül*) mentén a szorongás, a félelem léteremtő aktusa hogyan válik ontológiailag meghatározhatóvá. Ugyanis a „vég-” mint teleologikus pont csakúgy számottevő e narratívában, mint a „-kifejlet” mint szükségképpen e pont felé haladó folyamat.

A kiválasztás tekintetében szükségképpen hiányosságokkal is számot vet ez a tanulmány, hiszen a vizsgálati terep még számos más József Attila-költeménnyel is bizonyosan bővíthető. A válogatás szempontjából viszont elsősorban azt tartottuk szem előtt, ami e narratíva alakulásába a versekkel folytatott filozófiai diskurzus mentén „belefejt”.

A fent említett versek értelmező olvasása során egy olyan elméleti rendszerre igyekszünk fókuszálni, mely eddig viszonylag kevés elemzői figyelmet kapott a József Attila-recepcióban. A József Attila-kutatók közül először Németh G. Béla beszél arról, hogy a személyiség válságának ez a késő modern tapasztalata – mely József Attila kései költészetét alapvetően meghatározza – a legmarkánsabban és máig az egyik legkövetkezetesebb módon Martin Heidegger filozófiai munkásságában érhető tetten.³ Németh G. Béla átfogóan reflektál *Az önmegszólító verstípusról* írott híres tanulmányában arra (*A hetedik* szintén e versek csoportjába tartozik), hogy az ilyen típusú versek a tudat válságának élményéből fakadnak, s a krízises önszemlélet vívódó gondolatélménye jellemzi őket. A megszólaló itt a fölismerő intellektus, aki egyes szám második személyben, mintegy kívülről felszólítja a válságban lévő személyiséget (azaz önmagát). A beszéd minden esetben dialogikus. A számvetés, illetve a szerepválság poétikai paradigmájának tipológiai elméletét Németh G. Béla egyértelműen Heidegger filozófiájára vezeti vissza.

Az Én mint narratív folyamat

E tanulmány megírásához a kiindulási alapot Heidegger fundamentálonológiájának filozófiai kerete teremtette meg a *Lét és idő* című művében. Ehhez járult hozzá a Hölderlinről

³ „Mi tehát – Heidegger szerint – a személyiség válságának lényege, s miként kerül az itt elemzett formula nála e válságélmény középpontjába? Abban összegződik a válság, hogy az alkotás; az, amelynek a többi csak eszköze; az ti., hogy az ember, fölismerve lehetőségeit, személyiséggé alkossa belőlük magát. Ahelyett, hogy azzá lenne, aki lehetőségeiben ő, úgy él, úgy létezik, mint ahogy »szoktak«, mint ahogy »a többiek«, a »köz«, »az ember« (*das Man*) szokott. [...] mi akadályozza meg az embert, hogy személyiség legyen, hogy önmaga legyen, különösképp a mai európai embert? Az, hogy elfeledkezik a létről, elmenekül a lét elől; nem érti, nem meri érteni, nem akarja érteni a léteket. Valódi lét pedig csak a lét értése, a *Seinverständnis* birtokában lehetséges” – írja Németh G. Béla: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Bp. 1982. 121.

írt tanulmánya: „...*költőien lakozik az ember...*”, melynek alapkoncepcióját mi is követjük e József Attila-vers olvasata folyamán.

Munkánk elsődleges célja, hogy kifejtse József Attila *A hetedik* című költeményének elsősorban filozófiai értelmezése mentén, hogy melyek a létezésbe kerüléssel – vagyis a megszüléssel, a megszületéssel – azok az egzisztenciális-ontológiai, illetve hermeneutikai problémák, melyeket az én *így* vagy *úgy* megtestesít, majd a létevel megvalósít. Ennek a keresése azért is indokolt, mert a vers címe már eleve feltételezi ennek meglétét. E kérdés problémáját a József Attila-vers egészen az értelmezhetőség meghatározó és megkerülhetetlen érvényével mutatja be. Másrészt viszont azt a kérdést szögezi szembe az olvasóval, hogy az erről körvonalazott átfogó kép megalkotása hogyan konstataálható az ittlét-létmeghatározó szerepének feltárása közben. Azaz a létbevetettség mentén miféle ön-maga-konstrukció körvonalazódik? Mik ennek a keretei? Hogyan is teremti meg az én a világból s önmagából *Önmagát*? Miféle alapok kínálnak ahhoz, hogy eljusson „*A hetedik te magad légy!*” kimondásának konstitutív imperativisztikus, de nem feltétlenül kategorikus premisszájához?

A hetedik

*E világon ha ütsz tanyát,
hétszer szüljön meg az anyád!
Egyszer szüljön égő házban,
egyszer jeges áradásban,
egyszer bolondok házában,
egyszer hajló, szép búzában,
egyszer kongó kolostorban,
egyszer disznók közt az ólban.
Fölsír a hat, de mire még?
A hetedik te magad légy!*

*Ellenség ha elődbe áll,
hét legyen, kit előtalál.
Egy, ki kezdi szabad napját,
egy, ki végzi szolgálatját,
egy, ki népet ingyen oktat,
egy, kit úszni vízbe dobtak,
egy, ki magva erdőségnek,
egy, kit őse bőgve védett,
csellel, gánccsal mind nem elég, –
a hetedik te magad légy!*

*Szerető után ha járnál,
hét legyen, ki lány után jár.
Egy, ki szívet ad szaváért,
egy, ki megfizet magáért,
egy, ki a merengőt adja,*

*egy, ki a szoknyát kutatja,
egy, ki tudja, hol a kapocs,
egy, ki kendőcskére tapos, –
dongják körül, mint húst a légy!
A hetedik te magad légy.*

*Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költsék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor születték, aludt,
egy, ki eget mér és bólint,
egy, kit a szó nevéen szólít,
egy, ki lelkét üti nyelvbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, –
A hetedik te magad légy.*

*S ha mindez volt, ahogy írva,
hét emberként szállj a sírba.
Egy, kit teljes kebel ringat,
egy, ki kemény mell után kap,
egy, ki elvet üres edényt,
egy, ki győzni segít szegényt,
egy, ki dolgozik bomolva,
egy, aki csak néz a Holdra,
Világ sírköve alatt mégy!
A hetedik te magad légy.*

A vers értelmezése folyamán érdemes nyomon követni azt a kimondottan költői, illetve egzisztenciális önintegratív folyamatot, ahogyan az én megteremti és felismeri önmagát, saját énjének „kultivációja” közben. Már az elején le kell szögeznünk, hogy itt nem irodalomtörténeti s nem is verselméleti elemzésről van szó, hanem arról, amit a recepció e vers kapcsán kiaknázatlanul hagyott, vagy csak alig érintett. Meglátásunk szerint ez éppen az, hogy hogyan is, mi módon gondolja és „mutatja” MEG/FEL a költő egyfelől a saját maga számára, másfelől pedig gondoltja mivelünk újra *A hetedik* azokat az utakat, amelyek abban segítenek – vagy éppen nehezítenek –, hogy az én eltaláljon, megérkezzen önmagához, úgy, hogy közben a látszólagos kijelentések mellett annak kérdése lappang, hogy neki tulajdonképpen nem is meghatároznia, hanem a hölderlini értelemben „tanúsítania kell”, hogy ki/mi is ő? És egyáltalán miért szükséges, hogy tanúsítsa, hogy ő maga „*a hetedik*”.

Ez a koncepció azért sem válhatott reflexió tárgyává az eddigi József Attila-kutatásban, mert az többnyire az „antropológiai jelentésképzést” részesítette előnyben; s így a referencialitást mint alapelvet nem tudta vagy nem is akarta megszüntetni. Valójában azt próbáljuk a kérdésze keresés mentén körbejárni, hogy ha az én már egzisztálván nem kerülheti meg a belevetettséget, akkor miféle lennitudásként határozódik meg, egyáltalán hogyan is hozza magát

jelenválóságra. Hogyan épül hozzá ez a folyamatosan belülről fakadó világméretűség az én, a lehetséges önmaga ontologikus természetéhez? Egyáltalán eljuthat-e az én önnön énjének világos belüli és ugyanakkor világszerű kultiválása közben valamiféle kumulatív fejlődést megkoronázó és faktikus teljességhez?

Éppen ezért a továbbiakban a nyelv produktumaként megkonstruált ennek a konstitutív jellegét vizsgáljuk, illetve explicitté tesszük, azaz dialógusba állítjuk Hölderlin azon elgondolásával is, hogy „A költészet: létrehozás, alapítás a szóval és a szóban. [...] A költészet a lét szószzerű alapítása.”⁴

Nem utolsósorban fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy lehetséges interpretációs startégiának tekinthető-e a *hetes* szám szimbolikus jelentésozscillációja. Hiszen a vers folyamán a hét sohasem testesül meg, sohasem inkarnálódik, csak a hatok. A hetes szám jelentését azért sem lehet egy mitológiai, kultúrtörténeti tradícióra visszavezetni (mint ahogyan azt számos értelmező teszi), mert immanens volta kifejezője valamiféle megnevezhetetlen létértelelemnek, olyan létértelelemnek, mely temporális, nem kötött, hanem folyamatosan születő új és új kérdések körbehordozására, végiggondolására szólít fel! Ezért jelentését nem lehet egy interpretáció előtti sémának megfeleltetni, mert az mindig a beszélgetésben létrejövő önmegértés hermeneutikai mintájára keletkező igazság, melynek mindig a megértettben kell mozognia és abból kell továbbnővekedésére táplálkoznia. A *hetedik* tehát az *ars poetica*knak azt a természetét mutatja meg, ahogyan ezek József Attilánál *ars egzisztenciává* válnak.

Meglátásunk szerint a vers a *lét(be)re hozás* folyamatként olvasható, hiszen a feltételes kötőszó („*ha*”) jelentése a vers első sorában már eleve az én létbe való „belekényszerülését”, „belevettségét” kíséri nyomon. A létkényszerbe történő önmegvalósítás („*E világon ha ütsz tanyát*”) a hogyan, milyen legyenek „*ha már*” vagyok; illetve a lét kínálta feltételek kapcsán a vers rákérdez arra, hogy e létkényszer mennyiben képzelhető el az én létfeltételeként is. Azért is tartjuk elkerülhetetlennek ezt a kérdést, mert a kezdősor szerint azt konstatáljuk, hogy az énnel csak megtörténik a születés, s ebből az öntudatlan állapotból kell felépítenie személyes léttörténetét; történetét kell „leheljen”, ha a lét hajlékában kívánja magát – ráadásul költőként – megvalósítani. Heideggerrel szólva: „Mint e lét létezője ki van szolgáltatva tulajdon létének. A lét az, ami e létező számára mindenkor a tét.”⁵ Azaz a benne-lét folyamán meg kell mutatnia magának a bennéségeknek az ontológiai konstitúcióját, „...mert a benne-lét nem más, mint lét valamiben.”⁶ Ebben a megismerési, megértési folyamatban az önmagát felbontó, saját létének lehetőségeit artikuláló, megmutató szubjektum térképezi fel magát elsősorban önmaga számára. Az én felbontásának e folyamata azt teszi explicitté, ahogyan az én saját létét megteremti. Mindez evidenssé teszi, hogy az ember nem képzelhető el egyetlen szubjektumként, hanem sokkal inkább szubjektumok világszerű sokaságaként ragadható meg, amelyek integrációja és küzdelme alkotja létünk tétjét, gondolataink és általában tudatunk alapját. Így a versbeli felszólítás voltaképpen önfelszólításként értelmezhető, s a dialógus magán az itt-létben belül itt-létként folyik. Ebben az aposztrofikus beszédmódban a kulcskérdés tehát az önteremtés. De feltevéődik ennek kapcsán az a kérdés is, hogy egyáltalán milyen erők mozgatják lázas önalakító, önteremtő aktivitásunkat.

⁴ Martin Heidegger: *Hölderlin és a költészet lényege. = Az egzisztencializmus*. Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1965. 197–198.

⁵ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 2004. 59.

⁶ Uo. 72.

Paul Ricoeur, aki „a diskurzusban létező valakiként” határozza meg az ént, továbbmegy és azt mondja, hogy „az el nem mondott élet nem igazán élet”, „az el nem mondott én nem igazán én”, hanem pusztán „nárcisztikus ego”.⁷ Szókratész is hasonlóképpen vélekedett, szerinte a nem elemzett életet nem is érdemes megélni. Hankiss Elemér írja ennek kapcsán *Az ezerarcú én* című könyvében a következőket: „Nietzsche elvetette azt a gondolatot, hogy az emberi én eleve adva van; s azt fejtegette, hogy az én nem állapot, hanem az önalkotás folyamata. Az ember csak az önmagán való túllépés állandó folyamatában tudja megteremteni, létrehozni önmagát.”⁸ Ha *A hetedik* kapcsán ezt komolyan végiggondoljuk, akkor eljutunk egy olyan felismeréshez, hogy „*A hetedik te magad légy!*” ontológiai aspektusa azt mondja, hogy önmagunkkal csak a lehetőségeinkkel együtt vagyunk azonos lények, akiket egy bennünk lakozó belső világ mozgat, egy olyan világ, amelynek törvényei és folyamatai egyre inkább feltáruznak előttünk. A minden szakasz végén elhangzó felszólítás arra készíti az embert, hogy építse föl, konstruálja meg, alakítsa ki önnön személyiségét, mert így annak az apriorinak a hozzáférhetővé tétele fog megtörténni, melynek azért kell ontológiai értelemben láthatóvá válnia, hogy a „mi az ember” kérdését filozófiailag körbe tudjuk járni.

A vers olvasatunk szerint részben elhelyezhető a Bókay Antal által elgondolt *születés-halál, kezdet-vég* hálója köré, de ugyanakkor az első szakasz felszólítása sokkal inkább olyan önteremtő, önreflexív folyamatnak az ontológiai lehetőségeit mutatja meg, mely szerint a probléma nem úgy vetődik fel, hogy milyen értékek, kategóriák szerint lehet létezni a világban, hanem egyáltalán lehet-e létezni.

Ha a vers teamtikus preferenciáit követjük, akkor az egyéniség összetevőit bizonyos kulcspontokon keresztül ragadhatjuk meg, mint a *születés, számvetés, felnövekedés, a társadalommal való érintkezés és küzdelem, szocializáció, a másikkal (nőhöz) való viszony, a költői mesterség, halál* folyamatrajza nyomán.

A költemény első szakasza kapcsán megfogalmazódik bennünk az a kérdés, hogy lehet-e a belevettségnek egzisztenciális értelmet adni, illetve megfordítva: el lehet-e kerülni ezt az egzisztenciális értelem-kialakítást. Miféle célja, hozadéka lehet a folyamatos „teremtődésnek” a megértés keresésének kiépülése közben/alatt? Egyáltalán hogyan artikulálhat az ebben a kérdezve keresésben a *hetedik*? Ki ő? Ki/mi lehet? Miközben világos valahol az is, hogy a *hetedik* az mindig is Én (kell) legyenek, miközben persze valahogy sohasem vagyok az.

Mindezek mentén a „*hétszer szüljön meg az anyád*” a beszélőt az itt-lét folyamán olyan feladat elé állítja, mely arra készíti, „hogy rákérdézzünk a világ ontologikus strukturájára, és meghatározzuk a világiságnak mint olyannak az eszméjét”.⁹ Ez már világossá teszi számunkra, hogy a vers beszélője olyan létezőként jelenik meg előttünk, amely létében megértően viszonyul ehhez a léthez. A beszélő a világot a saját létéből úgy interpretálja kérdezve-keresve, ami egyelőre még felfedezetlen valami. A keresésnek ezt a módozatát az első szakasz anaforás szerkezete is igazolja („*egyszer*”), melynek tükrében a továbbiakban nem is annyira a személyiség felbontását követhetjük nyomon, hanem sokkal inkább annak felnyitását, amely egyben a személyiség plurális mivoltát hivatott szolgálni.

⁷ Vö. Paul Ricoeur: *Oneself as Another*. Chicago 1992. 24.

⁸ Hankiss Elemér: *Az ezerarcú én*. Bp. 2005. 225.

⁹ Martin Heidegger: *i.m.* 72.

„Ellenség ha elődbe áll, / hét legyen, kit előtalál.” – folyamán a létezés különféle aspektusai mutatkoznak meg, amelynek során a világmegismerés a benne-lét egzisztenciális modalitásaként válik láthatóvá. A második szakaszban az „*ellenség*” a világon belül létező mások analógiájává válik, melynek mentén ahhoz a felismeréshez juthatunk el, hogy „a jelenvalólét létéhez – melynek létében önmaga a tét – hozzátartozik a másokkal való együttlét”.¹⁰ Ha a vers értelmezése kapcsán elfogadjuk ezt a heideggeri koncepciót, akkor nem szabad elsiklanunk afölött, hogy a létező világban-benne-létét lényegszerűen a másokkal való együttlét is egzisztenciálisan konstituálja. Ha azonban a második szakaszt nem a benne-lét térbeli pontjaként értelmezzük – mint az én létfolyamatának egyik stációját –, hanem úgy, mint énnekem magamnak a magamnál való levését, akkor az „*elődbe áll*” akár azt is jelentheti, hogy a létező egyszer mind ki van szolgáltatva létének „ki van szolgáltatva egyszer mind annak is, hogy már eleve meg kell találnia önmagát, megtalálnia egy olyan föllelésben, mely nem annyira a szándékos keresésből, hanem a menekülésből származik”.¹¹ A menekülésből származó önmaga-megtalálás mint egzisztenciális „feladat” azt jelenti, menekülni menekülhetünk, de nem menekülhetünk meg sem az élettől, sem pedig a haláltól, ha egyszer már megszülettünk. Az önnön világunkon belül utunkba kerülő „mások” olyan utakat nyitnak meg, melyeken keresztül önmagunk létének folyamatjellegét ismerhetjük fel, személyiségünknek olyan módusait, melyek felismerhetetlenek voltak eddig számunkra. A versnek ez az olvasata abból indul ki, hogy az ének szükségszerű kiemelkednie ebből az elszigeteltségből, hogy megteremtse az átmenetet az el-rejtettből az ontikusan megmutató világra. A hetedik aztán ebből a tevés-vevésből, illetve annak a kudarcaiból lesz el-nem-rejtetté, de csak a megvilágított mozgástérben, mely értelmét nem valami eleve meghatározottként, hanem egy időfolyamatban folytonosan alakuló, lényegi kvalitásként gondolja el. Interpretációnk során így lesz nyilvánvalóvá, hogy a „belevettség” nemcsak, hogy „nem befejezett tény, de még csak nem is lezárt faktum”,¹² mert az én a létezésbe kerüléssel megtestesíti, majd a létével ontikus értelemben megvalósítja önmagát, mint folyamatosan alakuló, formáló, teremtő, építő személyiséget. Ezt erősítik a második szakaszban a „*végzi szolgálatját*”, illetve az „*ingyen oktat*” képek is.

A harmadik szakaszban felbukkanó „*szerelem*” a másik felé indulást úgy fogalmazza meg, mint aminek egzisztenciális fontossága van, hogy az ilyen megértés-interakcióban önmagammá válhassak. Ez az indulás, kilépés ugyanakkor előfeltétele a saját személyiség kialakulásának, hiszen a szerelem olyan létjellemező aktus, amelyben az én létrehozza azokat a formákat, amelyekben artikulálhatóvá, olvashatóvá tud válni mások és saját maga számára is. Julia Kristeva a *Histoires d'amour*¹³ című híres munkájában azt vizsgálja meg, hogy a szerelem aktivitása, működése során a személyiség különböző rétegei dolgozódnak ki, képződnek meg; a cél, hogy ebben a folyamatban egy új személyiség jöjjön létre. A szerelem így voltaképpen levés („*ki szívet ad szaváért*”), olyan léteremtő funkció, amely a személy meglétének, az önmagaság érzékelésének alapvető sajátosságaként jelenik meg.

A másik kérdés, amely a verssel való foglalatalkodás folyamán az értelmezhetőség szintjén felvetődik, a 4. szakasz mentén fogalmazódik meg, s a *költés*, az írás, az alkotás problematikája mentén válik elgondolhatóvá. A különböző költői kvalitások rangsorolása kapcsán mindenképpen

¹⁰ Uo. 150.

¹¹ Uo. 164.

¹² Uo. 211.

¹³ Vö. Julia Kristeva: *Histoires d'amour*. Paris 1983. 79.

szembeötlő az „egy, kit a szó nevéen szólít” sor igazságkonstellációja, hiszen ezek alapján nem a költő szólítja meg a szavakat, hanem a szavak keresik őt, szólítják nevéen, találnak rá. Azaz a szavak ellátogatnak a halandóhoz, s megajándékozzák őt a világgal. Ez mintegy erősíti azt a heideggeri nyelvkoncepciót, mely szerint: „nem mi beszéljük a nyelvet, hanem a nyelv beszél bennünket”, azaz „az ember csak annyiban beszél, amennyiben megfelel a nyelvnek”.¹⁴

A 4. szakasz értelmezése kapcsán azt sem zárhatjuk ki, hogy a vers a költői sorsértelmezést aposztrofálja, hiszen a költőlet az önmegvalósítást, a megérthető lét személyes konkretizációját jelentette József Attila számára is. A „költésék”, „márványból rak”, „mér”, „névén szólít”, „boncol élve”, az alkotást/teremtést kifejező igék szintén a *poieszisz* körébe visznek bennünket, hozzásegítve ahhoz, hogy gondolkodván rátaláljunk a lényeghez vezető ösvényre, hiszen „az ember nyelve révén a lét szólításában lakozik...”¹⁵ A költő a dolgok megismerésére és a köztük zajló folyamatok feltárására, helyreállítására úgy törekszik, hogy eljut annak megértéséhez, hogy a világot a szavak, a nyelv szüli meg. Heidegger jól ismert kijelentését tolmácsolva: „a nyelv a lét háza”; vagyis a nyelv az emberlét egyik ontológiai közege – a megértésé és főképp az ember önmegértéséé, ami a filozófus szerint ember voltunk minden más létezőtől megkülönböztető lényegéhez tartozik. Így szavaink nem pusztá jelek: hiszen minden beszéd kétoldalú, valaki felé indul, és feltételezi a másinak a megértésre irányuló erőfeszítését.

Heidegger Hölderlinről írt munkájában relevánssá teszi azt, amit *A hetedik* kapcsán már a fentiekben kifejtettem; tudniillik hogy a költői lakozás *csinálás*, nem más, mint *poieszisz*. Így ha valahol ily módon lakozom, akkor ott – egy adott világból kiindulva, belemélyedve, elrugaskodva – kiépítek egy világot magamnak! Mivel tehát *poieszisz*, minden világgézés lényegileg összefügg a költészettel, az organikusan alkotó építéssel, azzal a tevékenységgel, amelyben az ember a világ, a tér és önmaga összefüggéseit fedezi fel, dolgozza ki. A lakozás tehát azt a léteret/világot teszi átláthatóvá, bizonyos értelemben otthonossá, amelybe az egyén „vettetett”. De hogyan?

Úgy, hogy kiméri lakozását, tartózkodását ittléte folyamán.

Az 5. szakasz olvasásának értelmében úgy tűnik, hogy az én számára a világban való lét, melybe belekényszerült, ontikus értelemben nem jelent mást, mint megérteni – Heidegger véleményét osztva –, hogy „...a jelenvalóság léte a megértés és ennek kivételés jellege által konstituálódik, s mert már az, ami lesz, illetve nem lesz, csak azért mondhatja értőn önmagának: Légy, ami vagy!”¹⁶ Így maga a létező a megértésnek ebbe a kivételés-konstellációjában felismerhette, hogy a létben való egzisztálása a megértésen úgy alapul, hogy az önmagával való törődés az önmagává váláshoz juttathatja el.

Mindezek után hogyan olvasható a „*hét emberként szállj a sírba*”? Metonimikus vagy metaforikus jelentéssíkok mentén? Ha metonimikusan olvassuk, akkor egyértelmű, hogy halálkép, viszont ha metaforikus jelentést keresünk benne, akkor a létben levő én önmegtalálásának kísérleteként (amely a megteremtett én előtti én halála), illetve „*elhamvasztásaként*” is olvasható. De persze csak a meghalásra való kivételés és előrefutás felvállalásának az alapján.

A megteremtett Én (inkább önmaga) is meghal(t), de ezt megelőzően úgy „teremtődött”, hogy nemcsak az önmaga, hanem egyáltalán az ember halandóságát fedte fel az élet

¹⁴ Martin Heidegger: *A dolog és A nyelv*. Sárvár 2000. 62.

¹⁵ Martin Heidegger: *Útban a nyelvhez*. Bp. 1991. 8.

¹⁶ Martin Heidegger: *Lét és idő*. 175.

küzdelsei-csapdái között; úgy „teremtődött”, hogy a kérdezve keresés útján eljutott egy szét-szóródó, sose tárgyias módon egységesülő végtelen értelemlánc kialakításához: „*A hetedik te magad légy!*” kimondásának temporális instanciájához. A záró sor kijelentésének igazságát az is bizonyítja, hogy ami a hetedikben feltárult, az ontikus értelemben konstituált, s az én ontológiaiailag releváns – pontosabban: kitüntetett – létjellemzője, hiszen a létező léte mutatkozott meg valamiként a hetedikben. Nos, az ötszörösen megisméltendő felszólítás („*te magad légy!*”) világossá teszi számunkra, hogy a létező végső soron arra kényszerül, hogy önmagát válassza, mert a gondolkodás tárgyát alkotó sokszínű világba belevetett én számára semmi sem idegenebb – de egyben semmi sem kihívóbb –, mint hátborzongató otthontalanságában elszigetelt önmaga!

Konklúzióként leszögezhetjük *A hetedik* című költemény kapcsán, hogy a létező a felszólításban létbe-vetettséget megértvén végül hallgat a maga legsajátabb egzisztencialehetőségére: önmagát választja, hogy személyes létének rejtett struktúráit felgöngyölítse.

Az én-figurák ontikus „teremtődései”

A hetedik című költemény diskurzusához hasonlóan az *Eszmélet*¹⁷ XII. szakaszának beszélője a mondhatóság hogyanjában a személyiség „szétszóródásának” minkéntjét az önolvasás („*el-elnézem*”) aktusának színreviteleként reprezentálja. Így interpretációnk kulcsterminusait a „kettős önazonosság”, illetve az „én megkettőzésének” értelemvonatkozásában ragadhatjuk meg.

Eszmélet – XII.

*Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szősz-sötétben.
Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.*

A költemény XII. szakasza a másképp-látás képességére úgy állít rá, hogy az önállóság megtalálását, az én belső szuverenitását egy sajátos létszemlélet felől bontja ki. A „*Vasútnál lakom*” mondattal a létezésnek egy olyan terét mutatja meg a beszélő, amelyben önmagának és a világnak a felmérését a József Attilai-i értelemben vett „*meglett ember*” módján végzi el.

¹⁷ Tverdota György amellett foglal állást, hogy „...a szakirodalom többnyire úgy bánt az *Eszmélettel* mint egységes verssel, azaz az elemzők keresték a strófák rejtett belső összefüggését, amely szorosabb egységet hoz létre a kompozíció számára, mint az a szabadabb, lazább kapcsolat, ami egy ciklus darabjai között létrejön.” – *Tizenkét vers*. Bp. 2004. 62. Tverdota György állítása azért is fontos értelmezésünk szempontjából, mert az olvasónak olykor sorról sorra meg kell küzdenie azért, hogy a verset kontinuumként olvashassa. Mert ahogyan a szerző állítja kissé később: „Le kell mondanunk arról, hogy egyik versszakot a másiktól vezessük le, vagy egy másikra vezessünk vissza...” 90.

A világnak ez a reflektált megismerése ugyanakkor maga után vonja a benne-lét átíródásának megértett bizonyosságát is.

A „*lakom*” tartós, folyamatos, cselekvést jelölő ige olyan lét-állítást fejez ki, mely Heidegger szerint azt jelenti, hogy „...valaminél tartózkodom, ami a világhoz kötött, amelyben így vagy úgy otthonosan vagyok”, „annyt jelent, mint lakni valahol, valaminél, valami mellett, otthonosnak lenni valamiben”.¹⁸ A lakozás itt – akárcsak *A hetedik* 4. szakasza kapcsán – a heideggeri értelemben *poieszisz*, csinálás, alakítás, a teremtés rokon értelmű szava, olyan teremtő erőként aposztrofálhatjuk, mely magát az otthonhoz hozza létezésbe. A vers beszélője úgy konstatálja létezésének eseményjellegét, hogy közben teremtő módon felméri – akárcsak a *Téli éjszakában* – a lét teljességét átfogó elveket.

Az „*el-elnézem*” igekötős szerkezet olyan ontológiai tevékenységet helyez előtérbe, mely az én folyamatszerűségét, önnön alakulásának történetét úgy láttatja, hogy „...akár látóként, akár láthatóként azonosítjuk is a beszélőt, a rá irányuló integráló énésszegzés szándéka [...] illúzióknak bizonyul”.¹⁹ Kulcsár Szabó Ernő véleményét osztva az itt pozicionálódó személy centrális szerepe úgy számolódik föl, hogy különböző jelentésmegszilárdító interpretációkat tesz lehetővé; azaz a fülkefényből megvilágított én visszatükrözött látványának – megpillantható képmásának – logikájából kiindulva „az önmagára visszarefektált szubjektum”²⁰ multiplikált énjét vehetjük szemügyre. Ennek mentén világos, hogy a beszélő nem a vonatot nézi, hanem önmagát látja azokban az ablakokban, tehát ahogyan a vers egyik értelmezője fogalmaz „a látást látja”.²¹ De mit is jelent mindez?

A látás „teremtő aktusát” a filozófiai hagyomány úgy közelíti meg, mint ami „a létező és a lét megközelítmódjára orientálódik”²² – hiszen a látás, mint ontikus tevékenység a létező és a lét megközelítését mint általában vett megközelítést jellemzi. Így a látás magát a létezőt engedi utunkba kerülni.²³ A látásban tehát olyan értelemtalálásról van szó, amely aztán a vers végén az „*állok*”, „*könyöklök*”, „*hallgatok*” mélységesen intellektuális magatartásában a létező kimondhatatlanságát hozza elének. Aki *hallgat*,²⁴ az ily módon próbál értésre adni valamit, ilyen formában alakít ki megértést. A hallgatás itt semmiképpen sem jelent némaságot, tehetetlenséget, hiszen nem pusztán a csendben vagyok helyzetét rögzíti²⁵ a beszélő, hanem a világ, a dolgok és önmaga megértésének egy telített folyamatát helyezi kilátásba. A hallgatással mindenképpen egy olyan belső (tér) dimenziót kapui nyílnak meg, mely úgy „...artikulálja a jelenvaló lét értelmességét, hogy belőle származik az igazi hallani-tudás és az áttekinthető egymássalét”.²⁶

Ezekre a kérdésekre az *Eszmélet* XII. szakasza úgy próbál választ adni, hogy „csalás nélkül (akar) szétnézni”, elfogadván a létezésnek ezt az elidegenítő rendjét. Így igyekszik a verszárlat

¹⁸ Martin Heidegger: *i.m.* 73.

¹⁹ Kulcsár Szabó Ernő: *A megértés alakzatai*. Debrecen 1998. 41.

²⁰ Uo. 41.

²¹ Bókay Antal: *Határterület és senki földje*. = *Újraolvasó. Tanulmányok József Attiláról*. Szerk. Kabdebó Lóránt et al. Bp. 2001. 164.

²² Martin Heidegger: *i.m.* 176.

²³ Uo. 176.

²⁴ Martin Heidegger *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez* című munkájában a hallgatással kapcsolatosan a következőket állapítja meg: „Hallgatni – ez csak annyit jelent: semmit sem mondani, némának maradni? Vagy csak az tud igazán hallgatni, akinek van mit mondania? Ez esetben az hallgatna a legnagyobb mértékben, aki képes volna mondásában és éppen egyedül ezáltal a (ki)mondhatatlant, mégpedig mint (ki)mondhatatlant megjeleníteni.” *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. Debrecen 1998. 199.

²⁵ Vö. Bókay Antal: *i.m.* 164.

²⁶ Martin Heidegger: *Lét és idő*. 196.

körbejárni a költészet ontológiaiává válását, miközben az önmegértés léteremtő aktusa folyamán „elbeszéli” az én stabilizálhatóságának a lehetetlenségét.

A létben lakozás rendszerét s annak lehetőségeit csak egy említés erejéig a továbbiakban a *Téli éjszaka* című hatalmas ontológiai mű néhány szegmense (részlete) mentén fogjuk megnézni. A költemény erőteljes hatása abban keresendő, hogy az én a létbe tekintésnek olyan módusait mutatja meg, melynek mentén a létbevetettség egzisztenciális problémáit az örökös otthontalanság („*Mintha a létből ballagna haza*”, „*rálép a lábára a tél...*”) tapasztalata jellemzi.

A vers elején és végén megkonstruálódik („*Légy fegyelmezett!*”, illetve „*mérem a téli éjszakát...*”) a létet elemző, értelmező, felmérő költő pozíciója, aki a saját létprojekciójának kereteit kutatva azt mutatja meg, hogy miként lehet a világot költőien olvasni. A „*Légy fegyelmezett!*” aposztrofikus beszédmódja olyan ontológiai mélységeket nyit meg, ahol világossá teszi, hogy a fegyelmezettség nemcsak önnön létem megérte megmutatkozása végett lehet fontos, hanem a létezés elviselhetővé tétele miatt is. A verszárlat pedig éppen arról tanúskodik, hogy a téli éjszaka mérnök-költője teljesítette a felszólításban önmaga számára megfogalmazott kérést.

*Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa,
mérem a téli éjszakát.
Mint birtokát
a tulajdonosa.*

Mindezek összefüggésében az egyén a világ és önmaga megértéséhez úgy jut el, hogy elfogadja, tudomásul veszi s ezen a módon a tulajdonába is veszi a felmért helyzet folyamán tapasztaltakat.

Az ember tehát kiállta a próbát: nem roppant össze a vigasztalan valóság felismerésében és könnyed „reménnyel” sem áltatja önmagát, hanem a világot alakítani akaró – melynek ő maga a birtokosa, hiszen a világ önnön személye keretében létezik már – „*felmérő*” gondolkodó magatartásával viszonyul hozzá.

Heidegger írja, hogy: „a lakozás költőisége a felmérés”. „A költészet mérés”, és azt, hogy „az emberi lénynek a számára kiméretett dimenzióra való felmérése a lakozást alapjaira helyezi”, hogy „a költés a szó szigorú értelmében vett mértékvétel, amellyel az ember mértéket kap létezésének tágasságához”.²⁷

A megérkezés igazságtapasztalatáról

„*Mondjad, amit lehet, a többi néma csend.*”
Wittgenstein

A vonat ablakaiban el-elnéző és a lényegét megértő ember alakját, most a merengve szét-néző és sorsának reménytelenségét belátó, okos fejével bölintő létező figurájában ismerhetjük

²⁷ Vö. Bókay Antal: *József Attila poétikái*. Bp. 2004. 95.

fel. Az útban lévő létező itt eljut valamilyen szembesüléshez, „szét-néző” tekintetével elemeire bontja a szemlélt valóságot, úgy, hogy közben saját léte tudatosan benne. A „nézés” itt is, akárcsak az *Eszmélet* XII. szakaszában, erőteljesen reflektált formában jelenik meg. Az én a léthelyzetével való számvetése folyamán megérti, hogy az ő tudása mélyebb minden tárgyi tudásnál, képletnél, kísérletnél, hiszen eljutott önnön létének tudatos szemléléséhez.

Reménytelenül

Lassan, tűnődve

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

*Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.*

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

A vers első szakaszában megjelenített táj „a világhiány ekvivalensévé varázsolja a fogalom irányította szemlélet tárgyát, ezzel egy aktusban valóságatlanító cselekvését önszemlélete jelvévé alakítja át: a világ szemléleti képének megalkotásával önszemléletét – a reménytelenség fogalmát – alakítja át”²⁸ – írja Kovács Árpád, a vers egyik értelmezője. Létezésének ez az illúziómentes „felmérése” egy olyan megértésküszöbhez juttatja az ént, ahol már nem rabja a vágyódásainak, elképzeléseinek, elvárásainak, reményeinek, hiszen annak enged, hogy valami más, eddig nem tapasztalt megmutatkozzék.

A remény valójában nem más, mint az otthontalanság, az idegenség kihívásainak a „háziassítása”, szelidítgetése – olyannyira, hogy a halhatatlanság reménye olyasmit remél, ami épp magát a reményt teszi értelmetlenné – egyféle megnyugvás, menekülés, nyugtatgatás a végképp problematikus léthelyzeteink folyamán. A költemény interpretációja nyomán megfigyelhetjük, hogy az okos fejével biccentő létező tudja ezt, úgyhogy nem remél.

A második szakaszban szereplő személyes névmás („Én is így...”), mintegy megismételve a szétnézést, nem arról beszél, hogy „szomorú, vizes, síkra ér”, hanem arról, hogy felismeri a látható világ egy új dimenzióját:²⁹ a „semmi ágára” került létező létbevettségét és az értelmes

²⁸ Kovács Árpád: *Költészetbölcsélet és metafora. = Vers, Rítmus, Szubjektum*. Szerk. Horváth Kornélia. Bp. 2005. 112.

²⁹ Vö. uo. 113.

lét egyetlen bölcsen elviselhető állapotát. Ebben a létállapotban a „félelem azonosságot teremt, és nem engedi a visszahátrálást a múlt valamiféle idilljéhez. [...] A félelem állapota a megvilágosodás állapotává válik, egyben az igazság feltárulásává – az igazság pedig az, hogy nincs remény. Minden igazságot elleplező létező megtagadása az igazság kimondásának lehetősége.”³⁰ A létező ebben az igazságkonstellációban a lét magányba lökő, szorongató reménytelenségét kell megértő módon a magáévá tennie.

A harmadik szakaszban a „*semmi ágán*” ülő szív képezi a szemlélet tárgyát, melyet csupán a csillagok néznek szelíden, de ugyanakkor értetlenül. A verszárlatban megjelenő „*semmi*” magában hordozza azt a jelentéslehetőséget, amelyet József Attila „dolgok mögötti létnek” nevez, s amelyet az értelem létének mondhatunk. A „*semmi ága*” tulajdonképpen – a József Attila-i értelemben – ezt hivatott reprezentálni.³¹ Ha értjük azonban a semminek a létünkbe való „beletartozását” és annak a létezésünk lét-konstituáló értelemkérdéseiről való – mondhatni alkotó – lezárhatatlanságát, akkor értenünk kell azt is, hogy a semmi a létező létehez szervesen hozzátartozik, hiszen csak benne mutatkozhatik meg egzisztálásának értelemteremtő lehetősége. Vagy ahogyan Heidegger írja: „A Semmi nem a létező ellenfogalmát alkotja, hanem eredendően magához a létezéshez tartozik. A létező létében történik a Semmi semmitése.” [...] Így „Ha a jelenvalólét csakis a Semmibe való önmagát beletartásban viszonyulhat létezőhöz, tehát egyáltalán csak így egzisztálhat, s ha a Semmi eredendően csak a szorongásban nyilvánul meg, akkor ahhoz, hogy egyáltalán egzisztálhassunk, nem kell-e állandóan ebben a szorongásban lebegnünk?”³²

A számba vevő létező tudatán keresztül megvilágított igazság már a csillagok szelíd, de passzív nézelődésében teszik felismerhetővé a létezés valódiságát. Noha a csillagok megjelenése felvillantja az érzéki világon túli, a transzcendensbe emelkedés esélyének a lehetőségeit, ám azok „nézése” csupán azt teszi érthetővé, hogy itt már lehetetlen a kanti értelemben vett „csillagos ég fölöttem”-ben vetett hit, hiszen a záró sorok a metafizika nyelvének teljes tagadását teszik explicitté. A transzcendencia eszméjébe vetett hitet itt azért sem tarthatjuk elfogadhatónak, mert nem állíthatjuk róla, hogy valaha is ontológiai problémaként kezelte volna az ember létét.³³

A „hangtalan vacogó” szívben több értelmező is a halál metaforikus megköltését látta; olvasatunk szerint itt azonban nem a világból való „kilépés”, hanem a világba vetettség lehetőségeinek a „mérlegelve” értése történik meg.

A versekben végzett mélyfúrások kapcsán összegzőként elmondhatjuk, hogy létezésének értelemkeresésében az én ontológiailag folyton-folyvást újrateremtődik, újrakonstituálódik, azon formák által, melyeket útközben – a halálához való előrefutásból visszatekintve – ő maga hoz létre. A fent elemzett négy költeményben egy olyan belső világ léte és fontossága hangsúlyozódik, melyet az én létezésének léteremtő teljességében úgy artikulál, hogy önnön létét nem szubsztanciaként, hanem különböző változásfolyamatok produktumaként „beszéli el”. Így

³⁰ Szigeti Lajos Sándor: *Virrasztok. = Újraolvasó. Tanulmányok József Attiláról.* Szerk. Kabdebó Lóránt et al. Bp. 2001. 50.

³¹ Vö. Kovács Árpád: *i.m.* 112.

³² Martin Heidegger: *Mi a metafizika?* = Uő: „...költőien lakozik az ember...” *Válogatott írások.* Bp.–Szeged 1994. 25–26.

³³ Vö. Martin Heidegger: *Lét és idő.* 67.

az önmagából megteremtett *önmaga* saját „belső énjébe” kell visszataláljon, hogy a szókratészi értelemben vett igazságban tudjon élni.

Ontic Constructs of the Oscillation of the Self in some Poems of Attila József

Keywords: self-creative process, ontic, self-construct, hopelessness, fundamental ontology, cultivation, thrown into being, poiesis, apostrophe, poeticness, experience of truth, the nothing

The present study chose as its subject some of the poems of Attila József – from among the “best known” ones – in an attempt to follow, truly disclosing them along the line of Heidegger’s philosophy, how man recognizes the possibilities (or challenges) of his own being in the self-creative process, and what are the answers he finds or creates in the midst of the articulation of his questions. The research wishes to bring together pieces of mosaic, apparently dispersed at a first approach, which, at the very depth of things, still explain and “complete” each other. The first part of the analysis investigates how the poem entitled *The seventh* approaches the various challenges of the construction of the I, of “myself”, and how it recognizes it as an invitation for the I-self as an individual. In the second part the paper analyzes fragments of poems – stanza 12 of *Eszmélet (Consciousness)* and some fragments of *Winter’s night* – which articulate the indeed also being-like (and not, for instance, “ethical”) ways of the creation of the I (myself). The last part shows how hopelessness – or, more precisely: the *rejection* of the usual, empty and weightless “hope” *Without hope* becomes ontologically the determinant of the possibility of being-creative authenticity along its insightful and clarifying acts filled with anxiety and fear.

Gál László

Hangmondatok

Az utóbbi évtizedek folyamán több kísérleti felmérést végeztünk a nyelvben rejlő logikusság feltárása céljából. Ezek eredményeit több könyvben és tanulmányban tettük közzé. Mostani tanulmányunkban ezeket a kísérleti eredményeket próbáljuk új szempontokból átgondolni és egyben új kapcsolatokat feltárni, ezáltal a megelőző eredmények összességét szem előtt tartva. Az innen kialakuló induktív szintézis lehetőséget ad majd számunkra, hogy megfogalmazzunk egy olyan hipotetikus konkluziót, amit a bruttó kísérleti adatok engednek meg és valószínűsítenek.

Logikusság a nyelvben

A nyelvben rejlő logikusság vizsgálatát több felmérésben végeztük el különféle időpontokban. Sajnos a kísérletek menetét, valamint ezek összes konkrét tartalmát nincs lehetőségünk e tanulmányban elismételni. Viszont a megadott könyvészeti adatok alapján ezek könnyen ellenőrizhetőek. Itt csak néhány szintetikus táblázat által feltárt kísérleti eredményre fogunk szorítkozni.

1. táblázat

A logikai állandók használati gyakoriságának megoszlása (százalékban)¹

Sorszám	Logikai Állandók	Mondatok száma			
		2	3	4	5
1.	&	78,01	52,17	70,70	63,30
2.	←	10,47	9,09	6,29	10,07
3.	→	5,23	15,81	15,35	14,64
4.	~	4,18	20,75	7,67	5,96
5.	V	1,58	0,98	-	4,72
6.	↓	0,58	0,19	-	0,15
7.	↔	-	0,98	0,59	0,78
8.	+	-	-	-	0,15
9.	~←	-	-	-	0,15
Állandók összesen		191	506	508	635

Lássuk tehát az első kísérleti adatokat összefoglaló táblázatot. Ebben a kísérletben arra kértük a k.sz.-eket, hogy 2, 3, 4 és 5 elemi modatból alkossanak összetett mondatokat. Bennünket

Gál László (1954) – logikus, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár, laszlo_galro@yahoo.com

¹ A táblázat megtalálható: Gál László: *Nyelv és logikusság*. Kvár 2000. 42.

itt az érdekelt, hogy az elemi mondatok összekapcsolása milyen nyelvi és ezáltal egyben logikai eszközökkel valósult meg. A k.sz.-ek nyelvi megfogalmazásait azután átírtuk a kijelentések logikájának szimbolikus nyelvére és ezt statisztikailag dolgoztuk fel. Ezeket az adatokat tartalmazza az *1. táblázat*.

A táblázatból kiolvasható az a szembetűnő megállapítás, hogy a nyelvi kialakításokban döntő szereppel rendelkeznek a & (konjunkciók), v (diszjunkciók), ← (fordított kondicionálisok), → (kondicionálisok) és a ~ (negációk).

A többi logikai állandó összetett modatalakító szerepe elenyésző.

Továbbá kiderül az is, hogy a három elemi mondatból alkotott összetett mondatok esetében a használt logikai állandók skálája a legszélesebb, és így változatosabb mentális feldolgozást biztosít. Ezek miatt a hárommondatos változatot optimálisnak tekinthetjük a nyelvi kialakítások megalkotására.

Ez az eredmény arra készítette, hogy újabb kísérletet végezzünk el, amelyben megsokszoroztuk a három elemi mondatot tartalmazó változatok számát, és bevezettünk egy újabb összehasonlítási kritériumot, nevezetesen a szakmait. Ez azt jelentette, hogy ha az első kísérlet k.sz.-i bölcsészhallgatók voltak, akkor a másodikban fizikus hallgatókat kérdeztünk meg ahhoz, hogy a radikális másságot mérjük fel, és egyben össze is hasonlítsuk a kettőt. A következő eredmények alapjául egy újabb táblázat² szolgál amit a következőképpen szintetizáltunk. A kapott gyakoriságok változatónként (3.1, 3.2,3.3, 3.4) a következők:

& bölcsész: 52,17% fizikus: 3.1.31,26%, 3.2. 42,06% 3.3. 42,93%66, 3.4. 46%2
 → bölcsész: 15,81%, fizikus: 3.1. 16,16%, 3.2. 21,72%, 3.3. 19,39%, 3.4. 7,12%
 ← bölcsész: 9,09%, fizikus: 3.1.16,76%, 3.2. 15,51%, 3.3.13,57%, 3.4. 12,16%
 ~ bölcsész 20,75%, fizikus: 3.1. 30,21%, 3.2. 15,34%, 3.3. 13,01%, 3.4. –
 v bölcsész: 0,98%, fizikus: 3.1. 3,47%, 3.2. 0,68%, 3.3. 5,81%, 3.4. –

A bölcsészhallgatók csak egy háromváltozatos feladatot kaptak, ennek eredményeit itt megismételtük (az *1. táblázat* 3 elemi mondatos változatának oszlopát). A kiemelendő konklúzió azt mutatja, hogy az új kísérleti helyzetben is a

&, →, ←, v, ~ használati gyakoriságának elsőbbsége van,

a többi logikai állandó nyelvi kifejezésével szemben, ezekhez a fizikusok is csak elenyésző esetben folyamodnak.

Felülkerekedve a szigorúan atomi szintről, a logikai állandók gyakoriságának szintjéről a mondat szerkezetek szintjére a következőket állapíthatjuk meg. Ezeket csak a hárommondatos változat esetében vizsgáltuk az előbb elmondott előnyök miatt. A *2. táblázat* ezeket a mondat szerkezeteket foglalja össze, abszolút gyakoriságaikkal együtt.

² Uo. 54.

2. táblázat
A hárommondatos változat leggyakoribb logikai szerkezetei³

Sorszám	Logikai szerkezet	Fizikusok	Bölcsészek	Összeg
1.	$(p \ \& \ q) \rightarrow r$	13	11	24
2.	$r \leftarrow (q \ \& \ p)$	7	7	14
3.	$P \ \& \ q \ \& \ r$	14	33	47
4.	$(q \ \& \ r) \leftarrow p$	3	3	6
5.	$p \rightarrow (q \ \& \ r)$	0	13	13
6.	$\sim r \leftarrow (\sim q \ \& \ \sim p)$	5	2	7

A táblázat értelmezéséhez folyamodjunk a kijelentések logikájának néhány általánosan ismert ekvivalenciájához:

$$[(p \ \& \ q) \rightarrow r] \Leftrightarrow [\sim(p \ \& \ q) \vee r] \Leftrightarrow (\sim p \vee \sim q \vee r).$$

A 2. táblázatból az 1. és a 2. logikai szerkezet felel meg az eredeti összetett mondatnak. A kettő közötti különbség csak annyi, hogy a kondicionális utótagját az 1. szerkezetben a mondat végére, a 2.-ban pedig a mondat elejére helyezték. Mindkét logikai szerkezet ekvivalensen átírható a fenti diszjunktív formában. Amit így találtunk, nem más, mint az eredeti hárommondatos változat utóértelmének egyes tagja. Ez a tény nagyon is előrelátható volt, mivel a logikai utóértelem a kifejezést implikáló kifejezéseket tartalmazza. Márpedig minden kifejezés, logikailag tautologikusan implikálja önmagát.

A 3. logikai szerkezet ($p \ \& \ q \ \& \ r$), a hárommondatos változat szintén az előértelemben helyezkedik el. Így a kísérleti személyek az 1., 2. és 3. logikai szerkezeten keresztül a hárommondatos változat elő- és utóértelmeiben helyezkednek el. Következésképpen *kísérleti személyeink az összetett mondat logikai elő- és utóértelmének valamivel több mint egyharmadát járták be. A többi logikai szerkezet az elő- és utóértelmek egyesített halmazán kívül helyezkedett el.*

Mivel magyarázható ez a jelenség? Úgy véljük, hogy a k.sz.-ek próbánkat kombinációs próbaként értelmezték, ahol az elemi mondatok állításait különböző módon kellett összekapcsolni. Ehhez még hozzávehetjük azt is, hogy nem állt más eszköz rendelkezésükre, mint kinyilvánítani az összetett mondatok alkotására vonatkozó *nyelvi kompetenciájukat*. Más szóval a k.sz.-ek nagy része számára próbánk nyelvi és nem logikai gyakorlatot jelentett. E nyelvi sokféleség részünkről logikai értelmezést kapott. Nyelvi kompetenciájuk kimerülésével megállt az újabb összetett mondatok alkotása. Ezt bizonyítja a megalkotott összetett mondatok normális megszólása. És íme, elkerülhetetlenül jutunk arra a következtetésre, hogy *logikusnak lenni egyenértékű azzal, hogy egy bizonyos nyelvi kompetenciával kell rendelkezni.*

A bemutatott eredményeket, mint láttuk, egy kísérletsorozat során nyertük. Az alkalmazott módszer arra adott lehetőséget, hogy a szakmai közösségek összehasonlíthatókká váljanak. Vajon mi történik a különböző nyelvi közösségek esetében? Ekkor gondoltunk ki egy újabb kísérletsorozatot, ezúttal a *kétnyelvűség* vizsgálatára. E kísérletek több éven keresztül folytak

³ Uo. 71.

ugyancsak az általunk kigondolt dekontextualizált formában. A kontextus kiiktatására azért volt szükségünk, mert a szövegek esetében nehezen azonosítható a „pont” által elrejtett logikai állandó. Itt csak a végső tanulmány⁴ egy részletére térünk ki, majd egészen más irányba tereljük figyelmünket, amelyről úgy gondoljuk, hogy ezzel is kapcsolatban áll.

A kétnyelvűség azért vizsgálható a mi módszerünkkel, mert a nyelveket összehasonlíthatókká teszi a kijelentések logikájának szimbolikus nyelvére való fordítása által. Így nem veszünk figyelembe a mondatok konkrét tartalmát, hanem csak összetételük logikai szerkezetét. Itt most arra térünk ki, hogy milyen mondat szerkezetek fordultak elő leggyakrabban a kísérleti protokollumokban.

Nyilvánvaló, hogy a legkézenfekvőbb kétnyelvűség-vizsgálat itt Erdélyben a magyar–román kétnyelvűsége vonatkozik. Egyrészt a kétnyelvűek itt könnyen elérhetők, másrészt a két nyelv között számos radikális különbség van. A román–magyar kétnyelvűséggel azért nem foglalkoztunk, mert egyre kevesebb azoknak az egyéneknek a száma, akik ehhez a csoporthoz tartoznak.

A 3. táblázat első oszlopában azon csoportokat tüntettük fel, amelyeket kísérleteink folyamán megvizsgáltunk. A csoportok kialakításának kritériumai az anyanyelv, az oktatás nyelve és a kísérlet nyelve voltak. A változatok a már ismert 3.1, 3.2, 3.3, 3.4. változatok, de ezúttal a kísérletbe iktattunk egy 4 mondatos változatot is.

3. táblázat
A változatonkénti leggyakoribb műveletsorrendek

	3.1	3.2	3.3	3.4	4
Magyarul tanuló magyar anyanyelvűek románul	&→ (19.1%)	&→ (24.3%)	&& (19.8%)	&┘ (21.4%)	←&& (13.7%) →&& (13.1%)
Románul tanuló magyar anyanyelvűek magyarul	←& (28.2%)	&& (19%)	&& (46%)	&← (23.1%) && (20%)	&&& (41%)
Magyarul tanuló magyar anyanyelvűek magyarul	←& (19.4%)	&~→~ (19.4%)	~&& (13.6%)	~←~&~ (12.8%)	&&~&& (8.9%)

A mondat szerkezetekben a logikai állandók frekvenciái a következők:

& 29-szer, → 6-szor, ← 5-ször, ~ 4-szer, ┘ (posztpendencia) egyszer,

ahol az eddig nem említett logikai állandó a ┘ (posztpendencia) is szerepel, aminek logikai értelme az, hogy „q p-től függetlenül”, vagy más megfogalmazásban: „attól függetlenül, hogy p mindig q”. Megállapíthatjuk, hogy a & túlnyomó többségű, az implikációk még feleannyiszor sem jelennek meg, a negáció előfordulása pedig ritka.

⁴ Gál László: *A magyar anyanyelvű diákok kétnyelvűségének változatai Erdélyben. = Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben.* Szerk. Veress Károly. Kvár 2008. 287–326.

A tanulmány angol nyelvű változata: László Gál: *Hungarian–Romanian Bilingualism.* Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Philologia 2009. LIV. 4. 93–116.

Mi lehet az oka az oszlopok sorai között megállapítható különbségeknek? Íme egy lehetséges magyarázat: Ugyanazt a természetes nyelvi jelentést mind magyarul, mind románul azonos vagy különböző mentális logikai eszközök segítségével lehet feldolgozni. Első esetben, ha a mentális logikai eszközök azonosak, akkor végeredményben egy évezredes feltételezés igazolódik, miszerint az ideoeurópai nyelvek logikájának arisztotelészi felfedése ezek univerzalitását igazolná. De a kísérlet tényei éppen a különbözőségek állítására adnak alapot. Más szóval az ideoeurópai nyelvekben rejlő logikusság nem azonos, hanem bizonyos értelemben különböző. Ily módon a Sapir–Worf-hipotézishez jutunk, amely szerint a nyelvek egymástól különböző mentális logikákat, azaz logikusságokat hodoznak magukban. Ha ezt másképpen akarnánk elmondani, ki kellene jelentenünk, hogy különböző nyelveken a világ másképpen néz ki, vagyis ha valaki minél több nyelvet ismer, számára annál többszínűbb a világ, különböző nyelvekben másképpen érzi magát, más-más értelmekre lel ugyanazon természetes nyelvi tartalomban, stb. Egyszóval a nyelvek sokfélesége nem hierarchiát, hanem másságot jelent. „Bizonyos dolgokat adott nyelven jobban lehet kifejezni, más dolgokat viszont más nyelven.”⁵

Az eddig bemutatott kísérleti eredmények leginkább a logikai állandók egyéni használatát hozták felszínre, és eltekintettek mind a kontextustól, mind a nyelvi kifejezések kulturális kötődésétől. Újabb kísérletsorozatunk a kulturálisan telített nyelvi megnyilvánulások vizsgálatát tűzte ki célul. Így találtunk rá a *közmondásokra*, amelyek szintén nyelvi kontextusmentesek, és nem egyéniek. A közmondásztárak hozzáférhetőek és könnyen vizsgálhatóak a logikai állandók szempontjából, valamint az évezredek folyamán az emberi tapasztalatot leülepitették, és így kulturálisan telítettek. A 4. táblázat összefoglalja a megvizsgált 1287 közmondásban talált logikai állandók relatív gyakoriságait. Miért pontosan ennyit? Mert ahhoz, hogy a kijelentések logikájának eszközeivel vizsgálhatók legyenek, legalább két mondatból kell állniuk.

4. táblázat
A logikai állandók gyakorisága az 1287 szimbolizált közmondásban⁶

Sorszám	Logikai állandók negáció nélkül (1102)			Állandók negációval (1482)
1.	&	649	58,89%	43,72%
2.	→	228	20,68%	15,38%
3.	←	96	8,71%	6,47%
4.	┌ q (posztpendencia)	17	1,54%	1,14%
5.	p┐ (prependencia)	63	5,71%	4,25%
6.	↔	43	3,90%	2,90%
7.	+	4	0,36%	0,26%
8.	↓	2	0,18%	0,13%
Összeg (negáció nélkül)		1102	99,97%	
9.	~	380		25,64%
Összeg (negációval)		1482		99,89%

⁵ Uo. 323.

⁶ A táblázat megtalálható: Gál László: *Nyelv és logikusság*. Kvár 2000. 80.

Megfigyelhetjük, hogy a logikai állandók használatának gyakorisági sorrendje ebben az esetben is a következőképpen alakul:

& (konjunkció), \rightarrow (kondicionális), \leftarrow (fordított kondicionális), \sim (negáció),
ami nagymértékben egyezik a előbbi kísérletek adataival.

Képi logikusság

Ha a nyelvnek szánt vizsgálódásaink felszínre hozták a &, \vee , \sim , \rightarrow logikai állandóinak előbbségét, akkor felmerül a kérdés, hogy vajon a képi jellegű információ milyen módon kerül emberi feldolgozásra. Ennek egy merész és újszerű megközelítési módja található meg C. S. Peirce amerikai pragmatikus filozófus és logikus munkásságában. Az általa kidolgozott *egzisztenciális diagram* fogalma lényegében a logikai állandókat képivé alakítja át,⁷ és így lehetővé teszi a kijelentések logikája eszköztárának felhasználását a képi anyagok feldolgozására.

Dolgozatunkat ennek bemutatásával folytatjuk. Peirce szerint a logikai állandók képi megjelenítésben a következők.

A *konjunkció*:

P Q.

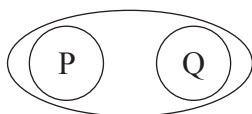
Két kijelentésváltozó beírását jelenti az üres lapra, felületre (*sheet*). Jelentése a mondat formájú fregei és russelli írásmódban: P & Q. Szerinte a diagramok az üres lap bármely részére beírhatók, és egyben a mondatbetűk diagramoknak tekinthetők.

A *negáció* a körbe írt P mondatbetűvel van kifejezve. Logikai jelentése a

mondat formájú írásmódban $\sim P$. A két logikai állandó ilyenszerű ábrázolása lehetővé teszi a többi diagramatikus ábrázolását is.

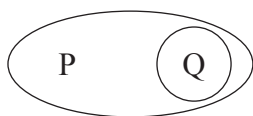
A *diszjunkció* ábrázolása a következő:

aminek logikai jelentése $P \vee Q$. Viszont a mondat formájú írásmódban átírható konjunkció és negáció segítségével, ekképpen: $\sim(\sim P \& \sim Q)$, ami a De Morgan-törvények alapján származik.

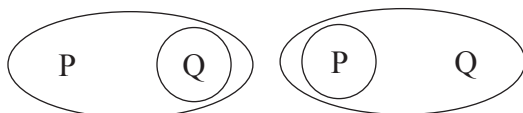
A *kondicionális* ábrázolásának diagramja a következő:

⁷ C. S. Peirce: *Existential Graphs*. Chapter 2: *Symbolic Logic* 4. 372–417; Chapter 4: *Existential Graphs* 4. 418–529. www.existentialgraphs.com/.../existentialgraphs; C. S. Peirce: *Existential Graphs*. Manuscript MS 514, with a commentary by John F. Sowa. www.jfsowa.com/peirce/ms514.htm

Ennek logikai jelentése a $P \rightarrow Q$. De mivel újra kifejezhető konjunkció és negáció segítségével, a következőképpen alakul: $\sim (P \& \sim Q)$.

A *bikondicionális*:

Logikai jelentése $P \leftrightarrow Q$, átírva lienárisan, konjunkció és negáció segítségével a következőképpen alakul:

$\sim (P \& \sim Q) \& \sim(\sim P \& Q)$.

Tehát lényegében az alapvető képi logikai állandók a *konjunkció* és a *negáció*.

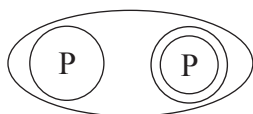
De mit lehet kezdeni az egzisztenciális diagramokkal? Don Roberts ismert könyvében eképpen ír erről: „A legfontosabb érv ennek állítására kezdettől fogva világos volt Peirce számára, aki az egzisztenciális diagramokat azzal a céllal építette fel, hogy elemzési eszközöket nyerjen. Amint a diagramokat kifejlesztette, és változatos problémák megoldásában alkalmazta, ez azért volt lehetséges, mert magas kísérleti lehetőségeik voltak, és analitikus erejük meszesemenően kedveltekké tette őket.”⁸

Milyen műveletek végezhetők segítségükkel? Alapvetően öt ilyen művelet létezik, amelyekkel képi következtetés végezhető:

- *törlés* (erasure, ER)
- *beszúrás* (insertion, IN)
- *ismétlés* (iteration, IT)
- *ismétlés törlése* (deiteration, DIT)
- *kettős vágás* (double cut, DC). Megfelel a kijelentések logikája kettős negációjának.

Ezek a műveletek jelentik egyben a képi következtetés szabályait. Most egy példa erejéig mutassuk be, hogy miként is működnek e szabályok.

Bizonyítani lehet a következő egzisztenciális diagramot:⁹

Más szóval meg kell találni e diagram alapjait. Ránézésre nem derül ki azonnal, hogy milyen logikai értelme van. Ellenben explicitté teszi a kijelentéslogikai lineáris felírásmód: $\Rightarrow P \vee \sim P$.

⁸ Don D. Roberts: *The Existential Graphs of Charles S. Peirce*. The Hague 1973. 127–128.

⁹ Gál László–Gál Gabriella: *Képi következtetés – műépítészeti esettanulmány*. = *Fogalom és kép* 2. Szerk. Egyed Péter, Gál László. Kvár 2011. 138–139.

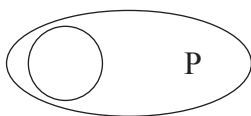
Most felismerhetjük benne a kizárt harmadik logikai alaptörvényének kijelentéslogikai formáját. Íme, a bizonyítás:

1.

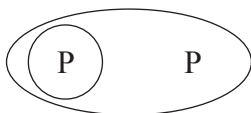
Első lépésben kiindulunk egy üres lapból, felületből, és beszúrjuk (IN) a megfelelő diagramot.

2. Átalakul

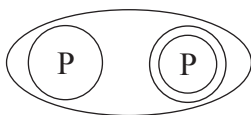
az 1. lépésből, P-t beszúrva (IN).

3.

a 2. lépésből, ismételve (IT) P-t.

4.

a 3. lépésből, beszúrással (IN).

Összefoglalva: a bizonyítás folyamán három beszúrással (IN) és egy ismétléssel megkaptuk a bizonyítandót, és ennek érvényességét egyszerűen ránézéssel és összehasonlítással állapíthatjuk meg.

A képi (diagramatikus) következtetés mentális eszközei megragadhatóvá tették, hogy alapvetően, de nem kizárólagosan hasonló mechanizmusok szerint jár el, akár csak a nyelvi következtetés. Peirce-nél a konjunkció és a negáció képi (diagramatikus) értelmezése megmutatja, hogy a képi információ is e logikai állandók segítségével kerül feldolgozásra.

Részarányuk szempontjából *a konjunkció és a negáció mind a nyelvi, mind a képi feldolgozásban vezető szerepű.*

A hangok logikussága

A továbbiakban fel fogjuk használni a nyelvi és a képi logikussággal kapcsolatos megállapításainkat, és megpróbáljuk kiterjeszteni a hangok területére is, megvizsgálva, hogy mennyire működnek ezen a területen is.

A hangok sajátossága abban áll, hogy különbözőképpen keltünk hangokat és észleljük őket. A hangok keltésében részt vesz a testünk (a nyelvi létrehozásainkhoz hasonlóan), vagy valamilyen eszközt (például hangszer) használunk. A hangok érzékelésében elsősorban specializált hallószervünk, a fülünk játszik döntő, de nem kizárólagos szerepet.

A hangok, természetük szerint elsősorban az idővel állnak kapcsolatba, szemben a látással, ami kimondottan a térben meglévő dolgokat értelmezi. A hang legfontosabb jellemzői a tartam és a hangmagasság. Az utóbbi alsó és felső határát beszűkíti hallószervünk érzékenysége, azaz a még hallható hangok és a már nem hallható hangok magassága.

Megkülönböztetjük továbbá a *rendezetlen* és a *rendezett* hangok osztályát. A rendezetlen hangok osztályát a *zörejek* képezik. Általuk állandóan tudomást szerzünk környezetünkről.

A rendezett hangok lehetnek jelzések, mint például a vonatfüty vagy a szirénahang. Szintén rendezett hangoknak tekinthetők a beszédhangok, amelyek kialakításában döntő szerepet játszik a szintaxis.

A rendezett hangok külön csoportját képezik a zenei hangok. Bonyolult kialakításuk a hangforrástól függ. Eszerint lehetnek énekhangok, hangszerhangok, hangszeregyüttesek (zenekarok) által kialakított hangok, de újabban szintetizátorok vagy számítógépek által létrehozott hangok is.

Az alapvető kérdés az, hogy *mi rendezi a hangokat*. Erre a kérdésre elég nehéz első nekirugaszkodásra választ találni. Megpróbálunk hát egy analógiás választ keresni. Az analógiát az előbbi két részben bemutatott nyelvi és képi rendkialakító tényezők sugallják. Lássuk ezeket összefoglalva.

A nyelv esetében a dekontextualizált kísérleti helyzetben $\&$, v , \leftarrow , \sim állandóinak a részaránya túlnyomó. A közmondások speciális helyzetében az állandók gyakorisági sorrendje ily módon alakul: $\&$, \rightarrow , \leftarrow , \sim . A kétnyelvűség kísérleti helyzetében a $\&$ -knak a többsége túlnyomó, az implikációk még feleannyiszor sem jelennek meg, a negáció pedig ritka.

A képi kialakításokban alapvetően öt művelet játszik közre. Ezek a: *törlés* (erasure, ER), *beszúrás* (insertion, IN), *ismétlés* (iteration, IT), *ismétlés törlése* (deiteration, DIT), *kettős vágás* (double cut, DC). Következésképpen a nyelvi és a képi rendezésnek ezekkel az állandóival kellene keresnünk a hasonlóságot.

A hasonlóságokat a képi logikusság és a hangok logikussága között több szempontból próbáljuk megvilágítani. Először is a hangzó téma megfogalmazásával kezdjük. Ez általában a hang létrehozásának eszközétől függ, ami lehet hangszer, emberi hang esetén a hangszálak vagy más dolgok. A kérdés az, hogy mit akarunk állítani, kifejezni, közölni a hangok segítségével. Erre elvileg nem lehet kidolgozni semmilyen szabályt. Egy régebbi írásunkban kijelentettük, hogy „arra a világos kérdésre, hogy »mi állítható?« az egyértelmű válasz az, hogy »minden«”.¹⁰ Akkori, a nyelvre összpontosító megállapításunkhoz most hozzávehetjük a képek és egyben a hangok esetét is.

¹⁰ Gál László: *Arról, ami logikailag állítható = Arról, ami állítható...* Szerk. Gál László. Cluj 2004. 17.

A hangmotívumok megfogalmazása által valaminek az *állítása* történik, amivel általában valamit akar közölni a hangforrás. Például a madarak csicsergése elsősorban a párzás időszakának társkeresését fejezi ki. Míg a farkasok üvöltésükkel területük behatárolását akarják elérni, illetve ennek elismertetését. Ezzel szemben a zenekarok hangok általi állításai eszméket, leírásokat, gyönyört óhajtanak elérni.

A melódia és a ritmus a *harmónia* elérésének eszköze. Ehhez hasonlóan a képekkel végzett műveletekkel is egységet akarunk kifejezni, ami a *koherencia* kritériumának és követelményének rendelődik alá. Szintén hasonlít a harmóniához, illetve a koherenciához a nyelvi állítások és átalakítások, valamint a következtetések iránt támasztott *konzisztencia* követelménye is. E három fogalom teszi összeállóvá a hangok, a képek és a nyelv területén születő kialakításokat.

A hangmotívumok területén is érvényesülnek a képek doméniumában észlelt ismétlések, illetve törlések. Ezek a nyelvből ismert konjunkció és negáció megfelelői. Továbbá a hang motívumváltozatainak kialakítása hozzáadásokkal és elhagyásokkal történik a képi beszúrásokhoz és törlésekhez hasonlóan.

Ekképpen kijelenthetjük, hogy a hang, a kép és a nyelv analógiájában bizonyos értelemben egy egység bontakozik ki, amit feltételezésünk szerint a konjunkció és a negáció biztosít.

Sound Propositions

Keywords: logicity, linguistic logicity, image logicity, sound logicity.

In the last 20 years I perform many experiments. Their aim was the study of frequency of *linguistic* manifestations of logical constants. The conclusions of experiments were: 98% of linguistic manifestations are assured by conjunctions, disjunctions, implications and negations. These four constants unified the mental understanding of humans, languages and cultures.

In the last years I was preoccupied by the same unity, but in *image* human manifestations. I found the mental unity of image understanding, what is wary similar to the linguistic manifestations.

In these paper I try to find out the mental unity of *sound*, and I compare it with linguistic and images.

Lurcza Zsuzsanna

A kulturális identitás dekonstrukciós igénye – posztmodern megközelítés

„Man hat es schon satt,
nach den Grundbegriffen zu fragen,
man will seine Ruhe haben”.

M. Heidegger¹

Az identitás, a kultúra és a kulturális identitás kérdésével számos filozófiai és szaktudományos munka, valamint számos, a szaktudománnyá válás felé tendáló elmélet, illetve interdiszciplináris és multidiszciplináris kutatás foglalkozik. E kérdéskör egyre inkább aktuális és meghatározó vizsgálódási területnek számít, azonban mégsem alakult ki terminológiai összhang, és általánosan elfogadott definíció sem létezik arra vonatkozóan, hogy „mi” az identitás, „mi” a kultúra, és „mi” a kulturális identitás. Így amikor az identitás a kultúra és a kulturális identitás problematikájához fordulunk, azzal szembesülünk, hogy e fogalmak, terminusok, koncepciók annak az evidenciának a szem előtt tartásával válhatnak vizsgálódás „tárgyává”, hogy a humán- és társadalomtudományok területén nem áll, nem állhat rendelkezésre egy rendezett, egységes elmélet. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy számos tudományterület számára releváns problémakörrel van szó, és mindegyik tudományterület eltérő módon képes definiálni e fogalmakat, másrészt pedig azzal, hogy a posztmodernizmus kontextusában, a fogalmiság rögzült státusának, tekintélyének elhanyagolása nyomán e fogalmak maguk is egyre töredezettebbé válnak, és mindinkább differenciálódnak. Az sem téveszthető azonban szem elől, hogy a definíció joga nem sajátítható ki a különféle diszciplínák, a politikum vagy a hatalom által. Erre utal az elgondolás is, miszerint e fogalmak maguk is ellenállni látszanak a merev definíciós és kategorizációs kísérleteknek.

Az identitásproblémák egyik szakavatott kutatója, Pataki Ferenc nyomatékosítja, hogy az identitás fogalma – divatfogalomként – hamarabb futott be a társadalomtudományi publicisztikában, mintsem hogy módszeres vizsgálatnak lett volna alávetve.² Ennek az egyik következménye abban áll, hogy az identitás és a kulturális identitás értelmét már eleve *előfeltételezetten* magába foglaló operacionális fogalomként való használata csaknem természetesnek tűnik. De miért szükséges számunkra az, hogy egyáltalán identitással rendelkezünk? – teszi fel a kérdést Stuart Hall, arra utalva, hogy az identitásnak a politikai diskurzusban betöltött hangsúlyos szerepe nyomán, mondhatni lehetetlenné vált a politikai diskurzus lefolytatása az identitás fogalma nélkül.³

Lurcza Zsuzsanna (1985) – tudományos kutató, PhD, Regensburg, lurcza_zsuzsa@yahoo.com

¹ Martin Heidegger: *Die Grundprobleme der Phänomenologie*. Frankfurt am Main 1975. 75. „Az embernek elege van belőle, hogy az alapfogalmakra kérdezzen, végre nyugalmat akar.”

² Pataki Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Bp. 1987. 512.

³ Stuart Hall: *What then is the need for a further debate about 'identity'? Who needs it? = Questions of Cultural Identity*. Eds. Stuart Hall–Paul du Gay. SAGE, 1996/1. 1.

Az identitás, a kultúra és a kulturális identitás körüli terminológiai többértelműségek és bizonytalanságok ellenére ezek a fogalmak a szociokulturális, etikai, politikai, jogi és nem utolsósorban a humántudományi közegbe beépült társadalmi és kommunikációs folyamatok alapterminusaikként jelennek meg. De az identitás, a kultúra és a kulturális identitás fogalmi komplexitásával és heterogenitásával kapcsolatos tapasztalatok erőteljes elméleti és módszertani kételyeket is támasztanak, és arra ösztönöznek, hogy továbbgondoljuk a mottóként kiemelt Heidegger-idézetet: a filozófia „mint a »fordított világ« tudománya”⁴ az alapfogalmakban egyáltalán nem bízhat.

Jelen értekezés a kulturális identitás kérdésköréhez a fogalmi kombináció két konceptuális összetevőjének *dekonstrukciós analízise* alapján közelít, ugyanis a kulturális identitás egy fogalmi együttállásban jelentkezik, melynek a két konceptuális összetevője igényel elsősorban felülvizsgálatot. A kiinduló kérdés úgy tevődik fel, hogy vajon lehetséges-e még tételezni a posztmodernizmusban az identitást az egység, az azonosság és a jelenlét fogalmaihoz kötötten, avagy adekvát-e még az egységesítő, azonosító beállítódás.

Az európai filozófiai hagyomány lényegileg az egység, az azonosság, az identitás filozófiájaként működött. A görög *τό αὐτό* és a latin *idem* meghatározónak számít a filozófiatörténetben, a tételezett egység, azonosság és identitás gondolata pedig végigkíséri az európai gondolkodást. A 20–21. századi filozófia áttekintésekor viszont már a hagyományos szemléletmód és ön-szemlélet felülvizsgálatára irányuló törekvés kap hangsúlyosan kiemelkedő szerepet. A tradicionálisnak számító modern, egységorientált elméletekkel szemben a differenciafilozófia, a destrukció, a dekonstrukció és a posztmodernitás jegyében születő elméletek arra mutatnak rá, hogy az identitás hagyományos tételezése nem releváns. A kultúra fogalmával is hasonló a helyzet, hiszen a legtöbb kultúrakonceptió, beleértve az interkulturalitás és a multikulturalitás elméleteit is, szubsztancialista módon, egységes és azonos (id)entitásokként tételezi a kultúrákat, illetve a többféleségek „egymásmellettségeként” vagy egységeként. Az „a kultúrá”-ról a kultúrákra való átmenet szükségességére a multikulturalitás és az interkulturalitás modellje próbált gyógyír lenni, de ezek maguk is számos belső ellentmondást hordoznak magukban, akárcsak a kultúra modern fogalma.

A dekonstrukciós megközelítések olyan fogalmak kritikus genealógiai elemzésével, mint az „egység”, „azonosság”, „eredet”, „kezdet”, „központ”, „tisztaság”, „jelenlét” felülírják az identitás és a kultúra, valamint a kulturális identitás hagyományos fogalmi rendszereit, ugyanakkor kritikával illetik azokat az etikai, politikai és jogi rendszereket is, amelyek ezen a fogalmi nyelvezeten alapulnak. A humántudományokra jellemző beállítódás, az etikai és a politikai spekulációk, valamint a jogrendszer, az emberi jogok és a társadalmi igazságosság kérdései éppen az olyan fogalmak tekintélyére és dominanciájára alapoznak, mint a szubjektum, az identitás, a kultúra, a kulturális identitás, de akár a kommunikáció, a konszenzus és a kooperáció feltételeinek kérdései is idesorolhatóak. E fogalmak az etikai, politikai és jogi manipuláció tárgyává válnak, mivel a rájuk épült rendszerek is attól függenek, hogy hogyan definiáljuk e fogalmakat,⁵ illetve ki vagy kik rendelkeznek a definiálás jogával. A „bevett”, rögzült definíciók már

⁴ Martin Heidegger: *i.m.* 75.

⁵ Példaként tekintünk az „Allgemeinen Erklärung zur kulturellen Vielfalt” definíciójának problematikusságára. Erre hívja fel a figyelmet Jens Badura *Kulturelle Pluralität und Ethik* c. munkájában. Jens Badura: *Kulturelle Pluralität und Ethik*. = *Kultur, Pluralität und Ethik*. Hrsg. Christoph Mandry. Münster–Hamburg–London 2004. 17–38.

előrevetítik és megadják a keretét a valamiképpen meghatározott szubjektumhoz, identitáshoz, kulturális identitáshoz, emberhez társuló értékek és lehetőségek, morális, politikai és jogi kereteinek egyes esetekben tárházát vagy más esetekben vakvágányát, univerzalizálás-igényt támasztanak, magukat legitimként tüntetik fel, anélkül hogy felzárkóztatható lenne mögéjük egy univerzalizálható eszme. Jelen felvetés arra próbálja erőteljesen ráirányítani a figyelmet, hogy amennyiben legitimnek tekintjük az identitás, a kultúra és a kulturális identitás dekonstruktív, posztmodern szemléletű felvezetését, ezek etikai, politikai és jogi kereteinek az újragondolása is szükségszerűvé válik.

Egy tételezett egység differenciálódásának filozófiai háttere

A dekonstrukciós művelet egyfajta előszobájaként jelenik meg a metafizikai hagyomány leépítésének kísérleteként indítványozott nietzschei „korszerűtlenség”, a heideggeri egzisztenciálhermeneutika és a gadameri filozófiai hermeneutika. Nietzsche, Heidegger, Gadamer kritikai fogalmaik által az identitás ellentmondásos voltára, egységelvűségének megingathatóságára mutatnak rá, valamint az identitás és egyáltalán az egységessítő fogalmi gondolkodás kritikáját állítják előtérbe. Mindezek valamiképp már megelőlegezik Derrida dekonstrukciós megközelítését, valamint a posztmodern elméleteket, amelyek a fragmentáltságot hangsúlyozzák.

A differenciafilozófia, a destrukció, a dekonstrukció és a posztmodern elméletek révén az identitással kapcsolatos filozófiai gondolkodás új irányvonala jelenik meg. Nietzschétől kezdődően egyre inkább a hagyományos európai szemléletmódot meghatározó metafizikai gondolkodás lebontásának igénye, de mindenképp az attól való eltávolodás válik meghatározóvá, annak nyelviségével, fogalmi rendszereivel, világ- és önszemléletével való számotvetéssel összefüggésben. Nietzsche „korszerűtlen” programjában már az értékek átértékelését, a történetiség-kritikát, az elváltozást és annak igenlését állítja előtérbe, az örök visszatérésre mint a tiszta változásra, ugyanakkor Zarathustra identitásának lehetetlenségére mutat rá. A heideggeri ontológiai differencia elgondolásában már hangsúlyosan megnyílik az út a differenciafilozófia felé, ahol a lét és a létező különválasztásával a metafizika egyfajta destrukcióját hajtja végre Heidegger, e folyamatban pedig az identitás azonosságcentrikus megközelítését illeti kritikával. Heidegger differenciálja az egzisztenciális karakter kérdését és a létmód egységébe vetett hitet, elhatárolva egymástól a *Vorhandenheit* és a *Dasein*⁶ kategóriáit. Ugyanúgy, amikor ontológiai kapcsolatot tételez művészet és emberi lét között, az esztétikai tapasztalat ontológiai elemzése során a létmód és a létkarakter tekintetében ugyancsak elkülöníti az eszköz (*das Zeug – weltarm*), a dolog (*der Ding – weltarm*) és a mű (*der Werk – weltbildend*) létmódját.⁷ Elemzésében a műalkotás létmódja megnyilatkozásként, a művészet mint „költés” (*Dichtung*),⁸ a létnek a megnyilatkozásként, az el-nem-rejtettségből való kilépésként, az igazságnak (*ἀλήθεια*) a működésbe lépéseként (*Sich-ins-Werk-Setzen*)⁹ jelenik meg, ami ugyancsak az egzisztenciális karakter

⁶ Martin Heidegger: *i.m.* 36.

⁷ Martin Heidegger: *Holzwege = Gesamtausgabe I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1914–1970. Band 5.* Frankfurt am Main 1977. 14.

⁸ Uo. 25.

⁹ Uo.

kérdésének az árnyalását jelenti. Hiszen a létező létmódját az ellentmondásosság jellemzi, két vonatkozásban is: egyrészt megmutatkozása, de az elrejtettséghez való visszavonulás is, másrészt ebben a megmutatkozásban a megmutatkozó másként mutatkozik meg, mint amilyen.

Heidegger a destrukcióra és a hagyományos metafizika meghaladására apellál, és azt hangsúlyozza, hogy „a hermeneutika csak a destrukció útján végezheti el feladatát”.¹⁰ Felveti az én, az identitás, az önmagaság tradicionális béklyóitól való felszabadítását vagy legalábbis e „felszabadítás” lehetőségét. Heidegger az $a = a^{11}$ azonosságtétel lehetetlenségére mutat rá, egzisztenciálhermeneutikája pedig – ahol az önmagaság úgy jelenik meg, mint előzetesség-struktúra, az önmagát-előző-lét (*Sich-vorweg-sein*)¹², nem-egész-volt, még-nem-ség (*etwas noch nicht sein*)¹³ – az azonosság és az egység megingatásaként funkcionál.

Az önmagát-előző-lét azt a lehetőséget hordozza magában, hogy önmagunkat mindig előfeltételezzük, megelőlegezzük, előre vetítsük. Az önmagaság így egy akarati kérdés lesz, amelyben az individuum „szabadsága” mutatkozik meg: az, hogy önmagunkat választhatjuk. Mindez azt sugallja, mintha önmagunkat elveszíthetnénk, elhagyhatnánk, önmagunktól elmenekülhetnénk a nem-tulajdonképpeniség (*Uneigentlichkeit*)¹⁴ és az akarói (*das Man*) értelmében,¹⁵ de ugyanakkor el is nyerhetjük magunkat az odafordulás, a tulajdonképpeniség (*Eigentlichkeit*)¹⁶ és a legsajátabb lenni-tudásunk (*das eigenste Seinkönnen*)¹⁷ érvényre juttatásának értelmében. De miben áll önmagunkat választani? Miben állhat ez a döntés? Ki az, aki dönt? Lehet-e olyan „ki”, aki mindig felette áll a döntési lehetőségeknek? Heideggernél a szubjektum aktív szerephez jut, szemben a gadameri értelmezéssel, amelyben viszont a játék szabadsága nyer teret a szubjektum szabadságának rovására.

Gadamer hermeneutikájában a játék (*das Spiel*),¹⁸ a műalkotás és a kép létmódja,¹⁹ a hatástörténeti tudat (*Wirkungsgeschichte*),²⁰ a közöttség, az „inter”, a tapasztalat dialektikája, nyitottsága, végessége és történetisége,²¹ valamint a megmutatkozás hermeneutikai problematizálása által a létmód, az egzisztenciális karakter, konkrétan pedig az identitás létmódjának hermeneutikai destrukciója tárul fel. Mindez értelmezhető egyfajta hermeneutika-íllag elgondolt ontológiai reformként, amelynek során meginog a létező egysége, azonossága, jelenléte, differenciálódik az identitás és az önmagaság egzisztenciális karakterének kérdése, azonosságcentrikus megközelítése. E kritikai fogalmak által feloldódni látszik még a hegeli értelemben vett dialektikus egység, hiszen e fogalmak megtörik a statikus létező státusát és

¹⁰ Martin Heidegger: *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Anzeige der hermeneutischen Situation = Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*. Hrsg. H.-U. Lessing. 1989/6. 249.

¹¹ Martin Heidegger: *Identität und Differenz. Der Satz der Identität. = Gesamtausgabe. I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910–1976. Band 11. Frankfurt am Main 2006. 34–36.*

¹² Martin Heidegger: *Sein und Zeit = Gesamtausgabe. I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1914–1970. Band 2. Frankfurt am Main 1977. 254–261.*

¹³ Uo. 310.

¹⁴ Uo. 355–359.

¹⁵ Uo. 168–174.

¹⁶ Uo. 155–156.

¹⁷ Uo. 192.

¹⁸ Hans-Georg Gadamer: *Wahrheit und Methode = Gesammelte Werke. Band 2. Hermeneutik II. Tübingen 1986. 107–133.*

¹⁹ Uo. 139–149.

²⁰ Uo. 305–312, 346–387.

²¹ Uo. 270–346, 352–368.

azonosságát. A hermeneutikában így alapvető megfordítás történik: az azonos, egységes és statikus létezők helyett a játéktér, a dinamika, az „inter”, vagyis a köztesség problémája kerül előtérbe. Mindez pedig destruálja az azonos, statikus létmóddal és létkarakterrel, a konkrét létezővel operáló gondolkodást, feloldja a kategóriákat és a kategóriális gondolkodást, mivel nem engedi meg szilárd fogalmak leülepedését.

Az identitás és más fogalmi, valamint nyelvi rendszerek lebontása, a nyelv önálló, azonos, statikus lényegének tagadása, heideggeri–gadameri destrukciója, és a metafizika meghaladásának igénye radikalizálódik később Derridánál. Az egység, azonosság, eredet, kezdet, tisztaság és a középpont hiánya, a multiplikáció, a nyelv fogalmi rendszerét és ezek leülepedését megtörő dekonstrukciós megközelítés valójában ugyanezt a gondolatot viszi tovább. Csakhogy míg Heideggernél a létkérdés szolgál alapul, addig Derridánál a lét, a jelenlét a dekonstrukció lényegi alapja, hiszen a dekonstrukció lényegileg a logika-metafizika illuzórikus jelen-létét igyekszik leépíteni. Erre utal Derrida a *différance* státusával, amikor kifejti, hogy a *différence* és a *différance* kifejezések közti különbség csaknem eltűnik a hallás és a látás számára, nem jelenül meg lényegében, így az *el-különböződés* maga nem is létezik, nem jelenlévő, nincs egzisztenciája.²² Ezt jelzi erőteljesen a dekonstrukció státusa is: a dekonstruálandó fogalmak forgalomban vannak, de nem véglegesülnek soha, nem nyugszanak meg egy azonosságban, nem állandósulnak, nem ülepednek le egy jelenlétben, nem társulnak egy statikus jelentéshez. Éppen ezért a dekonstrukció „sohasem valósul meg a maga mivoltában, a maga neve szerint, [...] sohasem lesz képes tervezete vagy tárgya egységének meghatározására, [...] sohasem tudja kidolgozni módszerének diskurzusát, sem pedig megjelölni területének határait”.²³ A dekonstrukció nem pozitív tudomány, nem szerveződik rendszerré, nem definitív, de úgynevezett „végterméke” nem is a rom. Nem is lehet végterméke annyiban, amennyiben elfogadjuk, hogy befejezetlen. Azaz maga is játék és elkülönböződés. Az elkülönböződés mindig is kezdődik, de sohasem ér véget. Ezek értelmében a dekonstrukció nem véglegesülhet, amíg fogalmi rendszer van, amíg nyelv van.

A dekonstrukcióval szemben minduntalan megfogalmazódó „költői” kérdések egyike az, hogy a dekonstrukció általi folyamatosan megújuló leépítések hová vezetnek. Mire megy ki a játék? A semmire? Egy leülepedett, azonos, egységes, jelen levő és definiálható valamire – kevésbé. Hová vezet a dekonstrukció eldöntetlensége, talajtalansága? Önmaga céljává válik-e a dekonstrukció? Beszélni kell-e a dekonstrukció öndekonstruációjáról? A dekonstrukció dekonstruálja a dekonstruálhatót, majd önmagát is? Hogyan, ha önmagasága sincs? Marad-e belőle valami, ahol a „valami” is csak tételezett és megújuló dekonstruálás tárgyává válik? A dekonstrukció, szemben a heideggeri destrukcióval, nem vall magáénak kimondottan konstruktív szándékot, valójában azonban a dekonstrukció radikálisan konstruktív (de-konstruktív), hiszen a lebontásokkal, ízekre szedésekkel egy más, befejezetlen, új kontextus felé tendál, de nem úgy, mintha leülepedhetne valaha is az új kontextus. Ez a kontextus nem rendelkezik már jelenléttel, sem azonossággal, s így mondhatni nem is létező kontextus lesz, hanem olyan, amely előfeltételezett önmagát bármikor átadja a dekonstrukciónak. Talán ebben áll az, hogy a dekonstrukció „befejezetlen mozdulat”.

²² Vö. Jacques Derrida: *Excerpt from Différance*. Chicago 1982.

²³ Jacques Derrida: *Grammatologie*. Frankfurt am Main 1974. 23.

Derrida dekonstruktív megközelítésében a vizsgált fogalmak „köteggé válását” követhetjük nyomon. A heideggeri–gadameri destrukció radikalizálásaként is felfogható dekonstrukció nézőpontjából Derridánál már nem az újraértelmezésre esik a hangsúly, hanem a darabokra szedésre. A dekonstrukcióban már nem lehetséges identitás, sem pedig egységként értett kultúra, tehát kulturális identitás sem, mivel fogalmak sincsenek már, hanem csak „kötegek”.²⁴ A dekonstruálandó identitás olyasmi, ami már nem „ura önmagának”, nem „adekvát önmagával”, nem „a világ középpontja és eredete”.²⁵ A *Grammatológiában* kifejtett jel dekonstrukciójából következik, hogy „minden jelölő más jelöltekre utal, sosem érhetünk el egy olyan jelőltig, amely csak önmagára utal”.²⁶ Dekonstruktív szempontból így elsődleges feladat az identitás, az azonosságtudat, az egységtudat, a jelenlét és a tiszta eredet tudatának leépítése és ízekre bontása. A dekonstruálás pedig azt jelenti, hogy számot vetünk az elkülönböződéssel, és jogot adunk a befejezetlenségnek, a halogatásnak, a megkésettségnek, az oppozíciókon való túlhaladásnak. Következésképp dekonstruktív szempontból nem lehet cél az identitásra, a kultúrára, illetve a kulturális identitásra vonatkozó társadalomtudományi terminológiák tárházának egy újabb meghatározással, leüledett definícióval, illetve terminussal való bővítése. A cél az újrafogalmazás helyett a hagyományos szemléletrendszer totalizáló, azonosító, előíró és univerzalizáló „lényegének” dekonstrukciója.

Az említett megközelítések bizonyos terminológiai leépítéseket kívánnak meg: konkrétan az identitás, a kultúra és a kulturális identitás egységelvű és azonosságelvű elgondolásának a leépítését. Ez azonban egyben az azonosító fogalmi gondolkodás kritikáját is jelenti, amely egy sor más fogalom dekonstrukciós igényével társul: a kommunikáció, a konszenzus, a kooperáció, az emberi-politikai jogok, a társadalmi igazságosság, a demokrácia dekonstrukciós igényével.

A posztmodern kontextus

„*Modernsein ist für den Totalitarismus ein Gebot*”
J. Derrida²⁷

A hagyományos, szubsztancialista alapú, modern kultúra- és identitáskonceptiók a posztmodernizmus átstrukturálódó közegében, az erőteljes globalizáció, a kommunikáció és a technika robbanásszerű fejlődése, a radikalizálódott mobilitás és migráció, az egységek és azonosságok meghasadásának korában, a nyelvjátékok és az „elemek heterognitása”²⁸ nyomán már nem képesek a kulturális, de ugyanakkor vallási, nemzetiségi, etnikai, nyelvi és szemléletbeli multipolaritás, a transzkulturális kooperáció és konszenzus kérdéseinek a kezelésére. A helyzetet csak fokozzák a határmódosítási eljárások, az európai országok és régiók határainak

²⁴ Vö. Jacques Derrida: „*Jól enni pedig muszáj*”, *avagy a szubjektumszámítás = Testes Könyv II.* Szerk. Kis Attila A.–Kovács Sándor S. K.–Odorics Ferenc. Szeged 1997. 304.

²⁵ Uo.

²⁶ Geoffrey Bennington–Jacques Derrida: *Jacques Derrida. Ein Portrait.* Frankfurt am Main 1994. 87.

²⁷ Jacques Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa.* Frankfurt am Main 1992. 34. „Modernnek lenni felhívás a totalitarizmusra.”

²⁸ Jean-François Lyotard: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge.* Manchester 1984. 24.

szüntelen átrajzolódásai, valamint a meglévő és az alakulóban levő államszövetségek posztmodern „kolonizációja”. Az Európai Unió megalakulása, Közép-, Kelet- és Délkelet-Európára való kiterjedése, valamint a jövőre vonatkozó terjeszkedési tervei következtében az identitás, a kultúra és a kulturális identitás, hasonlóképpen a transznacionális és transzkulturális kooperáció kérdései – melyek a különböző kultúrák, vallások, nemzetállamok, etnikumok, nyelvcsoporthok, érintkezési felületein jelentkeznek – egyre inkább radikalizálódni látszanak. A központosított, totalizáló és szubsztancialista modern identitás- és kultúrafogalmak, valamint a kulturális identitás ezekre alapozó hagyományos fogalma már nem állja meg a helyét a posztmodernizmusban, ahol a heterogenitás, a pluralizmus, a multiplikáció, a többféleség, az egységek és azonosságok meghasadása, a fragmentáció, az én elvesztése, az *Ent-identifizierung*, a válság, az eltalajtalanodás, a de-kultúra, a dezintegráció és az eredetnélküliség kerül előtérbe. A posztmodernizmusban a „biztos tudás” megtörése és a nagy hagyományos világképek felbomlása válik uralkodóvá, nem utolsó sorban pedig ellehetetlenedik a világnak és az önértelmezésnek az egységes szemlélete.

A posztmodernizmusban így egyre inkább elkerülhetlenné válik a működő fogalmi rendszerekkel és az azokon alapuló etikai, morális, politikai és jogi rendszerekkel való számotvetés. Egy sor értelmét már előfeltételezetten magába foglaló fogalom radikális dekonstruálása elháríthatatlanná válik. A modernizmus fogalmi apparátusa látszik inkompatibilissé válni a posztmodern világ tapasztalataihoz képest. Ezért veti fel Lyotard az alapvető kérdést: nem az a fontos hogy fel kell-e adni a modernitást vagy nem, hanem az hogy lehet e egyáltalán folytatni? Képesek vagyunk-e egyáltalán *folytatni* a modernséget, mint a „gondolkodás, a közlés, a szenzibilitás egy módjá[t]”?²⁹

Posztmodern kontextusban az *elkülönбözödés* és a *nyomok nyomának* elgondolása modellezi az identitás és a kultúra helyzetét. Derrida felfogásában „a nyom – *semmi sem*, nem entitás, túllép a *Mi a...?* kérdésén”.³⁰ Dekonstruktív szempontból nincsenek elemek, nincs identitás, s még önmagaság sem, csak nyomok nyomai „vannak”. Ez azt jelenti, hogy nincs önmagában vett elem, „minden »elemben« csak a másik, »távollevő« elem van »jelen«”.³¹ Derrida a jelenlét és a jelen-nem-levés alternatíváin való túlhaladást szorgalmazza, hisz az elemek, hiányok tulajdonképpen nincsenek jelen, nem önmaguk, hanem csak nyomok nyomai. Így semmi sem lehet kizárólag csak jelen vagy csak távol, inkább csak keresztül-kasul, mivel minden nyom egy nyom nyoma, minden szöveg más szövegek nyomát viseli, és minden jelölő tőle különböző jelöltekre utalt, tehát egyik sem eléggé „önmaga”.

Mindezek alapján jogosan fogalmazódik meg a kérdés, hogy a posztmodernizmus hozta átstrukturálódások közegében még identitás-e az identitás, vagy pedig csak elkülönбözödés-ként, nyomok nyomaiként gondolható el. Ugyanígy: kultúra-e még a kultúra, vagy már inkább csak transz-*de-kultúráként*, azaz a kultúra elkülönбözödéseként, nyomok nyomaiként, a kultúra dekonstrukciójaként gondolható el?

Problematikussá válik tehát az identitás, a szubjektum, a legitim szubjektum eszménye, az Én, a személy tételezése, és az identitás státusának lehetetlensége, önellentmondó volta,

²⁹ Jean-François Lyotard: *A történelem egyetemessége és a kultúrák közötti különbségek*. = *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Összeáll. Bujalos István. Bp. 1993. 252.

³⁰ Jacques Derrida: *Grammatologie*. 131.

³¹ Geoffrey Bennington–Jacques Derrida: *i.m.* 83.

el-identitástalanodása (*Ent-identifiziert*)³² kerül előtérbe. A derridai dekonstrukcióban az „identitás” és a „szubjektum” a meghasadással, az el-különböződéssel ragadható meg, nem pedig a magával való azonosság vagy az önmagánál való jelenlét fogalmaival, hanem éppen a magával való nem-egybeesésével, a nem-azonosságával. Nincs olyan „entitás” vagy „id-entitás”, amire ne terjedne ki a *différence* mozgása.

A posztmodernizmusban az identitás és a szubjektum státusa meginog, ellehetetlenednek a tiszta identitásformák, nincs egységesként elgondolt identitás, sem szubjektum, azonban ezeknek az egyre inkább elvonttá váló státusa azokhoz a rendszerekhez kapcsolódik, amelyek meghatározzák vagy meghatároznák, hogy „ki”, „mi” a szubjektum, mit foglal magában „az identitás”, illetve hogy „kinek”, „minek” kellene lennie. A posztmodern elméletek támadólag lépnek fel az egység hagyománya, az azonosság és belső maggal rendelkező identitás ellen, amelyet nem fenyeget a heterogenitás.³³

Ugyszintén problematikussá válik a kultúra *Bildung*ként való meghatározása. A kultúra már nem vizsgálható a meglevő kategóriák által, mivel a heterogenitás előtérbe kerülésével inkább a nyelvjátékokra, az „elemek heterogenitására” esik a hangsúly. Valójában már nincs egységesként, egyneműként felfogható kultúra, és nem homogén kultúrák heterogenitásáról, hanem sokkal inkább heterogén transz-de-kultúrák heterogenitásáról van szó. A derridai dekonstrukció a kultúra hagyományos megközelítéseire is erőteljesen kiterjed. Nincsen olyan kultúra, amely önmagával azonos lehetne, hanem csak olyan, amely „önmagától” elkülönböződik.³⁴ A kultúra mint „*Dekulturalisierung als Dekonstruktion*”³⁵ transz-de-kulturális elkülönböződésként gondolható el. Az *ent-identifizierung* és a transz-de-kulturalizálódás anti-essencialista, anti-szubsztancialista, anti-univerzalista, anti-konstruktivista, anti-etnocentrista és de-ideologizáló szempontokat követ.

Mindezek tükrében merül fel egyre erőteljesebben a kérdés, hogy vajon megfelel-e a posztmodern tapasztalatoknak a kulturális identitás hagyományos fogalma, valamint e fogalomra épített etikai, politikai és jogi eljárásrendszer, a kulturális identitáshoz kapcsolódó etika, politika, gazdaságpolitika és jog. Derrida nem ok nélkül hangsúlyozza a kérdést, hogy vajon „»a kulturális identitás« manapság a megfelelő szó-e, megfelelő szó-e »ma«, a mi napjainkban?”³⁶ Az úgynevezett „kulturális identitás” dekonstruktív irányból az elkülönböződés és a nyomok nyomai felől válik elgondolhatóvá, ami már a fogalmi kombináció és annak komponensei tételzését egyaránt érvénytelenné teszi. Homi K. Bhabha a *DisszemiNáció*ban, Derridára utalva, ugyancsak ilyen irányban veti fel a kérdést, konkrétan a nációkra mint elkülönböződésekre vonatkoztatva azt.³⁷ Az identitás, a kultúra és a kulturális identitások mint *elkülönböződések*

³² Jacques Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa*. 55.

³³ Vö. „which is not traduced by the temporal dimension which threatens that Self with heterogeneity”. – Thomas Docherty: *Postmodern Characterization: The Ethics of Alterity = Postmodernism and Contemporary Fiction*. Ed. Edmund Smyth. London 1991. 183.

³⁴ Vö. „Es ist einer Kultur eigen, daß sie nicht mit sich selber identisch ist. [...], mit sich *differiert*. Es gibt kein Kultur und keine kulturelle Identität ohne diese *Differenz* mit sich selbst.“ Jacques Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa*. 12–13.

³⁵ Lásd Bernhard Kleeberg–Andrea Langenohl: *Kulturalisierung, Dekulturalisierung = Zeitschrift für Kulturphilosophie*. Band 5. Hrsg. Ralf Konersmann–John Michael Krois–Dirk Westerkamp. Hamburg 2011.

³⁶ Vö. „Ist »kulturelle Identität« heutzutage das rechte Wort, ist es das rechte Wort für »heute«, für den heutigen Tag?” Uo. 15.

³⁷ Vö. Homi K. Bhabha: *DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of Modern Nation = Uö: The Location of Culture*. London 1994. 139–170.

és *nyomok nyomai* jelennek meg. A leülepedhetetlen jelenlét, az eredetnélküliség, a középpont hiánya, a játékban-lét, az elkülönöződésként és nyomként való „lét”, valamint mindenféle leülepedés elhalogatása olyan szituációt teremt, ahol szétfeszül a tételezett egység, homogenitás és azonosság. A kulturális és a nemzeti egység egyaránt a modernista illúziót jeleníti meg, amelyben a különbözőségek és a sokféleségek egysége elgondolhatóként merült fel. Ez a tételezett egység, azonosság, homogenitás, ideologikus színezetű illúzió azonban önmagát feszíti szét belülről, akár a modernitás. Mindig az identitás ki-képzése és hangsúlyozása került előtérbe, amely kétségkívül kulturális eredetű, a valós természete azonban az „önmagától” való elkülönöződés.³⁸ Amennyiben pedig tradíciót mondunk, annyiban az „identitást” differencia nélkül gondoljuk el.³⁹

Mindez a kulturális identitás megkérdőjelezéséhez, standard értelmezésének mindinkább az ellehetetlenüléséhez és meghasadásához vezet. Nem lehet sem az identitásnak, sem a kultúrának, sem a kulturális identitásnak konkrét, merev jelentést tulajdonítani. Azonban a posztmodern tapasztalatok ellenére a létező rendszerek a hagyományos modern fogalmakra építenek, univerzalizáló és totalizáló igénnyel lépnek fel, aminek következtében a mások kultúrájának elismerése, az ún. multikulturalizmus gyakran a szusi és a döner kultúrájára redukálódik, de az is felmerül, hogy éppen a multikulturalizmus nevében zajlik a kulturális dominancia továbbépítése, a posztmodern kolonizáció, a katonai-kapitalista hegemonia kiterjesztése a „»humanitárius« stratégia vagy a »béke fenntartása« (*peacekeeping force*)”⁴⁰ címén. Lyotard a tudás státusának vizsgálatában rámutatott az ismeret és az információ elárúsiasodására, arra, hogy ezek a javak egyik formájává, „informatikai áru”-vá⁴¹ válnak. Ugyanígy a kultúra vonatkozásában is érvényes az elárúsiasodás folyamata, a kultúra is a kereskedelmi piackapitalizmus termékévé válik, ahol a kultúra mint piac, áru, tőke és ipar jelenik meg a „kulturkapitalizmus”,⁴² a „kulturipar” és a tőke technopolitikájának korában. A politikailag ideologizáltan megkonstruált identitások és a különböző kultúrák mint új piacok és tőkék jelennek meg, e kérdések megvitatása pedig ugyancsak egyfajta kapitalista kommunikációban zajlik.

Posztmodern kontextusban a hagyományos világszemlélet és a metafizika válsága, a fogalmi válsága s ezzel összefüggésben az identitás és a kultúra fogalmainak a válsága kerül előtérbe. De vajon *válság-e*, hogy nem rendelkezünk egységes azonosulási modellel, vagy pedig ez éppen a különböző partikuláris megmutatkozás-lehetőségek érvényesítésének a módja? A nyelvjátékok pluralitása, az életformák többpólusú heterogenitása, az univerzális grammatika és pragmatika hiánya ellehetetleníti, de értelmetlenné is teszi a különbözőségek egységbe szedését, így „a zárt, ámde univerzálisnak felfogott rendszer helyébe egy nyílt rendszer lép, a rendszerfogalom helyébe a metadiskurzusok pluralitása” kerül⁴³ – egyfajta posztmodern

³⁸ Vö. „Die Identifikation im allgemeinen: das heißt die Bildung und die Behauptung einer Identität, die Selbstdarstellung und Selbstvergegenwärtigung, die Selbstgegenwart der Identität (mag es sich um eine nationale, nicht-nationale, um eine kulturelle oder nicht-kulturelle Identität handeln; allerdings ist die Identifikation immer kulturellen Ursprungs, sie ist nie natürlicher Herkunft: sie ist ein Sich-in-sich-Ent-äußern, das Mit-sich-Differieren der Natur).” Jacques Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa*. 24.

³⁹ Jean-François Lyotard–Jean-Loup Thébaud: *Politik des Urteils*. Zürich 2011. 64.

⁴⁰ Jacques Derrida: *Hit és tudás. A „vallás” két forrása a pusztá ész határain*. Pécs 2006. 84.

⁴¹ Jean-François Lyotard: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. 15.

⁴² Jacques Derrida: *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essay zu Europa*. 50.

⁴³ Manfred Frank: *A megértés határai. Egy „rekonstruált” diskurzus Habermas és Lyotard között*. Bp. 1999. 15.

„igazságosság”, amely már nem hagyja alávetni magát egyetlen modellnek⁴⁴ vagy modellrendszernek, egyetlen legitimációnak. Megkockáztathatjuk, ez egyáltalán nem modellre épülő igazságosság, hanem egy standard leülepedett, kiváltságos „egyetlen modell vagy modellrendszer” nélküli, amely „objektív jog” nélküli, normánélküli, kritériumnélküli, nem denotatív kijelentéseken és diskurzusokon⁴⁵ alapuló „társadalmi igazságosságot”, eljövendő igazságosságot⁴⁶ és lezáratlan, nem előíró jellegű hiperbolikus etikát (*hyperbolischen Ethik*)⁴⁷ szorgalmaz mint a lehetséges lehetetlenségét vagy inkább a lehetetlen lehetőségét.

A tény, miszerint a posztmodernizmusban nincs már egységes világgép, biztos tudás, valamint az, hogy a „racionális politika”, „a politika mint az ész tudománya”, az egyetemes béke, a jólét és a helyes morális magatartás egysége sem létezik, továbbá a társadalmi kérdések differenciálódása és a tökéletesség, tökéletesíthetőség, a „fenntartható fejlődés” kérdéseinek meghasadása és egyúttal illuzórikussá válása mindinkább oda vezetnek, hogy nincs egységesen elfogadott törekvés sem. Éppen ezért minden döntésnek vita tárgyává kell válnia. Az abszolút heterogenitás eldönthetlenséget produkál, hisz kinek a kulturális, nemzeti, etnikai, politikai, morális, erkölcsi, gazdasági, hatalmi helyzete alapján, kritériumai és legitimációja szerint zajlik majd az úgynevezett vita? Maguk a beállítódások, a bevett konszenzusok módjai is vita és a szüntelen meg- és újravitalítás tárgyává kell hogy váljanak, legyengítve a merev, fennálló beidegződések jogosultságát, hisz mindinkább összeegyeztethetetlen imperatívuszok állnak egymással szemben. A „racionális ész” politikája helyett pedig a vélemények politikája nyer teret.⁴⁸ Erőteljesen megkérdőjeleződik az univerzalizálható és totalizáló eszmerendszerek léte, hiszen a morál sem univerzalizálható,⁴⁹ nincsen egységes kollektív tapasztalat, szimmetrikus jelenlét, homogén egység, de még a sokaságok egysége sem. Az egységek, a homogenitás meghasadásából kifolyólag pedig nincs egységes kritérium-, illetve értelmezési és értékelési rendszer, nincsenek metaszabályok, nincs egységes, univerzális metanyelv, amely a különböző töredezettségek körüli diskurzusokat egybefogja vagy egybefoghatja. Ez az azonosság pedig már nem állítható helyre úgy, ahogy azt még Hegel látta.

Mindezek nyomán a kommunikáció, az interakció, a konszenzus és a kooperáció kérdései radikalizálódnak, és ugyancsak dekonstrukciós igénnyel lépnek fel. Lyotard joggal teszi fel a kérdést, hogy a posztmodernizmus közegeben a kommunikáció kinek és minek a kommunikációja lesz. Ki mondja meg, hogy mit lehet kommunikálni? Mi lesz tulajdonképpen a kommunikáció: manipuláció, információcsere, a véleménymondás szabadsága vagy párbeszéd? Mivel nincs egységes igazság-, kritérium- és értelmezési rendszer, így a kommunikáció és a konszenzus feltételeit is vissza kell vezetni megvitatásra. A kommunikációnak és a politikai

⁴⁴ Vö. „Die Frage der Gerechtigkeit lässt sich für eine Gesellschaft nicht in Bezug auf ein Modell lösen.” Jean-François Lyotard–Jean-Loup Thébaud: *Politik des Urteils*. 53.

⁴⁵ Vö. „ein Befehl sein Berechtigung nicht in einer denotativen Aussage finden kann”. Uo. 49.

⁴⁶ Vö. „die Gerechtlichkeit immer als ein »Zu-kommen«”. Jacques Derrida: *Gesetzeskraft. Der »mystische Grund der Autorität«*. Frankfurt am Main 1991. 56.

⁴⁷ Jacques Derrida: *Jahrhundert der Vergebung. Verzeihen ohne Macht – unbedingt und jenseits der Souveränität*. Lettre International 10. Berlin 2000. 10–18.

⁴⁸ Vö. „Wir müssen also eine Politik der Meinung machen.” Jean-François Lyotard–Jean-Loup Thébaud: *i. m.* 130.

⁴⁹ Vö. „Moral lässt sich nicht universalisieren.” Stephan Moebius: *Emmanuel Lévinas' Humanismus des Anderen zwischen Postmoderner Ethik und Ethik der Dekonstruktion: Ein Beitrag zu einer Poststrukturalistischen Sozialwissenschaft = PostModerne De/Konstruktionen Ethik, Politik und Kultur am Ende einer Epoche*. Diskursive Produktionen Band 7. Hrsg. S. Kollmann–K. Schödel. 2004. 46.

kommunikációnak diskurzus tárgyává kell válnia. Így a rögzített „igazságok” előnyben részesítése helyébe a folyamatban levő vita kerül, a konszenzus, a kommunikáció és a kooperáció normáinak, formalizmusának és technikai jellegének dekonstrukciója, a másik és az idegen, a menekültek és az emigráltak politikai státusának, a szuverenitásnak, a „biopolitikai” kérdéseknek az átértékelése, a „különböző gazdaságok politikája, avagy a különbözőségek gazdasága”⁵⁰ kerül előtérbe. Ezzel is jelezve, hogy a jog realitása, ugyanúgy, mint a szubjektum társadalmi realitása állandó megkonstruálás tárgya.⁵¹ A kérdés az, hogy ki/kik vannak a konstruáló, hegemón és domináló szerepben, valamint mennyiben van ennek köze a konszenzushoz, a kooperációhoz, a különbözőség posztmodern etikájához, politikájához és jogrendszeréhez.

A kérdések multiplikációja

Mi lesz azokkal a humántudományi, politikai, etikai, jogi diskurzusokkal, amelyek előfeltételezik az identitás, a kultúra létét és fogalmát? Amennyiben sem az identitás, sem a kultúra nem állja meg fogalomként a helyét, akkor hogyan kell leépíteni a rájuk épült hegemón diskurzusokat és az ezekhez kapcsolódó intézményi keretek fennhatóságát? Az intézmények, etikai, politikai, jogi, valamint más kommunikációs szférák hogyan működhetnek a hagyományos, bevett, rögzült fogalmak nélkül? Avagy milyen „rendszerek” társulnak a fogalmak helyett inkább „kötegekhez”, illetve a dekonstruktív megközelítéshez?

Mi lesz azokkal a humántudományokkal, amelyek az egység szemléleti keretében mozognak, amelyek nem számolnak a *différence*-szal? De úgy is feltehető a kérdés, hogy mi lesz azokkal a humántudományokkal, amelyek számolnak a *différence*-szal? Elkerülhetetlennek látszik egy másfajta kommunikatív kontextus vagy éppen paradigma érvényre juttatása.

Milyen váltásokat hoz *el*, az elkülönöződés *el*-je? Mennyiben válik szükségessé újragondolni azt a humántudományi etikai, politikai és jogi közeget, amelyben az identitás, a kultúra és a kulturális identitás egységes szemléletének fennhatósága érvényét veszti?

A továbblépés az alteritás, a különbözőség, a *différence* etikája, politikája és jogrendszerének kidolgozása kell legyen, amely már nem definíciószerűen megadott, berögzült, előíró jellegű, hegemónikus fogalmakat és kontextusokat igényel, hanem ezek dekonstrukcióját, egy dinamikus kontextuskomplexiót.

A dekonstrukció a fogalmak és a fogalmi kategóriák, valamint az ezekre épülő rendszerek csapdáira és tarthatatlanságára mutat rá. Mindezek révén nemcsak filozófiai elméletként érvényesül, hanem politikailag is aktív szerepre törekszik. A dekonstrukció ezáltal nemcsak humántudományi irányban terjed el és nyer egyre inkább jogosultságot, hanem a különbözőség politikai, etikai és jogi vetületeire, a dekonstruktív perspektíva kidolgozásának elkerülhetlenségére is ráirányítja a figyelmet. Ily módon a dekonstrukció kiterjedésének körvonalai egy *paradigmaváltás* vetületeit rajzolják ki erőteljesen.

⁵⁰ Vö. „the politics of a »different economy«, or an economy of difference” Thomas Docherty: *i.m.* 184.

⁵¹ Vö. „zu zeigen, dass die Realität des Rechts genauso wie die soziale Realität von Subjekten in ihrer Lebenspraxis ständig konstituiert wird.” Ersin Yildiz: *Kritik des Rechtskonstruktivismus der Moderne: Critical Legal Studies und poststrukturalistische Dekonstruktion. = PostModerne De/Konstruktionen Ethik, Politik und Kultur am Ende einer Epoche.* 81.

Mindinkább úgy tűnik, hogy a posztmodern, a poszthumán, a posztmetafizika egy kor és egy korszak vége, a szubjektum vége, az identitás vége, a modern ember vége, a humanizmus vége, „a történelem” vége, az objektivizmus és a metódus vége, egy világgép vége vagy határa, egy eljövendő, szüntelen kezdődő, de befejezetlen kontextus afirmációja.

The Need to Deconstruct Cultural Identity – A Postmodern Approach

Keywords: identity, culture, cultural identity, deconstruction, difference, de-culture, postmodernism

This paper proposes to approach the problem of cultural identity on the basis of the deconstructionist analysis of the two conceptual components of this combination of terms. Cultural identity appears as a conceptual constellation of two terms which need to be investigated in the first place. The initial question tackles whether it is still possible to presume the existence of identity in postmodernism connected to the concepts of unity, congeniality and presence, or whether the unifying, identifying attitude is still appropriate? The paper demonstrates how deconstructionist approach overwrites the traditional conceptual systems of identity, culture and cultural identity via the critical analysis of concepts such as “unity”, “sameness”, “origin”, “beginning”, “centre”, “purity”, “presence”, and at the same time criticizes the ethical, political and legal systems which are based on this conceptual language.

Demeter M. Attila

A konzervatív politika lehetőségei Kelet-Európában

Szükség van-e a politikában jól átgondolt ideológiára, világos, határozott elvekre?

Sokak szerint a politikai credók ideje lejárt, s ma már a politikában nincs szükség világos és átgondolt eszmei álláspontra. A politikai üzenetet a politikai marketing helyettesíti, a pártok egyedüli célja pedig a kormányzati hatalom megszerzése és megtartása. Ennek érdekében a pártok és a politikusok a választópolgárok szavazatát a legkézenfekvőbb érdekeikre való hivatkozással próbálják megvásárolni.

Nem kell mindenben elfogadnunk a fenti pesszimista diagnózist. Viszont tény, hogy a kortárs politikatudomány megfigyelései szerint a pártok közötti ideológiai különbségek a nyugati demokráciákban valóban lanyhulóban vannak. Ennek egyszerre vannak szerkezeti, történelmi és társadalmi okai.

Eltérően a volt kelet-európai kommunista rezsimektől, a liberális demokráciákban nem csupán egy befogadott ideológia (marxizmus–leninizmus) létezik, hanem ideológiák sokasága, s ahhoz, hogy az ideológiák sokaságát befogadni tudja, az államnak mint a politika intézményes keretének semlegesnek kell maradnia ideológiai kérdésekben. A nyugati liberális demokrácia nem emel hivatalos világnézet rangjára egyetlen ideológiát sem, mert így kizárná az összes többit. Ekképpen azonban minden ideológia, bármennyire igaznak is tűnjön azok számára, akik hisznek benne, egyszerű véleménnyé alakul. Egyetlenegy sem tarthat igényt arra, hogy az állam a maga autoritásával támogassa, s hogy kötelező gondolkodási sémává tegye azt polgárai számára. A demokratikus rendszerekben nem az igazság, hanem a szabadság az alapvető érték.

Ugyancsak megfigyelhető, hogy a nyugati demokráciák a második világháborút követően jelentős társadalmi átalakuláson mentek keresztül, amelynek jelei a szekularizálódás, a felekezeti kötődések lazulása, a hagyomány erejének a gyengülése, a társadalom osztály-szerkezetének átalakulása, a középosztályosodás voltak. Ennek eredményeképpen változások következtek be a pártok és pártrendszerek természetében, szerkezetében is. Eltűntek a szociológiai szempontból azonosítható tömegbázissal rendelkező, specifikus osztály- vagy felekezeti érdekeket képviselő rétegpártok, s helyüket átvették a gyűjtőpártok vagy néppártok, amelyek elsődleges célja a szavazatszerzés, s ennek érdekében hajlandóak lazítani az ideológiai szigoron.

Mindezek mellett nem kevésbé igaz az is, hogy a politika egyre inkább átalakul az emberek kormányzásából a dolgok igazgatásává, közigazgatássá. Ezért a jóléti típusú, erősen

bürokratizált nemzetállamokban, amelyekben a kormányzat az emberi élet egyre több területén nyer kompetenciákat, a politikai tevékenység nem annyira ideológiai megalapozást, mint inkább kellő szakértelmet igényel. Megjelent a politikusok egy új csoportja, az ún. politikai szakértők osztálya.

Mindezek fontos és igaz megállapítások.

De nem alkalmazhatók maradéktalanul a posztkommunista Kelet-Európára.

A kelet-európai társadalmak a 20. században a nyugatiaktól gyökeresen eltérő történelmi utat jártak be, a közvetlen politikai, történelmi hagyományt itt nem a demokrácia, hanem a kommunizmus öröksége képezi.

Több mint négy évtizedes fennállása alatt a kommunizmus az áttelepítés, iparosítás stb. révén erőszakosan és maradandóan átalakította a társadalom osztályszerkezetét, a paraszti lakosság jelentős részét elszakította hagyományos életformájától. A kollektivizálás révén kiölte az emberekből a magántulajdon tiszteletét. A magánszféra, az emberi önállóság és a kereskedelem korlátozása miatt az embereket az államtól való kényszerű függés állapotába taszította, etatizmust és szervilizmust nevelt ki bennük, azt a mentalitást, hogy mindenféle problémájukra az államtól várják a megoldást. A totális uralom fenntartása érdekében a kommunista rezsim a társadalom szélsőséges atomizációjára törekedett, szétzilálta a közösségi élet megszokott elemi formáit, besűgökat foglalkoztatott, a gyanú elemét vitte a hétköznapi kapcsolatokba, s így elérte azt, hogy az emberek bizalmatlanul tekintettek még legközelebbi ismerőseikre is. Mindemelllett a kommunista hatóságok hazugságok özönével árasztották el az embereket gyűléseken, pártlapokban, televíziós műsorokban stb., ami a politika tartós hitelvesztéséhez vezetett. A társadalom atomizációja nem szüntette meg a közösségi identitás és hovatartozás iránti természetes igényt az emberekből, ugyanakkor a politika hitelvesztése megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy az állammal problémátlanul azonosuljanak. Az egyéni gyengeség tudata s a politikával szembeni kóros bizalmatlanság miatt a kommunista rendszerek polgárai az etnikai szubsztrátumba menekültek vissza, ami a nacionalizmus kóros és virulens formájának kialakulásához vezetett. Kelet-Európa népei ma sem patrioták, hanem nacionalisták, hűségük nem az államra, hanem a nemzetre irányul, s az államra csak annyiban, amennyiben az a nemzeti létezés intézményes kerete – az állami szimbólumokra pedig csak annyiban, amennyiben azok egyszersmind a nemzeti létezés szimbólumai is. Ezért van az, hogy a kelet-európai többségi nemzetek nem szívesen osztozkodnak a kisebbségekkel a nemzeti szuverenitásukon, de ugyanakkor az is, hogy az állam, annak törvényei és intézményei mégis olyan kevés tiszteletnek örvendenek körükben. A kelet-európai nacionalizmus ambivalenciája, hogy egyszerre gyűlöli a kisebbségeket, de ugyanakkor az államot is. Vannak új törvényeink, de e törvényeknek alig van tekintélyük. Van parlamentünk, de jobban bízunk a hadseregben és az egyházban. Mintha csak a kard és az ima helyettesíteni tudná a politikát.

Mindezek után, aki ma Kelet-Európában a politikai eszmék relativizmusát hirdeti, aki azt állítja, hogy nincs szükség határozott elvekre, aki kizárólag a szakszerűségben és a politikai pragmatizmusban hisz, akarva-akaratlanul a jelenlegi, jószerével a kommunizmusból fakadó vagy arra visszavezethető állapotok fenntartásán fáradozik. Nem beszélve arról, hogy a pragmatizmusra való hivatkozás nemritkán egyszerűen a politikai machiavellizmus eszköze: annak a meggyőződésnek a leplezett formája, hogy a hatalom megszerzése és megtartása érdekében bármilyen eszköz megengedett.

A kelet-európai konzervativizmus paradoxonai

A kelet-európai konzervativizmus egyik legnagyobb paradoxona, hogy nem alapozhat az emberekben meglévő természetes konzervatív hajlandóságra. Bár társadalminkban ott kísért a régi rendszer iránti erős nosztalgia, a kommunizmus hagyományai szöges ellentétét jelentik mindannak, amiben a konzervativizmus valaha is hitt, és amit értékesnek vélt. Nem mintha ez a nosztalgia világos politikai opciót, átgondolt ideológiai meggyőződést jelentene, elvi elkötelezettséget a marxizmus vagy a leninizmus mellett. Feltehetőleg nem jelent mást, mint a megszokott szociális biztonság utáni vágyat bizonyos társadalmi kategóriák részéről. De éppen emiatt ez a nosztalgia sokkal inkább kedvez a populizmusnak és természetesen mindazoknak, akik a posztkommunista állapotok haszonélvezői.

A kelet-európai konzervativizmusnak ezért nincs más alternatívája, mint hogy kényszerűségből reformerré váljon, s hogy szembeforduljon a posztkommunista mentalitással és értékrenddel. Mindezt ráadásul olyan társadalmakban kell tennie, ahol a politika tekintélye megingott, s ahol az állam hagyományosan ellenségnek számít. Olyan társadalmakban, ahol a legtöbb nemzeti hős forradalmár, s ahol a politika konzervatív eszménye (a politika mint apró, kiigazító, felelősségteljes döntések sorozata) gyakorlatilag ismeretlen.

Önmagában a reformer magatartás nem idegen a konzervativizmustól, gondoljunk csak arra, hogy a 19. századi magyar konzervativizmus legkiválóbb képviselője, gróf Széchenyi István vagy a korabeli szabadelvű konzervativizmus másik jeles alakja, báró Eötvös József maga is reformer volt. Nem a reformer attitűd idegen a konzervativizmustól, hanem a radikalizmus és a forradalom gondolata. A döntő kérdés tehát nem az, hogy elfogadható-e konzervatív szemmel a reform, hanem, hogy mit és milyen ismérvek alapján kell megreformálni. A válasz egyszerű lenne, ha létezne olyasmi, hogy konzervatív doktrína, ami irányelveket szolgáltathatna ehhez, vagy lennének általánosan elfogadott, időtálló, minden korban és helyen egyformán érvényes konzervatív értékek. Ezzel szemben viszont az a helyzet, hogy – miként azt a konzervatív gondolkodás legnagyobbjai mindig is siettek leszögezni – nincs olyasvalami, hogy konzervatív ideológia.

Mégpedig több okból sincs.

Először is, mert a konzervatív ember a bölcs megfontoláson alapuló, alkalmi, kiigazító intézkedések, nem pedig a nagyszabású reformok politikájában hisz, így tehát érthető, ha nem lehet és nem is érdemes értelmező és általános érvényű elveket leszűrni abból, amit konzervatív cselekvésnek nevezünk. A konzervatív politika nem elveket, hanem belátást, körültekintést és történelmi ismereteket igényel.

Másodszor, mert a konzervativizmus mindig ellenséges volt a politikának elvekbe, elméletekbe és fogalmi kategóriákba való foglalásával szemben. A modern konzervativizmus reaktív tan, alapító dokumentuma a francia forradalomról írott nagylélegzetű, gúnyos hangú levél, mely a forradalom nélkül meg sem született volna. Modern konzervativizmus talán nem is létezne, ha a politikát nem helyezték volna a felvilágosodás filozófusai, majd őket követve a francia forradalmárok maguk is filozófiai, elvi alapokra, ha nem jelent volna meg az a törekvés, hogy a múltat teljesen eltöröljék, s a társadalmat egy nagy ívű reform keretében gyökeresen átalakítsák.

Melyek lehetnek ennek ellenére a konzervatív reformpolitika támpontjai?

Egyik lehetséges út a reakció, a kommunista örökséggel való szembefordulás, ha ez nem vált át radikalizmusba. Ez a szembenállás leginkább a magántulajdon jelentőségének és szerepének megítélésében érhető tetten. A szocializmus, a maga lenini – utópisztikus, apokaliptikus – formájában teljesen el akarta törölni a dolgok régi rendjét, s helyére egy olyan állam nélküli társadalmi rendet kívánt állítani, amelyben megszűnik az embernek ember általi kizsákmányolása, és végre érvényesülhet az igazságosság és egyenlőség. Ennek eszköze volt a magántulajdon eltörlése, az államosítás és kollektivizálás. A magántulajdon kisajátításának eszméje a kommunizmust megelőzően is időről időre felmerült a történelemben, mindig valamiképpen az igazságos társadalom valamiféle utópiájának kíséretében, olyan érvekre való hivatkozással, hogy a tulajdon tulajdonképpen társadalmi intézmény, hiszen nem létezhetne, ha a társadalom nem garantálná – így tehát a társadalom jogosan rendelkezhet vele.

Ezzel szemben a konzervativizmus a tulajdont olyan intézménynek látja, amelyet bár az állam biztosít, erkölcsi és gyakorlati eredete a civil társadalomban, illetve abban a spontán hajlamban keresendő, hogy megszerezzük azt, ami elérhető, hogy együttműködjünk másokkal, és hogy az anyagi világot az egyéniség és akarat kifejezésévé tegyük. Ezt a prepolitikus hajlomot veszi át a politika, mert eltörölni nem tudja. Tulajdonképpen az eltörlésére irányuló törekvések vezettek a modern kormányzás legdurvább formáihoz. Miként Scruton mondja, ha már egyetlen filozófiai érv sem képes meggyőzni bennünket a magántulajdon inherens értékéről, akkor ennek az oly sok emberi spontaneitást magába olvasztó intézménynek az elpusztítására bevetett módszerek pusztá barbársága elegendő kellene legyen, hogy felnyissa a szemünket.¹

Egy másik út a historizálóké, akik visszatérnek a kommunista idők előtti politikai és szellemi élet tényeihez, s újra meghonosítanak a múltbeli értékeket. Nyilván nem minden egykori értéket érdemes áttemelni a mába, mint ahogyan a magyar konzervativizmus hagyományainak se minden korszaka egyformán értékes. A magyar konzervatív eszmeiségnek azok az európeér, mintakövető, modernizáló, szabadelvű, 19. századi hagyományai, amelyeket Széchenyi, Eötvös, Asbóth képviselt, valóban méltók arra, hogy máig emlékezzünk rájuk. Ugyanakkor a két világháború közötti időszak, a kiüresedett dzsentrívilág antidemokratikus konzervatív eszméit, a „csendőrös” rendpártiságot és az antiszemitizmust aligha érdemes ma már felmelegíteni.

A konzervativizmus alapértékei

Mindebből fakadóan azok, akik a kommunizmus utáni új rendben konzervatívoknak nevezik magukat, azzal vannak elfoglalva, hogy meghatározzák legfontosabb teendőiket, s ezt kissé zavartan teszik. A kelet-európai konzervatív mozgalmak valójában nem annyira politikai irányvonalat, mint inkább ideológiákat keresnek, s meg is találják ezeket a nemzet fogalmában, a vallásban, erkölcsben, státusban. Ilyen tekintetben a kelet-európai konzervativizmus nagyban különbözik nyugati eszmetársától. A kommunizmus utáni rendszerekben a jobboldal rendszerint hangsúlyozza a nemzeti szempontokat, a hazafiságot, s programjában jócskán találhatók populista elemek is. A tapasztalat azt mutatja, hogy az emberek Kelet-Európában karizmatikus vezetésre vágnak, s ezt az igényt a jobboldali politikusok igyekeznek is megtestesíteni.

¹ Roger Scruton: *Mi a konzervativizmus?* = *Uő: Mi a konzervativizmus?* Bp. 1995. 11–42, 36.

Mindazonáltal vannak olyan, a nyugati konzervatív pártok által képviselt értékek, amelyek hagyományosan hivatkozási alapját képezik a konzervatív politikának, s amelyek jó szolgálatot tehetnek a kelet-európai konzervatív mozgalmaknak is céljaik meghatározásában.

Autoritás

A liberálisok depolitizálási törekvéseivel szemben a konzervatívok mindig is a politika tekintélyét védték. A liberalizmus célkitűzése, hogy az emberek közötti viszonyokat csakis a jog irányítsa, s hogy az embereket a kényszerek nélküli szabadság állapotába juttassa. Ezzel szemben a konzervatívok meggyőződése szerint tekintély nélkül a szabadság szabadosságra fordul, ez pedig még a legjobb politikai berendezkedést is lerombolja. Hiába legitim egy politikai rendszer, ha nincs autoritás – tisztelet és állampolgári engedelmesség – az adott közösségben. Mert a jó szabályok megalkotása nem elegendő, ha azokat nem követik és tisztelik az emberek. Az autoritás más, mint a hatalom, bár mindkettő erő forrása. Az autoritás a hatalom gyakorlásához való elismert jogot jelenti, az autoritás elismerése ezért a hatalom jogosságának elfogadását jelenti. A demokráciát az különbözteti meg a diktatúrától, hogy a hatalmat nem a pusztá erőszak, hanem a beleegyezés, a politikai intézmények, a törvények elfogadása s legfőbbséggel a politikusok tisztelete tartja fenn. A konzervativizmus egyik legfontosabb célja olyan autoritásrendszer kimunkálása, meghonosítása és lehetőleg igazolása kell legyen, amely megfelel a modern viszonyoknak, és elfogadható azok számára, akik alá tartoznak.

A politikai autoritás iránti konzervatív igény a közhiedelemmel ellentétben nem jelenti a kommunizmus etatista örökségének felkarolását, az erős állam, erőskezű karizmatikus vezető iránti igényt. Ha az állampolgár úgy tekint az államra, mint ami majd mindent megold, csak ki kell várni, és hamarosan a polgár olyan emberré válik, aki nem hajlandó felelősségteljesen gondolkodni és döntéseiért felelősséget vállalni. Ilyen ma Kelet-Európa lakosainak igen jelentős hányada. Többre becsülik a biztonságot az önállóságnál, az etatizmust az egyéni szuverenitásnál, a szervilizmust a lojalitásnál. Mivel életükben megszokták az állami gyámködést, ma készek minden olyan politikai pártot és programot támogatni, amely a régit ígéri visszahozni.

Jog és kötelesség

A liberálisok abból indulnak ki, hogy minden ember szabadnak születik, s hogy emberi természeténél fogva elidegeníthetetlen jogok birtokosa. A konzervatívok, akik nem szeretik az absztrakciókat, s akik emiatt a velünk született szabadságnak, az ember rousseau-i természeti állapotának vízióját is elutasítják, nem hisznek a természetes jogokban. Az ember nem születik szabadnak, legfennebb szabaddá válik adott társadalmi és politikai feltételrendszer mellett. Az angoloknak vannak jogaik, mondta Burke, az „embernek” nincsenek. A jogaink nem természetesek, hanem történetiek, forrásuk evilági politikai autoritás, még akkor is, ha az netán, miként az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat*, a jogokat Istenre való hivatkozással nyilatkoztatja ki. Következésképpen ezek a jogok csak akkor gyakorolhatók, ha valamilyen világi autoritás kezkeskedik betartásukért.

Ezért van az, hogy a konzervatív fontosabbnak tartja a jognyilatkozatoknál a bírói védelmet s a bírói hatalom tényleges önállóságát. Ha létezik egyáltalán természetes jog, akkor a bírói ítélethez való jog feltétlenül az. Amíg az emberek ügyeit nem a jog szabályozza, amíg az egyik

ember ki van szolgáltatva a másik ember önkényének, addig a jogokat felsorakoztató nyilatkozatok nem egyebek műkedvelő metafizikai értekezéseknél. A liberálisok általában azért védik a bírói függetlenséget, mert azt az egyéni jogok előfeltételének tartják. Arról általában nem beszélnek, hogy mi a bírói függetlenség elérésének vagy fenntartásának módja. Mint oly sok mindenben, ami a liberális politikát lehetővé teszi, a bírói függetlenség is, már ahol létezik, egy alapvetően nem liberális történelem folyománya.

Társadalom, közösség, nemzet, nemzetiség

Az egyik leglényegesebb különbség azonban konzervativizmus és liberalizmus között az a mód, ahogyan a politikai közösségről gondolkodnak. Burke szavait, miszerint a társadalom „organikus” közösség, gyakran félreértették, s a náciizmus tapasztalatait visszavetítve rá rossz hírbe hozták a nacionalizmussal. Burke viszont mindössze azt kívánta hangsúlyozni, hogy a társadalom nem szerződészerű, s hogy nemcsak az élők társadalma, hanem – elhíresült megfogalmazásában – „az élők, a holtak és a még meg nem születettek” szövetsége. A társadalom tehát szövetség, de sajátos szövetség, ami nem csak az élőket fogja egybe. Ez a szövetség természetes, az egyén által nem választott kötelezettségek szövete fűzi egybe, organikus módon jön létre, s nincsen egyetlen kizárólagos vagy uralkodó célja. A szerelemhez vagy a barátság-hoz hasonlóan magában hordja célját és igazolását.

A konzervatívok ezért a spontán módon létrejövő társadalmi kapcsolatrendszereket kedvelik, amelyek igazolásukat magukban hordják, szemben a piaci típusú, előnymaximáló, szerződészerű kapcsolatokkal. Konzervatív meggyőződés szerint a társadalmi rend jellegét a spontán módon létrejövő civil szerveződések, egyházak, klubok, iskolák, színházak, baráti körök, dalárdák, zenekarok, tánc- és vitacsoportok döntik el. Ezek a csoportok testesítik meg a békés és spontán emberi együttműködésre vonatkozó tapasztalatainkat, s mint a civil társadalom olyan intézményei, melyek a kisközösségi kapcsolatokat – és nem utolsósorban a műveltséget – pártolják, egyszerűen „a szabadság kis körei”, a kormányzati hatalom és a bürokrácia visszaszorításának hatékony eszközei. Ha a műveltség minden időben az emberek függetlenségének védelmét szolgálja, mondta egykoron Tocqueville gróf, akkor ez különösen igaz a demokratikus századokban. Könnyű egységes és mindenható kormányzatot alapítani ott, ahol az emberek mind hasonlóak. „Ám fejlett értelemre, tudományra és művészetre van szükségük az embereknek ahhoz, hogy ugyanilyen körülmények között megszervezzék és fenntarthassák a másodlagos hatalmakat, s hogy az állampolgárok függetlensége és egyéni gyengesége közepette olyan szabad társulásokot hozzanak létre, melyek képesek lennének harcolni a zsarnokság ellen a rend megbolygatása nélkül.”² Komor jóslata szerint a demokratikus rendszerekben a hatalom központosítása és az egyéni szolgálat nemcsak az egyenlőséggel fog fejlődni, hanem a tudatlanság miatt is.

S ezzel visszajutottunk a konzervatív beállítottság alapjához: az „intézmények védelméhez”.

A nemzet

A kommunizmus (marxizmus, leninizmus), legalábbis amíg nem lépett hallgatólagos szövetségre a nacionalizmussal, internacionalista tanrendszer volt. A liberalizmusra szintén az

² Alexis de Tocqueville: *A demokrácia Amerikában*. Bp. 1983. 497.

jellemző, hogy egyetemes emberi jogokban, univerzális érvényű elvekben, globális megoldásokban gondolkodik. Többek között ezért is van az, hogy ma Magyarországon a szocializmus és liberalizmus jobboldali ellenzékét egyértelműen nemzetinek, nem pedig konzervatívnak nevezik. A nemzeti és a konzervatív között azonban különbség van. A nemzeti lehet radikális, a konzervatív viszont a legritkább esetekben az, noha a konzervatív értékrendben a természetes közösségeknek – a családnak, baráti asztaltársaságoknak, a klubnak vagy nemzetnek – kiemelt fontossága van. Viszont a hitelképes kelet-európai konzervativizmus életre hívásának első feltétele, hogy a nemzetre való hivatkozás ne kerüljön szembe a konzervativizmusnak a stabilitás iránti igényével, azaz a nemzetre való hivatkozás ne eredményezzen radikalizmust. Másfelől azt is figyelembe kell venni, hogy a konzervatív eszmény az államhoz és annak intézményeihez, nem pedig a nemzethez való hűség, azaz a patriotizmus, nem pedig a nacionalizmus. No persze minden korban érvényes igazság, hogy a hazának szeretetre méltónak kell lennie ahhoz, hogy valaki szeretni tudja. S jelen helyzetben ezt megtenni minden bizonnyal az itt élő nemzetiségieknek a legnehezebb.

A nemzetiség

A nemzetiségi probléma gyakorlatilag azóta létezik, amióta Európa elfogadta a nemzeti legitimitációs elvet, s különösen azóta, amióta a nemzeti legitimitációs elv összeütközésbe került a többnemzetiségű birodalmak létezésével. Főképpen azóta létezik tehát, amióta az Európa keleti felének többnemzetiségű birodalmaiban élő nemzetiségek vagy nemzeti kisebbségek bejelentették az autonómiára, esetleg a birodalomból való kiválásra irányuló igényüket. Így kétségekívül problémája volt, ha nem korábban, hát 1848-tól kezdve a Habsburg Birodalom részét képező történelmi Magyarországnak is.

Bár hajlamosak lennénk az ellenkezőjét hinni, történelmi tények mutatják, hogy a demokrácia önmagában még nem jelent megoldást a nemzetiségi vagy kisebbségi problémára. Éppen ellenkezőleg: az asszimiláció kényszerítő logikáját éppen a köztársasági kormányzati formára való áttérés hívta életre Franciaországban, még az első francia forradalom idején. Ott, ahol a néptömegek nem érznek készletét a hatalomban való részvételre, a nyelvi sokféleség ténye nem jelent zavaró tényezőt. Ezért is hangsúlyozta Bibó, ahányszor csak tehetette, hogy a nacionalizmus és a demokratizmus tulajdonképpen édestestvérek.

Ez főként azért van, mert a demokratikus politika népnyelvi politika. A demokratikus rendszerekben elvileg minden polgár résztvevője a politikai vitának, s az átlagpolgár számára úgy kényelmes, ha ebben a vitában saját nyelvén történik a kérdésfelvetés. Így érthető meg, hogy még a 19. század legnagyobb liberális gondolkodója, John Stuart Mill is szorgalmazta a skótok és írek asszimilációját, s tehetette mindezt a szabadságra és a szabad intézményekre való hivatkozással. A „felvidéki skótok”, írta, ahelyett hogy „félvad állapotban duzzognának szirtjeik között”, jobban tennék, ha angolokká válnának, s nem maradnának meg „korlátolt szellemi látókörükben”. Szabad intézmények ugyanis, mondotta, „majdhogynem lehetetlenek többnemzetiségű államban”. A demokratikus, képvisleti kormányzat működéséhez szükséges nyilvános véleménycsere olyan emberek között, „akikből hiányzik a kölcsönös vonzalom, különösen akkor, ha más nyelveket is beszélnek, és más nyelveken olvasnak, nem létezhet”. Következésképpen általános és szükségszerű feltétele a szabad intézményeknek, hogy

„a kormányzat határai s a nemzetiségek határai nagyban egybeessenek”.³ Vagyis Mill álláspontja az volt, hogy az államnak, ahol csak lehetséges, éppen a szabad intézmények zavartalan működésének érdekében nemzetállammá kell válnia. Ha másképp nem megy, a többnemzetiségű birodalmakat szét kell darabolni.

Azt viszont ő maga is elismerte, hogy ez nem mindenütt lehetséges. (Ne feledjük el: 1861-et írunk!) „Vannak még Európában is oly helyek, hol a különböző nemzetiségek annyira össze vannak keveredve, hogy lehetetlen őket külön kormány alá rendelni. Magyarország népe magyarokból, tótokból, horvátokból, szerbekből és oláhokból s némely kerületekben németekből úgy összevissza van keveredve, hogy lehetetlenség helyenként különválasztani őket; és nincs más mód rájuk nézve, mint a szükségből erényt csinálni, és belenyugodni, hogy együtt éljenek ugyanazon jogok és törvények alatt. Az ő közös szolgaságuk, mely a magyar függetlenségnek 1849-ben történt megsemmisítésével kezdődik, úgy látszik, megérlelte és előkészítette őket ily egyesülésre.”⁴

Ma már tudjuk, hogy Mill ebben a megítélésében tévedett, s a nemzetiségi elégedetlenségek, melyek az 1868-as nemzetiségi törvény ellenére is fennmaradtak, végül a Monarchia széthullásához vezettek. A nemzetiségi mozgalmakkal és a nemzetiségek körében kibontakozó „nyelvi nacionalizmussal” kapcsolatos legértékesebb felismeréseket, illetve az erre vonatkozó korabeli megoldási javaslatokat nem a liberális Kossuthnak köszönhetjük (noha 1849-ben maga is elfogadtatott egy nemzetiségi törvénytervezetet), hanem a konzervatív szabadelvűség nagy alakjának, a kor elismert nemzetiségi szakértőjének, báró Eötvös Józsefnek, aki már 1851-es fő művében lefektette a nemzetiségi politika irányadó elveit. (Melyekhez magát 1868-ban már nem vagy csak részben tartotta.)

Eötvös meggyőződése volt, hogy mindenféle nacionalizmus, lett légyen az többségi vagy kisebbségi, eszmei eredetét tekintve a francia forradalomra megy vissza, azaz a népszuverenitás igényét hordozza, s hatalomra tör. „Mindazon törekvések – írta aggodalommal az *Uralkodó eszmékben* –, melyek a szabadság és egyenlőség valósítását tűzik ki czéljokul, tetteleg csak oda irányozvák, hogy a népfeltség eszméje az államban minél tökéletesebben létesíttessék, míg azon törekvések, melyek a nemzetiség elvének nevében indítatnak meg, tulajdonképpen csak arra céloznak, hogy a korlátlan felségi hatalom az államban egy bizonyos nemzetiségnek szereztessek meg.”⁵

Így érthető meg, hogy Eötvös miért nem fogadta el – sem 1851-ben, sem pedig később, a nemzetiségi törvény vitájakor, 1868-ban – a nemzetiségi képviselőknek a megyék nemzetiségi szempontból történő „kikerekítésére” (területi autonómiára) vonatkozó követelését. Az ő szemében ez nem lett volna más, mint a nacionalizmus kényszerítő, népszuverenitásra irányuló, hatalmi logikájának való behódolás. De ezért volt az is, hogy fő művében a nemzetiségi problémára való reflexió közben mindvégig az államhatalom korlátozásának lehetőségét kereste. A nemzetiségi elégedetlenségek fő okát abban látta, hogy a többségi nemzetiség az állam korlátlan hatalmát igénybe véve elnyomja a kisebb nemzetiségeket, s ennek lehetőségét úgy vélte megszüntethetni, ha az állam hatalmát hatékonyan korlátozzuk. Ennek formája pedig nem lehet

³ John Stuart Mill: *Considerations on Representative Government*. = A. D. Lindsay (ed.): *Utilitarianism, Liberty, Representative Government*. London 1954. 361, 362. (Magyarul lásd: John Stuart Mill: *A képviselői kormány*. Ford. Jánosi Ferenc. Pest, 1867.)

⁴ Uo. 362–363.

⁵ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. I. Bp. 1981. 454.

a hatalom megosztásának elve, hanem csakis a valós tartományi és községi önkormányzatiság. Nem a megosztása által kell a hatalmat korlátozni, írta, hanem ehelyett „arról kell gondoskodni”, hogy „az egyén ne elszigetelten álljon az államhatalom ellenében”. Azaz az államban „a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek”, melyek „az egyént az állammal egybefűzik”, „bizonyos kört” kell adjanak önálló tevékenységre, s ezáltal az államhatalomnak gyakorlatilag „szilárd határokat kell vessenek”.⁶

Eötvös szerint tehát a nemzetiségi problémára a megoldást ugyanaz jelenti, amit a nemzetiségi probléma létezése nélkül is igénybe kellene venni: a hatalom korlátozása. „Csak az államhatalom korlátozása által felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve nevében tesznek az állam irányában.” Ha olyan megoldást keresünk, amely egyszerre szolgáltat igazságot a többnemzetiségű államnak és a nemzetiségi igényeknek, akkor „szükséges, hogy az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal tért nyissunk azon igényeknek, melyek történeti jogon alapulnak”, „a községek önállósága” révén viszont teret engedjünk azoknak az igényeknek is, „melyek a nyelvkülönbségből származnak”. „Amely mértékben követik az önkormányzás elvét, annál kevésbé kell veszélyesnek lennie az államra nézve a nemzetiség elvének.”⁷

Látható, hogy bár Eötvöst a köztudat máig centralistának tekinti, valójában az erős központi kormányzat eszméjét csak olyan feltételek mellett támogatta, ha ezzel párhuzamosan létrejön az országban az önkormányzatok egymásra épülő rendszere. Az önkormányzatiság szerepére és jelentőségére a központi kormányzat ellenőrzésében Tocqueville figyelmeztette, akinek könyveit Eötvös nagy előszeretettel népszerűsítette, s aki láthatólag komoly intellektuális hatást gyakorolt rá. A községi önkormányzat azonban Eötvös számára, akárcsak Tocqueville számára egyébként, nem csupán az államhatalom korlátozásának hatékony eszköze volt, hanem egyszersmind a patriotizmus, az államhoz való reflektált és átgondolt hűség kiművelésének is alkalmas kerete – amint azt maga Tocqueville az amerikai példáján bemutatta. „Sokkal nagyobb a haza – írja Eötvös is –, hogysesem mint egészét mindenki szerethesse.” Ha viszont hatékonyan korlátozzuk az állam hatalmát, mindinkább „növekszik azon körök száma, melyekben az egyén szabadon mozoghat”, s amelyekhez tehát érzelmileg is kötődhet. A hazaszeretet „mértéke” „mindig azonos érzelmek és érdekek számától és fontosságától függ”, melyeknek kielégítését „a haza fenntartása föltételezi”.⁸ Az állam hatalmának korlátozása elvben tehát elvezethet a hazaszeretethez, a reflektált, de a szívekben is gyökerező „közszellem” feléledéséhez.

Eötvös tehát láthatóan nem egyszerűen modellt kínált a nemzetiségi kérdés rendezésére, hanem egy másik attitűd, az állam iránti lojalitás kimunkálásán fáradozott a nemzetiségek körében. Mivel a nemzetiségi probléma okát (joggal) a nacionalizmusban látta, a nemzeti érzés visszaszorításának lehetőségeit vizsgálta. „Önként következik – írta –, hogy mindenkinek, aki azon nézetből indul ki, miként a nagy államok fönnállása csak oly formában lehetséges, amint most van az állam rendezve [azaz többnemzetiségű formában – D. A.], szükségképpen minden nemzeti öntudat megsemmisítésére kell törekednie minden erejével.”⁹

Mindennek, összefoglalva, a mára nézve legfontosabb üzenete, hogy a nemzeti kisebbségek problémája a nemzetállamokban keletkezik, s tartósan rendezni csak akkor lehet, ha az állam

⁶ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. II. Bp. 1981. 344–345.

⁷ Uo. 551–552.

⁸ Uo. 526–527.

⁹ Uo. 550.

szakít a nemzetállami típusú államszervezési modellel, az egységes és oszthatatlan szuverenitás alkotmányos fikciójával. Mellesleg Eötvös abban a korban nem állt egyedül ezekkel a gondolataival, hiszen alig egy évtizeddel később az ismert konzervatív történész-filozófus Lord Acton nagyjából hasonló szellemben válaszolt Angliában Millnek. Mill érvei a kisebbségek asszimilációja mellett nem a demokrácia, hanem a nemzetállam, a francia forradalom nyomán létrejövő sajátos, központosított államszervezet logikájából következnek. Franciaországban, mondta Acton, „új központi hatalmat” hoztak létre, amelyet az „egység újfajta felfogására” alapoztak. A „hagyomány helyére a származást tették”, és a francia népet „fizikai képződménynek” tekintették, „nem történelmi, hanem etnológiai egységnek”. Ez a hatalom „viszolygással és félelemmel tekintett” minden „helyi hatalomra”, s igyekezett a tartományi, regionális, helyi önkormányzati formáknak még a maradványait is felszámolni. A francia nemzet nem a hagyományból, történelemből, ezeréves birodalmi múltjából eredeztette magát, hanem valamiféle sosem létezett természeti állapotból, egy sosem létezett társadalmi szerződés révén, s a monarchikus vagy dinasztikus elvvel szemben azt állította, hogy csak az a hatalom legitim, amely belőle ered. A nemzet tehát nem történelmi (politikai), hanem „etnológiai” fogalom, mondta Acton, ám az uralkodó filozófia szerint ez az ideológiai konstrukció mégis a hatalom végső letéteményese.¹⁰

Ha innen nézzük tehát, a nacionalizmus voltaképpen nem egyéb – igaza volt ebben Hannah Arendtnek –, mint „az államiság elsilányulása”: az a folyamat, amikor az állam a nemzet esz-közévé válik, az állampolgári azonosulást pedig felváltja a nemzeti identifikáció.

Már csak ezért sem lehet a konzervativizmus jó szövetségese.

The Possibilities of Conservative Politics in Eastern Europe

Keywords: conservatism, Eastern Europe, reform, authority, rights and duties, nationalism, patriotism.

The main thesis of this study is that conservatism in Eastern Europe is somehow in a paradoxical situation. It cannot base on the conservative attitude present in every man and women because this would favour the preservation of social conditions inherited from the communist era. Consequently, the conservatism in Eastern Europe has to step on the hard way of social and political reform. It is true that conservatism itself isn't unfamiliar with reform, but first we have to put the question: what (and according to which criteria) do we have to reform? How could we find those basic conservative values and principles which would provide for us the formal criteria of social and political reform? It seems that, after the fall of communist regimes, conservative political movements in Eastern Europe found their best allies in the ideas of nation, powerful and omnipresent state, charismatic political leadership and religion. However, these ideas cannot constitute the ground for a reformist and durable conservative politics because they are holding inside the risk of radicalism and yet, radicalism is – even from the very beginnings – strange from conservatism. Instead of these, Eastern European conservatism should borrow form western conservatism some other basic principles and ideas, such as: the authority of state, legitimacy of political government, rights and duties of citizens, loyalty, powerful civil society and patriotism (instead of nationalism).

¹⁰ Lord Acton (John Emerich Edward): *A nacionalizmus. = Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. I. Szerk. Ludassy Mária. Bp. 1991. 120–152, 127–128.

Várna Levente

A hatalom nyomában

Jelen tanulmány tárgya annak a kérdésnek a megválaszolása lenne, hogy létezhet-e az ittlétnek más végességtapasztalata, mint ami a mindennapi halál formáját ölti, mondhatunk-e bármit is a végtelenségről, örökkévalóságról úgy, hogy ezt ne mint a végességgel szembeállítottat, kikövetkeztetettet tételezzük. Más szóval: lehet-e a hatalomnak határa, azaz rendelkezik-e a hatalom valamilyen korlátokkal, van-e az önkénynek belső rendje, ezáltal körvonala, partja? Lehet-e a hatalom nyoma a nyelv, s mennyire jól felismerhető és hová vezet ez a nyom? Vagy inkább egy olyan végtelen erővel állunk szemben, melynek határt csak a rá vonatkozó gondolkodásunk szab a maga véges mivoltában?

A témát akárhogyan járjuk körül, a határazonosítás révén a végesség és a hatalom valamilyen megfogalmazásához is közelítünk. Ám a határ mint olyan nem létezik. Valamely létezőnek a delimitációja. Legalább két entitás létezését feltételezi, még akkor is, ha általában csak egynek – a behatárolandó entitásnak – a vonatkozásában szokás meghatározni. Ilyenképpen mondhatnánk, hogy a határnak nincsen valósága, azaz nem rendelkezik valóságos kiterjedéssel, ugyanakkor mindennél jobban és szembetűnőbben létezik a mindennapi tapasztalatban (lásd államhatárok, a szomszéd mezsgyéje), sőt a jogi viták tárgyát is egy priváció (kiterjedésnélküliség) képezi. Milyen létmódja van tehát a határnak, amire egyszerre nem vonatkoztatható tapasztalat, hiszen nem létezik, és egyszerre nagyon is létező?

Kiindulásként, a határ problémaköre nagyon hasonlít a halálhoz való viszonyulásunk módjához. Azaz az Élet bennünk él, és egyszer csak már nem él. Meghalt – mondják. Innen nézve még él, onnan nézve meg már nem látunk semmit, hiszen meghalt. Vagy mégsem így van? Lehet saját halálélményem, vagy csak külső szemlélője vagyok mások elhalálkozásának, és ennek tapasztalata az, mi modellként szolgál saját halálom elképzeléséhez, előrevetítéséhez? Miközben túléllek persze. Mondják sokan, hogy van előreszaladás, elidőzés, átértékelődés – ami megeremti az autentikus élet feltételeit. Én szorongó, rettegő, iszonyodó, boldogtalan életeket látok – pillanatban meg-megjelenő megértés- és boldogságfoltokkal. De hát megmondták, hogy *joga csak törekedni van rá, nem biztosított*. Nem a régiek, az új hatalmasok.

Hogyan is nézhet ki mindez a határ viszonylatában? A határőr a rábízott területet védi, nem pedig ennek határát – mondhatnánk. Ám a terület behatárolás nélkül pont olyannyira nem létező, mint a határ. És mi határolhatja be a területet? Egy másik, idegen terület, azaz olyan, amire nincs rálátásunk; vagy csak távlati, halvány képzetünk arról, hogy hogyan nézhet ki, annak alapján, hogy tudjuk, hogy néz ki az, melyen állunk, és nemes feladatunk, hogy örizzük. Tehát eddig sem a terület határokkal, sem a határ területekkel nem bizonyul elégségesnek a problémakör elgondolásához.

A határ kérdésköréhez hasonlatosnak vélem a hatalom kérdéskörét is: valamiképp az ellentétek között feltűnő, de csak egy pillanatra, addig, míg kibillenti, átlényegíti, feloldja az ellentmondást magát, majd visszahúzódva a nyomait hagyja számunkra. A hatalomnak is csak nyomaival találkozhatunk, akár a határ esetében. Az, amiről mi erőként, hatásként, kényszerként

beszélünk, – nyelvileg – úgy tűnik, rejtőzködő. A léténél érdekesebb a nyomaival való találkozásunk, mely mintegy meglepetésszerűen tereli a sorsunkat egy új mederbe, ellentmondva a kiszámíthatóságának. És nem néha-néha, hanem folytonosan. Sors-döntően. Diskurzusban. Fontos, hogy megjelenése kiszámíthatatlan és meglepetésszerű. Akár a partizán- vagy a terrorcselekményé. Ha feltételezzük, hogy az ellentéteket mégsem az emberi tudat szülte, hanem teremtettek ama Ádám bűne révén, akkor valószínű, hogy belső dinamikáját, azt a köztes teret, mely a hatalom lakhelye is, teremtés hívta létre. Innen nézve, enyhén önkényesen.

Sokan mondják, hogy a hatalom eszköz, amely valamilyen rendet tart fenn. Machiavelli recepteket is tudott a hatalom mindenkori kiszámíthatóságára és gyakorolhatóságára. Arra is utal, hogy a *lázadás* a hatalom ellen történik, és hogy ez bizonyos ciklikussággal ismétlődik. Én úgy vélem, hogy a hatalom nem bizonyul ilyen egyszerűen kiszámíthatónak: önkénye nem engedheti, hogy rendfenntartóvá legyen, rejtettsége nem, hogy előrelátható legyen, a többi meg: átláthatóan „nagyon is emberi”.

Nyomkövetés: szimbólum, diskurzus és nyelv

Amióta az emberek tudatában vannak a nyelv befolyásolóképességének, azóta mindig megfigyelhető az ellenállás a nyelv objektív szempontú vizsgálatával szemben. Életünk nagymértékben függ közvetlenül a szavaktól és gesztusoktól. Túlérzékennyé válhatunk a képzelt vagy valós nyelvi mozzanatokra. Újraélünk minden érintkezést, s azon tépelődünk, vajon a félmosoly barátságot fejezett-e ki, vagy inkább rejtett gúnyt, vajon az adott hanghordozás mit rejt.

A nyelvhasználat és a hatalom közti közvetlen kapcsolatra az antikvitás szónoklástanai irányították rá a figyelmet. A későbbiekben a szentbeszéd gyakran törekedett a vallási instrukciók korlátainak átlépésére, így az egyházi szónoklattanoknak megvan a relevanciájuk a politikai vizsgálódás számára is. A nyomtatás elterjedésével a retorikai irodalom figyelme a sajtó kérdései felé fordult. A 20. század médiumai pedig egyenesen fontossá tették a hanghordozást és a gesztusokat. Világunkra jellemző, hogy a gyors és kiszámíthatatlan változások miatti bizonytalanság következtében nagy mennyiségű politikai propagandairódalom termelődik. A hatalom nagyobb figyelemmel fordul az emberek ellenőrzése felé.

A mágikus attitűd megmagyarázhatatlan hatalmat tulajdonít a szimbólumoknak és a jeleknek. Az okkult tudás azt várja, hogy a megfelelő szavak kitárják a megértés és a ráhatás kapuját. Gyakori a jósök, hírnökök, asztrológusok, tanácsadók jelenléte a hatalom közelében. A politika és mágia összefonódása folytán a politizálás gyakran minősült mágikus dolognak. A politizálás – határozza meg Philón – „az igazság lehető legkisebb darabkája” a hamisság összes lehetséges színárnyalatával összekeveredve. Ugyanakkor a politikus, akárcsak a madárjós, hasbeszélő, varázsló „jártas a szemfényvesztésben, a ráolvasásban és mindazon sokféle fogásokban, melyeknek csalóka furfangjától oly nehéz megmenekedni”.¹ Némely emberben a képzelőerő fakultása uralkodik, míg az ésszerűség fakultása tökéletlen. „Ehonnét cseperedik fel a politikusok, a

¹ Vö. Harold D Lasswell: *A hatalom nyelve. = Szövegváltozatok a politikára.* Szerk. Szabó Márton–Boda Zsolt–Kiss Balázs. Bp. 2000. 15.

törvényhozók, a jósök, a bűbájosok, az ábrándkergetők szektája, és a szemfényvesztők, akik idegen ravaszság és okkult furfang által művelnek csodákat.”²

Az egyes nyelvi funkciókat részben a nyelvet használónak a szándékai, részben pedig a nyelvhasználatnak a hatásai szerint különböztetjük meg egymástól. Amikor a cél a hatalom befolyásolása, és érvényesül valamilyen hatalmi hatás, a nyelv politikai szerepéről beszélhetünk. Ez a felfogás tekintetbe vesz két határesetet, az egyik a szándékolt hatalmi hatás, a másik a szándékolt hatás teljes hiánya. Amikor a politikáról beszélünk, a hatalomra gondolunk. A hatalom döntéshozatal. A hatalom alatt olyan emberek közti viszonyt értünk, melyben a döntéseket, amennyiben megkérdőjeleződnek, kényszerítéssel hajtják végre. A döntés tehát szankcionált választás, amely komoly kárt okoz azoknak, akik semmibe veszik. Ezért tehát a politika nyelve a hatalom nyelve. Regisztrálja és módosítja a döntéseket. A szavak bele vannak szövődve a hatalomba, hiszen a hatalom külső jelei főként verbálisak. A szavak a hatalom újraszabályozásában is szerepet játszanak: a forradalmakban, alkotmánymódosításkor stb. A politikai trendek nyelviileg regisztrálják a hatalmat. Innen nézve lehetővé válik a nyelvnek mint hatalmi tényezőnek a megközelítése.

Hatalom és nyelv bensőséges kapcsolata hordozóinak mindenekelőtt a politikai mítoszok bizonyulnak.

A politikai mítosz a politikai élettel kapcsolatos „alapvető feltevéseket” foglalja magában. Olyan szimbólumokat tartalmaz, melyeket nemcsak magyarázatul, hanem meghatározott politikai tevékenységek igazolása végett hívnak segítségül. Erre utal, vagy ezzel rokonítható Platon „nemes hazugsága”, Marx „ideológiája”, Sorel „mítosza”, Mannheim „utópiája”. E mítosztípusok mindenikében kivétel nélkül megtalálható a felsőbbség elhelyezésének és igazolásának igénye, az ideológiai komponens.

A politikai mítosz *merriam* „*credendá*”-ról, elhinni való dolgokról beszél. A *miranda* a politikai mítoszban helyet kapó érzelem és azonosulás szimbólumait jelenti (kokárdák, himnuszok, zászlók). Feladata csodálatot és lelkesedést gerjeszteni, amivel hitet és lojalitást teremt és erősít meg. Ezáltal a politikai mítoszok nemcsak hogy belenyugvó érzéseket hívnak életre a társadalomszerkezettel kapcsolatban, de egyben megerősítik azt a tudatot is, hogy ezekben az érzésekben mások is osztoznak, előmozdítják a kölcsönös azonosulást, és megalapozzák a szolidaritást.

A politikai mítosz egy másik fontos eleme a *politikai formula*, amely részletesen leírja és előírja a társadalomszerkezetet. Amíg a politikai doktrína az „állami és kormányzati filozófiával azonos, addig a politikai formula a társadalom elemi közjogi helyzetét rögzíti”. A politikai formula a politikai doktrína tartalmának kifejtése meghatározott és többé-kevésbé konkrét hatalmi mintákban. Egyszerre leíró és előíró jelleggel bír. „A kulcsszimbólum egyik nyilvánvaló funkciója, hogy közös tapasztalatot nyújtson mindenkinek a leghatalmasabbtól, a legkisebb átlagemberig.”³

A forradalmi minták, ideológiák, ellenideológiák vizsgálata során merülnek fel ilyenszerű kérdések: Milyen az a társadalmi forma, mely felé a vezető hatalmak tartanak? Milyen beállítottságok és intézmények, illetve csoportok kerülnek általuk hatalomra? E kérdésekben

² Lynn Thorndike: *History of Magic and Experimental Science During the first Centuries of Our Era*. New York 1929. 358.

³ Harold D. Lasswell: *i.m.* 21.

meghúzódo mélyebb probléma: milyen körülmények között vannak a szavak hatással a hatalmi reakciókra? A hatalom általános törvénye ugyanis, hogy az emberek, amikor hatalmat akarnak, a hatalommaximalizálási módokkal kapcsolatos feltételezéseik szerint cselekednek. Ezért a szimbólumok oly módon hatnak a hatalomra, hogy befolyásolják a hatalommal kapcsolatos feltételezéseket.

A modern és leginkább hatékony hatalom gyakran *kognitív* természetű. A kognitív hatalmat a meggyőzés, a színlelés vagy a manipuláció eszközeivel gyakorolják, azért, hogy valaki(k)nek az érdekei miatt megváltoztassák mások gondolkodását. Ezt jelenti a manipuláció. Azonban az uralom gyakorolható és reprodukálható a szöveg és a beszéd azon finomabb, ismétlődő, mindennapi formáin keresztül is, amelyek „természetesnek”, elfogadhatónak tűnnek.⁴

A diskurzus és az uralom kritikai elemzése azonban korántsem magától értetődő, és nem mindig vezet a gonoszok és az áldozatok egyértelmű megkülönböztetéséhez. A hatalom mértéke a diskurzushoz való hozzáférés, a felette gyakorolt ellenőrzés mértéke is egyben. „Azaz minél több az olyan diskurzusfajta, kontextus, résztvevő, közönség, hatóterület és szövegtulajdonság, amelyet hatékonyan ellenőrizhetnek vagy befolyásolhatnak, annál nagyobb hatalommal rendelkeznek a társadalmi csoportok, intézmények, elitenk.”⁵ A hatalmi elitnek általában megkülönböztetett hozzáférése van a diskurzushoz. Nekik van a legtöbb mondanivalójuk. Más helyzetben vannak az ellenőrzöttek. Az ellenhatalom legártatlanabb megnyilvánulási formái is csak néhány diszkurzív és kommunikációs eljárásban fedezhetők fel, úgy mint olvasói levél közlésében, tüntetésekben transzparensen lobogtatásában, kritikus kérdések megfogalmazásában. A diskurzus feletti ellenőrzés ugyanakkor a társadalmi reprezentációk irányítását is jelenti.

A hatalom tehát a kontextus ellenőrzésével gyakorolható. A hatalmat és az uralmat úgy határoztuk meg mint a cselekvés ellenőrzését, a diszkurzív cselekvést pedig sokféle eszközzel korlátozhatják. Az orvos időpontot ad betegeinek, a professzorok a diákoknak, az adóellenőr az adófizetőnek. Ezért tehát „a diskurzus minden olyan vetülete, amely valamely változó választását teszi lehetővé, ki van téve az ilyen ellenőrzési formáknak, és a résztvevők hatalma vagy hatalomnélkülisége közvetlenül kapcsolódik az ilyen diskurzusváltozók feletti kontroll mértékéhez”.⁶

A hatalom lényege szerint kötődik személyekhez vagy közös cselekvőkhöz, mégpedig azokhoz, akik gyakorolják, és azokra a helyzetekre érvényes, ahol gyakorolják. A hatalom inkább az életmódunkban, elfogadott elvárásaink és ítéleteink, vélekedéseink és tilalmaink sűrűjében alakul ki, és mint ilyen *saját nyelve* van. Szoros kapcsolatban van a személyről alkotott felfogással, a fegyelmezőssel és az életünkben betöltött felelősséggel. „Arra az álláspontra jutottam – mondja Connolly –, hogy a hatalom mindig az alávetett személy döntési vagy cselekvőképességét korlátozza vagy károsítja, következképpen mielőtt a hatalom hatásait úgy fogjuk fel, mint egy ember vagy egy közösség hatalmának megnyilvánulását az alávetett személy fölött, meg kell keresnünk azt az okot, ami miatt a hatalom birtokosát felelősnek tartjuk a korlátozásért.”⁷

⁴ Teun A. van Dijk: *A kritikai diskurzuselemzés elvei. = Szövegváltozatok a politikára.* Szerk. Szabó Márton–Boda Zsolt–Kiss Balázs. Bp. 2000. 447.

⁵ Uo. 449.

⁶ Uo. 458.

⁷ William E. Connolly: *A diskurzus politikája = Szövegváltozatok a politikára.* Szerk. Szabó Márton–Boda Zsolt–Kiss Balázs. Bp. 2000. 501.

Azok a humanisták, akik a bürokráciával, a technokráciával, a kemény büntetésekkel és az ösztönző rendszerekkel a felelősség, az öntudat, a civil erények, a terápia vagy a rehabilitáció normáit állítják szembe, nem kevésbé a fegyelmezés szorgalmazóiként lépnek fel. A két politikai filozófia valójában kiegészíti egymást.

Dekonstrukció – ellenfogalmak

Gyakorta felmerül az a probléma, hogy amikor a társadalmi hatalmat vizsgáljuk nem veszünk figyelembe a személyes hatalmat mint olyant, amely nem a csoporthatalom egyéni megvalósulása. Holott a hatalmi nyelv funkciói az egyénre is kiterjednek. A neurotikusok végtelen belső monológia felfedi előttünk, milyen nagy ego-érték terhelődik rá a nyelvre az élet kezdetétől fogva. Beszédtudásunk egyben mindig mérce is személyiségünk egészének értékeléséhez. Sokatmondó az ellenérzés is, amelyet már gyermekkorban tanúsítunk a titoktartással és a nyelvi önkényességgel szemben. „A gyalázkodás elviselése – mondta Seneca – az első megtanulandó szakma azok számára, akik hatalomra törekcszenek.”⁸

A fegyelmező társadalom kettéválasztott személye az M. Foucault által gyakorolt dekonstrukció vizsgálati tárgya. Van az ész oldala, ami behódol, és van a lélek oldala, ami ha túlsúlyba kerül, előfordul, hogy háborodottnak tekintik az illetőt. Ilyenkor tesznek róla, hogy az egyensúly helyrebillenjen. A hatalom számára mindkét oldal ellenőrzés alatt tartható.

A *dekonstrukció* megkísérli kimutatni, hogy a személy, az igazság, az ész vagy a moralitás minden társadalmi konstrukciója, amelyet a filozófia koherens egységgel és privilegizált episztemikus státussal ruházott fel, valójában olyan elemek önkényes egybeszervezése, amelyet a természeténél fogva irracionális hatalom és annak metaforái tartanak össze. Ezeknek az egységeknek a dekonstrukciója egyet jelent konstruált voltuk felfedezésével és episztemikus státusuk megvonásával. A *genealógia* olyan gondolkodási mód, amely azoknak az ösztönzőknek, intézményi nyomásoknak és emberi szorongásoknak a kifejtését tüzi ki célul, amelyek az említett egységeknek az ésszerűség vagy a szükségszerűség látszatát kölcsönzik. A dekonstrukciógenealógia némely formája látszólag a nihilizmust támogatja, míg mások a gondolkodás, az értékelés és a cselekvés új lehetőségeinek feltárását szolgálják. Foucault genealógiái az értelmezési terv *megfordításával* járnak, a hagyományos interpretáció csődjét mutatják ki. Megállapításai három tematikai irányban válnak érdekessé: a) a szubjektum sokkal inkább a modernitás terméke, semmint racionális teljesítmény, aki mércét állíthat a modernitás megítélésére; b) a társadalmi gyakorlatot ajánlatos lényege szerint „diszkurzív gyakorlatként” felfogni; c) a hatalom nem azoknak a cselekvőknek a „birtoka”, akik a mások által választandó lehetőségek meghatározására használják ezt, hanem az intézményi működésben rejlő olyan kényszerek halmaza, amelyek kitermelik és fenntartják a privilegizált szubjektumhoz vagy az ismeretelmélet elsőbbségéhez vezető normákat. „Foucault azáltal dekonstruálja a modern szubjektumot, hogy az őt megformáló normákat és intézményeket az észellenességgel, az örültséggel, a bűnözéssel és a perverzítással kapcsolja össze, amelyeket a szubjektum – úgy véli –, magából kiiktatott, másokban meg humánusan kezel.”⁹ Valójában azonban az ész/észellenesség, a racio-

⁸ Harold D. Lasswell: *i.m.* 15.

⁹ William E. Connolly: *i.m.* 518.

nalitás/irracionalitás, a felelősség/felelőtlenség, a normalitás/abnormalitás, a beszámíthatóság/beszámíthatatlanság kettősségei folyamatosan termelik és fenntartják egymást. A deviancia és a deviánsak kezelése nem holmi szükségszerűség, amelyekre a transzcendentálisan megalapozott normák védelmében van szükség, hanem olyan intézményes eszközök, amelyekkel magukat a kettősségeket védjük attól a dekonstrukciótól, amelynek különben áldozatául esnének.

A hatalomképződésnek szintén egy fontos dimenzióját tárja fel R. Koselleck is az ún. „ellenfogalmak” vizsgálatával. Ezáltal a hagyományostól eltérő új szempontot vezet be az ellenségkonstruáló gondolkodás magyarázatába. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan megy végbe szinte észrevétlenül a nyelv közegében az ellenségkonstruálás.

Koselleck egyrészt elemzi a három ellentétes fogalompár – hellén-barbár, keresztény-pogány, felsőbb- és alsóbbrendű – jelentésváltozásait, összefüggésben a történeti-politikai körülményekkel, másrészt megvizsgálja azt az általános szemantikai struktúrát, amely a fogalmak használatában megmutatkozik. Kiindulópontja a köznapi nyelvhasználat, amelyben mintegy észrevétlenül jelenik meg a kirekesztő beszéd. Lingvisztikailag közömbösnek tűnhet, hogy valakit kizsákmányolónak vagy munkaadónak neveznek, de politikailag nem. Semleges, bár ellentétes jelentésű kategóriák változhatnak át kirekesztésre alkalmas, kizáró kategóriapárokká. A szimmetrikusan egyenlő fogalmak konkrét tapasztalatok referenciáit nevezik meg. Bár konkrétumokra vonatkoznak, általánosan is használhatóak. Egy politikai csoport tagjai identifikálhatják önmagukat pártként, városként, államként, és ez nem akadályoz meg semmilyen más csoportot, hogy ugyanígy államként, városként, pártként gondolkodjanak magukról. Azonban ezeknek a fogalmaknak a nyomán jön létre a kirekesztés gyakorlata is. Egyes ellentétpárokat (pl. beteg-egészséges, érdemes-érdemtelen) nem lehet átvinni a politikai nyelvbe, „az ekvivalens ellentétek átpolitizálása mégis megtörténik”. Az ellentétek általi meghatározások egy közösség önmeghatározásává válhatnak, ami egyben cselekvésként is hat. A nem katolikus így lesz pogány, a pártból kilépőre pedig úgy tekinthetnek, mint aki az életből lépett ki, stb.

„Az aszimmetrikusan ellentétes bipoláris fogalmak használata tehát cselekvési és gondolkodási pályákat jelöl ki, elváráshorizontot konstruál, amelyek megszabják a keretfeltételeit annak, hogy a fogalmak használói mit látnak, tudnak és tesznek. Magyarán: *nem lehet őket ártatlanul használni.*”¹⁰ A diskurzus „kettős olvasatot tesz lehetővé: egyrészt értelmezhető a nyelvi cselekvő történelmi önkifejezéseként, másrészt meghatározott jelentésstruktúrák nyelvi artikulációjaként.”¹¹ A szópárokat általában azok használják hatalmi célokra, akik magát a nyelvi szabályozást foganatosították. Az ember ambivalens lény, megnyilvánulásainak politikai rögzítése hasznos, viszont kockázatot is rejt magában. Ezt a kockázatot a politika nem tartja igazán relevánsnak. Az egyértelműségeknél, a megnevezések bizonyosságánál az élet érdekesebb és elszomorítóbb is. Az ellenséges politikai beszéd lehetősége mélyen beleágyazódott életünkbe, vajmi keveset változtat tehát rajta, ha nem létezőnek vagy ideológiai ködképnek nyilvánítjuk. Aki csak saját nyelvét teszi meg önmeghatározása kizárólagos kritériumává, menthetlenül izolálódik, egyszer csak egy totálisan ellenséges világgal találja szembe magát. De ennél több is történik: az illető saját magát teszi ellenséggé – mondja Koselleck.

¹⁰ Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szematikája.* = *Politikai fogalmak történeti metszetben.* Ford. Szabó Márton. Bp. 1997. 94.

¹¹ Uo. 96.

Valójában nem maga a nyelv hozza létre az ellenségeskedést, amit már a nyelv politikai instrumentalizálódása termel ki. Vannak szemantikai oppozíciós struktúrák, amelyek minden nyelvben előfordulnak, és amelyek aztán – átpolitizálódva – előhívják a mindenkori ellenségfogalmat. Az ellenségfogalmak, reflektáltak vagy reflektálatlanul, mindenkor előhívhatók. Olyan hálót alkotnak, amelybe a beszélő saját magát bonyolítja bele. Az univerzalizmus kiteljesedése nyomán vélhetőleg önmagát leleplezi majd le a kirekesztő gondolkodás – ezen túl Koselleck sem tud más megoldást ajánlani.

Amint a teleírt papírlapon egyre kevésbé látszik a lap fehérsége, ahogy a láрма közepén nehezen meghallható a csend, ahogyan a kép története mögött nehezen látszik meg az esetvonás kézmozdulata, úgy a hatalommal való foglalkozás közepette is fennáll a veszélye annak, hogy habár divatos, mindenki mindenhol, minden körülmények között használja, mégsem mutatkozik meg ennek a mibenléte és lényege. Mert életmódja rejtőzködő. Mert, amiket észlelünk, azok pont a nyomai. Nyomai körülrajzolják a mozgásterét, határait. Ha vannak kivehető, tiszta nyomok. Határain kívül ismeretlen a terep. A határ számunkra is az.

Nyomfelismerés. Határsértés

A véges jellemzője, hogy valami befejezett, lezárt, habár utalása végtelen is lehet. A véges tudat a végtelent nem tudja elképzelni, hisz nincsen előzetes tapasztalata, emléke róla, azaz nem tudja állandósulttá tenni és fenntartani.

A határsértés ezt a gondolatlan tudatot mozdítja ki önmarcangolásából, olyképpen, hogy odadobja magát annak, ami elkerülhetetlennek tűnik: a végességnek, és igyekszik beteljesíteni ezt. Az ittlétnek ebben az előrefutásában van valami hasonló ahhoz az átvágáshoz, amiről Foucault beszél, hisz megelőzi a benne élő élettervét, sorsát, és ekképpen megváltoztathatja azt.

„A sötétség nem szervezhető technokratikus intelligenciával” – mondja Carl Schmitt.¹² Lényegében a haditechnika fogalmai lettek politikaivá. Ezért egy új politikáról fogunk itt beszélni, ami mára már megvalósulni látszik a terrorizmus elleni nagy szerepvállalásokban. Ebben az esetben is kell egy harmadik. Arról a harmadikról, a partizánról fogunk beszélni, aki mindig kívül esik a hagyományos ellenség fogalmán, aki új idők új harcmódját testesíti meg, új idők új érvelési módját. Általa megteremtődik az irregularitás rendszere, aminek jellemzői a kiszámíthatatlanság, véletlenszerűség, esetlegesség. És mindez szintén valami alapvető értékvesztésnek tulajdonítható.

„A partizán irregularisan harcol.”¹³ Irregularitása határozza meg. A partizán jogrendszeren kívüli, azaz mondhatnánk ellenség. A fogalom a párt (*Partei*) szóhoz köthető, „valamilyen módon harcoló, hadviselő vagy politikailag tevékeny párthoz vagy csoporthoz való kötöttségre utal”.¹⁴ Jelenti még, hogy valamilyen párttal tart, vagy „bármely vélemény képviselője”. Rolf Schroers használja először a *Der Partizan* című munkájában, ahol a fogalom meghatározásában az irregularitást az illegalitás cseréli fel, a katonai harcot pedig az ellenállás. Megváltozik tehát a partizán klasszikus fogalma.

¹² Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. Bp. 2002. 154.

¹³ Uo.106.

¹⁴ Uo.112.

A partizán elméletét négy ismérv mentén érdemes megnézni Ezek: az irregularitás, a felfokozott mobilitás, a politikai elkötelezettség, a felfokozott intenzitás, tellurikus jelleg.

Carl Schmitt egy egész „partizántörténetet” vonultat fel alátámasztandó a fenti kritériumokat, majd a *Végső stádium nézőpontjai és fogalmai* című fejezetben eljut a partizánháború négy nézőpontjához: ilyen a tér, a társadalmi szerkezetek szétrombolása, a világpolitikai összefüggésekbe való beleszövődés nézőpontja és a technikai-ipari nézőpont. Vizsgáljuk meg őket külön-külön. A tér a találkozás színtere, amit abszolút módon a partizán ural, mindig ő kényszeríti bele ellenségét az adott stratégiai dimenzióba. A társadalmi rend bomlasztásán elégedetlen civilek bevonását, provokációk, szabotázsakciók rendezését, túszejtést ért, mindaddig, míg „minden egyenruha fenyegetettnek érzi önmagát azzal együtt, amit képvisel”.¹⁵ A terror-ellenterror logikáját a polgárháború minden fajtájára át lehet vinni. Célja bizonytalanság-, szorongás-, általános bizalmatlanságkeltés, az árulás „vidékeinek” használata. Világpolitikai összefüggésbe helyezés azt jelenti, hogy mindig van egy harmadik érdekelt fél, egy hatalom, ami legitimálja a partizánt, és kiemeli a közönséges bűnelkövető szférájából. Ugyanakkor a partizánt is behatárolja ez a lehetőség, két út áll előtte: vagy a fennálló regulárisnak érvényt szerezve elismerést nyer, vagy egy új regularitást érvényesít. A technikai-ipari szempont esetében is a harmadik szükségessége a lényeg. Ahhoz, hogy a politikai szférájában maradhasson, kell valaki, aki legitimálja. Ez meg csak olyan lehet, aki már legális. Az irregularitás önmagában nem hoz létre semmit. Egyszerűen illegálissá változik.

A recept a partizánoknak, de a fiatalságnak is (ahogyan ezt Nietzsche értette) szól, arra utalva, hogy a jogtalanná tett mindig az ellenségességben keresi a jog értelmét, azaz bomlaszt, a bomlasztás pedig megszünteti a konvenciót, a jogszerűséget. Innen pedig két lehetőség közötti választás adódik: vagy új jogrend létesítése, vagy visszatérés a régihez. Ezzel kapcsolatban megjósolni csak a következőt lehetne: „egy olyan világban, melyben a felek ily módon taszítják a másikat kölcsönösen a totális elértéktelenítés szakadékába, mielőtt még fizikailag megsemmisítenék egymást, az abszolút ellenségesség új fajtáinak is meg kell születniük. Az ellenségesség oly szörnyűvé válik majd, hogy az embernek talán még az ellenségről vagy az ellenségességről sem szabad beszélnie.”¹⁶ Mikor a valóságos ellenségről szóló diskurzus elhallgat, az abszolút ellenségesség megsemmisítő műve beteljesül. Vajon a hallgatáshoz kell-e visszatérni?

Ha valaki megkérdezné, mi köze mindennek a hatalomhoz és a nyelvhez, azt mondhatjuk, hogy ily módon is a hatalom mechanizmusába nyerünk bepillantást, és azt, hogy olyan a hatalom, amilyenek nagymértékben a nyelvnek is köszönhetjük. Az értékek vesztese vagy átértékelődése itt is jelen van, ha nem innen indul ki.

Mit lehet mindebből kiokoskodni a hatalom mai állapotára nézve? Azt, hogy nincs már reguláris. A regulárist az irreguláris kényszeríti a saját játékszabályaira, amelyek változóak és kiszámíthatatlanok. Az irreguláris azonban mindig is csak egy regulárisal szemben nyeri el az értelmét. Létezik hát továbbra is a reguláris *látszata*, amely irreguláris eszközöket használ, legitimálva azt. Minek tekinthető ilyen körülmények között az állam, a hatalom, a törvény, a nyelv? Talán helyesebb lenne így tenni fel a kérdést: és *mivé lesz?*

Hiszen a hatalommal való felfokozódott foglalkozás közepette fennáll annak is a veszélye, hogy habár sokak által gyakorolttá és divatossá, válik, mégsem tárul fel a tényleges mibenléte

¹⁵ Uo.148.

¹⁶ Uo. 162.

és lényege. Mert az igazi létmódja rejtőzködő, és csak a nyomai észlelhetők. A nyomai – amennyiben vannak kivehető, tiszta nyomok – rajzolják körül a mozgásterét, és jelölik ki a határait. Rajtuk túl ismeretlen a terep.

On the Traces of Power

Keywords: borders, power, language, trace, manipulation, irregular, moment

The issue of borders has shows many similarities with the issue of power: appears inside contradictions, just for a moment, enough to destabilize, redefine or settle the antagonism itself, and retreating, it let us the traces of its presence. Language. It seems that the presence of the traces, the meeting with them, is more interesting for us, because it change our destiny in a surprising way, without being able to predict or anticipate these changes. And not just occasionally, but in a continuous/constant manner. In speech. It is strange, as here, – as in the case of borders – we just meet its absence or fortunately its trace. Its appearance is unpredictable and surprising. As the partisan or terrorist actions. If we assume, that antagonisms, were not created by human consciousness, but arose through creation, then their inner dynamics and interior space – that is also the power hiding place – were formed by creation. If we are looking from this side, a little bit arbitrary. Has powers his own limits, has the arbitrary of power some internal order, a borderline? Could the language be an authentic trace of power, which can be its forms, where the traces are going, how well can it be recognized and defined? What are the common issues of concepts like border, power and death?

Veress Károly

Kommunikatív hatékonyság és/vagy megértő kommunikáció. Tézisek a fordulathoz

1. A kortárs filozófiai gondolkodás és tudományos kutatás egyik új és dinamikus területeként bontakozott ki és önállósult a közelmúltban a *kommunikáció filozófiája*, illetve a *kommunikációtudomány*. E folyamatot motiváló kérdések – Mi a kommunikáció? Milyen jelenségek tartoznak a kommunikáció körébe? Van-e sajátosan *kommunikációs nézőpont*? Ha igen, miben különbözik a rokon területektől? – arra utalnak, hogy a kommunikációs jelenségegyüttes tapasztalatunk új és egyre önállóbb, átfogóbb területeként szerveződik. Úgy tűnik, hogy ma már sem a filozófia, sem a tudomány nem kerülheti meg a kommunikációs tapasztalat és az általában vett emberi tapasztalat viszonyának, – e viszony mind erőteljesebben tapasztalt *megfordulását/megfordítását* is beleértve – kérdését.

2. Végigtekintve a kommunikáció gyakorlatában végbement változások sorozatán, valamint a kommunikációkutatásban bekövetkezett nézőpontváltásokon a modernitás időszakában, a kommunikációtudomány számára meglehetősen világossággal artikulálódik néhány mérvado előfeltevés, amelyek megszabják a további kutatások horizontjait és irányait. Hármat mindenképpen ki kell emelnünk:

2.1. Egy adott történelmi időszakban és társadalmi-kulturális kontextusban a kommunikáció lényegére, szerepére és értelmére irányuló gondolkodást, a kialakuló elméleti és módszertani felfogásokat közvetlenül meghatározza a kommunikációs technikák és technológiák szintje és komplexitása, valamint az alkalmazásukkal kapcsolatos kommunikációs tapasztalatok.

2.2. A kommunikációs jelenségek leírására, magyarázatára és értelmezésére szolgáló elméleti és módszertani konstrukciók nem kommunikáción kívüli teoretikus reflexiók termékei, hanem a kommunikációs folyamat közegeiben képződő produktumok, amelyek előállítására egyrészt közvetlenül összefügg konkrét kommunikációs jelenségek és folyamatok gyakorlati megtervezésével és megvalósításával, másrészt aktív hatást gyakorol ezek további alakulására.

2.3. Mind az elméleti és módszertani konstrukciók, mind a gyakorlati kommunikációs módszerek és eljárások a kommunikációra vonatkozó átfogó *paradigmatikus* koncepciókba illeszkednek; az elméleti és módszertani megközelítések konkrét módozatai, valamint a kommunikációs folyamatban való applikatív-gyakorlati megvalósulásai a domináns paradigma és az új, kialakulásban, megszilárdulásban levő paradigmátikus nyitások közötti kapcsolat által meghatározottak.

3. A kommunikáció kutatásával kapcsolatos sokféle elméleti tradíció (kibernetikai, szociálpszichológiai, szemiotikai, retorikai, fenomenológiai, szociokulturális, társadalomkritikai stb. hagyomány) két *paradigmatikus* megközelítési módban összpontosítható: a kommunikációs jelenségegyüttes *empirikus* és *értelmező* megközelítésében. A két megközelítés

előfeltevéseiben, módszereiben, végkövetkeztetéseiben egyaránt különbözik; e különbözőségeinkben azonban – a kommunikáció lényegére és értelmére irányuló teljes értékű képalkotás vonatkozásában – komplementerek.

3.1. Az *empirikus-analitikus* kutatások a kommunikációs jelenségek tényszerű tapasztalati megfigyelésére, leírására, magyarázatára irányulnak. A kommunikációt a megismerés tárgyaként kezelik, s elméleti síkon objektív és általános érvényű *törvényszerűségek* feltárására, deskriptív és preskriptív kommunikációs modellek megkonstruálására, gyakorlati síkon pedig a *kommunikatív hatékonyság* elveinek, módjainak és technikáinak megállapítására törekednek vele kapcsolatban. Ehhez a kommunikációkutatás *episztemológiája* nyújt átfogó szemléleti keretet, amely a maga során a mindenkori domináns ismeretelméleti beállítódásokat képezi le a kommunikációs jelenségek vizsgálatára. Az alapvető kérdést – mi a kommunikáció, és melyek a lehetőségfeltételei? – ebben a szemléleti keretben a kutatások a megismerés irányából és céljával, a megismerési eljárások tárgyiasító, instrumentalizált és matematizált alkalmazásával, az elvont és konkrét összetevők, az általános és sajátos kutatási szintek analitikus szétválasztása és induktív összekapcsolása útján valósítják meg. Mindazok az eredmények, amelyek teoretikus és applikatív síkon e megközelítési mód *kognitív* produktivitásaként mutatkoznak meg, egyúttal ennek a *határait* is kijelölik.

3.2. A kommunikációval kapcsolatos *értelmező* vizsgálódások irányából másképp tevődik fel a kérdés: mi történik *velünk*, akik/amikor kommunikálunk? Az értelmező vizsgálódások nem annyira a kommunikációs tapasztalatok tényszerű feltárására, mint inkább e tapasztalati folyamatban való behelyezkedés, benneállás, részvétel történéseinek, a hozzájuk társuló jelentéstartalmaknak és értelemösszefüggéseknek a saját individuális tapasztalatok horizontjában való megértése irányaira és lehetőségeire összpontosítanak, a kommunikáció *egzisztenciális és mediális* szemléletét érvényesítik. Ez a megközelítési mód elméleti síkon a kommunikációban végbemenő megértés *horizontjainak* és folyamatainak a feltárására, gyakorlati síkon pedig azoknak az applikatív lehetőségeknek a megnyitására irányul, amelyek az értelem-történeben való részesülés és részvétel útján a *megértő kommunikáció* kultúrájának az érvényesítéséhez és elsajátításához vezetnek. Az értelmező vizsgálódás a *konkrét általánost* ragadja meg és tárja fel az individuális tapasztalatban mint a tapasztalathoz hozzátartozó átfogó értelemösszefüggést. Ehhez a *hermeneutikai beállítódás* nyújt átfogó szemléleti és gyakorlati keretet, amelynek viszont határt szabnak a különféle esztétikai, retorikai, értelmező antropológiai partikuláris horizontjai. A kommunikációs tapasztalat vonatkozásában érvényesített hermeneutikai beállítódás nemcsak hogy kirajzolja a *kommunikáció hermeneutikájának* és a *megértő kommunikáció kultúrájának* egy nyitott és átfogó horizontját, hanem ténylegesen ebben a horizontban mozogva teljesebben ki. Az empirista-analitikus megközelítési mód irányából – amennyiben a hermeneutikai megközelítéssel mint önnön komplementer másságával is számot vet – mindez nem mutatkozik többnek, mint az egyetértésre és a megértésre ösztönző törekvésnek, az ebben rejlő értékek felmutatásának, a társadalom megújítására irányuló *utópikus* elképzelésnek.

4. A kommunikáció paradigmatis megközelítési módjai és az általuk meghatározott kommunikációelméletek a kommunikáció három alapvető *modelljét* érvényesítik:

4.1. A kommunikáció *matematikai-kibernetikai modellje* – ehhez a Shannon–Weaver-modell (1949) nyújt kiindulási alapot –, a kommunikáció „közvetítő” elméletén alapul: a kommunikáció *közvetítés, átvitel*. Mint ilyen a közlekedéshez hasonló folyamat. Úgy, ahogy a

közlekedésben a térbeli-fizikai távolságot leküzdjük, a kommunikáció is az információ forrása és az információ felhasználója közötti távolság leküzdésére irányul. A hangsúly a kommunikációs eljárásra, az *átviteli folyamatra* helyeződik.

4.1.1. E modell a kommunikációs folyamat *lineáris* szemléletét érvényesíti: a közlemény a forrástól a vevőig egy csatornán halad át, kódolt üzenet formájában. Az üzenet tartalma hír, *információ*, amely egy ismeretet közöl, pontosabban közvetít. A kommunikációs folyamatnak nincs saját közege. A kommunikációs aktus mindig ahhoz a közeghez adaptálódik, amelyben éppen zajlik a kommunikáció. Ez a közeg alkotja a kommunikációs *csatornát*, a kommunikációs folyamat két végpontja közötti átviteli közeget, amelyen a közlemény áthalad. A csatorna két közlemény között üres átvezető.

4.1.2. Az így felfogott kommunikációs folyamatot *instrumentalizmus* jellemzi. Alapvető, de külsődleges meghatározói a kommunikációs eszközök – mechanikai, elektromos és elektronikus eszközök (telefon, távíró, rádió), prezentációs eszközök (könyvek, képek, építmények), reprezentációs eszközök (arc, hang, mozgásformák) –, a kommunikációs technika és technológia.

4.1.3. A kommunikációnak ez a lineáris-átviteli-instrumentális modellje három problémaszintet hordoz magában a kommunikációra vonatkozólag: a) technikai-technológiai szinten felmerülnek a kommunikációs technika és technológia műszaki sajátosságai és üzemképessége, amelyek meghatározzák, hogy mennyire megbízhatóan (meghibásodás-mentesen) és mekkora gyorsasággal történhet a közlemény átvitele, továbbítása; b) a közlemény szintjén felmerül, hogy mekkora integritással és pontossággal sikerül továbbítani egy adott mennyiségű és tartalmú információt a forrástól a felhasználóhoz; c) a felhasználó szintjén felmerül, hogy milyen mértékű elváltozást eredményez, milyen fokú hatást fejt ki a felhasznált információ, azaz mekkora a kommunikációs folyamat *hatékonysága*.

4.1.4. E problémaszintek mentén válik beláthatóvá a kommunikációs technológia üzemképességének, a csatornazajoknak, a kódolási eljárásoknak, a kommunikációs folyamatba beépíthető szabályozás és ellenőrzés (feed back – visszacsatolás) funkcióinak a problémaköre. Ebből a perspektívából szemlélve a lineáris modell egysíkúsága elégtelennek bizonyul: a kódolás, a szabályozás, a kontroll funkciói és a kommunikációs hatékonyság követelménye a lineáris modell horizontális struktúrájára egy *vertikális* struktúra ráépítését is szükségessé teszik (Gerbner-modell, 1956). Ez egyrészt az addig végtelenbe futóként, lehatárolatlanként láttatott kommunikációs folyamatot egy középpont – a kommunikátor – köré szerveződőként, pontosabban egy kezdőpontból kiindulóként jeleníti meg, másrészt egy olyan metaszint ráépülését feltételezi, amelyen a kommunikációs folyamat mindenik partikuláris összetevője a folyamat egészére vonatkoztatódik, s az elsődlegesen lineárisnak mutatózó kommunikációnak a strukturális szerveződését mutatja fel. A *kommunikátor-központúság* a modernitás episztemológiai szemléletmódjára általában jellemző szubjektumközpontúság egyféle leképeződéseként tekinthető a kommunikációs folyamat gyakorlatában. A kommunikátor a kommunikáció domináns szubjektuma, akinek a vonatkozásában a kommunikáció olyan eljárás, amelyet a kommunikátor kezdeményez, és különféle eszközöket, kommunikációs technikát és technológiát használ fel a megvalósítására, amelynek során meghatározott közlési szándékokat és hatékonysági szempontokat követ. Ezáltal a kommunikációs folyamat behatárolttá, körülhatárolttá válik, nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is: a kommunikátor kitérített, domináns pozíciójának következtében a kommunikáció percepciója-reflexiója, szabályozása és kontrollja

függőlegesen épül rá a folyamat lineáris lefolyására. Ennek következtében a kommunikációs hatékonyságot célzó horizontális hatásösszefüggés az alá-fölérendelődés vertikumában egyúttal a kommunikációs *hatalomképzés* mechanizmusaként is működik. Éppen a lineárisan felfogott kommunikáció strukturális kiképződésének a feltárásában mutatkozik meg leginkább, hogy a hatékony kommunikáció technikája és technológiája egyszersmind a hatalomképzés technikája és technológiája.

4.1.5. A kommunikáció matematikai-kibernetikai modellje még egészében alárendelődik a modernitás szemléletmódjára jellemző *episztemológiai* beállítódásnak, amely minden más elméleti és gyakorlati eljárás vonatkozásában a megismerés elsődlegességét emeli ki. Ennek megfelelően ez a modell is a *megismerés* felől közelít a kommunikáció problémájához, miközben a kommunikációt a megismeréshez képest járulékosnak tekinti. Ebből kifolyólag a kommunikáció és a megismerés, a kommunikáció és a cselekvés (s ezzel együtt a megismerés és a cselekvés) terminológiai, módszertani és gyakorlati elkülönítettsége/elkülönültsége jellemzi. Ez a kommunikációnak a környezetéhez való viszonyában, a kontextus külsődlegességében is visszatükröződik. A kommunikáció a világban zajlik, de nincs egy saját külön világa, s ennél fogva – bár strukturált – nem szituációszerű, vagyis a mellé-, alá-, fölérendelődő komponensei nem szerveződnek egy átfogó értelemösszefüggésbe.

4.2. A kommunikáció *interakciós modellje* az interakció szociálpszichológiai fogalmának (G. H. Mead, 1934), majd a társadalmi interakció fogalmának (T. Parsons, 1949) a kommunikációs folyamatra való kiterjesztésére (Newcomb modellje 1953) épül. E modell tehát a pszichológiai, szociálpszichológiai, szociológiai, antropológiai megközelítésmódok szemléleti beállítódása szerint formálódik, és a kommunikációs folyamat lényegének a megragadásában az információról a *relációra* való alapvető (át)váltást feltételez.

4.2.1. Az interakcióként felfogott kommunikációban a hangsúly az információátvitelről a kommunikátorok közötti *relációra* helyeződik át, amelyet a kommunikáció létesít a résztvevők között, illetve a dologhoz való viszonyra, amelyen a kommunikáció alapul. A feladótól kiinduló közlemény *üzenetet* hordoz, *közöl* a befogadó számára. Maga a kommunikáció: aktus, akció, hatáskifejtés, amely a kommunikátorok részvételét feltételezi, és a közöttük való kapcsolatteremtésre irányul. A kommunikációs aktusok egymással szembenelő, váltakozó hatáskifejtések, amelyek kívülről nézve az akció-reakció, ráhatás-válaszreakció mechanizmusa szerint működnek. Ebben a linearitás megsokszorozódó kiterjedése észlelhető, a kölcsönös hatáskifejtés váltakozó irányai. A kommunikátorok ebben a folyamatban partnerekké lépnek elő, akik a kommunikáció által építenek egymással kapcsolatot. A kommunikáció a köztük létesülő kapcsolatnak már nem *eszköze*, hanem cserekapcsolat, amely az információk, hatások, szerepek cseréjeként valósul meg. Ennél fogva a kommunikációs aktus megosztódik a résztvevő kommunikátorok között. Szerepet kap benne a *másik* fél is, aki felé az üzenet irányul, s aki nemcsak befogadja, hanem válaszol is az üzenetre.

4.2.2. Az üzenetközléshez hozzátartozik a kapcsolatlétesülés; egyrészt feltételezi a kapcsolatot, másrészt általa létesül. A partnerek közötti „köz”-ben, az „inter”-ben tehát kapcsolat, reláció képződik, ami a kommunikáció *humán* közegét alkotja. Az interakciós modell voltaképpen a *közvetlen emberi kommunikáció* alapképletére épül. Bár ez messze nem tekinthető tökéletes, hatékony kommunikációnak, mégis viszonyítási alapul szolgál minden ember alkotta kommunikációs technológia számára. A beszéd, a nyelvi kommunikáció mintájára gondolhatók el és írhatók le más interakciós megnyilvánulások is. Az interakciós modell első, elemi változata a

leírásokban, a modellalkotásban még a matematikai-kibernetikai modellhez igazodik. Ez annál is inkább lehetséges, mivel az interakciónak van egy elemi információs szintje is: információcserét, kétirányú információátvitelt is magában foglal. Ezért a bonyolultabb interakciós modellek továbbra is magukba építik a matematikai-kibernetikai modelleket is, oly módon, hogy azok ezeken belül az (inter)akciók irányok, hatások mentén szerveződnek, és alárendelt szerepet, alrendszeri funkciókat töltenek be. Ily módon az interakciós modell szerint a humán közegébe épül be a kommunikációs technika és technológia is.

4.2.3. Az interakciós modell szerint a kommunikátorok aktív résztvevők. Ez *jelenlétet*, időbeli aktualitást feltételez egy adott helyen. Résztvételük folytán a kommunikáció *szituációszerűvé* válik: tárgyi és személyi dimenziók, alap- és metaszintek épülnek ki, a közlés számára a dologi és személyi *közvetítés* biztosít alapot. Ebben a bonyolultabb struktúrában a kommunikációs célhoz, szándékhoz már *értelem* is kapcsolódik, mivel a kommunikáció nem mechanikusan zajlik, hanem *megélt, átélt* tevékenységként is. Mint ilyen a kommunikáció nem korlátozható a továbbítás pusztán technikai eszközeire, hanem emberek között és emberek körében végbemenő folyamatként érthető meg, amelyhez *csoportépítő* tevékenység, közösségépítő folyamat, *intézményi dinamika* szervezése és fenntartása tartozik hozzá. Itt már a másik jelenlététől és részvételétől nem lehet elvonatkoztatni. A szerepcsere – az üzenetkibocsátás és -befogadás kölcsönös, de váltakoztatott gyakorlása – a kommunikátor szerepek kiegyenlítése irányában hat. De ebből korántsem következik, hogy a szerepek ténylegesen ki is egyenlítődnek. Az interakciós struktúrákba is beépül a vertikálitás, amely a nem befogadás, nem válasz, ráhatás-elfogadás gyakorlataival társulva az interakciós súlypont egyik vagy másik kommunikátor irányában való eltolódásaként mutatkozik meg. Az interakciós egyensúly elbillentésének technikai ez esetben is a dominancia, a hatalomképződés és a manipuláció érvényrejuttatása irányában hatnak.

4.3. A kommunikációs folyamat *szemiotikai modellje* a közlemények és azok üzenettartalmának a komponenseit, illetve hordozóit helyezi előtérbe. Ebből a nézőpontból a kommunikáció a jelek és a kódok termelésének és felhasználásának folyamatként tekinthető (U. Eco, 1976). A szemiotikai modellben nem a továbbított tartalomra, nem is a relációra tevődik a hangsúly, hanem a *jelre*, a jelrendszerre, a kódra, amely által megvalósul a kommunikáció, illetve a *szövegre* és a *kultúrára*, amelyek a jelek rendszereiként és folyamatainként foghatók fel.

4.3.1. Ennek a harmadik modellnek egy újabb hozadéka az előző kettővel szemben abban mutatkozik meg, hogy a kommunikáció szemiotizálódása révén a kéttényezős modell helyébe a *háromosztatú* jelviszony lép: az *interpretáns* is hozzátartozik a jelviszonyhoz, megnyitva annak az értelemdimenzióját (Ch. S. Peirce). Eszerint egy valamiről való kommunikáció értelemösszefüggést feltételez, alakít ki és hordoz, a kommunikációs közeg pedig értelemösszefüggések hálózataként képződik. Ezek mentén kapcsolódnak össze a valóság-elemek, amelyekre a kommunikáció irányul, és épülnek egybe azok a kommunikációs szintek és dimenziók, amelyek kapcsolataiban a kommunikáció többszintes strukturális bonyolultsága és többirányú nyitott dinamikája feltárul. A kommunikációs aktus, úgy is, mint kibocsátás és úgy is mint felfogás, befogadás egyúttal értelmezést és megértést is feltételez. Ez előtérbe állítja struktúra és rendszer, résztvevők és funkciók együttes érvényesülését a kommunikációban. Erre az előfeltevésre épül a nyelvi kommunikáció modellje (Jakobson), amely a kommunikációt strukturálisan szerveződő nyelvi folyamatként mutatja be, s ebben a struktúrában a

kommunikáció mindenik tényezője egyaránt és egymást feltételezve implikálódik, kölcsönhatásban álló kommunikációs funkciók teljesítőjeként.

4.3.2. A későbbi szemiotikai megközelítésekben a kommunikáció tapasztalati modelljévé az írás, a szimbólum, a szöveg válik. Előtérbe kerül a kommunikáció szövegszerű közege, amelyben központi szerepűvé válik a *kód*, a kódolás, dekódolás műveletei. A *textualitás*, majd az *intertextualitás* (Kristeva) erőterében hangsúlyossá válik a kommunikáció világszerűsége. A szövegnek világa van, pontosabban világ tartozik hozzá, s a textuális közegben a valóság-tapasztalatok mozzanatai és a szövegvilág jelenésképződményei egyazon kommunikációs egységbe szerveződnek; a kommunikáció világa megnyílik, és kiterjed a *fiktív*, az *imaginárius* és a *virtuális* irányába. Ezzel együtt a textualitás közegében a hierarchizált intézményi hatalomképződésnek is új formái bontakoznak ki, amelyeket a diskurzuspépítés technikai alapoznak meg és tartanak fenn.

5. Amikor a Palo Alto Iskola képviselői, Watzlawick–Beavin–Jackson szerzőhármás a kommunikáció első axiómájaként megfogalmazták, hogy „lehetetlen nem kommunikálni”, úgy tűnik, a szakirodalom és általában a kommunikációra irányuló gondolkodás és elméleti vizsgálódás még nem volt tudatában az axióma által jelzett *fordulat* valós horderejének. Az axióma megfogalmazása és magyarázata során maguk a szerzők is a *kommunikáció pragmatikájának* a szempontjait tartják szem előtt, s az axiómában érvényre juttatott univerzalitást voltaképpen a *viselkedés* evidenciaként kezelt, mindenre kiterjedő, átfogó mivoltának a kommunikációra való kiterjesztésével biztosítják. Megállapításuk szerint „a viselkedésnek nincs ellentéte”, azaz „nem lehet *nem viselkedni*”, nincs olyasmi, mint „nemviselkedés”, „nemmagatartás”. Más szóval: a viselkedés olyasmi, ami önnön ellentétét *önmagaként* magában foglalja. Vagyis: a „nemviselkedés” is viselkedés. Az axióma megfogalmazása egy rejtett gondolati csúsztatást épít be magába. A szerzők ugyanis egy – ugyancsak nem bizonyított vagy látszólag bizonyításra nem is szoruló – hipotézis segítségével váltanak át a viselkedésről a kommunikációra, pontosabban tesznek egyenlőségelet a viselkedés és a kommunikáció közé: „Ha elfogadjuk, hogy interperszonális helyzetben minden viselkedésnek van üzenetértéke”, akkor „minden viselkedés kommunikáció”. A hipotézis sugallata szerint lehetséges interperszonális helyzetben kívüli viselkedés is, amelynek eszerint nincs üzenetértéke, pontosabban üzenetsemleges. A hipotézis azt a benyomást kelti, hogy az üzenetérték nem feltétlen tartozéka a viselkedésnek, hanem kívülről rendelődik hozzá, tehát *némely* viselkedés tartozéka. A következmény mégis az egzisztenciális kvantort univerzális kvantorrá – *minden* viselkedés – minősíti át. A látszólagos logikátlanságnak egyetlen magyarázata lehet: a problémafelvetés lineáris logikája áldozatul esik a problémafelvetésben meghúzódo *megfordítás szükségességének*: valójában a viselkedés nem az interperszonális helyzeteknek köszönhetően nyer üzenetértéket, hanem a viselkedés az, ami minden esetben interperszonális helyzetet teremt. Tehát az üzenetérték szervesen hozzátartozik a viselkedéshez, mivel a viselkedés maga elsődlegesen és lényege szerint egyszerre üzenet és az üzenet kommunikációja, amelynek folyamatában képződik és továbbítódik – a viselkedés, mint – üzenet. Tehát nem a viselkedés egyetemessége felől érthetjük meg a kommunikáció elkerülhetetlenségét, hanem a kommunikáció egyetemességéből következik a viselkedés szükségképpenisége. Ily módon azt, amiről úgy tűnik, hogy a viselkedés felől vezet el a kommunikációhoz – hogy lehetetlen nem viselkedni –, valójában a viselkedés üzenetértékének a kommunikáció oldaláról való megvilágítása mutatja. Minden kommunikáció viselkedésszerű,

azaz a kommunikáció bármely megnyilvánulása vagy megvalósulása viselkedést feltételez, viselkedés útján történik. A viselkedés szükségképpeniségéből nem következik a kommunikáció egyetemessége, hanem a kommunikáció egyetemességével – a hozzátartozás révén – szükségképpen együtt jár a viselkedés szükségképpenisége.

6. A viszony *megfordítása* nemcsak kitágítja a kommunikáció egyetemességének tapasztalatát, hanem *új tartalommal* telíti, amelynek a lényege éppen a kommunikáció és a tapasztalat viszonyának a megfordítása.

6.1. Hagyományos értelemben a kommunikációs tapasztalat szituációfüggő. A kommunikáció időszakos, a helyzettől és a körülményektől függ, az üzenetátvitel, kapcsolatteremtés, nézetegyeztetés *eszközeként* működik. Sikere, eredményessége, hatékonysága nagymértékben függ az alkalmazott kommunikációs technológiától és stratégiáktól, valamint a közegtől és a viszonyrendszerrel, amelyben zajlik. Nem folytonos, hanem az alkalmaktól és a helyzetektől függően működik, és nem terjed ki átfogó értelemben a tapasztalat egészére. Ebben a vonatkozásban valamely megnyilvánulás (pl. a viselkedés) és annak üzenetértéke különválnak egymástól. Az adott megnyilvánulás csak olyankor tesz szert üzenetértékre, ha bekerül a kommunikációba, vagy kommunikáció hordozójává válik; azon kívül, önmagában nincs üzenetértéke. Tágabb értelemben elgondolva: a tapasztalat önmagában nem kommunikatív, hanem *repetitív* (ismétlődő) és az ismétlődések útján megerősödő, felhalmozódó, azaz kumulatív. Csak olyankor válik kommunikatívvá – azaz nyer üzenetértéket –, amikor egy adott tapasztalati mozzanat/történetis kilép az ismétlődések rendjéből, eltér, „elhajlik” ettől, és a másoktól különálló, *különös egyediségre* tesz szert. Nem maga a tapasztalati tartalom, hanem a rá jellemző különösség saját-szerűsége, mássága válik utaló funkcióvá, jelzésértékké, kommunikatívvá.

6.2. A kommunikatív viszony megfordítása a *tapasztalat megfordulásán* alapul. Olyan körülmények között, amikor tapasztalni azt jelenti, hogy új tapasztalatra tenni szert, a tapasztalathoz hozzá tartozóvá válik a kommunikatív dimenzió, mivel az új tapasztalat egyúttal üzenet hordozójává is lesz. Ennélfogva a kommunikáció válik bármely lehetséges tapasztalás átfogó alapjává és közegévé. Ebben a vonatkozásban tapasztalni azt jelenti, hogy *a kommunikáció közegében létezni*, a lét mindenik mozzanatát a kommunikációban és kommunikációként kibontakoztatni. A „lehetetlen nem kommunikálni” értelmében bármely lehetséges tapasztalat elsődlegesen és lényege szerint *kommunikációs tapasztalatként* fogható fel és érthető meg.

7. A fordulat lényegesen átszervezi mind a hagyományos kommunikációs modellek által a kommunikációról kialakított képet, mind pedig a kommunikációhoz való gyakorlati viszonyulásunkat. A fordulat lényege abban áll, hogy a kommunikáció járulékos tapasztalati dimenzióból átfogó tapasztalattá válik. Ez egyúttal azt jelenti, hogy mindaz, amihez addig a kommunikáció hozzáadódott, az most a kommunikáción belül kerül, s általa és annak területeként vagy dimenziójaként valósul meg. Ennek hatására fordulatszerűen megváltozik a kommunikációkutatás perspektívája is. Addig, amíg a kommunikációs jelenségek behelyezése történt a társadalmi és kulturális jelenségek együttesébe, a kommunikációs aspektust a kutatás számára is járulékosnak tekintették. Ily módon nem képződött ki specifikusan kommunikációs perspektíva a kommunikációkutatásban. A fordulat viszont *perspektíva-váltást* jelent: másfajta, addig a kommunikáción kívülinek számító jelenségek is a kommunikációs jelenségegyüttesbe épülnek be.

Ennek köszönhetően a kutatásban is megnyílik egy olyan *kommunikációs perspektíva*, amely a kommunikációs jelenségre mint önmagában megalapozottra van tekintettel.

8. Szemben a hagyományos kommunikációelméletek egyoldalú *kognitivismusával*, *relacionizmusával* és *szemiotizmusával*, amely nézőpontok az információ, a viszony, valamint a jel irányából és többnyire kognitív horizontban – a megismerés és cselekvés járulékeként, származékeként – tekintették a kommunikációt, a fordulat olyan kommunikációközpontúságot eredményez, amelynek révén mindezek egy *integrált* kommunikációs tapasztalat horizontján belül kerülnek, ami folyamatos *jelenlélet* és *részvételt* igényel a kommunikációban. A fordulat mindhárom hagyományos kommunikációelméleti modell kommunikációképét átszervezi.

8.1. A kommunikáció információátvitelből információ*termelővé* válik. Ezzel együtt a kommunikáció közegében formálódó esemény válik információhordozóvá. Csak a kommunikációban előállított információnak lesz tényleges hírértéke, s egy esemény annyiban integrálódik a tapasztalati mezőbe, amennyiben kommunikatív esemény. Ebben erőteljes szerepe van a *kontextualizálódásnak*, a kommunikációs viszonyok és kapcsolatok *hálózatszerű* kiépülésének. A kommunikációs viszonyok és kapcsolatok kereszteződési és találkozási pontjaiban kifejlő hatásösszefüggések révén képződő információk, nem pedig a kívülről bevezetett információk adják meg a kommunikatív események hírtartalmát. A lineáris és piramidális struktúrák hálózatszerűvé történő átforgalmazása, s az egymás mellé rendelődő, lazán, hálózatszerűen összekapcsolódó struktúramozzanatok szövevényében a kommunikációs folyamat nem egy szilárd struktúra összetartó erejében alapozódik meg, hanem individualizálódott, kontextualizálódott dinamikus mozzanatok szétartó-összetartó és mindig továbbhaladó játékában. A technika oldaláról nézve a fordulat abban mutatkozik meg, hogy a kommunikációs technika és technológia a kommunikáció eszközéből annak *közegévé* válik. A kommunikációs *médiumok* átfogják és behálózják az egész tapasztalati világot. Nemcsak arról van szó, hogy a kommunikáció technika- és technológiafüggősége méginkább felerősödik az „új média” technológiai körülményei között, hanem arról is, hogy az emberi tapasztalat egyre átfogóbb értelemben a kommunikáció közegében képződik, s ennél fogva egyre inkább kitétt a kommunikációs technika és technológia hatásösszefüggéseinek.

8.2. Az interakciós modellt a fordulat elsősorban abban a vonatkozásban érinti, hogy az interakció a kommunikációs közegen belül kerülve kommunikatív *hatásösszefüggésként* valósul meg. Ez azt jelenti, hogy a partnerek nem a kommunikáció által építenek egymással kapcsolatot, hanem maga a kommunikáció lesz *konstruktív*vá, kapcsolatépítővé, azaz a *konstrukció* eszközéből annak *közegévé*, egyszóval relációból, kapcsolatból *közeggé* válik. A kommunikátorok, akik a kommunikációba kívülről léptek be, és a kommunikációs kapcsolat végpontjain álltak, most a kommunikáción mint közegen belül kerülnek, a kommunikáció révén válnak kommunikátorokká. Nem a kommunikáció lesz a szubjektum produktuma, hanem a szubjektum lesz a kommunikáció produktuma. A hatás válik elsődlegessé és meghatározóvá a partnerekkel szemben, akikre hat. Ugyanakkor a hatás magára a kommunikációra is kiterjed, ami azt jelenti, hogy a kommunikáció metasintje nem felülről rendelődik hozzá az alapszinthez, hanem a kommunikációra vonatkozó kommunikáció *hozzátartozik* a valamiről való kommunikációhoz.

8.3. A kommunikáció hagyományos szemiotikai modellje a fordulat hatására olyan értelemben szerveződik át, hogy a hatásösszefüggésként felfogott kommunikáció egyúttal

értelemösszefüggésként tárul fel. Azaz a kommunikáció abban a vonatkozásban is konstruktív, hogy értelemképző, ami annyit jelent, hogy nem egy értelemösszefüggésbe vonódik be egy kommunikatív aktus, hanem a hozzá tartozó értelemösszefüggés magában a kommunikációs közegben/folyamatban képződik. Ebben mutatkozik meg ténylegesen a kommunikáció világszerűsége. A kommunikáció nem pusztán olyasmi, ami egy világkörnyezetben zajlik, hanem a kommunikáció közegében épül ki a *világ*, pontosabban a kommunikációs szituáció *világszerűen* épül ki, s ebben a résztvevők benne állnak, mivel eleve benne találják magukat. A kommunikáción kívül már nincs tényleges világviszonyuk. Az, ami látszólag vagy reálisan a kommunikáción kívül kerül, *az is* a kommunikáció vonatkozásában nyeri el/tartja fenn realitását. Ebben érhető tetten egyszerre a tapasztalat kommunikáció általi behatároltsága s egyúttal a kommunikatív nyitottsága, az, hogy a kommunikáció közegében formálódó tapasztalat – a kommunikációs tapasztalat – a *valós* tapasztalat. Ezzel összefüggésben a cselekvés hozzátartozása a kommunikációhoz és kommunikációs közvetítése is nyilvánvalóvá válik: a kommunikáció – cselekvés. Mindazonáltal a kommunikáció nem egyszerű (cselekvési) aktus, hanem történesszerű folyamat: hatástörténet, értelem-történet.

9. A fordulatnak ezekből az alapproblémáiból három fő irány bontakoztatható ki a kortárs kommunikációs folyamatok és tapasztalatok teoretikus megközelítésmódjai, illetve a velük kapcsolatos gyakorlati beállítódások tekintetében:

9.1. A kommunikáció *mediatizálódása* és a kommunikációs tapasztalatok virtualizálódása az új média és a multimedialitás által kibontakoztatott történeti folyamatban, amelynek során a kommunikáció a Gerbner által megfogalmazott axiómában – „a média maga az üzenet” – jelzett lehetőségfeltételeken is túlterjed. Az önmagát kommunikáló kommunikáció közegében való virtuális kommunikatív jelenlét mint üzenet képződik: *valóságüzenet*.

9.2. A kommunikáció elszemélytelenedése és (el)tömegesedése abban a tömegkommunikációs fordulatban, amelynek gyakorlatában üzenetszórás, a diffúzió válik az üzenetképzés egyedüli és átfogó módozatává. A kommunikációs javak fogyasztását folyamatosan „termelő” *új kultúripar* és megvalósító *új konszultársadalom* válik ebben az összefüggésben az emberi élet meghatározó keretévé és alapjává. De – az új kommunikációs tapasztalatok ellentettjeként – ugyancsak ezekben az összefüggésekben válik a kommunikáció *etikai problémává*, egy olyan etikai tudat kimunkálójává és hordozójává, amely egy hiteles *kommunikatív etika* inspirálója lehet.

9.3. A kommunikáció *hermeneutizálódása* a kommunikációban való részesülő résztvevővé válás révén, illetve – átfogóbb értelemben – a kommunikációs tapasztalatnak hermeneutikai tapasztalatként való felfogása és elgondolása révén. Ebben a lehetőségben a hermeneutika kommunikációra való orientáltsága és a kommunikáció hermeneutikai nyitottsága szerencsés, kiegészítő és produktív módon találkozhat egymással.

9.3.1. Ez a lehetőség annál is inkább produktívnek bizonyulhat, mivel a kommunikáció felfokozódott mediatizáltsága és tömegesedése révén a túlfeszített és önnön határaiba ütköző kommunikatív hatékonyság a kommunikatív létezés kiteljesítése helyett/címén önnön rejtetten paradox természetét teljesíti ki. Azok az instrumentális, (multi)mediális hatásösszefüggések, melyek a kommunikációs hatékonyságot hivatottak megvalósítani, a kommunikációs *szétszóródást, elvalótlanulást*, sőt magát a *kommunikálhatatlanságot* is ugyanúgy, a hatékonysághoz hozzátartozó módon kitermelik. *Paradox módon* minél hatékonyabbnak bizonyul a

kommunikáció, annál több kommunikálhatatlanságot is eredményez. A paradoxon kiteljesedésének horizontjában pedig az önmegalapozó és önépítő folyamatként tapasztalható kommunikáció egyszerismind önfelszámoló és önromboló folyamatként is megvalósul. Más szóval: a kommunikációs tapasztalat közegében a hatásösszefüggéseket és az értelemösszefüggéseket egyben tartó struktúra – a *hozzátartozás struktúrája* – szétszakad; hatás és értelem elszakad egymástól.

9.3.2. Ebben a perspektívában válik ténylegesen beláthatóvá, hogy a *megértő kommunikáció*, mint lehetőség, a hozzátartozás struktúrájának az érvényesítésén alapul: a kommunikációs tapasztalatban képződő hatásösszefüggések és értelemösszefüggések egymáshoz tartozásán. Ennek nincs más módja, mint a megértésben/megértésként kiteljesedő kommunikációs hatékonyság. Az autentikusan hatékony kommunikáció – a megértő kommunikáció.

Communicative Efficiency and/or Comprehensive Communication. Theses for Turns

Keywords: paradigm, model, axiom, interaction, semiotics, turn, new media, communicative efficiency, comprehensive communication

In my study are formulated theses related to the three fundamental models of the communication process: the mathematical, the interactional and the semiotic model, in order to outline the main directions of reorganization of these models under the influence of the turn indicated by the axiom "It's impossible to not communicate". The main objective of the research is to demonstrate what conditions and possibilities of the hermeneutics of communication results from the marked turns.

SZEMLÉ

Hogyan is állunk a széppel? Hívószavak tárháza

Horváth Gizella: Túlélőkészlet az esztétikához. Egyetemi Műhely Kiadó–Partium Kiadó, (Egyetemi jegyzetek) Kvár–Nagyvárad 2012. 268 oldal

Horváth Gizella *Túlélőkészlet az esztétikához* című, az *Egyetemi jegyzetek* sorozatban megjelent könyve az esztétika alapvető toposzait és kulcsfontosságú kérdésvetéseit járja körül. A kötet hasznos fogódzókat nyújthat azon diákok számára, akik betekintést igényelnek a „szépség tudományába”. A szerző az esztétikai tapasztalat, az ízlés és az esztétikai érték kategóriák kérdéskörén keresztül vezet át a művészet területére, hozzávetőlegesen egyenlő teret szánva az esztétikum és a művészetfilozófiai problémáknak. Olyan izgalmas kérdésekkel találkozunk itt, mint pl. az említett ízlés és esztétikai tapasztalat, a szerzőiesség, a mű egyedisége, az értelmezés és a kritika felelőssége vagy éppen a művészet mibenlétét firtató formalista, institutionális és játékelméleti megközelítései.

Nem kis nehézséggel – és természetesen felelősséggel – jár egy ilyen „túlélőkészlet” összeállítása, mivel úgy néz ki, hogy egyrészt eljárt az idő a szisztematikusan felépíthető esztétikák fellett, másrészt „a művészetek világa önmagában is olyan jelenségekkel gazdagodott, amelyeket nehéz egy közös nevező alá hozni”. (17.) A kötet mégis arra vállalkozik, hogy egy lazább szerkezetű, alapvetően az esztétika és a művészetfilozófia kulcsfogalmaira felépülő koncepció mentén bemutassa az esztétika történetében fellelhető tematizálási módokat, időnként párhuzamba állítva vagy ütköztetve a lehetséges nézeteket. A választott módszer jó betekintést nyújt az esztétika történetébe, és helyenként egészen jó műelemzések, fogalommagyarázatok (vagy éppen életrajzok) színesítik az eszmetörténeti vizsgálódásokat.

Nyilván a tananyag műfaji sajátosságából adódóan, néhol szükségszerű „lekerekítéseket”

alkalmaz a kötet. Némi kiegészítésre szorulna például az esztétikai ízlésről kialakított hume-i és kantai megközelítések összevetése (39.), ti. az ízlésítéletek kulturális beágyazottságát *versus* egyetemességét illetően, de talán ilyennek minősül az ízlés kérdéskörének zárata is. (43) Igaz, hogy a huszadik századi esztétika egyre inkább felhagyott azzal a próbálkozással, hogy megalapozza az ízlés egyetemességét, de ez még nem jelenti azt, hogy a szociológiának kellene megválaszolnia ezeket a kérdéseket, hiszen számos kritika, de a művészetről való gondolkodás is önkéntelenül felveti – igaz, sok esetben csak latensen – az értékpreferenciák pozicionálását. Az esztétikai érték kategóriákat vizsgálva a szerző ugyancsak megmarad a szép hagyományos, szűk esztétikai jelentése mellett (56.), habár tudatában van annak, hogy a 20. századi és kortárs művészet sok területén nem tartható már fenn maradéktalanul. Hasonló „bánásmódban” részesül a többi esztétikai érték kategória is (a fenséges, tragikus, komikus), talán leginkább még a fenséges képez kivételt ez alól, mivel Lyotard nyomán kiterjeszhetőnek bizonyul az avantgárd törekvéseire, de nincs kellőképpen hangsúlyozva a klasszikus német filozófia eszmei, metafizikai hátterétől való elmozdulás.

Mivel egyetemi jegyzetről van szó, nyilván elfogadható, hogy nem feltétlenül célja egy egységes koncepció felvázolása, hanem inkább az eszmetörténeti szempontok sokféleségének megjelenítése a tét. És ez sok esetben igazán meggyőző módon kerül bemutatásra. Mégis zavaró időnként, hogy a különféle megközelítések közül és/vagy eltérő fogalomhasználatból adódó konfliktusok nincsenek kellőképpen feloldva. A legtöbb nehézséget ezen a

téren a negyedik fejezet okozza, ahol az angolszász gondolkodási hagyomány formalista megközelítései kapnak domináns szerepet, és helyenként nehezen összeegyeztethetőnek bizonyulnak a kontinentális nyelvezettel. Miután az esztétikai tapasztalat működését illetően a szerző egyetért Kant tézisével (második fejezet), miszerint az nem más, mint az értelem és a képzelőerő „szabad játéka”, a negyedik fejezetben az esztétikai tulajdonságok bemutatása mégis azt a látszatot kelti, mintha azok a tárgy jellemzői lennének. Ha elfogadjuk azt, hogy a szép tapasztalatában értelmünk és képzelőerőnk egyaránt működésbe lép, mégpedig szabadon, anélkül hogy az értelem a képzelőerőnek határt szabna (25.), akkor ez azt is maga után vonja, hogy az esztétikai tárgyiságot szükségszerűen le kell választanunk a dolog (objektív) tárgyiságáról. Ennek fényében kissé anakronisztikusan hat – Frank Sibley nyomán – az esztétikai minőségek (a szerző szerint pl. kiegyensúlyozott, derűs, erőteljes, finom, szentimentális, kecses, rikító) és nem esztétikai tulajdonságok (piros, négyzet formájú, két óra tartamú) közötti viszony tisztázásának igénye. E tekintetben azt olvashatjuk, hogy az esztétikai tulajdonságok mindig függenek a nem esztétikaiaktól, abban az értelemben, hogy „az esztétikai tulajdonságoknak van egy objektív alapjuk”. (47.) Ha az esztétikai tapasztalat intencionális szerkezettel bír, azaz mindig többet észlelünk, mint ami ténylegesen ott van – Kant szavaival: amikor a dolog léte kimerül a dolog (képzeltbeli) megjelenítésében –, akkor fölöslegessé válik az „objektív” kritériumok keresése. Igaz, a későbbiekben a szerző is pontosít: „Nem lehet olyan objektív kritériumokat megfogalmazni, amelyek garantálnák a tárgy szépségét” (61.), de az objektivitás–szubjektivitás csapdája továbbra is ott kísért. Robert Scruton nyomán a szerző helyeslőleg említi, hogy: „Szemben a kellemessel, amely a személyről szól, aki kellemesnek talál valamit, és ami nem igényel (és nem is tesz lehetővé) indoklást, a szépséggel más a helyzet. Itt az ítélet arra fókuszál, amiről szól (az ítélet tárgyáról), és nem arra, aki ítél.” (69.) A szövegkörnyezetben természetesen elhangzik, hogy itt *intencionális* élvezetekről, tehát

gyaníthatóan intencionális tárgyiságokról van szó, de ennek pontosítása kimerül pusztán abban, hogy ezek gondolatokhoz kapcsolódnak, és hogy az esztétikai élvezetek az elméleti (kognitív) képességek alá sorolhatóak. Ez a megállapítás viszont újabb kérdéseket vet fel.

Nyilván mindenkinek vannak egyéni preferenciái, kedvelt szerzők egy adott témában vagy területről, de mivel tananyagról van szó, a művészet és a műalkotás jellemzőinek vizsgálatában nagyobb teret kaphatott volna a kontinentális művészetfilozófia, olyan szerzőkkel mint pl. Heidegger, Ingarden, Merleau-Ponty vagy Blanchot, mivel – azáltal hogy kimozdították a hagyományos esztétika nyelvezetét és kérdésfelvetéseit – radikálisan meghatározták a 20. század művészetfilozófiáját. Ugyanis többször felmerül a perceptuális forma kérdése – például a Clive Bell nevéhez köthető *szignifikáns forma* vizsgálata kapcsán (128.) –, de a fenomenológiai vonalon kialakult művészetfilozófiai reflexiókat szinte teljes mértékig nélkülözi a kötet, talán az egyetlen Richard Wollheimre való hivatkozást leszámítva. (215.) Ennek következtében hiányérzetet kelt, sőt alátámasztást igényelne az a kijelentés, hogy „a huszadik században a művészet és az esztétikum egysége már egyáltalán nem nyilvánvaló, így a művészeti világ új jelenségeivel kapcsolatban elégtelennek bizonyul a perceptuális modell.” (201.) Duchamp munkái vagy a konceptuális művészet alapján mondhatjuk ugyan, hogy önmagában a perceptuális szint nem elégséges ezen művek értelmezéséhez, de azt elfogadni, hogy „a mű esztétikai minősége nem perceptuális, hanem kulturális-történeti jellegű: saját történeti identitásának funkciója” (uo.), olyan következményekkel járna, ami a művel való egyedi találkozást lehetetlenítené el vagy iktatná ki teljesen. Ha akkoriban nem váltott volna ki botrányt Duchamp munkája, valószínűleg soha nem került volna be a kulturális tudatba; és hogy mégiscsak bekerült, ez annak is köszönhető, hogy a fenomenális mezőben egyaránt jelen lehet nemcsak a kiállított mű, hanem annak kontextusa, mind térbeli, mind

pedig történeti formájában (nevezzük akár kulturális vagy történeti tudatnak).

Bár külön fejezetben foglalkozik a műalkotás jellemzőivel, az egyedi műalkotással való találkozás tapasztalatának vizsgálata valahogy mindvégig periférikus marad. Olyan témák fedik el, mint az egyediség és eredetiség kérdése vagy éppen a műalkotás rétegmodellje, amit a szerző kissé reflektálatlanul emel át Angi István zeneesztétikájából. Nem egyértelmű az sem, hogy milyen szerepet kap a kötetben a művészeti ágakat bemutató utolsó

fejezet, ahol a művészettörténeti diskurzusra jellemző tárgyilagossággal kezeli a művészetet, és kevésbé van tekintettel arra, hogy az avantgárral fellazulnak az ágazatbeli és műfajbeli határok.

A felsorolt hiányosságokkal együtt vagy ezek ellenére a kötet izgalmas olvasmány lehet nem csak a belőle tanulni akaró hallgatók kezében, hanem azok számára is, akik a művészetet, miközben élvezni akarják, némiképp érteni is szeretnék.

Gregus Zoltán

A test határfelületei

Györgyjakab Izabella: Nyelvfenomenológia és/vagy etikai nyelvfilozófia Emmanuel Lévinasnál. Egyetemi Műhely Kiadó, (Doktori dolgozatok) Bolyai Társaság, Kvár 2012. 210 oldal

A fenomenológiai tapasztalat olyan önkonfigurációs felületként is megragadható, amely az értelemképződések lehetőségeit folyamatos átalakulásokként, összefonódásokként nyújtja számunkra, amelyek ellenállnak az utólagos értelmezések kizárólagosságának. Ha minden tapasztalat rendelkezik azokkal a meghatározottságokkal, amelyek nyelvi tapasztalatként kirojtosodó értelemvonatkozásokat takarnak, vagy a másik és a másság tapasztalataként az alteritás értelemmozzanatait fedik fel, akkor azoknak az azonosításoknak és megkülönböztetéseknek a játékát kell rögzíteni, amely az értelem keletkezésének ezt az önvonatkozását motiválja.

Vagyis könnyen egyetérthetünk abban, hogy igen fontos tudni, vajon nem vagyunk-e a tapasztalat áldozatai. Könnyen egyetérthetünk abban, hogy igen fontos tudni, azok az evidenciák, amelyek a tapasztalatot nyelvi tapasztalatként, a másik tapasztalatát az alteritás tapasztalataként nyújtják számunkra, nem kényszerítenek ki egy olyan tapasztalatot, az etikai tapasztalatnak a látszatát, amely csak önkényes egymásba csúsztatások, a tapasztalat önkonfigurációitól idegen értelmezések lehetőségét sejtetik.

Györgyjakab Izabella Lévinas-monográfiája a tapasztalatban és a tapasztalat által kibontakozó testi értelem analitikája, amely ellenáll a külsődleges, tapasztalatidegen értelmezések kísértésének.

Mit is jelent ez a lévinasi filozófia szempontjából? Elsődlegesen azt, hogy Györgyjakab Izabella kétségbe vonja a lévinasi filozófia értelmezésének azt a vonulatát, amely az etika elsődlegességét hangsúlyozta, s minden, a jelentésség körében megragadható tematikus vonatkozást, a nyelv, a beszéd, a viszony, a másság, az érzékiség alakzatait vagy fenoménjét az előbbiből kívánta levezetni. Elutasítja azt az értelmezési lehetőséget, amely a két fő mű: a *Teljesség és a végtelen*, illetve a *Másként mint lenni...* közötti gondolati szakadékot állítja, s fenomenológiai elemzésében az eszmei folytonosság tényét mutatja fel. S végül, de nem utolsósorban a lévinasi fenomenológiát olyan vonatkozási tendenciák és alapfenomének mentén elemzi, amelyek a megközelítés, s ezáltal Györgyjakab Izabella monográfiájának abszolút újszerűségét biztosítja.

De tekintsük át részletesebben a kijelölt aspektusokat. Már a bevezetőben is világosan megfogalmazódik az az értelmezői hagyomány, amelyet

Györgyjakab Izabella is legitimnek tekint, s amelyre támaszkodik Lévinas-monográfiájában: egyrészt Jacques Derrida a *Violence et metafizique*-ben megjelenő, a *Teljesség és végtelen* című műre vonatkozó kritikája, tanulmánya, másrészt Murakami úttörő munkája, a *Lévinas, phénoménologie*. Közös mindkettőben, hogy Lévinas munkásságát, törekvéseit abban a hagyományban értelmezik, amelyhez az szándékaiban is kapcsolódik a fenomenológiai hagyományon belül. Derrida kritikája Györgyjakab Izabella számára is mérvadó: kiküszöböli a *Teljesség és végtelen* fenomenológiai értelemkonstitúciós szolipszizmusát s ezáltal az erőszak lehetőségét, vagy ellenkezőleg csupán az értelemadó szubjektum deportációja által csupán áthelyezi azt. Mindketten egyetértenek abban, hogy „a fordított intencionalitás nem megoldás az erőszak problémájára”, de Györgyjakab Izabella az értelmezés kitágítása által megteremti az átmenetet a nem szolipszisztikus értelem lehetőségéhez. Az átmenetet a nyelv jelenti, amelynek jelentéssége önmagán túl ragadható meg, olyan fenoménből fakad, amely természete szerint nem nyelvi fenomén, hiszen ahogy olvashatjuk: „az első főműben egy statikus állapotot ír le Lévinas, amelyben a beszéd lehetőségei megteremtődnek, de ennek lehetősége a nyelvből nem bontható ki.” Az átmenet módszerének és lehetőségfeltételeinek kidolgozásában a szerző Murakami, illetve Richir fenomenológiai leírásaira támaszkodik.

Az átmenet ebben a kontextusban a könyv hipotézisének megvalósítása is, amely szerint „a nyelv problematikája nem egyszerűen az etika működésének lehetőségét és így egyfajta nyelv nélküli nyelvet jelent, hanem a fenomenalizáció folyamata is leírható”. A fenomenalizáció folyamatának megragadása nyújtja számunkra az értelmezés újdonságát: a nyelv etikai túldetermináltságának megszüntetése által Györgyjakab Izabella olyan fenomének fontosságát és konstitutív kitüntettségét hangsúlyozza, amelyek elsikkadtak az eddigi értelmezők számára: a testiség fenomenológiáját tárja elénk.

A test az a fenomén, amely az etikai és a nyelvi tapasztalatot végül egymásba játssza, de

fontosságát abból meríti, hogy olyan konstitúciós történet alapozzánata, amely az értelem minden lehetőségét tartalmazza. Ebben a megközelítésben a testi fenomenalizáció lehetősége már az első jelentősebb műben megjelenik: *A léttől a létezőkig* című műben a semleges létezés testi participatív tapasztalatokat tesz lehetővé. Nyilván Györgyjakab Izabella felhívja a figyelmet arra, hogy nem téveszthetjük össze a semleges létezés testét az élvezet vagy az érzékiség testével, ahol a saját test konstitúciójának más-más lehetőségeivel szembesülünk. A semleges létezés értelemképző szerepe mégis nyilvánvaló, általa először szembesülünk a születés olyan drámájával, amely a szubjektum önkonstitúciós lehetőségeit bontja ki.

Az önkonstitúció, a könyv struktúráját követve hármass felosztású: az első nagy fejezet a nem tematikus intencionalitás által a lévinasi fenomenológiának azt a törekvését mutatja fel a már említett mű kapcsán, hogy a szubjektum destruktív feladatából bontsa ki egy új szubjektivitás konstitúciós lehetőségeit. *Az il y a* és az *érezki*, az *anonim test*, az értelem képződésének új határfelületeként jelenik meg. A test – hangsúlyozza a szerző – a jelentésség lehetőségfeltétele, a jelentés önkonfigurációs felülete. A második fejezet Saussure, Richir és Blanchot nyelv- és jelfelfogásának segítségével megteremti az átmenetet a nyelv és a beszéd, a nem nyelvi és a nyelvi szféra között. A harmadik fejezet, amely a mondás és a mondott lévinasi kettősségét hangsúlyozza, egyértelműen pontosítja az értelemképződés lehetőségét. A nyelv viszonykonstituáló relevanciája s ezáltal az értelemképződésnek az a lehetősége, amely nem egologikus meghatározottságú, nem lehetséges, ha nem teszünk különbséget a beszéd és a beszély mint monológ és dialógus között. Nem más ez, mint a nem nyelvi fenomének és a nyelvi fenomének összjátéka az értelemkonstitúcióban, a test határfelületként való megjelenése. Ebben az összefüggésben ragadja meg Györgyjakab Izabella azt a fordulatot, amely a lévinasi fenomenológiát kitünteti: az érzéki előtérbe kerülése, a testi fordulat. A nyom fenomenológiai elemzése

által, Simon Hantai írásképei által nagyon szemléletesen jelenik meg a test eseményé, nyelvi fenoméné történő alakulása, amely végső soron az azonosítás lehetőségeként adott.

Az értelem megvalósulásának lehetünk tanúi, az értelemképződések és értelemrögzítések összefonódásának, amely a szubjektum önazonosításának végső mozzanata. Tautológikus, de egyben nem logikai azonosság ez, ahogy a szkepticizmus és a szkepticizmus visszavonása formai alakzataként megjelenik. Az $A = \text{non-}A$ a differencia az azonosságban és az azonosság a differenciában. Az értelem hiánya vagy destrukciója, de egyben

létrejövése is. A test olyan határfelület, amely az értelem mocorgásának ezt a mozgását fenntartja, kapcsolatot teremt, s szétválaszthatatlanná teszi az etika jelentésségét a nyelv jelentésségétől.

Györgyjakab Izabella monográfiája a határfelületnek ezt a fenomenológiáját írja meg, s ezáltal fordulópontot teremt Emmanuel Lévinas filozófiájának értelmezésében. A fenomenológiai elemzés bátor gesztusával a *Nyelvfenomenológia és/vagy etikai nyelvfilozófia Emmanuel Lévinasnál* a Lévinas-szakirodalom alampunkájává válik.

Csiki Huba

Lehetséges identitásinterpretációk – alkalmazott filozófiai horizontban

Lehetséges identitásinterpretációk. Szerkesztették Lurcza Zsuzsanna és Veress Károly. Egyetemi Műhely Kiadó, (Egyetemi füzetek) Bolyai Társaság, Kvár 2012. 240 oldal

A *Lehetséges identitásinterpretációk* című tanulmánykötet egy új, alig fél évszázados hagyománnyal rendelkező gyűjtőfogalom – az identitás fogalma – körüli problematizálást tűzi ki céljául. A kötet szerkesztői, Lurcza Zsuzsanna és Veress Károly olyanképp válogatták össze a tanulmányokat, hogy e problémakört az ontológiai szemléleten keresztül az alkalmazott filozófiáig tárgyalják, ezzel éreztetve leginkább az identitásfogalom filozófiai relevanciáját. A széles körű áthidalás betekintést nyújt az identitásfogalom tág horizontja által nyújtott kutatási területekbe, amelyek mind a filozófia, mind a politika, nyelvészet, szociológia, antropológia dimenziói felől problematizálják az identitás kérdését.

A többnyire filozófiai súlypontú tanulmányokban az identitás fogalmának többoldalú, különböző szempontú megközelítéseivel, a szerzők által megfogalmazott sajátos kérdésfelvetésekkel találkozhat az olvasó. Tudniillik a kötet szerzői a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolájának hallgatói; a kötet a doktori kutatások műhelymunkáiba nyújt betekintést.

A kötet jól reprezentálja mind a doktori iskola egységes kutatási irányát, amelyet ez esetben az identitás problémája jelöl ki, mind a szerzők egyedi és különböző szemléleteit, melyeknek éppen a vizsgált fogalom szájába meg határait és teremt meg játéktérét. Ez a játéktér teszi lehetővé a szerzők egyedi nézeteinek kibontakoztatását. A felmerülő kérdések olyan fogalompárosokat érintenek és mozgatnak meg, mint az én és a másik, az azonosság és a másság, a saját és az idegen. E fogalmak játéka és egymáshoz való viszonya körvonalazza az önazonosságot, amely alapján saját magam (szubjektumként) beletartozhatok egy kultúrába, egy társadalomba, amin keresztül elgondolhatom az egzisztenciámat, ami által képes vagyok megélni önmagaságomat, és aminek a viszonylatában meg tudom tapasztalni a másságot is.

A kötet tanulmányai tartalmuk és tematikájuk szerint két jól elkülöníthető részre oszthatóak, amely a kötet anyagát két – a szerkesztők által is jelzett – különálló tömbbe szervezi.

Az első tömbben olvasható tanulmányok olyanképp járják körül az identitás problematikáját, hogy mindvégig szem előtt tartják a vele szorosan

összefüggő filozófiai kérdésfeltevéseket és ezek vonatkozásában, hozzájuk mérten hozzák be más szakterületek – mint például a pszichológia, szociálpszichológia vagy kommunikáció- és politikatudomány – vizsgálati eredményeit.

Már a kötet legelején egy kemény filozófiai kérdéssel találkozik az olvasó. A létezés és az identitás egymáshoz tartozása a lehetőség és a valóság „módusaiban” merül fel, amely nemcsak elméleti síkon érvényesül, hanem – és itt a szerző szavaival próbálom reprodukálni mondandóját – amelyet az ember „biológiai, szociális, szellemi-lelki fejlődésének folyamán hús-vér valójában *átél*”. (12.) Schmidt Dániel a *Lehető-lét és identitás* című tanulmányában így látja az identitásprobléma „magját”, amelyet Atriszotelész, illetve a heideggeri Ariszotelész-interpretációk alapjain dolgoz ki.

Folytatásul Csergő Antal *Az életvilág „előtörténete” és filozófiai problémává válása* címmel írt tanulmánya olvasható, amelyben a természetes világ fogalma, az életvilág, a világban-benne-lét és magának a természetes világnak a reflexió által történő megértése válik problematikussá. Ez a túlnyomó részben fenomenológiai szemlélet jól illusztrálja Avenarius gondolkodásától Husserlen keresztül Heideggerig a világ és a világban-benne-lét fejlődő fogalmát. A gondolatmenet az észlelés pre-kategoriális struktúrájától a környezettel és mások által alkotott gyakorlati világon keresztül eljut a világban-benne-lét fogalmáig, amely mint alapvető létstruktúra bontakozik ki. A szerző fő célja végigjárni az utat Patočka természetes világ elemzéséig, amelyben a reflexió és az ez által megérthető, megjelenő világ és az én testi viszonya, az élet és egzisztencia mozgása kerül előtérbe.

A harmadik tanulmány az első kettő alapgondolatából könnyedén vezeti a szálát tovább az identitás filozófiai problémakörében. A heideggeri-gadameri művészetontológiával és játékgondolkodással viszonyba állított, Derrida által kidolgozott dekonstrukcióval Lurcza Zsuzsanna *Az identitás és az önmagaság létmódját* gondolja újra. Az identitás játékszempontú megközelítéséből adódó problémák és a derridai dekonstruktív megközelítés az identitás „egységsszempontú azonosságcentrikus”

gondolatrendszerének a dekonstruálásához vezet. A derridai *el-különböződés* fogalmának bevezetésével a szerző az önmagaságot egy dialektikus mozgásban látja kibontakozni, ahol az identitás soha nem rögzülhet egységként, hanem mozgása folyamán mindig újabb és újabb pontokon keresztül nyeri el létjogosultságát.

Ezt követően Amon Krisztina *Az identitások hálójában* című tanulmányban a közép-európaiság felől közelíti meg az identitás problémáját, ezáltal megnyitva ennek kulturális, politikai, tudományos és individuális dimenzióit. Az identitás, valamint az önazonosság hermeneutikai interpretációján keresztül – összevetve Gadamer esztétikai szempontú identitáselemzését Ricoeur narratív identitás fogalmával – eljut a kollektív identitás fogalmához, amelynek értelmező vizsgálata során frappánsan felhasználja a szociálpszichológia empirikus kutatási eredményeit is. A személyes identitás, a narratív történetek és a kollektív identitás összefüggéséből már jól körvonalazódik a közép-európai identitás ez esetben térhez és időhöz kötött fogalma, amelyet a szerző mint kollektív kulturális identitást értelmez.

Az első tömb utolsó darabjaként Ferencz Enikő *Kant béketeóriája mint heurisztikus eszköz az európai szupranacionális politikai folyamatok értelmezésében* című tanulmánya olvasható, amely az európai kultúrára és identitásra vonatkozó vitákat Kant békeelméletével összefüggésben tárgyalja. A politikai, kulturális, nemzeti szemléleti perspektívával jól érzétteti az aktuális identitástapasztalatot, amely egy szupranacionális politikai szervezkedésben érhető tetten. A tanulmány aktualitását a jelen Európájának az Európai Unió formájában történő szerveződése és ennek problematikája biztosítja, amelyet a szerző Kant mellett Jürgen Habermas és Pauline Kleingeld érvrendszerének rekonstrukciója során követ végig.

A kötet második részében helyet foglaló tanulmányok az identitás kérdéskörének konkrétan mozzanataira helyezik súlypontjukat. A probléma itt nem az általános filozófiai szemléletek felől, az identitás fogalmának kérdésességéből bontakozik ki, hanem olyan specifikus területekről, amelyek mozzanatai érintik, esetleg konstituálják az identitást.

Péter Mónika *Az érzékelés fiziológiájában rejlő filozófiai kérdések* című tanulmányában az érzékelés és észlelés kérdését mint hatásösszefüggést közelíti meg. Az észlelés és érzékelés nem meríthető ki csupán fiziológiai folyamatok leírásában, hanem a „kulturális beágyazottság, tapasztalat, értelem és percepciósi képességek” összjátékának folyamata. (137.)

Miklós Beáta *A szóbeliség és az írásbeliség viszonya a kultúrában* című tanulmányában a szóbeliség és az írásbeliség szerepét és kulturális kölcsönhatásait helyezi középpontba. Az identitás alakulásának kommunikációs fontossága érhető tetten, ahol a beszéd és az írás hagyománya képes hordozni és megőrizni vagy akár megeremteni a kultúra közegét.

Magyari Imola *az Etnikai identitás és kulturális reprezentáció interkulturális kontextusban* című tanulmányában az etnikai identitás és a kulturális reprezentációk problematikája köré építi tanulmányát. A kultúra és identitás összefüggését az interkulturális kapcsolatokban vizsgálja, amelyek lényege a kisebbségi létben válik kérdésessé, ahol a többségi társadalmak és a kisebbségi kultúrák viszonyrendszeréből egyfajta többlet mutatkozik meg a kisebbség identitáskonstitúciójában.

A gondolatmenet folytatását jól érzékelhetjük Kovács Judit *Nemzedéki identitás és interkulturalitás* című tanulmányában, amely kimutatja, hogy az interkulturális közegben szerzett identitástapasztalatok a nemzedéki kapcsolatokra is kiterjednek. A nemzedékek közötti eltolódás, másság az, ami az identitás dinamikájának és konstitúciójához szükséges interaktív folyamatoknak teret ad.

Végül a fordítás és a kultúrák fordíthatóságának kérdéskörét veti fel Zsók Izabella *A fordítás játéka* című tanulmányában. A fordítás játékoságát, a nyelv által létrejövő kulturális elemek átvitelét egy másik nyelvbe Herman Hesse *Sziddhárta* című regénye eredeti német szövegének és magyar fordításának viszonyával szemlélteti. Az elemzést követően a fordítás tapasztalata olyan hatásösszefüggésként érthető meg, amely a másság, az idegen és a saját kultúrák együttes játékában, mozgásában bontakozik ki.

A kötetben a szerzők egyéni kutatási folyamatának egy-egy metszetével találkozhat az olvasó, amelyek egyaránt képet mutatnak az identitás fogalmának problémájáról és az egyéni kutatási területekről. Az egyéni szemléletek ilyenszerű módszeres kidolgozása az identitásproblémának *alkalmazott filozófiai* vetületét lépteti érvénybe és hitelesíti.

Lázár Zsolt

A válság kommunikációja

Válság és kommunikáció. Szerkesztette Karikó Sándor és Szécsi Gábor. Áron Kiadó, Bp. 2012. 244 oldal

A budapesti Áron Kiadónál Karikó Sándor és Szécsi Gábor szerkesztésében *Válság és kommunikáció* címmel megjelent újabb alkalmazott filozófiai tanulmánykötet tizennyolc szerző tanulmányát tartalmazza. Ezeket az MTA Filozófiai Intézetében 1998-ban létrejött Alkalmazott Filozófiai Társaság veszprémi konferenciáján adták elő 2012 júniusában.

A tanulmánykötetben végigkövethetjük a válság filozófiáját gazdasági-pénzügyi vonatkozásain,

a politikum válaszadási kísérletein keresztül, a kommunikációval, az identitásproblémákkal, valamint az erkölcsi-morális kérdésekkel való összefüggéseiben is.

Bármelyiket is vesszük a tanulmányokban megfogalmazott többféle válságdefiníció közül, legyen az akár etimológiai vagy klasszikus filozófiai vetületű vagy valamilyen szaktudományos szempontú meghatározás, világossá válik, hogy a krízis vagy válság olyan folyamatot indít el a vizsgált

paradigmában vagy rendszerben, amelynek egy adott pontján áthaladva további végkifejlete magának a rendszernek vagy valamely lényeges alrendszerének a létét vagy működését szünteti meg. A válságkezelésben ezért az intervenció időzítése egyáltalán nem mellékes, ahogyan nem mellékes a milyensége sem, amennyiben a válság nem egydimenziós jelenség, nemcsak gazdasági vagy pénzügyi vonatkozású, hanem hatásaiban túllépi a szakterületek mesterséges képzeletbeli határait. A válság fogalma a társadalmat összetettségében, komplexitásában érinti, ezért maga a válságban levő társadalom halad az önmegsemmisítés felé. Hogyha csak a gazdasági-pénzügyi aspektusra vonatkoztatunk, már akkor is egy olyan világ körvonalazódik, ahol a pénz teremtette valóság mögött nincs valós munka, hanem maga a pénz „termeli” önmagát pénzügyi-banki eszközökkel. Tóth János fogalomtárát használva a válság túlértékelése és alulértékelése egyaránt veszélyeket hordoz magában, hiszen hisztériaként jelentkezik, ha a fogalomnak nincsen valós, ontológiai tartalma, de mégis mozgósítja a társadalmi erőket a megszüntetésére, túlreagálja a valóságot, és inflálódik. Ellenkező esetben az érintett közösség figyelmen kívül hagyja a válságot annak ellenére, hogy ontológiailag a válság létezik.

A világpolitikum szempontjából elemezve a válságot, eltekintve a specifikus magyar politikai helyzetétől, amelyet elsősorban Szabó Tibor, de Vági Attila is érint a páneurópai piknik kapcsán, vagy a ciprusi, III. Makariosz érsek korához kötődő válságot felvázoló Kalmár Zoltán tanulmányától, a válság politikai szempontból nézve egyféle ideológiai csapdaként jelentkezik. Olyan társadalmi-politikai előfeltevésekkel számolnak, amelyek a korábbi helyzetet akarják visszaállítani, egy már működésképtelen mechanizmust akarnak éltetni, reménykedve egy korábbi állapothoz való visszatérésben. Az ún. régi gyökerű ideológiai reflexek vagy ködképek, vagy gyilkos ideológiai hibridek, amelyek a szakértők öntömjenező, ideológiai mámoraként jelentkeznek, a piacimádó vallás felsőbbrendűsége, ahogyan Karikó Sándor kiemeli

tanulmányában Aldo Gianneli fogalomhasználásával, mérgezőbb hatásának bizonyul, mint maga a gazdasági válság. Ez a fogalmi eszköztár, kiegészítve Gordon Brown gondolataival – mint azzal a megállapítással, hogy az európai és amerikai kontinensek hozzászoktak a gondolkodás nélküli dominanciához – a válsággal kapcsolatos olyan tévhithez vezet, mint a válságból való normális kilábalás. Ebből kifolyólag a társadalomtól sem várnak el különösebb erőfeszítést, sem erős kritikai vagy önkritikai készséget. Holott nyilván mozgósítani kellene ez irányba a társadalmi összefogást.

Talán a válságban levő állam válasza a legkifordítottabb: megszorításos politika, adónövelés, bürokrácia és kontroll. A felhalmozott államadóság szorításában az állam megszűnik „jóléti” vagy „gondoskodó” állam lenni. Megfosztja az államot attól, hogy „törődni” tudjon állampolgáraival, ezért adószedő, adóbehajtó, kontrollállammá válik. Amit kormányzatnak neveznek, közönséges visszaéléssé silányul – a kontrollálló állam, amit már nem lehet kontroll alá helyezni. Vagy mégis?

Ne feledjük, *alkalmazott filozófiai* tanulmányokról van szó, így a kötet tartalmaz válságkezelésre alkalmas modelleket is. Több alternatív rendszer vagy paradigma kerül bemutatásra: a globális társadalom válságban levő rendszerét az erősödő helyi, öntermelő-önellátó vagy tradicionális rendszerek helyettesíthetik, a spirituális társadalommodellektől egészen az intenzív gazdasági modellekig, amelyek a már behatárolt extenzív gazdálkodást cserélnék fel.

Mintha önmagában a válság nem lenne elég, szembe kell néznünk még a válságkommunikáció válságával is. Valójában a válságra való reagálás függ a válságkommunikáció milyenségétől. Ebből a szempontból nézve úgy tűnik, hogy bizony a válságkommunikáció is válságba került.

A kommunikáció problematikáját követve az egyes tanulmányokon keresztül, világossá válik, hogy számolnunk kell az elhibázott válságkommunikációval, azzal, hogy a kommunikáció nemhogy nem segíti a válságból való kikerülést, hanem inkább elmélyíti a válságot. Bár filozófiai

szórszálhasogatásnak tűnik, a válságkommunikációknak válságkezelésre van szüksége. Annak, aki kommunikál, kétségkívül szüksége van az oknyomozó újságíró objektív-kritikai szemléletére, amely eltér az eltömegesedett vagy tömeget kiszolgáló bulvármédia megközelítési módjától, amelyet a hálózati kapcsolatvilág felhasználóinak szántak. A sokféle média és technológia valójában különféle lehetőségeket tartalmaz.

A kötet végigolvasása során szinte döbbenetes módon rajzolódik ki az a gondolatmenet, hogy a kommunikáció maga lehet a megmentő eszköz. Habermas óta értelmezni tudjuk a kommunikáció társadalmi dimenzióját, filozófiailag is megalapozott szerepét. Mégis félelmetesnek tűnik az a nem eléggé expliciten adódó elgondolás, amely a különböző tanulmányok olvasása után felötlik, és amely a kommunikációnak szánja a megváltó szerepét.

A kommunikáció maga is komplex és manipulatív jellegű, és ha visszacsatolunk az előzőleg kirajzolódó gondolatmenethez, mely szerint a válságkommunikációt magát is válságban levőnek tekintjük, akkor a kommunikáció mentőszerepe nagyon is kérdésesnek bizonyul. Ráadásul a több szerző által is említett Susan Greenfield-féle identitásmeghatározás is megkérdőjelezi a kommunikáció hatékonyságát. Ugyanis Susan Greenfield szerint a 21. század társadalmá valójában háromféle identitástípust tartalmaz. A rendszertiszteletben tartó vagy rendszerkonform identitást „valaki-identitás”-nak nevezi. Ezzel ellentétben áll a passzív tévéfogyasztó vagy a más médián vagy hálózati közösségen lógó „senki-identitás”, aki csak sodródik a kábítószer-fogyasztóhoz hasonlóan. A harmadik kategóriát az „akárki-identitás” képviseli, aki valamelyik ideológiának vagy vallásnak hódol be. Ezután feltehetjük a kérdést, hogy kik is az alanyai vagy szubjektumai a válságból való kilábalásnak. Világos, hogy identitásválság is van egy olyan világban, ahol maga az identitás is viszonylagossá válik.

Feltehetjük a kérdést, hogy az arctalan globalizált társadalom vajon képes-e átlátni azokat a játékokat, amelyekben játékpénzzel vagy

játékrészvényekkel játszanak, játékvértékekkel, ahol a játékszabály abból áll, hogy „hinni” kell, hogy a pénz valóságos, a részvény valóságos, az érték valódi értéket képvisel. A játék azért működik, mert *elhiszük*, hogy a játékpénz valódi pénz.

A bizalom kérdésköre, amely elsősorban a médiához, de az egyének közötti kommunikációhoz is kapcsolódik, valamint a hitelesség, a reflexióra való készenlét képes csak a kommunikációt intenzívebbé-intenzívvé tenni. A kommunikációnak ez a szintje érinti tulajdonképpen a válság mélydimenzióját. Emellett az egyének közötti együttérzés, a mi-tudat, a felelősségvállalás az egyén identitását is megcélozza, az arcnélküli tömegfogyasztót felelős emberré teszi. Ezen a ponton lehet hatékony válságkezelésről beszélni.

A fenti komorabb hangokra válaszolva a posztmodern paradigmamodell megközelítése azt fejezi ki, hogy válság mindig is volt, sőt a válság a normális folyamat, a nyugalmasnak nevezett időszakok a rendhagyóak. A mindent megkérdőjelező posztmodernizmus szinte nevetve néz szembe a politikai gondolkodás globális koncepciójával. Eleve szétesésében látja a világot.

A tudomány, a jelen világ „vallása”, amelynek fejlődése jóval megelőzte az öt kitermelő társadalom fejlődését, még nem jutott el a válság tudományának teljes kifejlesztéséhez. Ugyanis Balogh László tanulmányát követve a válság tudományának az lenne a legnagyobb feladata, hogy előre jelezze az eseményt. A tudomány viszont csak akkor képes az esemény elemzésére, ha az már bekövetkezett. Utólag könnyű tudományosan elemezni. Balogh László elgondolása szerint a valóság olyan összefüggéseket mutat fel, amelyeket korábban nem feltételeztek, olyan jelenségekre mutat rá, amelyek azelőtt ismeretlenek voltak, olyan reakciókat vált ki, amelyekkel korábban senki sem számolt.

A tanulmánykötet utolsó fejezetében erkölcsimorális szempontból is megvizsgálva a válságot teljes bonyolultságában érzékeljük, olyan példaként felhozott alternatívákkal összefüggésben, mint az *opting out*, a társadalomból való kilépés

vagy a perifériára szorulás. A válságtorta különböző szeletei a válság különböző aspektusait vagy szakterületeit érintik, amelyek mégis egy még összetartó paradigmát alkotnak.

A *Válság és kommunikáció* című tanulmánykötetben közölt elemzéseknek sikerült lehatolniuk

a válság filozófiai gyökereihez, úgy, hogy ennek eredményeit kommunikálhatóvá is tették. Úgy tűnik, hogy e tekintetben nincs etikai értelemben vett elnémulás.

Tankó Éva

A Többllet 2012-es számai

A Többllet az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság tudományos, szakmai folyóirata. Főszerkesztő Egyed Péter: A kiadványt a LIBROFIL, az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság kiadója teszi közzé. 2012-ben 2 lapszám jelent meg.

Rousseau
(2012. 1. szám. 114 lap)

Jean-Jacques Rousseau születésének 300. évfordulója alkalmából született a folyóirat első száma, amely a nagy filozófus műveinek olyan magyar fordításait tartalmazza, amelyek eddig csak francia nyelvterületen voltak ismertek. A folyóirat első részében Marsó Paula tollából tanulmányt olvashatunk, majd néhány Rousseau-szöveg, -töredékek, valamint a Derrida-értelmezés a *Grammatológiából* kerül bemutatásra, ezután pedig W. G. Sebald érdekesítő írása olvasható Rousseau karakterjegyeiről.

Amikor Jacques Derrida Rousseau vonatkozásában a szuplementaritás kérdését vizsgálja *Grammatológia* című munkájában, az *írás feladványáról* ír. Marsó Paula *Bátorságlecké. Létvágy és imaginárius szenvedély Rousseau-nál* című tanulmánya az *írás feladványa* kifejezést bátorságleckének nevezi, és e kifejezés felbukkanásának helyét és értelmezésének lehetőségeit vizsgálja az *Emil*ben, továbbá a *Vallomásokhoz* írt előszót elemzi e fogalom mentén az önéletírás, képzelet, fikció, bátorság, létvágy, szuplementaritás kulcsszavak használatával.

A folyóirat következő írása J.-J. Rousseau *Előszó a Vallomásokhoz* címmel Marsó Paula fordításában Rousseau írását tartalmazza. Önéletrajzi írásában Rousseau hitelesen mutatja be magát, nem

torzítja el a saját képét, hanem az emberi létehetőségek hiteles feltárására és saját szférájának leírására törekszik. „Egy olyan ember életét írom, aki már nincsen, s én mégis jól ismertem őt, rajtam kívül más élő lélek nem ismerte, csak én, pedig megérdemelné, hogy ismerjék. Ez az ember vagyok én. Olvasok, olvassák ezt a művet; mert akár jól, akár rosszul írták, egyedülálló a maga nemében (és az is marad valószínűleg, örökre, az emberi nem végezetéig). A körülmény, amely azzá teszi...” – írja Rousseau a *Vallomásokban*. (35.) *Az ékesszólásról (1735) & Egyéb töredékek (1755–1758)* cím alatt újabb Rousseau szövegeket olvashatunk Marsó Paula fordításában. Ez a szöveggyűjtemény válogatást tartalmaz Rousseau írásiból, amelyek a neuchâtelai könyvtár kéziratgyűjteményében lelhetőek fel. A két fordítás hozzásegíti az olvasót, hogy elmélyülhessen Rousseau filozófiájában, a történelemmel kapcsolatos nézeteiben, és bepillantást nyerhessen a kiváló gondolkodó önéletrajzába.

Jaques Derrida *Grammatológiáját* (második rész, második fejezet) olvashatjuk a folyóirat következő részében. Derrida szövege a rousseau-i elgondolású szupplementumfogalmon keresztül az írás problémáját, feladványát tárgyalja. A szupplementumnak két jelentést tulajdonít (járulékos és helyettesítő funkció), amelyek azonban nem választhatóak el teljesen egymástól, és mindvégig fontos szerephez jutnak

Rousseau szövegében, egyfajta „külső betoldás”-t jelentenek ahhoz a dologhoz, amelyhez hozzáadódnak. Derrida írásában demonstrálja, hogy a szöveget a zárt rendszerből az ellentétek (jelenlét-távollét, dologszupplement) hogyan mozgatják egy új minőség irányába, amelyben egy állandó, folyamatos keletkezés játéka jön létre.

W. G. Sebald rövid életrajzi leírást ad Rousseau-ról *Látogatás a Szent Péter-szigeten* című elragadó írásában, Juhász Emese fordításában. Bemutatja a Szent Péter-szigetet, a Bieli-tavat, ahová valamikor maga Rousseau is elmenekült a világ „üldözése” elől pihenni. Röviden leírja, hogyan, miért érkezett Rousseau a szigetre, milyen előzmények készítették arra, hogy idejöjjön pihenni, és mely körülmények következtében vált a nagy ember számára a szigeten töltött idő paradicsombeli létté, mivel töltötte itt élete legjobb két hónapját. Majd bemutatja életének utolsó időszakát, és a halála utáni dicső búcsúztatást. Sebald részletes leírásai, hosszú felsorolásai, kis történetek elmesélése rendkívül érdekessé, élményszerűvé varázsolják a szöveget, egy pillanatra az olvasót Rousseau mellé lendítik, mintha maga is részese lenne a történeteknek.

A Rousseau születésének 300. évfordulójára rendezett kolozsvári kiállításról (*Rousseau – a metsző vésőjén keresztül*) készült beszámoló olvashatjuk Soós Amáliának *J.-J. Rousseau: egy könyvtárnyi panoráma* című írásában. A kiállításon többek között látható volt a *Collection complète des oeuvres de J.-J. Rousseau, citoyen de Genève* első kötete, Rousseau politikafilozófiai és nevelésfilozófiai műveinek kiadása: *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, Du contract social: ou Principes du droit politique par J.-J. Rousseau, citoyen de Genève*. A kiállítás a korabeli társadalmi-értelmisségi hangulatot idézte, és sikeresen érzékeltette azt a közreműködést, amelyet az irodalom, a filozófia, a művészetek és tudományok hoztak létre közösen a francia felvilágosodás korában. (Vö. 111.)

A folyóirat Kovács Barna recenziójával zárul Losoncz Alpár Maurice Merleau-Ponty filozófiájáról írt könyvről.

Debreceni doktoriskola
(2012. 2. szám. 155 lap)

A *Többlet* folyóirat szerkesztőségének egyik célkitűzése, hogy bemutassa a magyar nyelvterület filozófiai tanulmány- és esszéírásának eredményeit, és hozzájáruljon a fellendítéséhez. A korábbiakban már ennek a célnak az érdekében bemutatásra kerültek kolozsvári, pécsi, szegedi doktori iskolák kutatói, szerzői, ebben a számban pedig a debreceni doktori iskola hallgatói mutatkoznak be.

Leginkább a művészet és a politikatudományok iránti érdeklődés a hangsúlyos ebben a doktori iskolában, ezért a folyóiratban művészeti (esztétikai) és politikai tárgyú tanulmányok kapnak helyet.

Az első tanulmány Andrejka Zoltán szerkesztésében *Adalékok a pátoz hegeli fogalmához* címmel a hegeli művészetfilozófia központi terminusához, a pátoz fogalmához kapcsoló előítéletekre és problémákra óhajt rámutatni. A „light” munkamódszer használata révén lehetővé válik, hogy újragondoljuk a klasszikus esztétikafogalom és a hegeli terminusok közötti kapcsolatot, amely egy készletet nyújt a kortárs művészeti tapasztalatok megvitatásához.

Etikus tudomány és tudományos etika Michel Houellebecq Elemi részecskék című regényében címmel Bodnár János Kristóf arra keresi a választ, hogy milyen kapcsolat van a modern tudomány és a vallás között az *Elemi részecskékből* kiindulva. Konklúziójában kimondja, hogy a bioetika speciális történeti helyzetben van. Hangsúlyozza, hogy „ha a legalapvetőbb emberi kérdéseink megválaszolásához – mint végességünk tudatának és a faj egyedei közötti mérhetetlen divergenciájának az elviselésére – nem saját, kanti értelemben vett, etikai *aktivitást* megkövetelő *erkölcsünkre* támaszkodunk, hanem a modern tudományok [...] kényelmes autoritásához fordulunk – úgy a bioetika és minden alkalmazott etika csak nevében lesz *etika* a továbbiakban”. (45.)

Egy újabb esztétikai tárgyú tanulmány Sántha Szilvia szerkesztésében *Az esztétikai más-valóság és a keretjelenség művészetfilozófiai jelentősége*

Edgar Allan Poe Az ovális arckép című novellájában címmel azt vizsgálja, hogy egy szépirodalmi szöveg hogyan reprezentálhatja a keretjelenség és a hozzá kapcsolódó művészet és valóság közti viszony művészetfilozófiai problémáját. (Vö. 51.) A szépirodalmi szöveg jelen esetben Edgar Allan Poe *Az ovális arckép* című novellája, melyben egy férfi egy arcképet megpillantva igazi esztétikai élményt él át. A szerző a művészetet a valóságtól való eltávolításként értelmezi, amely megteremt egy másik világot, egy *más-valóságot*, amelyben minden, a valóság világából felvett elem átlényegül, és amelyet a műalkotás kerete választ el a mindennapi valóságtól.

Az angolszász művészetfilozófia a műalkotásról adott elemzésében két definíciót ad: az egyik a művészetet úgy határozza meg, mint ami valamilyen rajtunk kívülről származó adatból származik, a másik pedig önmagunkból eredezteti. Kőműves Sándor *A rejtélyes Klamm. Kortárs angolszász művészetfilozófiák* című tanulmányában azt állítja, hogy a fent említett definíciók érvényteleníthetők maradnak ellenpéldák révén, és ezt az álláspontját igyekszik bizonyítani. Bizonyítása után beláthatóvá válik, hogy a műalkotásnak nem létezik egyetlen adekvát leírása, és arra a következtetésre jut, hogy valójában azt a kérdést kellene megvizsgálnunk, miért tételezzük fel azt, hogy vannak olyan létezők a világunkban, amelyeket a „műalkotás” címke alá illesztünk be.

A művészeti tárgyú tanulmányok után két politikai filozófiai tanulmány következik a folyóiratban. Kovács Gábor Isaiah Berlin és Márkus György írásait elemzi a szabadság fogalmának értelmezéseire koncentrálna, illetve írásaik alapján vizsgálja, hogy milyen jelentősége lehet a modern világ számára a felvilágosodás egyik nagy filozófusának, Immanuel Kantnak. Berlin tanulmányát (*Kant, a nacionalizmus forrása*) elemezve arra a következtetésre jut a szerző, hogy Kant szabadságfelfogása nem alkalmazható a modern ember szabadságára vonatkozóan, mert az olyan felfogást tartalmaz, amely az ókorban született, és amelyet a modern ember nem élvezhet, míg

Márkus György *A szabadságról* írt tanulmányát vizsgálva tanulságként kijelenti, hogy Kant filozófiája a modern szabadságeszme számára elméleti alapot biztosíthat.

Kassai Beáta *Haladás vagy hanyatlás a nemzetállamok sorsa Európában* című munkája a nemzetállamok jövőbeli sorsára (tovább fejlődnek, avagy hanyatlani kezdenek) vonatkozóan hoz fel pro és kontra érveket. A haladás szemlélete mellett a Fehér Ferenc–Heller Ágnes szerzőpáros által megfogalmazott „modermitás-inga” és a fukuyamai „történelem vége” koncepciókat hozza szóba. Az előbbi a fejlődést a szabadság minél nagyobb fokú lehetőségében látja nemcsak egyéni, de társadalmi szinten is, az utóbbi pedig azt állítja, hogy a történelem véget ért, hiszen létrejött a liberális demokrácia, és a kapitalizmus ezzel elért a fejlődés csúcspontjára. Mindkét elmélet tehát fejlődést lát a nemzetállamra vonatkozóan. A hanyatlás mellett Hannah Arendtet és Samuel P. Huntingtont idézi a szerző. Arendt szerint a fejlődés, a globalizáció miatt a világ egyfajta válságba kerül, és ennek a válságfolyamatnak van alávetve a nemzetállam is. Samuel P. Huntington a hanyatlást a civilizációk rendbe tagozódásában látja, amely fölbontja a nemzetállamok határait. (Vö. 128.) Konklúziójában a szerző kimondja, hogy Huntington elmélete látszik jelenleg beigazolódni, s ennek következtében a civilizációk közti háborúk egyre erősödni fognak.

A *Képi Tanulás Műhelyét* mutatja be röviden Nagy Réka írása: a Műhelyben folyó beszélgetések átfogó képet adnak mindazoknak az oktatóknak, akik a vizualitás korának megfelelő információkkal szeretnének szolgálni tanulóiknak, megfelelő módszereket alkalmazva.

A folyóirat *Miroir* című rovatában Kőműves Sándornak Michael Quante *Személy* című könyvéről készült recenzióját olvashatjuk, amely elsősorban a személyes identitás nyelvezetére összpontosít. Majd Soltész Péter a Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetének folyóiratát, a *Huszonöt fennsík – A művészetektől a tudományokigot* mutatja be recenziójában, amelyben a szerzők olyan

tematikákról írnak, mint irodalom, vallások, etika, politika, tudományok filozófiái.

A *Többlet* bemutatott számai hozzájárulnak a kortárs filozófiai vizsgálódások sokoldalú, részletes ismertetéséhez, többlet kínálnak a ma

filozófusának a szerteágazó filozófiai gondolkodás problémáival való megismerkedéshez, ugyanakkor lehetőséget biztosítanak a fiatal kutatók számára a publikálásához.

Máté Adél

Fábián Ernő és Madách

Fábián Ernő: Az élet értelme: Madách Imre filozófiája
Kriterion Könyvkiadó, Kvár. 2012. 155 oldal

Fábián Ernő (1934–2001) kovásznai filozófus tanár Madách-tanulmányát a nyolcvanas évek közepén írta a kolozsvári Dacia Könyvkiadó felkérésére, de mire elkészült, a cenzúra betiltotta a kismonográfia sorozatot. A Kriterion Könyvkiadó most a kéziratban maradt tanulmány szinte változtatások nélküli megjelentetésével nemcsak egy hiánypótló gesztust tett, hanem egyben igazolta is mind a madáchi problematika, mind pedig Fábián Ernő általi filozófiai kifejtésének a maradéktalan aktualitását. Erre a szerző maga is utal, amikor jóval az 1989-es évi fordulat után, 1997-ben egy rövid bevezetővel látja el a régi szövegét, ezt írva: „A keleti végeken a kommunizmus összeomlása után azt vártuk – valószínű, a tudatunkban rögzült fejlődéshittől sarkallva –, hogy annyi reménykedés után megtörténhet a társadalom – egyének és közösségek – felszabadulása, és ezek autonóm egységekként kezdhetnek az új világ megalapozásához. Ehelyett más alakban, színeváltva vagy meztelenségét nem szégyellve, visszatért a luciferi rossz, újólag választani kell a kategorikus imperatívusz parancsának engedve a jó és rossz között. Mint *Az ember tragédiájában*: az egyik szint egy éppoly kilátástalan másik szín követi.” Fábián egyúttal bevallja, hogy nem ismer Madáchnál nagyobb gondolkodót.

A hét fejezetre tagolt tanulmányban Fábián előbb a Madách család történetéről ír, életrajzi mozzanatokot elevenít fel, rekonstruálja Madách neveltetésének, esztétikai látásmódjának, politikai és erkölcsi beállítódásának a korai műveiben való

megjelenítődéseit. Kimutatja, hogyan kapcsolódik össze Madách eszmei és művészi fejlődése a reformkor eszmevilágával és művészi törekvéseivel. Kiemeli Madách Szophoklész-élményét, melyet a *Művészeti értekezés* és a *Férfi és nő* c. művei is tanúsítanak, hangsúlyt fektetve Madáchnak a görög tragédiák elemzése során formálódó tragédia-konceptiója árnyaltságára: „A tragikum lényege az erkölcsi elv győzelme. [...] Az írónak azonban arra is ügyelnie kell, hogy a jogcím ne legyen erősebb az elvnel, mely ellen a hős csatázva bukik el.” (14.) Fábián arra is rámutat – a *Mária királynő* és a *Commodus* c. drámai zsengeket is számba véve –, hogy a görög és a kortárs drámaírás viszonyával foglalkozva Madách arra az álláspontra jut, hogy a kortárs irodalomban a szenvedélyeknek „nemzeti jelleműeknek” kell lenniük. A *Nápolyi Endre, Csak tréfa*, valamint a *Férfi és nő* (Héraklész-dráma) c. művekkel is foglalkozva Fábián végigköveti a fiatal Madách test és lélek, jó és rossz, ég és föld, szellem és szerelem problémáinak az ábrázolására, a nemes lelkű, csiszolt gondolkodású ember vívódásainak és tragikus bukásának a megformálására irányuló kísérleteit. Fábiánt a közíró és politikus Madách alakja is foglalkoztatja. Kiemeli, hogy a szabadelvű eszméken nevelkedett Madách a megyei autonómia kérdésében a centralisták oldalára állt. Kitér Madáchnak a Pesti Hírlapban Timon álnévvel jegyzett tudósításaira, 1848–49-es tevékenységére, 1852-es letartóztatására. Mindezek áttekintése során Fábián Ernő főbb forrásait

Baranyi Imre, Kerényi Ferenc, Kerényi Károly, Palágyi Menyhért, Radó György, Szabó Béla írásai alkotják.

Mindezeket követően tér rá Fábíán Ernő a Tragédia filozófiájának a tárgyalására. Sommás megállapítása szerint „*Az ember tragédiája* az emberiség létkérdéseire adott sajátos válaszaival emelkedik a világirodalom nagy alkotásai közé.” „Ez teszi a Tragédiát korszerű, ha úgy tetszik huszadik századi alkotássá és Madáchot mint írórt és gondolkodót kortársunkká.” (31–32.) Madách *Az ember tragédiáját* 1859 februárja és 1960 márciusa között írta, s ebben – Fábíán szerint – „összefoglalta, rendszerezte és filozófiai jelentéssé kristályosította életének tapasztalatait, élményeit”. A Tragédia keletkezését Fábíán tágabb történelmi és eszmei kontextusba helyezi. Ennek vonatkozásában nem lehet eltekinteni Madáchnak a filozófia és a korabeli tudományok iránti érdeklődésétől, Széchenyi, Vörösmarty, Eötvös gondolatainak a hatásától, Arany János szerepétől, valamint attól, hogy a negyvenes-ötvenes években fontos történelemfilozófiai tanulmányok jelentek meg az Athenaeumban, a Tudománytárban, az Új Magyar Múzeumban a hegeli filozófiáról, a fejlődés lényegéről. Ugyanakkor a Tragédia keletkezését az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukásából érteti meg Fábíán. Rámutat arra, hogy a 19. század derekán nemcsak a nemzetnek a felemelkedés lehetőségébe vetett bizalma foszlott szét, hanem megingott az emberi cselekvés szabadságába és értékességébe vetett hite is. Átfogóbb értelemben megkezdődött az európai kultúra újra(át)értékelésének a korszaka. A romantikus és szabadelvű történelemfilozófia, mely a reformkor gondolkodóinak, íróinak és politikusainak világnézeti háttérét képezte, válságba jutott. Az ötvenes években problematikussá válik nemcsak a hit, hanem az emberi tudás megbízhatósága is, teret hódít a civilizáció ürességének eszméje. A válság érzete szükségessé tette az érték kritikát. Madách kérdései, Fábíán olvasatában, így tevődtek fel: Halhatatlan-e a lélek? Nemesedik-e az ember? Van-e jutalma a nemes kebelnek? Mit tehet az ember, hogy arasznyi

létének értelme legyen? Melyek a történelemformáló erők? Van-e akaratzabadság? A szerző Hegel, Kierkegaard, Baudelaire, Schopenhauer, Dosztojevszkij, Ludwig Büchner, Karl Vogt, Adolphe Quételet, Thomas Henry Buckle korabeli gondolataival veti össze ezeket a madáchi kérdéseket.

A Tragédia történelemfilozófiája – amelynek olyan kulcskérdéseire és fogalmaira is kitér Fábíán, mint a személyiség és tömeg viszonya, a nép, nemzet, tömeg fogalmainak elhatárolása – bizonyos értelemben tagadhatatlanul a szabadság eszméje és a mindenre megoldást hozó forradalom ideológiájának kritikája is. Fábíán összeveti ezt Petőfi *Az apostoljával*, amelyhez képest Madáchnak korrigálnia kellett a szabadelvű történelemfilozófiát. Madách az eszmék eltorzulásával érzékelteti az emberiség egymáshoz kapcsolódó tragédiáit. Athénben a szabadság eszméje, Bizáncban a testvériség eszméje, Párizsban mindhárom, a szabadság-, egyenlőség- és testvériség eszméje egyaránt kiforgatódik eredeti jelentéséből. A tragikus bukás ellenében nem nyújt védelmet a „dolce vita”, de a tudomány aszkézise sem. Ugyanakkor a Tragédia történelmi színeiben a koreszmék eltorzulásával szemben erkölcsi alternatívák is megnyílnak. Fábíán a hit kérdésének is fontos sorokat szán, új értelmezési irányok megnyitására törekedve. Szerinte Madách a megismétlődő vereségeket és a kozmikus értelmetlenséget csak azzal tudta elfogadtatni, hogy a Tragédia cselekményébe bevitte Istent mint a történelemben nem immanens lényt, s ily módon az űr és az eszkimólét látomása után kétségessé vált hitet és reményt a lét és a cselekvés értelemben sikerült transzcendálnia. Úgy véli, hogy a Lucifer megtestesítette tiszta elidegenült, tagadó értelem nem sugallhat megoldást, mert azt az „értelemben, hitben és reményben teljes ember képes csupán megtalálni”. (63.) Szerinte „Madách a befejező színben Ádám elhatározását, a történelem újravállalását tisztán az erkölcsi tudatra és a szabad erkölcsi cselekvésre építi”. Ádám (a emberiség) sem a transzcendens akaratnak, sem az anyagi meghatározottságnak, sem a történelmi

szükségyszerűségnek s legkevésbé az élelendületnek nincs alárendelve, hanem „szabad akarattal cselekszik”. (116.) Ez arra utal, hogy Fábíán a Tragédia etikáját Kant művéből (*A gyakorlati ész kritikája*), kategorikus imperatívuszából kiindulva próbálja megértetni. Úgy látja, Isten a Tragédiában is erkölcsi szükségesség.

Ebből adódik Fábíán végkövetkeztetése: „A Tragédiában Ádám a transzcendencia jegyében cselekszik, anélkül hogy annak kiszolgáltatót végrehajtója vagy a hitlovagja lenne. Nem a hittételek szerinti transzcendenciára gondolok, vagy az Abszolútumhoz való kierkegaard-i viszonyra, hanem olyan transzcendens erkölcsiségre és hitre, amelyet leginkább Szókratész daimonjára hivatkozva tudok érzékeltetni: azzal a figyelmeztetéssel, amely csupán a gondolat erejével érinti a jó választásra fogékony lelket, a lélek pedig átengedi magát a szubjektivizált hatalom impulzusainak, mert a transzcendens akarata is megengedi, hogy saját belátása és elhatározása szerint cselekedjék. Ezért nem veszi el Ádám a Tragédiában, de az élet melletti választásában sem autonómiáját, egyéniségének és cselekvéseinek méltóságát.” (133.)

Ezt az emberi alapbeállítódást egyben a *nyugati keresztény kultúra antropológiai lényegének* is tekinti Fábíán Ernő. Ily módon egy olyan értelmezési lehetőséget kísérel meg, amely a Tragédia végkicsengésének némileg pozitív színezetű, az emberi autonómia, szabadság és méltóság mellett érvelő és kiálló olvasatát kínálja a nyolcvanas évek közepének letargikus hangulatában.

A madáchi gondolatok Fábíán Ernő-féle interpretációjának nagyon fontos mozzanatai azok a kapcsolódási pontok, amelyeket az európai filozófia és irodalom vonatkozásában kiemel. Madách felfogását August Comte filozófiájával is összehasonlíttja. Amikor Ádám, Éva és Lucifer alakját elemzi, Dosztojevszkij és Heidegger gondolataira is támaszkodik. Rámutat arra, hogy a falanszter fogalmát Madách Charles Fourier-től, a francia utópistától kölcsönözte, de egyben ki is teljesítette oly módon, hogy – Fábíán szerint – „Madách

falansztere a XX. századi ellenutópiák legkidolgozottabb előképe”. (56.)

Fábíán Ernő számára sem kerülhető el a Tragédia összehasonlítása a világirodalom más nagy „emberiségkölteményeivel”. Shelley *A meg szabadított Prométheusza*, a *Faust*, Dante műve, Milton *Elveszett paradicsoma*, Byron *Manfrédja* és *Káinjá*, Mickiewicz *Ősökje*, Slowacki *Kordianja*, Krasinski *Pokoli színjátéka*, Hugo *Századok legendája* mind említésre kerülnek, annak kimutatásával együtt, hogy a Tragédia ezektől – a *poéma d’humanité* s a fausti ember, a bizakodó racionalizmus alkotásaitól – történetfilozófiai koncepciójában különbözik. Fábíán szerint a Tragédia és Ádám a kételkedő, de reményét soha el nem veszítő individuális racionalizmusát „a huszadik század végén korszerűbbnek és magunkhoz közelebb állónak” érezzük. (43.)

A Tragédia gondolati tartalmával kapcsolatos bírálatok sem kerültek el Fábíán Ernő figyelmét. Foglalkozik Madách és Erdélyi János levélváltásával, kitérve az Erdélyi által megfogalmazott kritikára, majd Lukács György „agyonszociologizáló” Madách-tanulmányát ő maga illeti erőteljes kritikával. Ezek kapcsán Fábíán rámutat az ideologizáló értelmezések korlátaira: a „Tragédiát mindig valamilyen világnézet fogalmaiba szorították vagy [...] kívülről, egy vele ellentétes világnézet oldaláról értékelték”. Ezzel szemben Fábíán úgy véli, hogy „az irodalmi műben elsődlegesen nem kinyilatkoztatott ideológiákat és vallásokat kell keresni, melyekről el lehet hinni vagy hitetni, hogy az egyik igaz, a többi hibás, hanem azt a bölcsességet, ahogyan korának kérdéseire felel”. (47.)

Ezzel együtt a madáchi felfogás a Fábíán Ernő által gyakorolt kritikát sem kerülheti el, mégpedig egy olyan érzékeny ponton, amely Fábíán gondolkodásának egyik legkiterjedtebb területét érinti, a nemzeti és a nemzetiségi lét kérdését. Fábíán szerint „Madách a nemzetiségi kérdésben foglya maradt a szabadelvű illúzióknak, a szabadságjogok biztosításától remélte e nemzetiségi kérdés rendezését. Ezért nem érthette meg, nem ismerhette fel a közösségi jogok és az önrendelkezés elvének

nélkülözhetetlenségét, melyek nélkül a nemzeti-ségek helyzetének folyamatos, a kor igényei szerint változó rendezése megvalósíthatatlan”. (106.) Fábíán úgy véli, hogy ezekben az években nem Madách, hanem Eötvös József jutott a legtovább a nemzetiségi kérdés elméletében és gyakorlatában.

Könyvének zárófejezetében Fábíán Ernő azt sem hagyja említés nélkül, hogy a Tragédia megírását követő években keletkezett műveiben Madách

többé már nem képes elérni azt a rendkívüli alkotói teljesítményt, amelyet a Tragédiával egyedülálló módon nyújtott. Mindazonáltal összegző megalapítása Madách életéről és munkásságáról teljes mértékben egybevág a Tragédia végkicsengéséről adott értelmezésével: „Madách Imre nagy magyar és nagy európai volt, a legnagyobbak közül való.”

Kerekes Erzsébet

Újabb tanulmányok a magyar filozófia történetéből

Veres Ildikó: Hiány – Filozófia – Kritika.

Pro Philosophia Kiadó, Kvár–Szeged 2011. 319 oldal

A Pro Philosophia Kiadónak a magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásait közlő sorozata XIII. köteteként ismét egy fontos, szakmai szempontból is jelentős könyvet vehet a kezébe az olvasó. Veres Ildikó filozófiatörténeti kutatási eredményeinek közlése már önmagában is jelzés arra nézve, hogy a kiadónak ez a több mint egy évtizede elindított sorozata már megkerülhetetlen azok számára, akik a magyar filozófiai irodalom súlyát és értékét kívánják mérlegelni. A széles olvasótábor és a szakmai érdeklődés számára egyaránt felkínált forrásmunkák, valamint a hozzájuk fűződő szakmai reflexiók egyre hangsúlyosabbá teszik annak a magyar és jelesül erdélyi bölcséleti tradíciónak a meglétét, amely hosszú ideig méltatlanul háttérbe szorult.

Veres Ildikónak ez a munkája is – a hiány, filozófia, kritika kulcsfogalmi köré gyűjtött laza kapcsolódású tanulmányfüzér – minden kétséget kizáróan rámutat arra, hogy azok az alapvető kérdések és problémák, amelyeket az európai gondolkodók munkáikban és felvetéseikben felvázolnak, magyar vonatkozásban egészen sajátosan, a kor társadalmi, politikai és kulturális helyzetéből fakadó kihívásokra adott válaszként, a filozófiai kérdéscsoportok alkalmazási szintjein jelennek meg.

A négy, viszonylag különálló tematikus blokkba rendezett válogatás nemcsak Veres Ildikó szakmai irányultságáról ad meglehetősen színes képet, de határozottan jelzi a magyar filozófiai hagyomány markánsabb vonulatait is.

A kötet szinte felét felölelő fejezetben *A hiány mint „olyan”* cím alá rendezett tanulmányok azokat az alapproblémákat tárgyalják, amelyek Böhm Károly, Hamvas Béla, Varga Béla, Makkai Sándor, Tavasz Sándor, Révay József írásaiban jelennek meg. A szerző rámutat arra, hogy az 1920 utáni megváltozott léthelyzet ismételt szükségessé tette a főbb filozófiai kérdések különböző szintű újragondolását. Különös érzékenységgel mutatja ki, hogy az egyetemes filozófiai hagyományban nem ismeretlen ontológiai, metafizikai, etikai, teológiai jellegű problémák újragondolása a magyar gondolkodók által milyen sajátos és eredeti módon kerül felszínre. És teszi mindezt úgy, hogy közben mindvégig sikerül megőriznie az egyensúlyt a magyar gondolkodók törekvései és az azokat megalapozó tágabb összefüggések, a műveik szellemi háttereként meghúzódó nagy horderejű filozófiai rendszerek között. Feltevése, miszerint a hiány problematikája „a történelem és társadalmi totalitás, a mindennapi praxis vonatkozásában is mindenképpen kulcsfogalom” (24.)

nem marad bizonyítatlan. Érvelő gondolatmenete nemcsak szakmai érzékenységgel és dokumentáltsággal, de sok helyen, nyelvi megfogalmazásának igényességével is magával sodor.

Az *Abszolútum és filozófiai rendszer* című fejezet két tanulmánya, azon túlmenően, hogy Böhm Károly és Brandenstein Béla gondolataiba és problémafelvetéseik főbb irányvonalába szakszerű beavatást nyújtanak, a „nemzeti filozófia” létének felvetésével és a kérdés tárgyalásával együtt járó erőteljes kihívást is felvállalja. Ily módon a szerző kritikailag szembenézhet azzal a korántsem megszokott megközelítési móddal és irányvonalal is, amelyet például Hamvas Béla képvisel.

A könyv felépítési rendje szerinti harmadik tanulmányblokk Brandenstein Béla bölcséletébe nyújt szegmensekre tagolódo betekintést, a

Filozófia és kritika címet viselő fejezet pedig azokat a tanulmányokat foglalja magába, amelyek tematikájuk, de módszerük tekintetében is túlmutatnak az előzőek behatároltabb kontextusán, s a filozófia jelenével és jövőjével, valamint a kritikai beállítódás nélkülözhetetlenségével kapcsolatos átfogóbb érvényű elveket és érveket fogalmaznak meg.

Összességében nézve, a kötet szerkesztése helyenként némileg eklektikusnak tűnő szempontokat követ. Egyes tanulmányok kétnyelvű közlése nem feltétlenül indokolt. Mindezekkel együtt mégis különleges élményt jelent Veres Ildikó könyvének tanulmányozása, mivel nemcsak különleges szakmai érzékenysége és alapos dokumentáltsága, de sok helyütt a nyelvi megfogalmazás igényessége is magával ragad.

Dávid István

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Az Entz Géza Díj odaítélése 2013-ban

Az *Entz Géza Tudományos Díj* „a művészettörténet és műemlékvédelem, a régebbi történelem és segédtudományai, valamint a régészet terén” született „kimagasló tudományos értéket képviselő” munkákat és nyomdakész kéziratokat honorálja. 1993-ban alapította az EME és a Gróf Mikó Imre Alapítvány, 5 évente kerül kiosztásra. A díjat erdélyi és Erdélyen kívül élő kutató egyaránt elnyerheti.

A bírálóbizottság sorra vette a 2008–2022 között megjelent történettudományi munkákat, véleményezését a művek megjelenési ideje szerint rendezte.

Jékely Zsombor–Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Értékmentés a Teleki László Alapítvány támogatásával. Fényképezte Mudrák Attila. Szerk. Kollár Tibor. Bp. 2008. 363 old.

24 erdélyi templom újonnan feltárt falképeit elemzi a művészettörténész Jékely Zsombor és a képek feltárását-felmérését vagy konzerválását-restaurálását végző Kiss Lóránd. Ennek az Erdély történetére, de az egész Magyarország történetére nézve is nagyon jelentős forrásanyagának a feltárása és közzététele rendkívüli előrelépést jelent középkori falképeink megismerésében, kutatásában és védelmében.

Jakó Zsigmond: *Erdélyi Okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. III. 1340–1359. Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével. Bp. 2008. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II: Forráskiadványok 47) 640 old.

A sorozat az Erdély történetére vonatkozó okleveles források legteljesebb gyűjteménye, magyar nyelvű regesztákban adja az oklevelek fontos információit. Az előzőekhez hasonlóan e kötet is Jakó Zsigmond gépiratos regesztáin alapul, a két fiatal munkatárs a felülvizsgálatot végezte, és összeállította a mutatókat. A harmadik kötettel Erdély történetének újabb két évtizednyi forrásanyaga válik hozzáférhetővé a kutatók és a történelem iránt érdeklődők számára.

A református egyház történetét kutató munkaközösség 2008-ban új sorozatot indított *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania* címmel. Ennek 1/1–4. kötete jelent meg 2008–2012 között *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere. 1648–1800* címmel (I. *Ádámos–Dányán*, II. *Désfalva–Kőrödszentmárton*, III. *Kutyfalva–Marosbogát*, IV. *Maroscapó–Vámosgálfalva*) Buzogány Dezső, Kovács Mária Márta, Ősz Sándor Előd és Tóth Levente összeállításában. A kötetek terjedelme 678 és 958 oldal között váltakozik. A forráskiadvány egyházközségek szerint és azon belül időrendbe rendezve adja a vizitációs jegyzőkönyvek bejegyzéseit. A köteteket az egyházmegye lelkészeinek és tanítóinak névsora egészíti ki. Horváth Iringó az egyházközségek textíliáiról, Kovács Mária Márta az ötvösművészeti és önművészeti emlékekről, Sipos Dávid pedig az orgonákról közöl tanulmányt és katalógust. A katalógusokat fekete-fehér képek egészítik ki. Emellett Ősz Sándor Előd és Tóth Levente általánosabb témájú egyháztörténeti tanulmányokat közöl a kötetekben.

Dáné Veronka: *Torda vármegye jegyzőkönyvei. I. 1607–1658.* EME, Kolozsvár 2009, 704 old.

Dáné Veronka a kétezres években Torda vármegye teljes 17. századi törvénykezési jegyzőkönyvi anyagát lemásolta és kiadásra előkészítette, ebből jelent meg 2009-ben a 17. század első felében keletkezett protocollumszövegeket közlő kötet az *Erdélyi Történelmi Adatok* sorozat IX/1. darabjaként. Dáné Veronka kiadványa az erdélyi történetkutatás régi adósságát törleszti, amikor a Jakó Zsigmond és Kiss András kezdeményezésére megindult forrásfeltárás keretében olyan intézménytörténeti forrásszövegeket tesz közzé, amelyeket a kora újkori erdélyi társadalom- és településtörténet is bőven hasznosíthat. A kötet egyik lektora, Oborni Teréz megállapítását idézzük: „A közreadó a legmagasabb szintű szakmai erudícióval oldotta meg a latin és magyar nyelvű szöveg átírását és közreadását. Az elvégzett munka nem csupán a kötet nagysága miatt igényelt óriási kitartást, de az olvasati és nyelvi problémák megoldása során egyúttal érteni és értelmezni is kellett az egyes bejegyzéseket, ami kiváló jártasságot igényelt a korszak jog- és közigazgatástörténetében is. Mindeme feladatok kivételesen magas színvonalú megoldása is a kézirat elkészítőjét dicséri.” A kötetet a kutatástörténetet áttekintő és intézménytörténeti információkat közlő bevezetés egészíti ki, amely teljes egészében olvasható román fordításban is. Igen alapos név- és tárgymutató teszi használhatóbbá a kiadványt.

Megjegyezzük, hogy e kötet 2010-ben megosztva elnyerte a Mikó Imre-díjat.

Gáll Erwin–Gergely Balázs: *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez.* EME, Kolozsvár 2009, 200 old.

A szerzőpáros ívrétű kötete a Kolozsvár területén előkerült honfoglalás kori és Árpád-kori temetők régészeti leleteinek katalógusát adja a leletanyag értékelésével, ezeket összefoglalva nyújtja a város 10–13. századi, immár a régészeti adatokat is hasznosító történetét. Négy térkép és 67 fekete-fehér tábla egészíti ki a munkát.

Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története.* II. Kolozsvár 2009. Ford. Márkos Albert, a fordítást a latin eredetivel egybevetette Balázs Mihály, s. a. r. Hoffmann Gizella–Kovács Sándor–Molnár B. Lehel. (Az EUE Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai 4/2) Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár 2009. 838 old.

Az erdélyi unitárius egyháztörténetírás alapművének számító latin nyelvű kézirat magyar fordításának II. vaskos kötete (az első 2005-ben jelent meg) minden tiszteletet megérdemlő filológiai és forráskritikai erőfeszítés eredményeként jött létre, hogy a kutatás rendelkezésére bocsáthassa ezt az egyedülálló, sokak által használt, de kevesek által értett művet

Sarkadi Márton: „*s folytatva magát a régi művet*” *Tanulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről.* Teleki László Alapítvány, Budapest. 2010. 359. old.

A gyulafehérvári székesegyház és a mai érseki palota kutatásának és helyreállításának egy fontos szakaszát, az 1996–2004 közötti években történt fejleményeket mutatja be az építész szerző, aki a jelezett évkörben a helyszínen ügyelte fel a restaurálással kapcsolatos munkálatokat. A dolgozatot egy 70 tételből álló alapos kőtári katalógus egészíti ki.

W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája.* EME, Kolozsvár, 2010. ETF 263. 162 old.

A kiadvány az Erdélyi Okmánytár sajtó alá rendezési munkálatainak „mellékterméke”, a hét erdélyi vármegye ismert tisztségviselőinek (ispán, szolgabíró, jegyző) nevét és hivatalviselésük időpontját adja az 1541. esztendővel bezárólag. Segédletként az okmánytár következő köteteinek szerkesztését is megkönnyíti, de a középkori Erdély közigazgatásának kutatásában is kiválóan használható. A vármegyénként időrendben felsorolt tisztségviselők mellett személytörténeti adattár egészíti ki a kötetet.

Rüsz-Fogarasi Enikő: *Egy elfeledett intézmény, a kolozsvári Szentlélek ispotály története*. L'Harmattan kiadó, Bp. 2011, 230 old.

A Szent Erzsébet ispotály számadáskönyvei. 1601–1650. Ed. Rüsz-Fogarasi Enikő, Flóra Ágnes, Márton Tünde, Mihály Ágnes (Kolozsvári ispotályszámadások, II) L' Harmattan Kiadó, Bp. 2010. 531 old.

A forráskiadvány és a monográfia a vizsgált időszakban jelent meg, az utóbbi azonban a 2006-ban megjelent kiadványhoz (*A Szentlélek ispotály számadáskönyvei. 1601–1650*. Ed. Rüsz-Fogarasi Enikő, Flóra Ágnes, Márton Tünde, Mihály Ágnes (Kolozsvári Ispotályszámadások, I) Bp. 2006, L' Harmattan Kiadó, 304 old.) kapcsolódik szorosan.

A szegény, öreg és beteg embereknek, valamint árva gyermekeknek hajlékot nyújtó kolozsvári intézmény gazdálkodásáról szóló számadások aránylag kevés adatot nyújtanak az ispotály mindennapi életére vonatkozóan, viszont egyéb forrásokat is megszólaltatva a szerző monográfiájában életszerű képet nyújt a közép- és kora újkori Kolozsvár egyik karitatív létesítményéről.

Gálfi Emőke: *Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504–1518)*. EME, Kolozsvár 2011. ETF 270. 90 old.

Az aradi hiteleshely levéltári anyagát a török veszedelem elől Gyulafehérvárra menekítették, azonban sajnos csak a közölt protocollumtöredék maradt fenn belőle. A jegyzőkönyvet az erdélyi káptalan egyik levélkeresője, Laskay János rendezte és mutatózta, eléje pedig latin nyelvű bevezetőt írt. E szöveg tekinthető a legrégebbi hiteleshely-történeti tanulmánynak. A szerző előszavában rekonstruálja a jogtudós Laskay életútját, és bőven idéz a 18. századi másolatban fennmaradt bevezető tanulmányból. A kötet gerincét a 82 magyar nyelvű regeszta képezi, amelyek az 1486–1518 között keletkezett aradi oklevélszövegek forrásértékű adatait tartalmazzák. A kiadványt az aradi káptalan kanonoki testületének névsora zárja, a tájékozódást igen alapos név- és tárgymutató segíti.

Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. Függelék: Fóthi Erzsébet–Bernert Zsolt–Hajdu Tamás–Kövári Ivett: *Középkori embertani leletek a Székelyföldön*; Gál Erika: *Állatcsontleletek a középkori Székelyföldről*. I–II. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp. 2012. 863 old.

Kellő távlatból visszatekintve valószínűleg áttörésként fogja értékelni az utókor Benkő Elek vállalkozását, hogy századunk tudományos követelményeihez méltó, multidiszciplináris fogantatású, kimerítőnek tekinthető könyvészetre, valamint gazdag forrásanyagra támaszkodó, módszeres összefoglalásban adjon képet a középkori Székelyföldről és annak lakóiról. Történettudományi közhelynek számít az a megállapítás, hogy írásos források híján a Székelyföld közép- és korai újkorával kapcsolatos jelenségek feltárása, vizsgálata és kritikai értékelése elsősorban a régészet lehetőségeit kihasználva képzelhető el. Benkő Eleknek a könyvészetben sorakozó munkái arról tanúskodnak, hogy kutatásaiban következetesen törekedett a

téma nagyszámú fehér foltjának azonosítására és eltüntetésére, hivatkozásából pedig kirajzolódik az a törekvése is, hogy kinevelje a helyszíni kutatások elvégzésére képes helyi régészszakembereket. Szükségtelen kiemelnünk, hogy milyen nagy szükség volt egy ilyen sokrétű munka elvégzésére e témával kapcsolatban, melynek napjainkban annyi „szakértője” és oly kevés értője van. A szerző által élénk állított kép éppen sok tekintetben meglepő, mindannyiszor azonban ellenőrizhető és tényekkel alátámasztható állításaival hívja fel magára a figyelmet, s kies hazánkban elfogulatlanságával, valamint szigorú és következetes módszerességével nyeri el olvasója bizalmát. Az erdélyi olvasó nem szokott hozzá ahhoz sem, hogy a szerző az önmagukban is izgalmas régészeti leletegyütteseket medievisztaként bírja szóra, beépítve eredményeit a régiséggel foglalkozó rokontudományok, a nyelvészet, néprajz, a művészettörténet és történettudomány kutatásainak keretébe, így próbálva megközelíteni azt, amit e tudományoknak hivatása megrajzolni: őseink élő világát. Kovács András bírálatát ezzel zárja: „hangsúlyoznám a *Székelyföld* fontosságát, korszakalkotó voltát s azt, hogy minden tekintetben méltó lenne a díjra.”

Papp Szilárd (szerk.): *A gyulafehérvári székesegyház főszentélye*. Teleki László Alapítvány, Bp. 2012. 260 old. + ill.

A Tóth Sándor művészettörténész (1940–2007) emlékének ajánlott kötet kilenc tanulmánya (szerzőik: Kiss Lóránd restaurátor, Daniela Marcu Istrate régész, Halmos Balázs és Marótyz Katalin műépítészek, Takács Imre, Havasi Krisztina, Papp Szilárd, Terdik Szilveszter művészettörténészek, Mihály Ferenc restaurátor, Márton Judit műemlékvédelmi szakmérnök) az 1989-et követő évtizedek restaurálási munkáit előkészítő kutatások leglátványosabb gyulafehérvári eredményeinek az egyikéről szól. Bennük az ún. II. székesegyház főszentélyéről, kora gótikus bővítéséről és 18. századi, az eredeti formákhoz ragaszkodó újjáépítéséről; továbbá a barokk főszentély berendezéséről, annak restaurálásáról, illetve magának a főszentélynek a restaurálásáról. Az elfeledett és emiatt minimalizált barokk szentélybontás és újjáépítés kézzelfogható jeleit Kiss Lóránd fedezte fel, mindaddig ismeretlen levéltári forrásanyagát Papp Szilárd tette közzé, értelmezte és elemezte, a helyszíni kutatást Dana Marcu Istrate régészeti ásatása egészítette ki; az első szentélyről Takács Imre, a kora gótikus bővítésről Havasi Krisztina értekezik; a barokk berendezés forrásanyagát Terdik Szilveszter elemzi, restaurálását pedig Mihály Ferenc végezte. A szentély felújítását Márton Judit vezette. A rendkívül színvonalas tanulmányok jelentős kérdéseit világítják meg a magyarországi késő romanika, a korai gótika és a barokk művészet alakulásának.

Emese Sarkadi Nagy: *Local Workshops – Foreign Connections. Late Medieval Altarpieces from Transylvania*. With photographs by Attila Mudrák. (Studia Jagellonica Lipsiensia Bd. 9) Jan Thorbecke Verlag, Leipzig 2012. 319 old.

A budapesti CEU-n megvédett PhD-dolgozat volt a kiindulópontja Sarkadi Nagy Emese erdélyi szárnyas oltárokat bemutató munkájának, amely kutatástörténeti bevezetővel, történeti keretbe ágyazva elsősorban a 15. századvég bécsi Schottenmeisterének erdélyi követőit, valamint a 16. század elején működő szebeni Vincencius mesternek a műveit kutatja. Alapos helyszíni kutatások, részletes megfigyelések, számos fontos stíluskritikai, technikai megállapítás, hipotetikus rekonstrukció jellemzi a munkáját, amelyhez egy 94 tételt felsorakoztató (120–258

ll), teljességre törekvő analitikus katalógus csatlakozik. Magyar és román nyelvű tartalmi összefoglaló egészíti ki a tiszteletre méltó kritikai apparátussal kiegészített kötetet.

A kolozsvári osztóbírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek. S.a.r., bev. tan., jegyzeteket írta Kovács Kiss Gyöngy. Korunk-KomPress, Kolozsvár 2012. 568 old.

Viszonylag rövidnek tűnő, de sűrűn nyomott harminc-egynéhány oldalas, szigorúan tudományos bevezető előzi meg a kora újkori Kolozsvárra és lakóira vonatkozó legizgalmasabb források egyikének, az osztályleveleknek a szövegkiadását. A szerző szakvizsgadolgozatként foglalkozott először e forrással, s amit elénk tár, az immár a forráscsoport teljességre törekvő kiadása. Erre a forráscsoportra a 19. századtól felfigyelt a kutatás, de legjelentősebb értékelői és felhasználói Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila voltak. Az osztóbírák intézményéről azonban, amely valós társadalmi igény kielégítésére jött létre a 16. század végén, s amelynek ezt a jelentős forrást köszönhetjük, először a szerző közöl részletes elemzést. Elemzi továbbá az osztálylevelek szerkezetét, sajátosságait is. A kötet derekát azonban a közzétett forrásszövegek alkotják. Ennek anyagában az eligazodást a jegyzetek, illetve a név- és helynévmutató segítik.

Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában.* EME, Kolozsvár 2012. ETF 274. 220 old.

A szerző doktori dolgozatát tette közzé e kötetben. Oborni Teréz opponensi véleményéből idézünk: „Bogdándi Zsolt témaválasztásával Erdély hivataltörténetének egyik régóta hiányzó részterületét célozta meg. A fejedelemség kora hiteleshelyi működésének, azon belül is a kolozsmonostori konvent működésének eleddig nem született monografikus feldolgozása, aminek nem kis részben az óriási mennyiségű forrásanyag lehetett az oka. Tehát a vállalkozás már önmagában is nagy és hiánypótló mű elkészítését vette célba, valódi alap kutatásokra építve a tervezett munkát.” A munka a kolozsmonostori hiteleshelyi szekularizációját és 16–17. századi működését tekinti át. „A szerző bizonyosságot tett a vonatkozó szakirodalom alapos és kiterjedt ismeretéről, amelyhez számos új eredményt tudott hozzátenni, nemcsak a szorosan vett hiteleshelyi intézmény tevékenysége és működése terén, hanem a fejedelmi kor általános kormányzat-, intézmény és jogtörténete terén is. A disszertáció forrásfelhasználása, szerkezeti felépítése, jegyzetapparátusa, bibliográfiája a szerző történeti problémalátása, a dolgozatban megfogalmazott következtetései, elemzései magas szintű szakmai tudását és kutatói kvalitásait tükrözik.”

A fenti vélemények alapján a Gróf Mikó Imre Alapítvány kuratóriuma és az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége a 2013. évi *Entz Géza Tudományos Díjat* Benkő Eleknek ítélte oda *A középkori Székelyföld* c. kétkötetes munkájáért.

A díjat a kiírás szerint március 3-án, Entz Géza születésnapján kellett volna átnyújtani, de a két kuratórium szervezési megfontolásokból az április 6-án tartott EME-közgyűlésre halasztotta az átadást.

Sipos Gábor

Kolumbán József laudációja tiszteleti taggá választása alkalmából

Aki szüntelenül a tehetséges fiatalok felkutatásán és irányításán fáradozik, egzengeti útjukat, segíti kibontakozásukat, nagy szolgálatot tesz nemcsak maguknak a fiataloknak, hanem az egész közösségnek is. Egyszer megkérdeztem tőle, mit tart pályafutása legjelentősebb eredményének, mire a legbüszkébb. „A tanítványaimra!” – felelte. Sokan közülök az ő bátorítására tették meg első lépéseiket a matematikai kutatás terén, némelyek, akik ma egyetemi oktatóként vagy kutatóként, itthon vagy külföldön dolgoznak, irányítása alatt szerezték meg a doktori címet (Anamaria Croicu, Darvai Zsolt, Domokos András, Alexandru Hampu, Daniela Inoan, Kassai Gábor, Makó Zoltán, Marchiş Julianna, Salamon Júlia, Sándor József, Ştefan Şoltuz, Soós Anna, Varga Csaba). Kevés olyan iskola akad Erdélyben, ahol ne lennének fellelhetők volt tanítványai, de sokan élnek közülük külföldön, a világ számos más országában is.

1935-ben született Gyergyószentmiklóson, ahol iskoláit és gimnáziumi tanulmányait végezte. 1949-ben a csikszeredai tanítóképző diákja lett, ahol 1953-ban szerzett oklevelet.

A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Matematika–Fizika Karán 1957-ben szerzett tanári oklevelet. A rákövetkező évben a kolozsvári Victor Babeş Egyetemen megszerezte a kutató matematika képesítést is. Rövid tekei (Beszterce-Naszód megye) tanárkodás után 1959-ben visszakérült Kolozsvárra, ahol a Bolyai Tudományegyetem Analízis és Algebra tanszékére nevezték ki gyakornoknak. Ugyanabban az évben – a Bolyai Egyetem megszüntetése után – a Babeş–Bolyai Tudományegyetem analízis tanszékére nevezték ki, ahol az évek során végigjárta az egyetemi oktatói pálya lépcsőfokait.

Már egyetemi hallgatóként aktívan részt vett a diákoknak szervezett tudományos tevékenységekben: 1957-ben, a tudományos diákkörök országos konferenciáján díjat nyert. Matematikai pályafutására döntő hatással volt Tiberiu Popoviciu akadémikus, akinek irányítása alatt írta doktori disszertációját az optimalizálás dualitása elvéről. A kolozsvári matematikai iskola hagyományos kutatási területei mellett a funkcionálanalízis alkalmazásaival kapcsolatos eredmények befolyásolták leginkább. Kutatásainak elején az approximációelmélettel, majd a dualitáselmélettel foglalkozott. Nevéhez fűződik a *nemlineáris analízis* területén elindult kutatómunka a kolozsvári egyetemen. Jelentős eredményeket ért el az *egyensúlyfeladatok, variációs egyenlőtlenségek, KKM-tételek, a fraktálgeometria és a homogenizációelmélet* témaköreiben.

Ezeket több mint 70 tudományos dolgozatban foglalta össze, melyeknek többségét világszínvonalú szakfolyóiratok közölték. 1978-ban Balázs Márton egyetemi tanárral írt könyve az analízis oktatásának Erdélyben nélkülözhetetlen eszköze, de Magyarországon is széles körben használják. Ezenkívül egy monográfiát és öt egyetemi jegyzetet közölt.

Tudományos munkásságának elismertségét bizonyítják az alábbi, jelentős események :

1972-ben elnyerte az Alexander von Humboldt kutatói ösztöndíjat; 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső taggá választotta;

2007-ben a Magyar Operációkutatási Társaság Egerváry-díjjal tüntette ki;

2011-ben a KAB alelnökévé választották.

Főként az 1989-es fordulat után több neves európai egyetemen tartott előadást, illetve vett részt nemzetközi konferenciákon. Munkabíró-képessége figyelemre méltó: aktív tudományos tevékenységet folytat, lankadatlan érdeklődéssel követi a szakterületén és ezzel rokon területeken közreadott legújabb eredményeket, cikkeket publikál. Ezenkívül több tantárgyat oktat mind az alap, mind pedig a magiszteri képzésben. Szeret másokkal együtt dolgozni, munkatársaival folytatott szakmai és más természetű vitákban is szívesen vesz részt.

Említésre méltó a közösség érdekében kifejtett gazdag tevékenysége is. Elnöke a Matlap kiadásáért felelős Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak. Az erdélyi magyar felsőoktatásban dolgozó matematikusokat és informatikusokat tömörítő Farkas Gyula Egyesületnek 2002 és 2008 között volt elnöke. 2002-ben az ő kezdeményezésére alakult meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület Matematikai és Informatikai Szakosztálya, melynek 2008-ig elnöke volt. 2006 óta az ő kezdeményezésére minden évben A Magyar Tudomány Napja alkalmával rendezett konferencián Farkas Gyula Érdemérmert adományoznak legtöbb három általános- és középiskolai tanárnak.

Mindezeket figyelembe véve az EME tiszteleti tagjává választását a legmelegebben ajánlom.

Kolozsvár, 2013. április 2.

Dr. Kassay Gábor egyetemi tanár

Németh Sándor laudációja tiszteleti taggá választásának alkalmából

Németh Sándor 1938. december 31-én született Kolozsváron, de indulása színterének édesanyja szülőfaluját, az Arad megyei Borossebest tekintti, ahol az első négy elemiit végezte. Tanulmányait az aradi Magyar Vegyes Líceumban, az egykori katolikus gimnáziumban folytatta. Itt érettségizett 1956-ban, majd a Bolyai Tudományegyetemen tanult tovább. 1960-ban szerzett tanári oklevelet, ezt követően pedig versenyvizsga alapján került a Román Akadémia kolozsvári fiókjának Számítási Intézetébe. 1960 és 1975 között előbb gyakornokként, majd tudományos munkatársként, végül pedig tudományos főmunkatársként dolgozott itt. 1975-ben visszakért a Babeş–Bolyai Tudományegyetemre, ahol 1990-ig a Matematikai Kar mellett működő kutatócsoport tudományos főmunkatársa volt. 1990-től 2004-ben történt nyugdíjba vonulásáig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Függvénytani Tanszékének docense, majd 1995-től egyetemi tanár.

Kutatói tevékenysége igen sokrétű. Fontos eredményeket ért el a Csebisev-féle függvény-rendszerek, a konvex geometria, a rendezett vektorterek, a Hilbert térbeli kúpokra való vetítés, a komplemetaritási feladatok és a közönséges differenciálegyenletek területén.

Előadásokat tartott és kutatást végzett a moszkvai Sztyeklov Intézetben, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája leningrádi Matematikai Intézetében (1969), a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai Kutatóintézetében, a JATE Matematikai Intézetében (1970), a Csehszlovák Tudományos Akadémia prágai és brnói Matematikai Intézetében (1972), továbbá a SZTAKI Operációkutatási Osztályán (1990, 1994).

Egy geometriai módszert dolgozott ki a véges sok folytonos függvényből álló rendszerek tanulmányozására, melynek segítségével bebizonyította, hogy egy Csebisev-rendszer által származtatott lineáris tér valódi Csebisev-altereinek létezése és a rendszer értelmezési tartományának kiterjeszhetősége között szoros kapcsolat áll fenn. Általánosította M. G. Krein egy klasszikus tételét a Markov-bázisok létezésével kapcsolatban, és e rendszerek értelmezési tartományának kiterjesztésére vonatkozóan további eredményeket mutatott fel.

1971-ben Tiberiu Popoviciu akadémikus irányítása alatt védte meg doktori disszertációját *Csebisev-rendszerek transzformációi* címmel.

Egy érdekes konvex geometriai tétele szerint, ha adott a kompakt konvex halmazok olyan családja, hogy bármely négy halmazra létezik tőlük egyenlő távolságra eső pont, akkor a teljes halmazcsalád rendelkezik ezzel a tulajdonsággal.

Szükséges és elégséges feltételeket határozott meg rendezett topologikus vektorterek alulról korlátos részhalmaza Pareto-pontjainak létezésére. Továbbá az Ekeland-féle variációs elvvel kapcsolatos fontos tételt dolgozott ki.

Aktív kutatói tevékenysége mellett Németh Sándor az erdélyi magyar matematikusközösség összekovácsolásában is folyamatosan részt vállalt. A Matematikai Lapok felelős szerkesztőjeként meghatározó szerepet töltött be a lap színvonalának biztosításában. Ugyanakkor fontos szerepe volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Matematika és Informatika Szakosztályának megalakításában, melynek 2005-ig titkára, majd 2010-ig elnöke volt.

Fáradhatatlanul végzi további kutatásait, elsősorban a rendezett vektorterek, valamint az általánosított háló operációk és a metrikus projekcióval való kapcsolatuk területén. Munkája eredményeként abban a kitüntetésben volt része, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 2007. május 5-én külső tagjai sorába választotta. Székfoglaló beszédét 2008. október 22-én tartotta *A függvényrendszerek elméletének geometriai és topológiai vonatkozásai* címmel.

A Matematikai és Informatikai Szakosztály nevében, az erdélyi magyar tudományos élet elismeréseként, teljes szívemből támogatom Németh Sándornak az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagjává való megválasztását.

Kolozsvár, 2013. március 31.

Darvay Zsolt

Szilágyi Pál laudációja tiszteleti taggá választásának alkalmából

Szilágyi Pál matematikus az erdélyi magyar közélet közismert szereplője, az elmúlt két évtized egyetemszervezésének aktív résztvevője.

1933. június 18-án született a Szilágy–Bihar–Szatmár találkozásánál fekvő Tasnádon. Középiskolai tanulmányait a nagyváradi Klasszikus Liceumban végezte 1951-ben, majd a Bolyai Tudományegyetem Matematika–Fizika Karán szerzett egyetemi oklevelet 1954-ben. Egyetemi pályafutását 1954-ben a Bolyai Tudományegyetemen kezdte, majd az egyesített Babeş–Bolyai Tudományegyetemen folytatta. 1962-től adjunktus, 1980-tól előadótanár (mai szóhasználattal: docens), 1990-től pedig professzor. 1963-ban megszerezte a matematika tudományok doktora címet. 1972–1973 és 1991–1992 között Humboldt-ösztöndíjas Németországban. 2000–2007 között a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem professzora. Azóta konzulens egyetemi tanár és rektori tanácsos.

Kutatási területei a parciális differenciálegyenletek, nem-lineáris funkcionálanalízis, variációs egyenlőtlenségek.

Szakközleményei jelentek meg a *Mathematica*, *Studii și Cercetări Matematice*, *C.R. Acad. Sc. Paris*, *Archiv der Mathematik*, *Z. angew. Math. Phys.* c. szakfolyóiratokban és különböző konferenciakötetekben. Nagyszámú szakrecenziót közölt a *Zentralblatt für Mathematik* nemzetközi referáló folyóiratban. 1962–1972 között szerkesztője volt a *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* matematikai sorozatának.

Önállóan és társszerzővel megjelent munkái: *Analitikus geometria példatár* (egyetemi tankönyv, társszerző Radó Ferenc. Kolozsvár 1957); *Ecuatiile fizicii matematice* (egyetemi tankönyv, Kolozsvár 1972); *Matematikai kislexikon* (társszerzők Maurer Gyula, Orbán Béla, Radó Ferenc, Vincze Mária. Bukarest 1983); *Parciális differenciálegyenletek* (Kolozsvár 1998); *Közönséges differenciálegyenletek* (Kolozsvár 2001).

Az 1989-es változások után bekapcsolódott a magyar nyelvű felsőoktatás kialakításának és fejlesztésének munkájába. 1992–1996 között a matematikai kar dékánhelyettese, 1996–2000 között a Babeş–Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese. Rektorhelyettesi tevékenységének köszönhetően ekkor kezdődött a magyar tagozat kiépítése az egyetemen. 2000-től tagja, majd alelnöke a Sapientia Alapítvány kuratóriumának, 2003–2007 között, nehéz körülmények közepette, elvállalta a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektori tisztét. 1997-től alelnöke a Magyar Professzorok Világtanácsának, 2003-tól tagja a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának.

A romániai magyar nyelvű egyetemi oktatás problémáiról több tanulmányt is megjelentetett, úm. *Kolozsvár; magyar nyelvű felsőoktatás* (in: *Magyarország 2000, Magyarország képe a nagyvilágban*, Bp. 1997); *The Bolyai University 1945–1959* (társszerző Magyar András, in: *University and Society – a History of Higher Education in Cluj in the 20th Century* Kolozsvár 1999); *Képzési és kutatási együttműködés a felsőoktatásban erdélyi szemmel* (in: *A XXI. század sikeres Magyarországaért. Tudóstalálkozó 2000*, Bp. 2000. Bővített kiadás 2003); *Egyetemépítési gondok Erdélyben* (in: *III. Civil Fórum. A tudás mint társadalmi erőforrás*

konferencia. Kv. 2001); Magyar nyelvű egyetemi oktatás Romániában (in: Közös múlt és közös jövő: szellemi kézfogás az egyesült Európáért. Debrecen 2005); Önálló erdélyi magyar felsőoktatási hálózatra van szükségünk (in: Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Konferenciakötet, Somorja–Dunaszerdahely 2005); A MTA határon túli programjának hatása az egyes magyar kisebbségi régiók tudományosságára (in: Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10. évfordulója alkalmából. Budapest. 2006); Per aspera ad astra – Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem öt éve. (Társszerzők: Bakacsi Gyula, Dávid László, Hauer Melinda, Tonk Márton. Magyar Kisebbség 2006/1–2); A határontúli felsőoktatási és K + F támogatások és hasznosulásuk (Debreceni Szemle 2007/1); Miért van szükség Romániában (Erdélyben) magyar tannyelvű egyetem(ek)re (in: 2007 legyen valóban az egyenlő esélyek éve a Babeş–Bolyai Egyetemen. Kolozsvár 2007 – (magyar, román és angol nyelven).

Több díj és kitüntetés birtokosa. 1964-ben elnyerte a román Oktatási Minisztérium évi matematikai díjának II. fokozatát. 2000-ben Magyarország kormányfője a Kisebbségekért Díjjal, 2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia Arany János-érmével ismerte el szakmai és intézményszervezői munkásságát.

Szilágyi Pál EME tiszteleti tagságát teljes szívemből támogatom. Csendes, kitartó, sohasem hivalkodó tevékenysége példaképpül szolgálhat másoknak is. Imreh István jeles történészünk kedvenc mondását, miszerint *a jókedvű verekedőt szereti az Isten*, úgy parafrázálnám, Szilágyi Pálra is vonatkoztatva, hogy *a csendes verekedőt szereti és támogatja az Isten*,

Kolozsvár, 2013. március 20.

Kása Zoltán

Veress Erzsébet laudációja tiszteleti taggá választása alkalmából

Veress Erzsébet vegyész egyetemi tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Kémia Karán 1971-ben végezte. Diplomás vegyészként, később tudományos munkatárs-, majd főmunkatársként a Kémia Kar Analitikai Kémia Tanszéke mellett létrehozott kutatócsoportban (LCCA/CCCA) és a Raluca Ripan Kémiai Kutatóintézetben (ICRR) dolgozott. Az 1998–2007 közötti periódusban a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Kémia Kar Szeretlen Kémia Tanszékének adjunktusa, 2007 októberétől pedig a nyugdíjasa. Kutatási területei: elektrokémiai szenzorok, oxidüvegek, vitrokerámiák és kerámiák előállítása, régészeti kerámiák archeometriai vizsgálata. 2010 januárjától az EME Kutatóintézete Természettudományi és Műszaki Osztályának külső munkatársa, az archeometriai kutatócsoport vezetője. Munkatársként 35 kutatási témában dolgozott, 4 kutatási projektben vett részt, két esetben pedig projektfelelősként. 6 találmányi szabadalom és 45 publikáció társszerzője. Több szakmai és civilszervezet tagja: Romániai Kémikusok Egyesülete (SeCR), a Román Analitikus Vegyészek Egyesülete (SCAR), az EMT és az EME. 1998–2005 között az EME Természettudományi Szakosztályának titkára, 2005-től 2012-ig a szakosztályi elnöke. Ebben a minőségében aktívan részt vesz a szakosztály évenkénti tudományos konferenciáinak szervezésében, a konferenciafüzetek szerkesztésében és kiadásában.

Figyelembe véve magas szintű szakmai tudását, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztálya keretében kifejtett többéves munkásságát javasolom, hogy Veress Erzsébetnek az EME tiszteleti tag címet adományozzák.

Kolozsvár, 2013. január 31.

Dr. Uray Zoltán
a Természettudományi Szakosztály
választmányi tagja

Wanek Ferenc laudációja tiszteleti taggá választása alkalmából

Wanek Ferenc geológus egyetemi tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Biológia, Földrajz és Földtan Kar, földtan szakán évfolyamelsőként 1973-ban végezte. Tanulmányai elvégzése után a Kolozsvári Földtani Kutató és Feltáró Vállalatnál, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, Románia Földtani Intézeténél dolgozik térképező, főkutató geológusként. Az 1997–2007 közötti periódusban órabéres előadó a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Biológia–Földtan Karán, ahol öslénytani és földtani tantárgyakat tanít a magyar oktatási vonal keretében. 2003–2009 között a Sapientia EMTE Környezettudományi szakán adjunktusként a földtudományi tantárgyakat oktatja, ahonnan 2009 októberében vonul nyugdíjba. Kutatási területei: földtani térképezés, mikropaleontológia, rétegtan, tudománytörténet, földfelszínalkattan és környezetföldtan. Tudományos aktivitása során folyóiratokban 76 szaktanulmányt közöl, 69 dolgozatát konferencia-előadáskivonatként közli, 5 tankönyv- és könyvfordításban vesz részt, több mint 50 tudománypopularizáló, ismeretterjesztő írást jelentet meg. Wanek Ferenc széles körű szakmai-szervezői, közművelődési munkát is magára vállal: diáktudományos munkák, államvizsga-dolgozatok vezetése (több mint 50), szakmai- és tudománytörténeti konferenciák szervezése (20), folyóirat-szerkesztés (2) stb. Több szakmai, civil- és társadalmi szervezetben aktívan vesz részt (RMDSZ, Societatea Geologilor din România, Societatea Paleontologică din România, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Pro Geológia Társaság (Csíkszereda), Magyar Mérnöki Kamara [HU] és mások), melyek közül egyeseknek az alapító tagja (Bolyai Társaság, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Collegium Transsylvanicum) is. Munkássága elismerésül több díjjal, kitüntetéssel és tiszteletbeli tagsággal jutalmazták.

Figyelembe véve magas szintű szakmai tudását, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztálya keretében kifejtett többéves munkásságát javasolom, hogy Wanek Ferencnek az EME tiszteletbeli tag címet adományozzák.

Kolozsvár, 2013. január 31.

Dr. Uray Zoltán
a Természettudományi Szakosztály
választmányi tagja

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2012. évi munkájáról

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi tudományos élet keretintézményeként (könyvtárai, kutatóintézete, kiadója s szakosztályai által) az évek során sok olyan eredménnyel büszkélkedhetett, melyek céljainak megvalósításához, az intézmény működtetéséhez járultak hozzá, a tudós társadalmat szolgálva. A tapasztalat azt mutatja, hogy az eredmények, a megvalósítások nagy része nem állandósul. Ezek fenntartásához, újraérvényesítéséhez újabb erők, energiák, finanszírozási tételek szükségesek. *Folyamatos gondoskodásra van szükség, hogy mindaz, amit eddig végeztünk s elértünk, ne menjen veszendőbe.* A továbbiakban konkrét példákkal szolgálok, hogy érthetőbb legyen mindaz, amit a felvezető gondolatban kifejtettem, mindez lényegében az elmúlt időszak számadása s az elkövetkező időszak terve (feladata). Újra kell gondolnunk, fel kell újítanunk, működőképessé kell tennünk a következőket:

Az EME központi székház bérleménye

Mint ismeretes, 2011 novemberében lejárt a 10 évre (2001–2011 közötti időszakra) kötött bérleti szerződés, mely a Kulturális Örökség Minisztériuma és a Debreceni Református Kollégium között kötött, s az EME mint harmadik fél volt a haszonélvező. 2012 decemberében sikerült egyéves hátralékunkat rendezni, erre támogatást nyerni a Bethlen Gábor Alaptól. A továbbiakban egy hosszú távú bérleti szerződés megkötésére törekszünk, bevonva a támogató felet is.

Az Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ)

Az EISZ-t 2004-ben vezettük be, azonban a szolgáltatás átszervezése miatt a múlt évtől leállt. A változások intézményünket új tények elé állították, mivel önrészfizetési kötelezettséggel járnak. Az EISZ ügyében elemzések, megoldások sora merült fel, hogy ne veszítsük el könyvtárunk egyik értékes szolgáltatását. Újrarendezéséhez intézményünknek fedeznie kellene az önrészt, mely az eddig használt gyűjtemények nagyságának megfelelően évente 3,5 millió Ft-ot jelentene. A 2013-as évre ezt a költségkeretet nem tudjuk kitermelni, ezért kénytelenek vagyunk e szolgáltatást egyelőre szüneteltetni.

Az Erdélyi Közös Katalógus (EKKA)

A 2006-ban megalakult EKKA – a közös könyvtárkatalógus programmal, melyet a Progress Alapítvány üzemeltetett – működése a 2011-es év elején akadozott, majd teljesen leállt. Ekkor született a gondolat, hogy intézményünk önálló rendszert fog kiépíteni. Jelenleg az adatok (át)mentésének munkálatai folynak, az új rendszer működésre készen áll, illetve a további informatikai fejlesztések is ezen alapulnak.

A Kutatóintézet akkreditációja

2007-ben minősítettük az EME Kutatóintézetét, melynek eredményeként sikerült négy kutatóintézetet és programjukat három évig állami támogatásból fenntartani. A kutatóintézet

akkreditációjának megújítását szükséges szorgalmazni, ehhez a teljesítményorientált szigorú elvárásokat kell szem előtt tartani. A hazai kutatási pályázatokat folyamatosan követjük, jelenleg két pályázatunk van az elbírálás második fordulójában.

A kiadó, sorozatok, folyóiratok akkreditációja

2006-ban, majd 2011-ben akkreditáltuk a kiadót, időszakonként a folyóiratokat, legutóbb pedig az ETF-sorozatot is. Ezeknek a felújítására folyamatosan figyelünk kell, s eddig minden évben sikerült eredményesen újabb akkreditációkat szereznünk avagy a régieket megtartanunk, illetve több tudományterületre kiterjeszteni.

Mindezek mellett léteznek az évente felvetődő s folyamatosan a figyelmünk fókuszában lévő dolgok, melyekről gondoskodni kell: a normatív támogatás stabilitásának kérdése s elérése; az együttműködések ápolása; az infrastruktúra fejlesztése, felújítása; ingatlanaink karbantartása; a könyvtár állományának gyarapítása; az EDA folyamatos fejlesztése és üzemeltetése, javaink visszaigénylésének peres és adminisztratív eljárásainak ügye stb.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a 2012-es évet az utóbbi évekhez képest nagyon stabilan kezdte, hiszen a programok többsége átnyúlt erre az évre, s így az ezekhez tartozó pénzforrások is biztonságot nyújtottak a tervezett munkálatok végzéséhez. Ezeket maradéktalanul teljesítettük, eredményesek voltak.

A 2012. évi programjaink anyagi forrásának bizonytalansága az év második felében kezdett mutatkozni, amikor kiderült, hogy a 2011. évvel azonos összegű normatív támogatás nem valósul meg. Az anyagi bizonytalanság átvészélése érdekében szükség volt megszorítások alkalmazására is (egy meghatározott idejű kutató munkaszerződését augusztustól nem tudtuk meghosszabbítani), valamint megkezdett programjaink egy részének átcsoportosítására, lecsökkentésére.

A 2012. év eredményei számokban

2012-ben az EME összesen **88 rendezvénynek volt házigazdája** (25 konferencia, 41 szakosztályi rendezvény, 3 előadás, 13 könyvbemutató s egyéb rendezvények), melyeket Eseménynaptárunkban hirdettünk, illetve hírlevelünk által heti rendszerességgel tájékoztattuk róluk az érdeklődőket. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 11. fórumán 488 résztvevő volt. **A 11 helyszínen 158 előadás hangzott el, 270 szerző munkájaként.**

Az Erdélyi Digitális Adattár 2012 végére **15 200 tételre** gyarapodott.

Kiadványaink mérlege: 22 könyv és 9 folyóirat.

A múlt év folyamán az EME összesen **33 kutatási programot** működtetett, **14 főállású** kutató és **73 külső munkatárs** révén (ezek főként egyetemi és magisteri hallgatók, doktorandusok, fiatal kutatók).

A továbbiakban részletes bemutatásra kerülnek a 2012-es év munkálatai, eredményei.

Rendezvényeink, tudományterjesztés

2012-ben is több tudományos konferenciának adott otthont intézményünk, melyeken az érdeklődők a különböző tudományágak hazai és nemzetközi eredményeit ismerhették meg, szakmai eszmecserére került sor. Ezen szakmai eseményekről az egyes szakosztályok beszámolóit is tájékoztatnak.

Intézményünk központi rendezvénye A Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferencia a tizenegyedik kiadásához érkezett. A november 23–24-i rendezvény központi témája *A felfedező tudomány 21. század eleji eredményei és távlatai Erdélyben*. Konferenciánk rangját fémjelzte, hogy fővédnökségét Pálinkás József, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta el. A konferenciát Sipos Gábor, az EME elnöke nyitotta meg, köszöntőt mondott Paládi-Kovács Attila, az MTA rendes tagja, a Domus Kuratórium elnöke, tolmácsolva Pálinkás József jókívánságait, valamint Magdó János, kolozsvári főkonzul. A november 23-i plenáris ülészak előadói, Dávid László, Imre Mihály, Néda Zoltán, Németh Sándor, Kékedy-Nagy László, valamint Farkas György a különböző tudományágak eredményeit mutatták be.

A konferencia másnapján immár hagyományosan az EME szakosztályainak tudományos ülészakára került sor. 158 előadás hangzott el (270 szerző munkája), összesen 488 fő részvételével, és 4 kötetet mutattak be.

2012. március 3-án Szabó T. Attila halálának 25. évfordulója alkalmából egyesületünk elnöksége és a Kutatóintézet nyelvészeti munkacsoportja emlékkonferenciát szervezett, melynek témája a neves erdélyi tudós névtani munkássága volt. A konferencián öt szakelőadás hangzott el, valamint bemutatták a Budapesten megjelent *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése* című sorozatot.

Szeptember 7–8-án nemzetközi konferenciát szervezett intézetünk *A Szilágyság és a Wesselényi család* címmel. A rendezvényre a Felsőoktatási Egyetemi és Kutatási Alap által támogatott *Intézmények és politikai vezetőség a Szilágyságban* című projekt szerves részeként került sor, e projektben kutatóintézetünk munkatársai vesznek részt. A konferencián hazai és külföldi szakemberek tartottak előadást, melyek román, magyar és német nyelven folytak, és a fordítást szinkrontolmács biztosította.

Október 4–5-én a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karával, a Magyar Történeti Intézettel, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Történelmi Szakbizottságával, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetével közösen szervezetünk konferenciát *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok* címmel. A rendezvényen kolozsvári, debreceni, budapesti, pécsi, egri és eperjesi tudományos műhelyek és egyetemek munkatársai mutatták be kutatásukat. A konferencia második napján került sor Kiss András ny. főlevéltáros, egyesületünk volt főtítkára és alelnöke köszöntésére 90. születésnapja alkalmából. Az ünnepelt tiszteletére két könyvbemutatóra került sor: „...*éltünk mi sokáig 'két hazában'...*” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*, valamint az Erdélyi Múzeum 2012/3. Kiss András-émlékszáma.

Október 16-án az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének meghívására történész kutatóink részt vettek a *Bemutakoznak az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének történészei* című rendezvényen, ahol az intézmény történetét, tevékenységét és kiadványait mutatták be Sipos Gábor elnök, Kovács András kutatóintézeti igazgató, valamint Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke, Fehér Andrea, Fejér Tamás, Hegyi

Géza, Szász Anikó, Pakó László, W. Kovács András munkatársak. Az erdélyi kutatók közös akadémiai szereplésének igen jó visszhangja volt.

2012. május 17-én került sor a leghosszabb életű és ma is megjelenő erdélyi magyar nyelvű folyóirat, a 150 éves Keresztény Magvető digitalizált változatának ünnepélyes bemutatására Budapesten a Magyar Unitárius Egyház és az EME szervezésében.

Az immár másodszorra megszervezett Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 13–20. között az EME négy rendezvény partnerintézményeként szerepelt, a rendezvény alakalmából tartott négynapos könyvvásáron önálló standdal vett részt.

2012 májusában Kelemen Hunor kulturális miniszter és Nagy Zoltán államtitkár volt intézményünk vendége. Szeptemberben Magdó János, Kolozsvár frissen beiktatott főkonzulja látogatta meg az EME-t.

Öslénytani leletünk, a Zömök sárkány 2012-ben is igen nagy népszerűségnek örvendett, a kolozsvári középiskolák diákjai, a BBTE geológia szakos hallgatói és más érdeklődők rendszeresen látogatták. Vremir Mátyás az év folyamán egy újabb lelettel, a világ első ismert mezozoikumi áradási üledékekben fennmaradt madárkolónia fészekmaradványaival gyarapította a gyűjteményt, és jelentette meg értékes felfedezését a *Natur Wissenschaften* folyóiratban¹. Az elmúlt évben az Benkő Samu egykori elnökünk kezdeményezésére és anyagi támogatásával a központi székházunk előadóteremébe Nagy Géza portréja mellé felkerült Jakó Zsigmond portréja is, mely Györffy Zoltán festő munkája.

Kapcsolatok, együttműködések ápolása

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyamatosan együttműködik tudományos és közművelődési intézményekkel kitűzött programjaik megvalósításáért, ennek eredményei tükröződnek a különböző rendezvényekben, közös könyvkiadásban és kutatásokban is. A kapcsolatokat 2012-ben is ápolta, a felsőoktatási intézmények oktatási, kutatási tevékenységét segítve. Az intézményi együttműködésekre továbbra is nyitott, ezeket erősíteni és bővíteni szándékszik a jövőben is.

Könyvbemutatóink

A 2012-es évben tizenhárom könyvbemutatónak adott otthont intézményünk, melyeken saját kiadványainkat és más kiadók köteteit ismertették a nagyközönséggel.

Bemutatott saját kiadványaink: Tánczos Vilmos: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*; Sipos Gábor: *Reformata Transylvaniaica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéből*; Biró Annamária: *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*; Keszeg Vilmos: *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen*; Nagy Julianna: *Miért nem lehettem költő? Egy mezőszéki parasztság narratívumai*. Sajtó alá rendezte Ozsváth Imola; Gálfi Emőke (közéteszi): *Az aradi káptalan jegyzőkönyvtöredéke (1504–1518)*; Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*; Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent*

¹ <http://link.springer.com/article/10.1007/s00114-012-0917-1>

a fejedelemiség korában; Wilhelm Sándor: A sujtásos küsz; Sándor Katalin: Nyugtalanító írás/képek; Németh Boglárka: Aspect and Stativity in Hungarian; Berki Tímea: Magyar–román kulturális kapcsolatok a 19. század második felében; Jakó Zsigmond: Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709–1732; Csetri Elek: Kelemen Lajos élete és munkássága.

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2006–2012 közötti időszakban tagjaink létszáma 2334, melyből 1395 rendes tag (aktív és nyugdíjas), 939 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2012-ben 149 új tag lépett be Egyesületünkbe. Jelenleg 61 külföldi pártoló tagot tartunk nyilván. Egyesületünknek 88 alapító és 39 tiszteleti tagja van. A 2012-es évben összesen 629 rendes tag és 205 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2008–2012 közötti időszakban 1914 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van. A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen utólagos fizetés szórványosan 2012-ben is előfordult. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtáraink használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szakosztályaink, fiókegyesületeink és szakcsoportjaink által az elmúlt évben szervezett tudományos rendezvények, konferenciák, könyvbemutatók nagy száma sokrétű, szerteágazó tevékenységüket tükrözi. 2012-ben folytatódtak az előző évben elkezdett szakosztályi kutatási programok, amelyek egyaránt hozzájárultak a szakosztályok és az egyes tudományágak erősítéséhez, valamint tudományos publikációk számának növeléséhez.

1. A **Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály** 2012-ben számos tudományos ülészakot, előadást, konferenciát és könyvbemutatót szervezett. A szakosztály évek óta aktív kapcsolatot tart fenn más tudományos társintézményekkel, felsőoktatási intézményekkel és kulturális egyesületekkel. Ennek köszönhetően tevékenységi köre igen sokszínű, kiterjed nem csupán a tudományok, hanem a művészetek irányába is (itt emelnénk ki az Agrártudományi Szakosztállyal február 29-én közösen szervezett rendezvényt, melyen a THÉ-Trupp Egyetemi Irodalmi színpad gondoskodott Wagner István köszöntésének hangulatáról). A szakosztály kezdeményezésére az elmúlt év során 10 tudományos előadás hangzott el, neves külföldi szaktekintélyek és a hazai tudományos élet jeles képviselői tartottak népszerűsítő előadásokat az érdeklődők számára. Február 16-án Voigt Vilmos (ELTE, Budapest) *Régi és új folklorisztika*, március 12-én Keszeg Anna (BBTE) *Jókai Mór és a holdbéli völgy*, március 28-án Horkay Hörcher Ferenc (PPKE, Piliscsaba) *A bölcsészettudományok hasznáról* címmel tartott előadást. Április 23-án Györffy Gábor (BBTE) *Kommunikációs csatornák és hálózatok a médiatörténetben*, 27-én pedig Küllös Imola (ELTE, Budapest) *Közköltészet és népköltészet* címmel tartott előadássorozatot. A szakosztály a rendezvényt a BBTE Hungarológiai Doktori Iskolájával közösen szervezte. Az előadások sora összfel-

folytatódott. Október 1-jén és 2-án Di Blasio Barbara (Pécsi Tudományegyetem) *Társadalmi színház a börtönben*, illetve *A performansz szociális ereje* címmel értekezett a művészet társadalmi megnyilvánulásairól. November 12-én ugyancsak színháztörténeti előadás hangzott el: Sirató Ildikó (OSZK, Budapest), *Nemzeti színházak*. Az év utolsó tudományos előadását (december 13) Kányádi András (INALCO, Párizs) tartotta, *Márai francia fogadtatásáról*.

A szakosztály elsődleges céljai közé tartozik a tudomány népszerűsítése és a tudományos eredmények ismertetése. Ennek fényében 2012-ben 6 tudományos konferenciát, illetve 2 rendhagyó kutatási programot szervezett (január 23-án *Nyílt kutatónap. Irodalom és színházstudományi Kutatások*, illetve június 14–16. között a *Nagyenyei Tudományos Napok*, amely a vándorgyűlések jegyében zajlott, műhelytanácskozásokkal és könyvtári kutatással egybekötve). A fent már említett rendezvények mellett május 9-én a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetével közös szervezésben rendezték meg az Ottlik-emlékkonferenciát az író születésének 100. évfordulója alkalmából. Ugyancsak évfordulós rendezvényre került sor június 28-án. A 300 éve született jeles francia gondolkodóra, Jean-Jacques Rousseau-ra emlékeztek a *Rousseau, Penseur européen* nemzetközi tudományos tanácskozáson. Október 26–27. között zajlott *A kulturális örökség és kutatás. A kolozsvári (romániai magyar) néprajzoktatás és kutatás története* címet viselő rendezvény, mely a Kriza János Néprajzi Társaság, a BBTE Antropológiai Tanszéke és a KAB közreműködésével valósult meg. Minden bizonnyal az év egyik legfontosabb rendezvénye A Magyar Tudomány Napja Erdélyben konferencia szakosztályi ülészaka volt, melyet az első szakosztály idén először több szekcióban rendezett meg. A november 25-én megrendezett tanácskozás Nyelvészet, irodalom, néprajz, Történelem, illetve Művészettörténet (november 30.) szekciókban zajlott. A művészettörténet szekciót a szakosztály az Entz Géza Alapítvánnyal közösen szervezte. Az ülészak anyagát kiadásra készítjük elő *Certamen. Előadások az Erdélyi Múzeum-Egyesület első szakosztályában* címmel, tervezve a továbbiakban a tudomány napi előadások évenkénti megjelentetését.

A szakosztály 2012-ben 10 könyvbemutatót rendezett, amelyek zömében a tagtársak, illetve az EME kutatóintézetének munkatársai által kiadott kiadványokat ismertették. A kiadó a Kolozsvári Ünnepi Könyvhét, valamint a Kolozsvári Magyar Napok alkalmával könyvismertetésekkel és könyvvásárral igyekezett az erdélyi könyvpiachoz felzárkózni. A könyvhéten a Kriterion Könyvkiadóval közösen előadást is szervezett. Értekezésében a meghívott Schlett István a politikai eseményekben amúgy is gazdag 2012-ben egy aktuális kérdést járt körül *Gondolkoznak-e a politikusok?* címmel. Ugyancsak az Ünnepi Könyvhét alkalmából került sor Sipos Gábor tanulmánykötetének ismertetésére is. *A Reformata Transylvanica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéből* c. könyvet Buzogány Dezső mutatta be. Egyed Emese szakosztályi elnök pedig Bíró Annamária (EME felelős kiadó) *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája* c. könyvét ismertette. Az év során a következő könyvbemutatókra került sor: január 16-án Sipos Gábor mutatta be Garda Dezső: *A mezővárostól a rendezett tanácsú városig* c. munkáját. Március 27-én Tánzos Vilmos *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről* (bemutatta Péntek János), május 18-án Gazda József *A harmadik ág. Magyarok a szétszórattatásban* című kötetét ismertették. Ez utóbbi, Budapesten megjelent kétkötetes munkát Egyed Ákos méltatta. Ugyancsak ezen a rendezvényen került sor a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület (elnök Gazda József) bemutatkozójára. Május 21-én volt az Emberek és kontextusok sorozat

két új kötetének ismertetése: Keszeg Vilmos: *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen* (Ism. Pozsony Ferenc); Nagy Julianna: *Miért nem lehettem költő? Egy mezőszégi parasztszszony narratívumai* (Vida Erika). A szakosztály május 23-án olvasótalálkozóval összekötött könyvbemutatót szervezett a Verbum kiadóval közösen: Sebestyén Péter *Gördeszkán a mennyországba. Esszék, illetve Kincs mélyre ásva. Bibliikus gondolatok - A év c.* köteteket bemutatták: Bodó Márta és Egyed Emese. Május 24-én az Erdélyi Tudományos Füzetek három új példányát ismertették. Gálfi Emőke: *Az aradi káptalan jegyzőkönyvtöredéke (1504–1518)* (ETF 270); Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak* (ETF 273), valamint Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában* (ETF 274) köteteket Fejér Tamás, Sipos Gábor és Kovács András méltatták. November 24-én a Tudomány Napja Erdélyben című rendezvénysorozat keretében, a Pokoly Társasággal közös szervezésben mutatták be *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere 1648–1800* című sorozat I–IV. kötetét (szerkesztette Buzogány Dezső, Kovács Mária-Márta, Ősz Sándor Előd, Tóth Levente, szaktanulmányait írta Horváth Iringó és Sipos Dávid). A sorozatot Kovács András és Sipos Gábor ismertette. Ugyanezen a rendezvényen Benő Attila a Román Akadémia kiadásában megjelent *Magyar–román szótárt* (I–II. kötet), valamint Poszler Györgyi művészettörténész Sarkadi Nagy Emese *Local Workshops – Foreign Connections. Late medieval altarpieces from Transylvania* c. kötetét ismertette. December 17-én Sándor Katalin: *Nyugtalanító írás/képek*; Németh Boglárka: *Aspect and Stativity in Hungarian*; Berki Tímea: *Magyar–román kulturális kapcsolatok a 19. század második felében* munkákat ismertették Dánél Móna, Kádár Edit és Keszeg Anna. Az immár hagyományszámba menő karácsonyi könyvbemutatóval egybekötött könyvvásárra december 19-én került sor. Bemutatott kiadványok: *Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709–1732* (Font Zsuzsa) és Csetri Elek: *Kelemen Lajos élete és munkássága.* (Kovács András; János Mihály).

2013 januárjában került sor a 2012-es tudományos teljesítményekért járó Debüt-díj kiosztására. A beküldött hat pályázatot Keszeg Vilmos és Pál Judit értékeltte, a megosztott díjat két fiatal kutató vehette át: Németh Boglárka nyelvész, illetve Tóth Levente történész.

Tisztségviselők: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi szakosztály 2012. január 26-án tartotta meg évnnyitó közgyűlését, amelyen az elnökség beszámolt az előző év tevékenységéről, ismertette a 2012. évre javasolt munkatervet.

A szakosztály tevékenységének alapját a havi tudományos előadások megtartása képezte. A közgyűlésen elfogadott munkaterv, valamint utólagos kiegészítések szerint nyolc előadás hangzott el: február 23-án Farkas György: *A digitális fényképezés lehetőségeinek kihasználása a tudományos kutatásban*, március 2. (az Agrártudományi Szakosztállyal közös szervezésben) Veress Éva: *Biokertművelés, egészséges életmód*, március 29-én Csavdári Alexandra: *Húsvéti kémia*, április 26-án Jakab Endre: *Antibiotikum-rezisztencia mechanizmusok a baktériumoknál*. Május 31-én a KAB-bal közös szervezésben került sor Sohár Pál (ELTE, Bp.) *Szerkezetfelderítés NMR spektroszkópiával*, majd június 1-jén ugyancsak Sohár Pál *Professzorok Batthyány köre* című előadására. Június 29-én Szöcs Katalin *A természettudományok képjeleiről* tartott előadást, majd október 25-én az Agrártudományi Szakosztállyal közös szervezésben Mara Árpád (*A farkas Romániában*), illetve Bartók Katalin (*Vadgazdálkodás Romániában*) előadása hangzott el.

2012-ben 2 könyvbemutatóra is sor került: Bartók Katalin: *Románia természetvédelmi területei és fenntartható kezeléjük módszerei* (szeptember 28.), illetve Wilhelm Sándor: *A sujtásos küsz* (november 13.). Továbbá két kézirat is elkészült: összegyűlt az anyag a Múzeumi Füzetek kémia számához, valamint felvetődött Nagy Tóth Ferenc *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának 150 éve* című munkájának önálló kötetként való kiadása.

A Szakosztály legjelentősebb rendezvénye 2012-ben is A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretébe illesztett *Erdélyi Természettudományi Konferencia* című éves tudományos konferencia volt. Az előadásokra november 24-én az Apáczai Csere János Líceumban, Kolozsváron került sor (40 résztvevő). Összesen 25 bejelentett dolgozat került bemutatásra (1 plenáris és 24 előadás), melyek lefedték mind az öt meghirdetett tudományterületet (biológia, fizika, földtudományok, kémia, környezettudományok). A konferencia munkálatait Vörös Alpár, az Apáczai Csere János Líceum igazgatója, valamint az új szakosztályi elnök, Kékedy-Nagy László nyitotta meg. A nyitóbeszédet követően sor került a 60. életévet betöltött szakosztályi tagok köszöntésére is („Életek a tudomány és nevelés szolgálatában”). A plenáris ülészakon Zsigmond Enikő geológus *A mesebeli élet vizérlő-székelyföldi borvizek* című előadása hangzott el, majd ezt követően az előadások a programnak megfelelően négy szekcióban zajlottak, ülésvezetők: Farkas György (kémia), Sárközi Zsuzsanna (fizika), Uray Zoltán–Bartók Katalin (biológia), Wanek Ferenc (földtudományok-környezettudományok). Továbbá sor került egy poszter bemutatására is.

A konferencia nagy népszerűségnek örvendett mind az előadók, mind a hallgatóság sorában, ugyanis az eddigieknél jóval nagyobb arányban voltak jelen fiatalok. A szerzők túlnyomó része a BBTE-t képviselte, de jelen voltak a Sapientia EMTE, a marosvásárhelyi OGYE, a marosvásárhelyi Meteorológiai Állomás, a kolozsvári Ion Chiricuță Onkológiai Intézetet kutatói is. Az előadások anyagából kitűnt, hogy a hazai kutatók sok esetben nem csupán a romániai intézményrendszer keretein belül fejlesztik kapcsolataikat, hanem számos magyarországi intézettel is együttműködnek, mint pl. ELTE-Budapest, Veszprémi Pannon Egyetem, az MTA kutatóintézetei stb.

Személyi visszavonulási kérelmek alapján megváltozott a szakosztály elnökségének összetétele, melyet a választmány egyhangúan elfogadott. Az új elnökség: dr. Kékedy-Nagy László (elnök), Katona Miklós (titkár), választmányi tagok: dr. Bartók Katalin, dr. Veress Erzsébet, dr. Uray Zoltán.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály éves tevékenysége homlokterében a tudományos összefüggések szervezése állt. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlott, szakmai-tudományos továbbképzők keretében. A szakosztály 2012 folyamán véglegesítette tagságának számítógépes nyilvántartását, 2089 személy adatait regisztrálták, az elmúlt évben 41 új tag iratkozott be. A tagdíj összege 50 RON rendes EME-tagok számára, 25 RON nyugdíjasok, PhD-hallgatók és rezidensek számára, valamint 10 RON egyetemi hallgatók számára. Ez az összeg magában foglalja az Orvostudományi Értesítő előfizetési díját is, abban az esetben, ha az illető 2012. december 31-ig befizette az évi tagsági díjat. A szakosztály területi központjai közül ott volt élénkebb tevékenység, ahol EMEOGYSZ rendezvényeket szerveztek. A területi csoportok rendezvényein a szakosztály gyakran más szervezetekkel társulva, társszervezőként szerepel,

mint például a Hargita Megyei Orvostudományi Társasággal, a Maros megyei Tanáccsal, a Báthory István Alapítvánnyal és a Magyar Egészségügyi Társasággal Szilágysomlyón.

A szakosztály felújított honlapja (www.emeogysz.ro), melyet dr. Szilágyi Tibor alelnök és dr. Orbán-Kis Károly választmányi tag hoztak létre és adminisztrálnak, hozzájárul az élénkebb információáramláshoz és a hatékonyabb szakmai kapcsolattartáshoz. A szakosztályt mint orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2012-ben is kreditpontadó szervezetként akkreditálták az országos Orvosi és Fogorvosi Kamaráknál. Az Orvosi Kamara 2012-ben a XXII. Tudományos Ülésszakot és a XVI. Erdélyi Orvosnapokat az EMEOGYSZ által szervezett országos rendezvényként, a XX. Báthory Napok XIX. Orvostovábbképzőjét pedig helyi rendezvényként ismerte el. A Fogorvosi Kamara ebben az évben minden szakosztályi rendezvényt elismert.

A 2012-ben kiírt könyvpályázatra beérkezett kéziratok közül négy felelt meg a kiírás feltételeinek, a szaklektori döntések alapján Kun Imre Zoltán, Szántó Zsuzsanna *Neuroendocrinologia* című kézírata nyerte el a szakosztály Kiadói Testületének támogatását, melynek összege 2012-ben is 15 000 RON. Az Orvostudományi Értesítő 85. kötetének 2012-ben két különszáma jelent meg, melyek a XXII. Tudományos Ülésszak és a XIX. Tudományos Diákköri Konferencia összefoglaló kötetei, ezek nyomdai költségeit a Gedeon Richter Románia Rt. gyógyszercég fedezte. Választmányi döntés alapján az Orvostudományi Értesítő ezzel a két számmal, valamint évi két szám megjelentetésének elfogadásával igyekszik behozni az egyéves lemaradást.

2012. március 23–24-én a családorvosi szakcsoport Székelyudvarhelyen a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal és a Magyar Egészségügyi Társasággal közösen szervezett nagyszabású családorvosi továbbképzőt (378 résztvevő), külföldi és hazai előadókkal. A továbbképző keretén belül osztották ki a Pápai Páriz Ferenc-díjat, melyben prof. dr. Széplaki Attila (Kolozsvár), dr. PhD. Zágony Elemér (Csíkkarcfalva), dr. Orbán-Kis Károly (MOGYE) részesült. Köszönet illeti Balla Árpád főorvos urat, a Családorvosi Konferencia főszervezőjét.

2012. szeptember 21–22-én Nagyváradon, a XX. Báthory Napok keretében került megrendezésre a XIX. Orvostovábbképző dr. Széman Péter, az EME Szilágysomlyói Csoportjának vezetője és dr. Földes Béla főorvos szervezésében. A nemzetközi orvoskonferencia témája *A mesterséges élet. A mesterséges megtermékenyítés dilemmái* volt. A több mint 150 résztvevő részben külföldről (Magyarország, AEÁ), részben erdélyi megyékből érkezett, a továbbképzőn kilenc rendkívül érdekes témájú előadás hangzott el. A rendezvény a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság (MET) az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, illetve az EME Szilágysomlyói Csoportja égisze alatt zajlott, és a Román Orvosi Kamara által elismert rendezvény volt. A nagy sikerű rendezvényről a Reggeli Újság, az Erdélyi Riport, a Bihari Napló külön hasábjakon számolt be.

2012. november 9–11. között zajlott a szakosztály állandó őszi konferenciájaként meghirdetett XVI. Erdélyi Orvosnapok, melyet a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórházzal közösen szerveztek. Az igen sikeres háromnapos rendezvény helyszíne ezúttal is a csíksomlyói Jakab Antal Tanulmányi Ház volt 185 résztvevővel és 16 hazai és külföldi előadóval. November 10-én, szombaton délelőtt A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében dr. Vik János, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai

karának adjunktusa *Homo patiens – a szenvedés kérdése a Viktor E. Frankl-i logoterápia és egzisztenciaanalízis kontextusában* címmel tartott előadást.

A fogorvos-tudományi szakcsoport december 7-én Marosvásárhelyen tartotta hagyományos őszi továbbképzőjét, melynek meghívott előadója dr. Fritúz Gábor, a budapesti Kútvölgyi Klinikai Tömb Aneszteziológiai és Intenzív Terápiás Klinikájának szakorvosa volt. A több mint 95 résztvevő a bukaresti Fogorvosi Kamara által 12 kreditponttal elismert oklevél birtokába jutott.

A szakosztály több tagja részesült kitüntetésben 2012-ben. November 16-án a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Szenátusa díszdoktorrá avatta a 38. Doctor Honoris Causa ünnepség alkalmából dr. Gyéresi Árpád egyetemi tanárt. Október 28-án a SOTE Dies Academicusának keretén belül a dr. Genersich Antal Alapítvány által határon túli tudósoknak adományozott különdíjban részesült a Kolozsváron élő és dolgozó dr. Bódizs György főorvos és dr. Bódizs Éva gyógyszerész. Ugyancsak különdíjat kapott dr. Szabó Béla, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem professzora. Decemberben, a Román Gyógyszerész Kollégium gáláján, Bukarestben életműdíjat vettek át dr. Budaházy István (Nagyvárad) és Abrán Tünde (Székelyudvarhely) gyógyszerészek.

A Székelyudvarhelyen március 15–16. között megrendezésre került *Székelyföldi Tudományosság – Székely Tudósok* című tudománytörténeti konferencián a Szakosztály a következő előadásokkal vett részt: Péter H. Mária: *Székelyföldi neves gyógyszerészek*, Péter Mihály: *Neves székelyföldi orvosok élete és tevékenysége*.

A szakosztály 2012-ben első alkalommal vett részt külön kutatási osztályként az EME Kutatóintézetének munkájában, amelyre a Kutatóintézet kutatási pályázatát elnyerő három kutatócsoport sikeres munkája adott lehetőséget. A 2011. november 7. és 2012. március 31. között zajló együttműködés bizonyítja a tulajdonképpeni kutatómunka lehetőségét és a pályázat próbalkozások kiszélesítésének szükségességét.

A szakosztály minden évben pályázatot ír ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére, a 2012-es kutatási ösztöndíjára beérkezett három pályázatból a választmány által kinevezett bizottság dr. Fülöp Ibolyának és dr. Mezei Tibornak ítélte oda a támogatást. Az erdélyi magyar orvostanhallgatók tudományos-szakmai képzésének támogatására 2012-ben is pályázatot írt ki a szakosztály, a szavátai XXII. Tudományos Ülésszakon való ingyenes részvételre beérkezett 25 pályázat közül 20 került elfogadásra.

A végzős egyetemi hallgatóknak 2006-ban létrehozott Csögör Lajos-díj és oklevél kiosztására 2012-ben is az egyetemi éveket záró ballagáson került sor a Vártemplomban. A díj pénzjutalommal és a *Csögör Lajos börtönévei* című kötettel állít emléket és követendő példát az egyetemi tanulmányaik során legjobb eredményt elérő végzős hallgatóknak. Díjazottak: Koncz Szabolcs, Dénes Hanga és Szabó Zoltán István.

A 2012-es évben a szakosztályhoz szervezetektől és magánszemélyektől könyvadoományok érkeztek: a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaságtól cserefolyóiratként a Gyógyszerészet és az Acta Pharmaceutica Hungarica. Az MTA KOKI-tól rendszeresen érkeznek a Nature és a Science folyóiratok. Péter Mihály professzor úrtól a Magyar Tudomány, az Átalvető, valamint az amerikai Emerging Infectious Diseases folyóiratok.

A szakosztály kapcsolatban áll a kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, amelynek Egészségügyi Szakbizottságát dr. Szilágyi Tibor egyetemi tanár, Gyógyszerésztudományi

Szakkbizottságát pedig Gyéresi Árpád egyetemi tanár vezeti, valamint a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal, amelynek Tanácskozó Testületében Sipos Emese docens képviseli a szakosztályt. Ezenkívül együttműködik a Magyar Egészségügyi Társasággal (MET), Balla Árpád főorvos a MET Kárpát-medencei alelnöke; Széman Péter főorvos, erdélyi régiófelelős segítségével a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a magyarországi Országos Gyógyintézeti Központtal, a Studium Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel. A felsorolt országos és nemzetközi szervezeteken kívül a szakosztály kapcsolatban van olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágyosomlyói Báthory István Alapítvány, a marosvásárhelyi EMKE, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmári Szent-Györgyi Albert Társaság.

A szakosztály költségvetése 2012-ben 118 500 lej volt. Bevételeik a tagdíjakból, a tudományos ülésszak és továbbképzők részvételi díjaiból, valamint a pályázatokon nyert összegekből, támogatásokból származik.

Tisztségviselők: Egyed-Zsigmond Imre elnök, Tatár Márta, Sipos Emese, Szilágyi Tibor alelnökök, Mártha Krisztina titkár, Szatmári Szabolcs jegyző.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály 2012-es tevékenységének döntő részét is a szakmai előadások képezték. Ezt egészítették ki a kerekasztal-megbeszélések, valamint a tematikus évi konferenciák, amelyeket 2012-ben is a három szakosztályi alcsoport sajátos tevékenységi köreinek megfelelően külön szervezett. A Közgazdasági szakosztályi alcsoport tevékenységének döntő részét a KAB Közgazdasági szakközlettségével közösen szervezte, így nagyobb közönség előtt folytathatta tudomány-népszerűsítő előadás-sorozatait. Az alcsoport az elmúlt évben 8 szakosztályi rendezvényt szervezett, 7 felolvasó-ülést és egy tudományos tematikus konferenciát. Az előző évekhez viszonyítva a rendezvények száma csökkent, szakmai színvonaluk, a szakosztályi elnökök becslése alapján, minden bizonnyal nőtt. A szakosztály meghívott előadói a következő neves külföldi szakemberek voltak: dr. Bokros Lajos (CEU, Budapest, európai parlamenti képviselő), aki az év folyamán két előadást is tartott: március 7-én *Magyar-román közeli jövő* és október 14-én: *A eurózána túlélési esélyei* címmel. 2012. szept. 7-én két előadás hangzott el: dr. Horváth Gyula (az MTA doktora, egyetemi tanár, az MTA Regionális Kutatások Intézete tudományos tanácsadója): *Regionális szerkezetátalakítás, újrainparosítás és felsőoktatás-fejlesztés*, valamint dr. Fodor István részéről (az MTA doktora, professor emeritus, MTA Regionális Kutatások Intézete): *Fenntartható fejlődés és környezetipar*. 2012. október 24-én *Sinóros-Szabó Botond* (az MTA doktora, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem) tartott előadást az EME székházában *Az elmaradott térségek fejlesztésének komplex, rendszerszerű megközelítése* címmel. A szakosztály hazai meghívottjai a BBTE, valamint a Sapientia EMTE tanárai közül kerültek ki. Dr. Vincze Mária (nyug. egyetemi tanár) *Élő és alvó vidékek Romániában*, Csata Zsombor (adjunktus) *A vállalkozóvá válás társadalmi feltételei Erdélyben*, míg dr. Szöcs Emese (adjunktus) *A vidékfejlesztési támogatások területi eloszlásának komplex elemzése* címmel tartott előadást.

A IV. Szakosztály legfontosabb évi rendezvényére 2012. december 8-án került sor A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretei közt. A szakosztályi konferencia három szekcióra oszlott, így egy időben három különböző helyszínen zajlott.

A Közgazdaságtan szekcióban elhangzott előadások a regionális és vidékfejlesztés elméleti és módszertani problémáit járták körül: Magyar Tiivadar (BBTE Szociológia és Szociális Munkásképző Kar): *Kvalitatív kutatások – általános összefoglaló*; Benedek József (BBTE Földrajz Kar): *Növekedési pólusok Romániában*; Kovács Ildikó (BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar): *A BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kara magyar tagozatos diákjainak kutatási tevékenysége*; Vincze Mária (BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar): *Elméleti és módszertani dilemmák a vidékfejlesztési kutatások terén*; Kurkó Ibolya (BBTE Földrajz Kar): *Regionális versenyképesség*; Kassay János, Csata Andrea, György Ottília, Fejér-Király Gergely (Sapientia EMTE, Csíkszereda): *A gazdasági válság hatása a regionális versenyképességre*; Szász Erzsébet, Nagy Edit (Partiumi KE, Nagyvárad): *A kis- és középvállalkozások társadalmi felelősségvállalásának vizsgálata Erdélyben*. Az előadásokat élénk vita követte.

A Jogtudományi szekció keretében immár második alkalommal került megrendezésre a román–magyar–szerb kereskedelmi jogi nemzetközi konferencia Kolozsvárott. A rendezvényt a szakosztály a Sapientia EMTE Jogtudományi Tanszékével közösen szervezte. Az előadók Romániából, Magyarországról (Nótári Tamás, Papp Tekla, Auer Ádám) és Szerbiából (Dudás Attila) érkeztek. Az értekezések a magyar magánjog történeti fejlődésére, illetve ennek különböző gyakorlati aspektusaira fókuszáltak, eszmecserek folytak továbbá a román magánjogi kodifikációról, illetve a szerb jogintézmények működéséről. A rendezvény hallgatósága a Sapientia EMTE és a BBTE Jogtudományi Karának hallgatói és szakkollégistái (Jurátus Kör, Mikó Imre Jog- és Közgazdaságtudományi Szakkollégium) közül került ki, emellett szép számmal képviseltették magukat a Kolozs Megyei Ügyvédi Kamara ügyvédei, ügyvédi asszisztensek és más szakemberek (több mint 30 résztvevő). A félnapos rendezvény lehetőséget nyújtott a (román, magyar és szerb) kereskedelmi jog területéről származó naprakész információk továbbítására és megtárgyalására, valamint az egyéni kutatások bemutatására és továbbgondolására, tudományos körforgalomba való bekapcsolására. A konferencián bemutatott előadások a Scientia Iuris jogi szakfolyóirat 2013-as számában jelennek majd meg.

A Társadalomtudományi alcsoport tudomány napi rendezvényét a BBTE PKKTK Politikatudományi Intézete magyar tagozatával közösen szervezte. Előadásokat tartottak Kiss Ágnes (doktori hallgató – Közép-Európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék; tudományos segédmunkatárs – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; illetve megbízott oktató – BBTE, PKKTK: Politikatudományi Intézet): *Az informális gyakorlat négy típusa a román kommunista cenzúra rendszerben*; Székely István Gergő (doktori hallgató – Közép-Európai Egyetem, Politikatudományi Tanszék; tudományos munkatárs – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; illetve megbízott oktató – BBTE, PKKTK: Politikatudományi Intézet): *Választási részvétel, pártpreferenciák és a pluralizmus hatása az erdélyi magyar közösségre*; Székely Tünde (doktori hallgató – Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar; tanársegéd – Sapientia EMTE, Természettudományi és Művészeti Kar) – ifj. Toró Tibor (doktori hallgató – BBTE, Történelem–Filozófia Kar; tanársegéd – Sapientia EMTE, Természettudományi és Művészeti Kar): *Önkéntesség az erdélyi ifjúsági szervezetek körében*; ifj. Toró Tibor (doktori hallgató – BBTE, Történelem–Filozófia Kar; tanársegéd – Sapientia EMTE, Természettudományi és Művészeti Kar): *Az RMDSZ érdekérvényesítése az elmúlt huszonkét évben*; Szász Alpár Zoltán (egyetemi tanársegéd – BBTE, PKKTK: Politikatudományi Intézet): *Politikatudomány és*

politikai elemzés; Ilyés Szilárd Zoltán (doktori hallgató – BBTE, Történelem–Filozófia Kar / tudományos munkatárs – EME): *Zoon politikon. A deliberatív demokrácia esélyei* és Veress Enikő (doktorandus – BBTE, Szociológia és Szociális Gondozás Kar): *A Hangya szövetkezet, azaz a szociális gazdaság (social economy) hagyománya Erdélyben*.

Mint ahogy az a fenti beszámolóból kitetszik, a szakosztály, annak ellenére, hogy szám szerint a legkisebb az EME keretein belül (52 tag), sokszínű tudományos tevékenységet folytat. A szakosztályi tagok az előadások és konferenciák szervezésén túl, számos szakmai publikációt tudhatnak maguk mögött, melyek egy része az Erdélyi Múzeum folyóirat 2012/2 számában látott napvilágot. Habár a szakosztály tervei között szerepelt két fiókegyesület megszervezése is (Sepsiszentgyörgy, Nagyvárad), ezek a helyiek érdektelensége miatt nem valósulhattak meg. A szakosztály vezetősége számára azonban a legnagyobb gondot továbbra is a fiatalság bevonása és mozgósítása jelenti.

A szakosztályi munka Vincze Mária elnök, Szöcs Emese, Kokoly Zsolt és Szász Alpár Zoltán alelnökök, valamint Bíró Báborka titkár irányításával zajlik.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztály tevékenységét a 2012-es évben is a sokrétűség jellemezte, a már beindított programokat következetesen folytatta, ugyanakkor újabakkal is kiegészítette rendezvényei sorát. A szakosztály az elmúlt évben indította útnak ipartörténeti előadás-sorozatát, melynek célja az adatgyűjtés, a kutatás ösztönzése és eredményeinek bemutatása, egyszóval az ipartörténeti adatok feltárása, ugyanakkor az ipar újraindításának fontosságára is szeretné felhívni az érdeklődők figyelmét. Az előadássorozat első rendezvényére március 1-jén került sor Sándor László *A Triumf (Sinterom) gyűjtőgyertyagyár története* című előadásával. A szakosztály március 22–23-án tartotta immár hagyományossá vált tudományos fórumát, a Fiala Műszakiak XVII. Nemzetközi Tudományos Ülészakát. 2012-ben a konferencia tudományos bizottsága 155 erdélyi, felvidéki és magyarországi szerző 100 dolgozatát fogadta el közlésre. Az előző évekkkel összehasonlítva elmondható, hogy ebben az évben gyűlt össze a legtöbb tanulmány, ami a rendezvény növekvő népszerűségét is jelzi. Öröndetes az a tény is, hogy idén jelentek leg többben a hazai diákok közül. A rangos szakmai rendezvényen jelen voltak a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem diákjai is, ami egyben azt az üzenetet is hordozta, hogy van mire alapozni a nemrég elnyert akkreditáció után a mester-, illetve doktorképzés elindítását. A konferencia két plenáris előadással kezdődött (Dávid László a Sapientia - Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektora és egyetemi tanára *Új lehetőségek a valós idejű nemlineáris modell alapú prediktív szabályozásokban és ezek alkalmazása a robotirányítási algoritmusok tervezésében* címmel tartott előadást, valamint Dobránszky János, a budapesti Műszaki Egyetem tudományos főmunkatársa *Budapesti Műegyetem gépészeti, anyagtechnológiai tanszékének kutatómunkája* című előadása hangzott el), melyet a Maros Dezső-díj átadása követett. Az idén első alkalommal került sor a jeles tudós emlékére alapított díj átnyújtására, melynek célja a romániai magyar ifjú műszaki szakemberek kutatásának támogatása, elismerése. 2012-ben ifj. Orbán György építész doktorandus részesült ebben a kitüntetésben. Délután nyolcvanhét előadás hangzott el hat szekcióban, az EME központi székházában, illetve a Sapientia EMTE központi épületében. A rendezvény másnapján a résztvevők erdélyi barangoláson vettek részt. Az ülészak megnyitásával egy időben a 100 tanulmányt tartalmazó 434 oldalas konferenciakötet már olvasható volt a világhálón az EDA-ban (<http://hdl.handle.net/10598/15470>). Május 8–9-én

került sor a Közép-európai Ipari Örökség Útja Egyesület közgyűlésére és tisztújítására, melynek tudományos tanácsában a szakosztály továbbra is képviselteti magát. A Budapesten május 14-én tartott Gillemot László Tudományos Emlékkonferencián is képviseltette magát a szakosztály. Május 25-én folytatódott az ipartörténeti kutatások előadássorozata, ez alkalommal Kerekes Sándor mérnök *A kolozsvári Vasúti Főműhelyek (REMARUL „16 februarie”) története* címmel tartott előadást. A szakosztály nyári rendezvénye, a Technikatörténeti Alkotótábor a 2012-es évben kétszer került megszervezésre. A rendezvény célja régióknak védett műemléképületeinek és területeinek dokumentálása, felmérése, rehabilitációja. A július 7–14-én tartott VII. Technikatörténeti Alkotótáborban a hangsúly főként a szakmai előadásokra és a gyakorlati oktatásra tevődött. A mintegy harminc résztvevő diák számára egyetemi oktatók, szakemberek tartottak előadásokat, ily módon is ösztönözve az interdiszciplináris együttműködést. Az elkészült tervek, rajzok az Erdélyi Digitális Adattár frissen kialakított tervtárába kerülnek, ahol az előző évi dokumentumok is helyet kaptak. Az augusztus 23–26-án Kidén tartott VIII. Technikatörténeti Alkotótábor a szakértők terepszemléje volt, ahol a térség felmérésének elindítására és a helyi szakmai kapcsolatok kialakítására figyeltek a tábor szervezői. A négynapos terepmunkán négy templomban összesen hat harang és egy toronyóra vizsgálatára és felmérésére került sor. A résztvevők olyan objektumok műszaki mérésére összpontosítottak, melyeket eddig nem nagyon tanulmányoztak. A táborban megkezdett munkálatok az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya keretében tovább folytatódnak a felmérések konkrét munkálatai kisebb (szak)csoportokban, diákok bevonásával.

A Kolozsvári Magyar Napok rendezvényei alatt a szakosztály a Szent Mihály-templom toronylátogatás programjában vett részt. Ezenkívül partnere volt a *Kolozsvári ferences templom és kolostor egykor és most* című tárlatnak, melynek megnyitóján ifj. Orbán György építész a szakosztályt képviselve vázolta az eddigi felmérések eredményeit. A ferences templom felmérése során elkészített fotók és tervrajzok az Erdélyi Digitális Adattárban vannak elhelyezve.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben november 23-i plenáris ülésén dr. Dávid László egyetemi tanár, a Sapientia EMTE rektora tartott előadást *Az optimális irányítás, egy új innovatív szemlélet a globális felmelegedés gondjainak kezelésére* címmel. A november 24-i szakosztályi rendezvény immár a tizenharmadik tudományos ülésszak volt, melyen 18 szerző 10 előadása hangzott el, a szekcióüléseket Máté Márton (EME-MTSZ alelnök, EMTE, Marosvásárhely), Márton László (EME-MTSZ alelnök), Gobesz Ferdinánd-Zsongor (KME, Kolozsvár), illetve Dezső Gergely (Nyíregyházi Főiskola) vezették. A rendezvény, melyen a szakosztály tagjai és a társintézmények képviselői vettek részt, fórumot kínált a hazai és külföldi kutatók munkájának megismertetésére, valamint intézményeik bemutatására, a szakmai kapcsolatok kialakítására és ápolására. Az előadások tartalmi kivonatai az Erdélyi Digitális Adattárban olvashatók (<http://eda.eme.ro/handle/10598/25038>).

2013. január 7-én Gyergyószentmiklóson a Salamon Ernő Irodalmi Kör szervezésében mutatták be Márton László *Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője* című, 2012-ben megjelent könyvét, amely a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 6. kötete.

A szakosztály a 2012-es évben is több közös kutatást támogatott: a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Anyagtudományi és Technikatörténeti szakkörének munkáját segítette, illetve a kutatásba bevonta a Sapientia EMTE és a BBTE hallgatóit. 2012-ben több szakosztályi tagtársunk munkája részesült elismerésben: Hollanda Dénes professzort

az MTA Arany János-éremmel tüntette ki, Gyenge Csaba, Dávid László, Csibi Vencel professzoroknak az Óbudai Egyetem címzetes egyetemi tanári címet adományozott. Imecs Mária professzorasszonyt, a szakosztály választmányi tagját december 20-án Gábor Dénes Energetikai Nemzeti Díjjal tüntették ki tudományos eredményeiért, továbbá a felsőfokú oktatás, a doktorandusképzés terén kifejtett eredményes tevékenységéért.

Az elmúlt évben a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek – a szakosztály 2009-ben indított új sorozata – két kötettel bővült: Jancsó Árpád: *Az Arad–Temesvár vasútvonal története.* (TTF 5.); Márton László: *Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője.* (TTF 6.). Ezenkívül a Műszaki Tudományos Füzetek XVII. konferenciakötete, valamint az AMTNE – Műszaki Tudományok kivonatfüzete jelent meg.

Tisztségviselők: Bitay Enikő elnök, Máthé Márton, Márton László alelnökök, Szilágyi Júlia titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály tevékenysége 2012-ben is nagyon sokszínű volt. A szakosztály tagjai konferenciákat, tudományos ülésszakokat, előadásokat, továbbképzőket, szakmai versenyeket és könyvbemutatókat szerveztek vagy vettek részt ezek szervezésében. Ennek érdekében a szakosztály együttműködött a BBTE és a Sapientia EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával, továbbá együttműködött az EME Műszaki Tudományok Szakosztályával is. A szakosztályi tagok előadásokkal vettek részt a Fialat Műszakiak XVII. Tudományos Ülésszakán, melyen a műszaki tudományokhoz kapcsolódó aktuális kutatási eredményeiket mutatták be.

A szakosztály által szervezett legfontosabb esemény az immáron harmadjára megszervezett *Matematika és Informatika Alkalmazásokkal* című konferencia volt, amelyre a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 11. fóruma keretében Kolozsváron november 9–11. között került sor. A konferencián több mint 60 személy vett részt. A matematika, informatika, tudománytörténet, illetve didaktika témakörökben összesen 32 előadás hangzott el. Ugyancsak ekkor, második alkalommal került sor a *Matlap találkozóra*. A matematikatörténeti és didaktikai előadásokat négy könyvbemutató követte, mely a szakosztály tevékenységének eredményességét méltatott bizonyítani. Az Ábel Kiadó gondozásában jelent meg Schlesinger Lajos *A tér absolute igaz tudománya. Jubileumi előadás Bolyai János születésének 100-dik évfordulója alkalmából* című munkája (a szöveget gondozta Mezei Ildikó Ilona, Nagy Gábor Péter és Varga Csaba). A könyv az eredeti Schlesinger-jegyzet forrásfeldolgozása, és röviden ismerteti a jegyzetben előforduló matematikai fogalmakat is, valamint tartalmazza Gábor Zoltán professzornak egy a témához kapcsolódó értekezését is. A könyvet Szenkovits Ferenc méltatta. További bemutatott kötetek: Olosz Ferenc: *Egyenletek*, Simon József: *Képességfejlesztő tesztek matematikából nyolcadikosoknak*, valamint egy az *Octagon Mathematical Magazine* folyóirat húszéves megjelenésének évfordulója alkalmából publikált kiadvány, melyet Bencze Mihály főszerkesztő ismertetett. A konferenciát a Farkas Gyula Emlékérem átadása zárta. A már hetedik alkalommal kiosztott díjat 2012-ben két kolozsvári és egy gyergyószentmiklósi tanár vihette haza. A díjazottak a matematikai és informatikai ismeretek terjesztésében és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményt elért középiskolai tanárok.

November 23-án, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 11. fórumának plénumán dr. Németh Sándor, az MTA tagja tartott előadást *A jövő a tegnappal kezdődik* címmel.

December 14-én, Bolyai János születésének 210. évfordulója alkalmából, a szakosztály tagjai megkoszorúzták a híres matematikus szülőházán elhelyezett emléktáblát. Ugyancsak ebből az alkalomból jelentette meg Oláh-Gál Róbert „*Bolyai-breviárium*” című könyvét. A könyvbemutatóra december 15-én került sor a Sapientia EMTE kolozsvári székhelyén. A házigazda Kása Zoltán, a Scientia Kiadó igazgatója volt, a könyvet Szenkovits Ferenc (BBTE Magyar Matematikai és Informatikai Intézetének igazgatója) mutatta be.

Tisztségviselők: Robu Judit elnök, Makó Zoltán alelnök és Darvay Zsolt titkár.

7. Az EME Agrártudományi Szakosztálya a 2012-es évben több előadást és megemlékezést szervezett. Január 17-én Györfly Jenő borász tartott népes közönség előtt előadást, amelyen a BBTE Spectator Media Szakkollégium magiszterképzős újságíró diákjai is részt vettek. Március 2-án T. Veress Éva a biotermesztés titkait, előnyeit és fortélyait mutatta be a résztvevőknek. Április és május folyamán több előadást tartott az érdeklődőknek a biotermesztés népszerűsítése céljából, majd június 21-én bemutatót tartott saját biokertjében. Február 17-én a 120 éve született Lám Béla egyetemi tanárra emlékezett a szakosztály. A híres gépészmérnök életútját Farkas Zoltán ismertette, majd Antal András, volt diákja, utóbbi kollegája méltatta. A megemlékezésen Hantz Lám Irén családi emlékeket és képeket mutatott be, Albert Júlia színművésznő pedig Lám Béla verseiből, írásaiból adott elő néhányat. Ugyancsak a megemlékezések közé sorolható a szeptember 26-án tartott Kós Balázs-emlékest. Az Erdélyi Gazda egykori főszerkesztőjéről pályatársai, tanítványai emlékeztek meg, a rendezvényen a családtagok is részt vettek. Az est folyamán szót kértek Cseke Péter, Farkas Zoltán, Dimény Zoltán és Szabó Zsolt, valamint Lázár László, aki az egykori kolléga Antal András üzenetét tolmácsolta.

Március 10-én került sor a *Nyárádszeredai kertésznapi* című rendezvényre. Az immár hagyományoszerű előadás-sorozat a Budapesti Corvinus Egyetem Nyárádszeredai Levelező Tagozatával és a Romániai Magyar Kertésztársasággal közösen került megrendezésre. Az eseményen az érdeklődők szakmai előadásokon, termékbemutató vásáron, magbörzén vehettek részt, a könyvstandon pedig az agrártudományok iránt érdeklődők számtalan új kiadványt vásárolhattak meg.

Augusztusban a Kolozsvári Magyar Napok alkalmából a szakosztály a Kolozsvár Társasággal a Dr. Szász Pál Emlékét Ápoló Baráti Társasággal közösen szervezte a *Kolozsvár vonzáskörében* előadás-sorozatot, melyen dr. Szász István Tas és Farkas Zoltán tartottak előadást *A Szász családok szerepe Erdély mezőgazdaságának fejlődésében* címmel. A Farkas utcai közös standon termékbemutatóra is sor került. Szintén a Magyar Napok alkalmával a szakosztály tagjai közül Orbán Sándor *A szőlő betegségei és kártevői elleni védekezés* címmel, Lőrincz Piroska pedig *A biogazdaságok és -termékek minősítése, biobortermelés* címmel tartott szakelőadást. A Kolozsvári Magyar Napok szervezői által meghívott budapesti Magyar Mezőgazdasági Múzeum dr. Fehér György főigazgató által vezetett küldöttségével többször is találkozott a szakosztály vezetői, elkísérték őket temetőlátogatásra, majd augusztus 17-én meghívták a küldöttséget az EME-székházba, ahol Sipos Gábor elnök fogadta őket. A beszélgetésen felvetődött egy szorosabb együttműködésről szóló keretmegállapodás megkötésének terve. A látogatás alkalmából kiadványcserére is sor került.

Szeptember 27-én és október 25-én a Természettudományi Szakosztállyal közös könyvbemutatóra (Bartók Katalin) és előadásokra (Bartók Katalin, Mara Árpád) került sor. Mindkét alkalommal Románia természetvédelmi területeiről, illetve az erdélyi vadgazdálkodásról esett szó. Az előadók rámutattak a vadgazdálkodásban előforduló törvénytelenésekre, a vadállomány helytelen gondozására, az egyes fajok túlzott elszaporodására vagy, épp ellenkezőleg, számos faj kipusztulásának veszélyeire.

November 17-én, Marosvásárhelyen nyolcadik alkalommal került megrendezésre a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Karával közösen A Magyar Tudomány Napja Erdélyben tudományos ülészek. Ebből az alkalomból 18 előadás hangzott el: magyarországi és hazai szakemberek, kutatók, egyetemi hallgatók ismertették tevékenységüket az érdeklődéssel figyelő közösség előtt.

Az év folyamán több köszöntésre is sor került. A szakosztály február 29-én a nyolcvan-éves Wagner Istvánt köszöntötte, az év utolsó rendezvényén (december 8.) pedig a nyolcvanöt éves Antal András, Bogdán Imre és Rác Sándor EME-tagokat ünnepelte, akik meghitt beszélgetés keretében emlékeztek vissza az erdélyi mezőgazdaság egykori gondjaira, s értekeztek az agrártudományok aktuális kihívásairól.

Tisztségviselők: Farkas Zoltán elnök, Nyáradi Imre István alelnök, Lázár László titkár.

Ifjúsági szakcsoportjaink

A **GEKKO** (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya) a 2012-es évben is megrendezte az immár hagyományossá vált GEKKO Tábort, melyre július 18–22. között került sor Alsórákoson. A négynapos sátoztáborozáson 22 diák és oktató vett részt. A programok között szerepelt túrázás, ásvány- és kővetületgyűjtés, valamint az Alsórákos környékén található jellegzetes földtani képződmények meglátogatása. A GEKKO tagjai ez évben is részt vettek számos szakmai konferencián, tudományos diákköri konferencián, valamint terepgyakorlatokon, illetve az egyetemi nyílt nap szervezésében is kivették a részüket. December folyamán tisztújítás történt, Nagy Réka leköszönő elnököt Bartha István Róbert követte a tisztségben. Az alelnök és titkár személye nem változott, az alelnöki teendőket továbbra is Dénes Réka, a tikári feladatokat pedig Nagy Orsolya-Réka látja el.

Folyó évi tervei között szerepelnek: tudomány-népszerűsítő előadássorozatok, amelyek keretében havonta meghívott szakemberek tartanak majd előadásokat, a földtudományokban használt számítógépes szakprogramok oktatásának elindítása (1-2 napos intenzív kurzusok keretén belül), valamint gyűlések, diákelőadások. A GEKKO-val kapcsolatos információk, további programok, illetve az eddigi rendezvényeiről szóló információk, fényképek a szakcsoport honlapján – www.gekko.ro – található.

A **KoMaTe** (Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete) 2012-ben is havi rendszerességgel szervezett szakköri tevékenységeket, valamint filmvetítésekkel egybekötött szakosztályi előadásokat, kirándulásokat. A 2012–2013-as tanévtől indult az Őskor és Régészet Szakkör Tagjai pedig számos konferencián vettek részt előadóként, szervezőként.

Az 2012 novemberében tartott közgyűlésen új vezetőséget választottak, amelynek tagjai: Mákszem Hunor elnök, Major Renáta és Nagy-Menyhárt Szidónia alelnökök, ugyanakkor a szakkörök vezetősége is megújult. 2012 februárjában a kolozsvári középiskolások számára *Árpádok nyomában* címmel szerveztek nagy sikerű történelemversenyt.

Az egész kart megmozgató KoMaTE Napokra december 14–16. között került sor, a rendezvény első napján előadások hangzottak el. Az előadók között egyetemi tanárok, valamint magiszteri és egyetemi hallgatók szerepeltek. A második napon történelmi témájú vetélkedőkre és filmvetítésre került sor.

A 2010-ben az EME és a KMDSZ között létrejött egyezmény eredményeként az ifjúsági szakcsoport, habár a KMDSZ égisze alá tartozik, szakmai, tudományos téren az EME által képviselt értékeket tartja szem előtt. Ennek a szoros együttműködésnek köszönhető az is, hogy a szakcsoport 1995-től folyamatosan bővülő könyvtára az EME Jókai utcai székházában, a Pósta Béla Egyesület irodájában található. Az egyetemi jegyzeteket, szakkönyveket és hasznos kézikönyveket tartalmazó könyvtárat nem csupán a KoMaTe-tagok, hanem a Történelem Kar hallgatói, de akár más egyetemek hallgatói is igénybe vehetik.

Fiókegyesületeink

Az EME **marosvásárhelyi fiókszervezetének** tudományos tevékenységet végző tagjai elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői, akik munkásságukat egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki. Az 1. Szakosztályhoz tartozó tagtársak közül is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz. Ennek értelmében a szakmai szempontból aktív tagok egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon is részt vesznek, valamint több tudományos cikket közölnek szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók rendszeres tanácsadást nyújtottak a pályakezdő fiataloknak, de másoknak is.

A fiókegyesület október 28-án, dr. Szabó Miklós 80. születésnapja tiszteletére, Marosvásárhelyen tudományos ülészakot szervezett *Peregrinația academică și contactele Transilvaniei cu Europa în secolele XII-XX / A külföldi egyetemjárás és Erdély európai kapcsolatai a 12–20. században* címmel (szervezők: Pál-Antal Sándor, Simon Zsolt, Cornel Sigmirean, A Román Akadémia „Gheorghe Șincai” Társadalom- és Bölcsészettudományi Kutatóintézete, „Petru Maior” Egyetem, támogató: Maros Megyei Tanács). A rendezvényen az ünnepelten és a szervezőkön kívül előadást tartott még Lucian Nastasă Kovács (Kolozsvár), Csáki Árpád (Sepsiszentgyörgy), Szögi László (Budapest). A konferencia szervezői egyben egy emlékkötetet is szerkesztettek (*A történetíró elhivatottsága. Vocația istoricului. Emlékkönyv Szabó Miklós születésének 80. évfordulójára*). Szerk. Pál-Antal Sándor – Cornel Sigmirean – Simon Zsolt. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2012. 464 old.).

A könyvkiadás az utóbbi időben a tudomány népszerűsítésének egyik leghatékonyabb módszere, így hát a fiókegyesület az elmúlt két évben szervezett konferenciákon elhangzott előadások jelentős részét írásban is megjelentette (*A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok. III., ill. Tanulmányok Marosvásárhely történetéből*). Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2012. Szerk. Pál-Antal Sándor (fiókegyesületi elnök), illetve Simon Zsolt (fi. e. titkár).

A Zilah és Vidéke Fiókszervezet nem törekedett és nem törekszik látványos rendezvényekre és szereplésre, azonban a kulturális eseményeken való állandó jelenléttel aktív szerepet tölt be a szilágysági magyarok életében. Munkássága által az EME működésére

és fontosságára igyekszik felhívni a figyelmet. Tagjai közül 15–20 személy veszi ki részét kitartóan és állandóan a különböző kulturális rendezvények megszervezésében, képviselve valamilyen formában az Egyesületet is. Ezek közül többen közszereplést is vállaltak, előadásokat tartottak, mint például Lakóné Hegyi Éva, László László, Gáspár Attila, Kovács Kuruc János, Fejér László (aki egyben a Hepehupa című szilágysági művelődési folyóirat főszerkesztője), Bajusz István.

A fiókszervezet 2012 folyamán sok helyi kulturális rendezvényen vett részt (esetenként hozzájárulva a szervezéshez is), így március 15-én; a történelmi évfordulók megemlékezéseiben; a szilágysomlyói *Báthory-napokon*; a szilágycsehi *Tövishát-napokon*; a zilahi *Szüreti napokon*, a Megyei Múzeum rendezvényein; *A költészet tavaszán*, a *Városnapokon* stb. A fent említett rendezvényeken a fiókegyesület a zilahi EMKE-vel, a Pro Zilah Egyesülettel, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel, a szilágysomlyói Báthory István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a Hepehupa művelődési folyóirattal, a zilahi Megyei Múzeummal, valamint a Pósta Béla Egyesülettel működött közre.

2012. május 12-én került sor a Fiókszervezet évi nagy rendezvényére, a *Szilágyság-kutatás napjára*. Az immár 9. alkalommal megszervezett rendezvény célja a szórványban élő, és ezért eléggé elhanyagolt szilágysági magyarok önazonossági tudatának erősítése. A *Szilágyság-kutatás napjának* célja minél nagyobb közönség és szélesebb társadalmi réteg körében ismertetni a vidék történelmét, ennek megfelelően a rendezvényen elhangzott előadások elsősorban a Szilágyság történelmének és kultúrájának bemutatására fókuszálnak. A rendezvény helyszíne évenként változik, hogy több területen terjeszthesse a szilágysági önazonosság-tudatot, így hát 2012-ben Szilágysomlyón került sor a *Szilágysági hétköznapiok* címet viselő konferenciára. Az elhangzott 10 előadás egyháztörténeti (Emödi András, Sipos Gábor, Zsigmond Attila), művelődéstörténeti (János-Szathmári Szabolcs, Egyed Ákos), nyelvészeti (Gáspár Anna-Katalin, Péntek János, Vicsai Zsolt), valamint vidékfejlesztési (Székedi Levente, Szilágyi Ferenc) témák köré csoportosultak. Az előadásokat követően került kiosztásra a Petri Mór-díj, melyet 2012-ben Zsigmond Attila ref. lelkész, valamint az Ágoston cég képviselője vehetett át. A rendezvény sikeréről a megyei magyar sajtóban való beszámolókat tanúskodnak. A program megvalósítását a Fiókszervezet tagsága és szimpatizánsok saját munkájukkal, adományokkal támogatták, az anyagi támogatás jelentős részét az EME biztosította (mivel a Communitas Alapítvány 2012-ben nem támogatta a rendezvényt).

A **szilágysomlyói fiókegyesület** 2012. január 27-én tartotta meg éves közgyűlését. A gyűlésen elfogadták dr. Széman Péter elnök beszámolóját a 2011-es megvalósításokról, valamint megtárgyalták és jóváhagyták a 2012-es munkatervet. Széman Péter elnök márciusban az EMEOGYSZ-, majd az EME-közgyűlésen képviselte a fiókegyesületet.

A fiókegyesület március 15-én megemlékező műsort tartott közösen az RMDSZ-szel és a Báthory István Alapítvánnyal. A zilahi fiókszervezettel közösen tartották május 12-én Szilágysomlyón a Szilágyságkutatás Napját, melyen 9 előadás hangzott el, és átadásra kerültek a Petri Mór-díjak. Május 25-én a Báthory István könyvtár Napján a Báthory István Alapítvánnyal tartottak közös megemlékezést *100 éve született Ottlik Géza és Örkény István író, valamint Benczédi Sándor képzőművész* címmel.

A XIX. Orvostudományi továbbképzőre a Báthory Napok keretei közt került sor szeptember 21–22-én Nagyváradon, a rendezvény témája: *Mesterséges élet. A mesterséges*

megtermékenyítés dilemmái. A továbbképzőn 4 egyházi és 5 orvosi előadás hangzott el, melyet 134 regisztrált résztvevő (92 orvos, a többi foglalkozás szerint orvosasszisztens, lelképásztor, tanár) hallgatott meg. A rendezvényt kreditponttal jutalmazta a Román Orvosi Kamara.

Szeptember 29-én ugyancsak a XX. Báthory Napok keretében a Báthory István Alapítvánnyal közösen szervezett rendezvényük: *Történelemtudományi konferencia a Báthoryakról.* Szintén a Báthory Napok keretében került sor Kolozsváron az RMPSZ-szel közösen szervezett XII. Pedagógus-továbbképzőre október 20-án.

A fiókegyesület tagjai részt vettek az EME közgyűlésén és az EMEOGYSZ szavatai Tudományos Ülésén (április 19–21.), a Magyar Tudomány Napján (november 23–24.).

A **gyergyószentmiklósi fiókszervezet**, akárcsak az elmúlt esztendőben nagy hangsúlyt fektetett a tudomány népszerűsítésére, erről tanúskodik a 2012 folyamán megrendezett számos könyvbemutató és író-olvasó találkozó, valamint a három tudományos konferencia is.

Május 11-én a szövetségi mozgalom múltjának, jelenének és jövőjének bemutatására irányuló, *Szolidaritás közösségünk fennmaradásáért* címmel közgazdász-konferenciát szervezett. A konferencia keretében dr. Hunyadi Attila (BBTE), Somai József (RMKT), dr. Garda Dezső fiókegyesületi elnök, valamint Gál Sándor (Román Fejlesztési Bank) értekezett az erdélyi szervezetek múltjáról és jövőjéről.

2012. június 7–8-án került sor a történész szakma kiemelkedő képviselőit felsorakoztató nemzetközi tudományos ülésszakra: *Magyar királyok és erdélyi fejedelmek külső szemmel.* Az előadók között szerepelt Zsoldos Attila, Weisz Boglárka, Csukovics Enikő, Tringli István (MTA-TTI, Budapest), Horn Ildikó és Vörös Péter (ELTE, Budapest), Egyed Ákos, Sipos Gábor (EME, BBTE, Kolozsvár), Bernád Rita (Gyulafehérvár), Garda Dezső, Tüdös Kinga (RTA, Bukarest), Pál-Antal Sándor (Marosvásárhely), valamint Boér Hunor (Sepsiszentgyörgy). Az előadások új szempontok szerint közelítették meg az egykori uralkodók (II. András, I. Károly, II. Ulászló, a Báthoryak, Szapolyai János, Bethlen Gábor) történelmi szerepvállalását. A kétnapos rendezvényt a 2011-ben kiadott *A mezővárosi státustól a rendezett tanácsú városig* című kötet (immár harmadik) bemutatója zárta.

Az év utolsó tudományos eseménye pedig a november 7-én zajlott előadásorozat volt, mely révén a gyergyószentmiklósi fiókszervezet is bekapcsolódott az EME által a Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett rendezvénysorozatba.

A tudományos konferenciák és könyvbemutatók szervezésén túl a fiókszervezet a BBTE gyergyószentmiklósi kihelyezett tagozat terepmunkájának (2011 vége és 2012 első három hónapja) megszervezésében is aktívan részt vállalt. A másodéves hallgatók kérdőíves néprajzi gyűjtésének célja a XXI. század eleji Gyergyó anyagi kultúrája sajátosságainak feltérképezése volt.

Kutatóműhelyek

A **Pósta Béla Egyesület** régészeti és archeometriai kutatócsoportja szervesen együttműködik az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel. A két intézmény közös, hosszú távú projektekben vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2012-es évben tovább folytatódtak

a Nagykároly-Bobáld tellen zajló régészeti feltárások (dr. Molnár Zsolt egyetemi adjunktus irányításával). Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, illetve régészeti dokumentációkészítés (Apai Emese PhD-hallgató, dr. Nagy József Gábor), valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak, illetve bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát. A 2012-es évben is sor került a fajlagos régészeti tárgyú előadás-sorozatok megszervezésére vendégelőadók bevonásával. A Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium, a Szatmár Megyei Tanács, Nagykárolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2012-ben is sikeresen megvalósította. 2012 novemberében került sor a Pósta Béla Egyesület, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Maros Megyei Múzeum szervezésében a X. Erdélyi Magyar Régészeti Konferenciára, amely az erdélyi és magyarországi szakemberek tudományos párbeszédének biztosított keretet. A konferencia megrendezéséhez a Nemzeti Kulturális Alap és a Maros Megyei Tanács nyújtott támogatást. 2012-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen sor került a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából IV. kötetének (Új sorozat) kiadására.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2012-ben a következő hosszú távú programokat működtette:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Az EME Kutatóintézetének létrehozását néhai Jakó Zsigmond kezdeményezte és irányította egészen elhunytáig (2008), s az ő szellemét követik a Kutatóintézet munkatársai – tanítványai is. Az intézet elsősorban az ún. nemzeti tudományok művelésére jött létre, az erdélyi magyarság történetéhez és kultúrájához szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti források feltárásának céljával. A természettudományi témájú kutatások többnyire külső munkatársak tevékenysége révén egészítették ki fokozatosan az intézet profilját.

Az intézet igazgatója Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja, az EME alelnöke. A kutatóintézetnek jelenleg 13 belső munkatársa van.

Az intézet fiatal történész kutatói 2012. október 16-án a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének meghívására vettek részt a *Bemutakoznak az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének történészei* című rendezvényen.

A Kutatóintézetben folyó *Intézmények és politikai vezetőréteg a Szilágyságban a XIV–XVII. században* című, a Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS-UEFISCSU, PN II-RU cod/2010, TE_204) által támogatott projekt részeként 2012. szeptember 7–8-án nemzetközi konferenciára került sor *A Szilágyság és a Wesselényi család* címmel.

Az EME kutatási projektjei keretében időszakos kutatómunkára a 2012-es évben összesen 73 személy kapott megbízást, többségük fiatal kutató, egyetemi hallgató. Ezek a kutatások egyetemi oktatók irányítása alatt zajlottak, és nagyban hozzájárultak az egyetemen folyó tudományos tevékenységek, illetve szakkörök munkájának támogatásához is. A külső kutatási megbízatások meghatározott időre szólnak, az egyetemi tanév időszerkezetéhez illeszkednek, ezért a jelentésben a véglegesített, illetve az elkezdett kutatások is helyet kaptak. E kutatási programok időhatárait jeleztük a felsorolásban. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az EME Kutatóintézetének három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket.

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Fejedelemség kori források feltárása és kiadása: az erdélyi Királyi könyvek kivonatokban való közzététele.

Projektvezető: dr. Kovács András egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő forrásfeltárási munkálatokat végzik: Bocskai István (1606; MOL, F1: 5), Rákóczi Zsigmond (1607–1608, MOL, F1: 7) és Báthory Gábor (1608, 1609–1610; MOL, F1: 8, 9) Királyi Könyvei kivonatos formában történő kiadásának előkészítése. Kutatók: dr. Fejér Tamás, dr. Pakó László, dr. Szász Anikó.

1.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori hiteleshelyi tevékenységének feltárása. Kutató: dr. Bogdándi Zsolt.

1.3. Az aradi káptalan jegyzőkönyvtöredékének (1504–1518) kiadásra való előkészítése. Kutató: dr. Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

2. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. Projektvezető: dr. Kovács András egyetemi tanár, igazgató. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

2.1. Az Erdélyi okmánytár IV. kötetének (1360–1372) szerkesztése. Célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilisek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. Kutatók: dr. W. Kovács András, Hegyi Géza.

2.2. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó segédletek összeállítása. A kutatás célja tematikus bibliográfiák, archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak összeállítása; az erdélyi középkori megyei hatóságok okleveleinek regesztázása és kiadásra történő előkészítése, megyei archontológiák elkészítése; pótlások az *Erdélyi okmánytár* megjelent köteteihez; az erdélyi püspökség és káptalan Árpád- és Anjou-kori archontológiája; az erdélyi káptalan Árpád- és Anjou-kori személyzetének adattára. Kutatók: dr. W. Kovács András, Hegyi Géza.

3. A hadadi br. Wesselényi család zsigói (göröcsöni), hadadi és drági levéltárainak kutatása. Projektvezető: dr. W. Kovács András. A kutatás célja a Nógrád vármegyei származású, Erdélyben az 1550-es évek végén megtelepedett Wesselényi család levéltárában megőrzött közép- és kora újkori iratanyag feltárása és közzététele magyar nyelvű kivonatok formájában, illetve – a történetkutatás szempontjából különös jelentőséggel bíró iratok

esetében – teljes szöveggel. A család mintegy 20 000 darab iratot számláló levéltárai az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzött anyagában található. Kutatók: dr. Fejér Tamás, Hegyi Géza, dr. Szász Anikó.

4. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Egyéni kutató: dr. Biró Annamária. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, székelyek, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetköz-pontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, a Partiumi Keresztény Egyetem, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik.

5. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár kötetének előkészítése. A kutatás célja az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT) XIV. kötetének szerkesztése és a XV. kötet előkészítése. A XIV. kötet anyagának szerkesztése folyamatban van, a nyomdai munkálatok (tördelés, korrektúrázás) is elkezdődtek, 2013-ban folytatódnak. Az SzT anyagát Szabó T. Attila gyűjtötte, a munkálatok is az általa kidolgozott szerkesztési szempontok szerint folytak és folynak. Az elkészülő 15 kötet a magyar, sőt a nemzetközi szótárirodalom egyik legjelentősebb alkotása. Kutatók: dr. Tamás Csilla és András Zselyke; külső munkatársak: dr. Fazakas Emese (főszerkesztő), Benedekné Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, Zsemlyei Borbála (szerkesztők), Kiss András (lektor), Szász Lőrinc (román értelmező) és Hochbauer Mária (német értelmező). Az SzT kötetei a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékével együttműködésben készülnek.

6. Irodalmi és színházstudományi kutatások. Projektvezető: dr. Egyed Emese egyetemi tanár. A kutatások célja elsősorban az Erdélyi Múzeum anyagának módszeres feltárása (kéziratok szépirodalom), értelmezése, publikálása, az EME gyűjtőlevéltárába bekerült anyagoknak a tudományosság és a képzés-nevelés céljaira történő felhasználása, az erdélyi magyarság irodalmi, színházi, neveléstörténeti hagyományainak az európai kultúrával való szakszerű összekapcsolása, kutatói utánpótlás biztosítása.

A kutatás megvalósításához a következő intézetekkel működnek együtt: SIHCTOB (Société Internationale d’Histoire du Théâtre, de l’Opéra et du Ballet), MTA Irodalomtudományi Intézet, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a XVIII. század kutatóit tömörítő nemzetközi egyesületek (Société Internationale d’Étude du XVIIIe siècle, illetőleg nemzetközi munkacsoport a XVIII. század kutatásáért), a KAB, egyetemi kutatócsoportok (BBTE, Partiumi KE, Sapientia EMTE, ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Veszprémi Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ), továbbá a kolozsvári Georgius Aranka Egyesület, az EMKE, az Interkulturali-THÉ Egyesület.

A projekt keretében az alábbi kutatások folynak:

6.1. Irodalmi és színházstudományi esettanulmányok A projekt keretében a kultúra mozgásfolyamatának mint átadás-átvétel-kölcsönhatás komplexumnak bemutatására került sor, éspedig irodalmi színházi, neveléstörténeti vizsgálati anyagon. E tudományterületek sok esetben problémakomplexumként jelentkeznek, együttes vizsgálatuk tűnt célravezetőnek. Kutatók: dr. Demeter Zsuzsa kutató (textológia, Kovásznai Sándor), dr. Bartha Katalin Ágnes kutató (színház-történeti kutatások, angol nyelvi referens), dr. Tar Gabriella Nóra

kutató (színháztörténet, német–magyar kapcsolattörténet), dr. Molnár Bodrogi Enikő kutató (irodalom és nyelv, kontextusvizsgálatok), dr. Varga Ildikó kutató (irodalmi kontaktológia, magyar–finn), Sófalvi Emese doktorandusz (zenés színház, az EME zenetörténeti anyagai). A kutatási megbízás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

6.2. Poétikum, politikum, nyelv A projekt keretében főként az EME egykori kéziratok anyagára támaszkodva eszmék és irodalmi formák kapcsolódási módjaira, valamint irodalmi és színházi kifejezésformákra koncentrálunk, a kutatás eredményeinek közlése tanulmánykötetben és konferencián valósul meg.

Kutatók: dr. Biró Annamária, Bodnár Róbert, dr. Tar Gabriella Nóra, dr. Molnár Bodrogi Enikő, Kerti József (egyetemi hallgató) és dr. Varga Ildikó. A kutatási megbízás periódusa 2012. november 1.–2013. március 31.

7. Kortárs politikai eszmetörténeti kutatások. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd. A kutatás célja megvizsgálni, hogy a látszólag elfogadhatóan működő kortárs nemzetállami berendezkedések valójában mekkora demokráciadeficittel küszködnek, hogy milyen veszélyeket rejt ez magában az új globalizálódó politikai rendben.

8. Virtuális közösségek, virtuális habitusok. Erdélyi képek a digitális világból. Projektvezető: dr. Tökés Gyöngyvér szociológus, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem adjunktusa. A kutatás célja az erdélyi magyar fiatalok virtuális jelenlétének és digitális szokásainak vizsgálata volt. A kutatás a következő altémák köré szerveződött: 1. A hálózat gyermekei. Az erdélyi netgeneráció szociokulturális jellemzői; 2. Káprázat és nimbusz. Erdélyi fiatalok mindennapjai a virtuális térben; 3. Te miért lájkolsz, és mi miért blogolunk? Virtuális közösségek és digitális habitusok.

Kutatók: Molnár Beáta, Puskás Eszter egyetemi hallgatók, Madaras Szidónia magiszteri hallgató. A kutatási megbízás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

9. A vidékfejlesztés területi különbözőségei az adottságok és a támogatások nézőpontjából a 2007–2011-es időszakban. Felkészülés a jövőbeli új kihívásokra. Projektvezető: dr. Vincze Mária egyetemi tanár. A projekt célja feltárni a jelenlegi vidékfejlesztési támogatások területek és intézkedések szerinti eloszlását, valamint azokat a tényezőket, amelyek befolyásolhatták a kialakult eloszlásokat. Vizsgáljuk négy Bihar megyei közösségben, hogy a támogatások mennyiben eredményeztek fenntartható fejlődést. Regionális és megyei szintű felméréseket készítünk arról, hogy a mezőgazdaság fejlettségi adottságai, jelenlegi termelési szerkezete, a vidék gazdasági-társadalmi életében betöltött szerepe mennyiben jelenthet erősséget, illetve gyengeséget a 2014–2020-as időszakra vonatkozó európai uniós dokumentumok tükrében.

Kutatók: dr. Mezei Elemér egyetemi docens, dr. Szócs Emese egyetemi adjunktus, Marton Györgyi végzett magiszteri hallgató és két jelenlegi magiszteri hallgató. A kutatási megbízás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

10. Erdélyi és partiumi magyar könyvtárak védett állományának kutatása és feldolgozása. Projektvezető: dr. Sipos Gábor egyetemi docens. A projekt célja az 1851 előtti nyomtatványok és kéziratok összegyűjtése, kutatása és feldolgozása, valamint központi helyeken való biztonságos elhelyezése (pl. esperességi, egyházmegyei központ vagy rendház), az állomány provenienckiakutatása és ezzel az egyes gyűjtemények történetének feltárása. A meglévő könyvanyag mellett a gyűjteményre vonatkozó levéltári anyag átnézése és sajtó alá rendezése. Kutató: Gordán Edina magiszteri hallgató.

A kutatás megvalósításához a következő intézetek működnek együtt: EKF Kulturális Örökség és Művészettörténeti Tanszék; BBTE, a szatmári Római Katolikus Püspökség, a gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, az Erdélyi Református Egyházkerület.

11. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilis anyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat. Kutatók: dr. Fehér Andrea történész és dr. Papp Kinga irodalomtörténész.

12. A Gyergyói-medence tárgyi néprajzi értékeinek kérdőíves gyűjtése és rendszerezése a turizmusban való felhasználás érdekében. Projektvezető: dr. Garda Dezső egyetemi docens. A projekt célja: tárgyi néprajzhoz kötődő anyag kérdőíves gyűjtése, rendszerezése, a kérdőíves adatgyűjtés feldolgozása volt a Gyergyói-medence (60 000 személyt kitevő népesség) idegenforgalmában való felhasználás érdekében. Kutató: Gál Emese egyetemi hallgató. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Az Erdélyi Mezőség kutatása: tájhasználati módok megváltozásának hatásai az Erdélyi Mezőség szárazgyepeire. Projektvezetők: dr. Nagy-Tóth Ferenc, az MTA külső tagja és dr. Ruprecht Eszter adjunktus. A kutatás célja, hogy az Erdélyi Mezőség területén előforduló árvalányhajas sztyepprétek változásait dokumentálja, a változásokért felelős mechanizmusokat feltárja, és hatékony természetvédelmi szempontú, restaurálási-kezelési módszereket javasoljon e kiemelt értékű szárazgyepek helyreállítására és megőrzésére. Kutatók: Szabó Anna doktorandus, valamint Fodor Izabella és Kuhn Thomas biológia és ökológia szakos egyetemi hallgatók. A kutatás a BBTE Biológia és Ökológia Magyar Intézetének együttműködésével zajlik. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

2. Anyagtudományi kutatások. Projektvezető: dr. Bitay Enikő egyetemi docens. A kutatás céljai: az anyagszerkezetek elemzése az anyagok tulajdonságainak előrejelzése végett; a kutatások eredményeinek hasznosítása az oktatásban, műszaki anyagtudományi, technológiai szakkötetek szerkesztése, melyekbe az új kutatási eredmények is beépülnek; az egyetemi hallgatók tudományos munkára való ösztönzése.

2.1. Az anyagok mechanikai tulajdonságait vizsgáló berendezéseinek elemzése

A kutatási programnak kettős célja volt: egyrészt a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Anyagtudományi laboratóriuma részére az anyagok mechanikai tulajdonságait vizsgáló berendezések tervezése és korszerűsítése, másrészt az egyetemi hallgatók tudományos munkára való ösztönzése, az anyagtudományi szakkör munkálatainak előmozdítása.

Kutatók: dr. Kakucs András egyetemi docens, Bimbó Áron, Bíró Zoltán, Gagy László-Csaba és Szekeres Péter egyetemi hallgatók közreműködésével. A kutatások a Budapesti Óbudai Egyetem, a Marosvásárhelyi Sapientia EMTE, a budapesti BAY-ATI, a Miskolci Egyetem és a Győri Szent István Egyetem közreműködésével zajlanak. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

3. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. Projektvezető: dr. Bitay Enikő egyetemi docens. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata

kiemelkedő fontosságú, mindenekelőtt saját műemlékeink, műtárgyaink teljes megismerése érdekében. A projektet az alábbi kutatások alkotják:

3.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezető: dr. Márton László ny. kutatómérnök. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: a kolozsvári ferences, illetve a Szent Mihály-templom tornyai belsejének és harangjainak, illetve a toronyórának (technikatörténeti) felmérése, tanulmányozása. Kutatók: ifj. Orbán György doktorandus, Tóth Orsolya, valamint Mureşan Erika-Agneta és Tőkés Attila egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

3.2. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. Kutatásvezető: dr. Veres Erzsébet ny. egyetemi docens. A kutatás célja elsősorban a porolissumi ásatások során előkerült egyes vas- és cserépletek készítéséhez használt nyersanyagok származási helyének anyagtudományi módszerekkel való (archeometriai) vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése, mely jelentős új eredményekkel gazdagíthatja a műszaki örökségünkkel kapcsolatos tudásunkat.

3.2.1. Tasnádi kerámiaminták archeometriai vizsgálata. Multielem-analízis (XRF, ICP-AES, EDX-EPMA). Jelen kutatási szakaszban az ásatások során feltárt kerámiamaradványok és a helyszínen begyűjtött talajminták összehasonlító geokémiai vizsgálatára került sor. A minták elemi összetételének meghatározására XRF, ICP spektrometria és elektron-szondás mikroanalízis (EDS EPMA) alkalmazásával, az adatok kiértékelése sokváltozós adatelemzéssel történt. Kutatók: Pataki Bernadett, Vass Lóránt, Pánczél Szilamér doktorandusok, Csifó Irma, Konyelicska Loránd Tibor egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1. – 2012. március 31.

3.2.2. Porolissumi római kori kerámialetek nyersanyageredet (proveniencia) vizsgálata. A kutatás célja a Zilah melletti Mojgrádon (Porolissum) végzett régészeti feltárások során talált kerámialetek provenienciavizsgálata, melynek eredményei alapján árnyaltabb képet alkothatunk Dacia Porolissensis gazdasági és társadalmi viszonyairól. Kutatók: Vass Lóránt, Pánczél Szilamér doktorandusok, Csifó Irma, Konyelicska Loránd Tibor egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2012. november 1. – 2013. március 31.

3.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében Erdély-Hegyalja területén. Kutatásvezető: Talpas János tanársegéd. A kutatás célja felmérni Erdély-Hegyalja magyarlakta szórványtelepüléseinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. A kutatást az alábbi programok alkotják:

3.3.1. Forráskutatás a vidékfejlesztés érdekében Erdély-Hegyalja területén. A kutatás célja a településeken található kulturális források feltérképezése a vidékfejlesztés érdekében. Kutatók: Benkő Adorján, Kosztándi Kinga, Kun Tímea, Sárpatoki Emőke és Szalló Ágnes egyetemi hallgató. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

3.3.2. Megmaradt borpincék felépítése és lehetőség hasznosítása Erdélyben. A kutatás célja: a még megmaradt borpincék felmérése, valamint javaslatétel ezek turisztikai hasznosítására. Kutatók: dr. Horváth Csaba László egyetemi adjunktus, Dombi Krisztina Enikő, Kosztándi Kinga, Kövecsi Szabolcs Attila és Tőkés Attila egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2012. november 1. – 2013. március 31.

3.4. Erdélyi műemlékek, műtárgyak festett felületeinek tudományos vizsgálata.

Kutatásvezető: dr. Guttmann Márta. A jelen kutatás a festett felületek szükséges vizsgálati módszereinek összeállítását tűzte ki célul a legfrissebb szakirodalom alapján. A tárgyi hagyatékok anyagi összetételének pontos ismerete fontos a hatékony hosszú távú megőrzéshez, állományvédelemhez, restauráláshoz. Kutatók: dr. Barabás Réka egyetemi adjunktus, dr. Gál Emese kutató, valamint Nagy Emőke és Guttmann Csongor-István egyetemi hallgatók. Közreműködtek: Mihály Ferenc, Szász Erzsébet restaurátorok.

A projekt interdiszciplináris jellegű, a kutatásban különböző szakok egyetemi, illetve magisteri hallgatói és oktatói vettek részt. A technikai és kulturális objektumok, szerkezetek tudományos feldolgozásához szakértőket szólítanak meg, a munkálatokba bevonják a diákságot is, ezáltal biztosítva a tevékenység hagyományápoló jellegét és oktató-nevelő szerepét. A projekt az EME Természettudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, a Pósta Béla Egyesület, a Sapientia EMTE, a BBTE, a Kecskeméti GAMF, az Óbudai Egyetem, az MTA KFKI, a Miskolci Egyetem, a Közép-Európai Ipari Örökségek Egyesülete közreműködésével zajlott. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

4. Őslénytani kutatások. Egyéni kutató: Vremir Mátyás. A kutatás célja az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja. A kutatási projekthez az alábbi témakörök vizsgálata tartozik:

4.1. Kelet-Közép-Európa késő Kréta kori húsevő dinoszauruszainak kutatása. A kutatás terepmunkán és laboratóriumi elemzésen alapszik, az így nyert adatok segítségével a példányok morfológiai és anatómiai bélyegeinek vizsgálatára terjed ki, különös tekintettel a Zömök sárkány (Balaur bondoc) filogenetikai és biogeográfiai kapcsolataira.

4.2. A Zömök sárkány (Balaur bondoc) biomechanikai vizsgálata. A kutatás a Zömök sárkány (Balaur bondoc) csonttani-anatómiai elemzését célozza, a megmaradt bélyegek alapján CT Scanning – 3D-s módszerrel biomechanikai rekonstrukcióját kívánja modellezni. A kutatásban közreműködnek: dr. Csiki Zoltán (Bukaresti Egyetem), dr. Steve Brusatte (Columbia University, NY), dr. Mark Norell (American Museum of Natural History, NY)

4.3. Az erdélyi késő Kréta kori pterosaurusk diverzitása és rétegtani elterjedése. A projekt célja a rendkívül ritka repülő hüllők felkutatása, kimutatása. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: a) anyaggyűjtés, preparálás, vizsgálat; b) az azdarchidák morfológiai, morfofunkcionális elemzése és diverzitásvizsgálata. A projektben részt vevő kutatók: dr. Gareth Dyke, dr. Darren Naish (Southamptoni Egyetem), dr. Mark Witton (Plymouthi Egyetem).

4.4. Az erdélyi késő Kréta kori teknősök rétegtani elterjedése és diverzitása. A projekt célja az újonnan feltárt ősteknősleletek teljes feldolgozása és leírása, különös tekintettel a primitív nyaktekerű (Pleurodira) dortokidákra és ezek filogenetikai és ősföldrajzi kapcsolataira. A projektben részt vevő kutatók: dr. Csiki Zoltán (Bukaresti Egyetem), Rabi Marton (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest).

5. Matematika- és informatikakutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai kutatások. Projektvezető: dr. Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik.

A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatások folynak:

5.1. Trajektóriakövető algoritmusok és homogenizációelmélet. A kutatás célja a trajektóriakövető algoritmusok objektumorientált megvalósítása annak érdekében, hogy a kapott kód minél rugalmasabb és újra felhasználhatóbb legyen. Ennek érdekében különböző tervezési mintákat használtak. A primál-duál algoritmusoknak egy szűkebb körére összehasonlító elemzést végeztek. Az ipari szabványnak megfelelő nagyméretű feladatok megoldására került sor, ugyanakkor gyakorlati példákra építettek fel és oldottak meg homogenizált egyenleteket. A projekt keretében nagyon oszcilláló megoldásokat adó parciális differenciálegyenleteket is vizsgáltak. Kutatók: Mészáros Alpár-Richárd, Pataki Előd-István és Takó István magiszteri hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

5.2. Belső pontos algoritmusok kutatása. A kutatás célja a lineáris és nemlineáris optimalizálás belső pontos algoritmusainak vizsgálata. A jelenlegi kutatás a lineáris optimalizálás prediktor-korrektor algoritmusaira vonatkozik. Olyan új algoritmusokat vezettek be, amelyekben az elmozdulásvektorok meghatározásának fontos szerepe van. Az algoritmusok megvalósítása érdekében számítógépes programokat fejlesztettek ki, amelyekkel nagyméretű, de szabványos feladatok oldhatók meg, így módon lehetőséget teremtve az egyes algoritmusok összehasonlítására. Kutatók: Felméri Ágnes, Forró Nóra, Papp Ingrid-Magdolna és Takács Petra-Renáta matematika és informatika szakos egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

5.3. Trajektóriakövető algoritmusok elmozdulásvektorai. A kutatás célja: optimalizálási feladatokra primál-duál belső pontos algoritmusok bevezetése új elmozdulás-vektorok segítségével. A projekt keretében fejlesztett szoftvert ezekre az algoritmusokra is kiterjesztik. Kutatók: Mester Ágnes, Forró Nóra, Papp Ingrid-Magdolna és Takács Petra-Renáta matematika és informatika szakos egyetemi hallgatók. A kutatási megbízatás periódusa 2012. november 1.–2013. március 31. A projekt az EME Matematika és Informatika Szakosztálya és a BBTE Matematika és Informatika Intézete közreműködésével folyik.

6. Agrártudományi kutatások

6.1. Régi alfajfajták állapotfelmérése a Sepsiszéki-medencében. Projektvezető: dr. Thiesz Rezső egyetemi adjunktus. A projekt célja: felmérni a Sepsiszéki-medence településein még fellelhető régi alfajfajták előfordulási arányát, elvégezni az állomány kor szerinti besorolását, vizsgálni a fajták gyümölcsmorfológiai és beltartalmi sajátosságait, kórokozókkal szembeni viselkedését. A cél az, hogy kiválogassák a létező állományból a legjellegzetesebb fajtatulajdonságokkal rendelkező egyedeket továbbszaporítás végett, a vidék gyümölcsállományának megújítása érdekében. Kutatók: Bandi Attila egyetemi gyakornok, Kovács Magdolna III. éves kertészmérnök hallgató. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

6.2. A Kis-Küküllő és a Maros közötti dombvidéken található diópopulációk kórokozókkal szembeni tűrőképességének vizsgálata. Projektvezető: dr. Thiesz Rezső egyetemi adjunktus. A kutatás célja megvizsgálni az adott diópopuláció biológiai értékét a kórokozókkal szembeni viselkedés szempontjából. Feltárni a magas tűrőképességgel rendelkező egyedeket további nemesítési génforrásként való felhasználás céljából. Kutatók: Bandi

Attila egyetemi gyakornok, Sztojka Bernadett III. éves kertészmérnök hallgató. A projekt az EME Agrártudományi Szakosztálya és a Marosvásárhelyi Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszék közreműködésével folyik. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

C) Orvostudományi és Gyógyszerészeti Osztály kutatási projektje

Orvostudományi és gyógyszerészeti kutatások. Projektvezető: dr. Egyed Zs. Imre egyetemi tanár. A projekt keretében az alábbi kutatások folynak:

1. Daganatpatológiai kutatások. Kutatásvezető: dr. Egyed Zs. Imre egyetemi tanár. Angiogenézis vizsgálata bördaganatokban. Immunhisztokémiai, morfometriai és sejtbioológiai módszereket alkalmazva különböző rosszindulatú bördaganatok normális és daganatos érképződményei arányának, területi megoszlásának, a daganatok terjedésében betöltött szerepének vizsgálata. Kutató: Varró Enikő doktorandus. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

2. Idegéletani kutatások. Kutatásvezető: dr. Szilágyi Tibor egyetemi tanár. Idegsejtek közötti kapcsolatok változása temporális epilepszia modellekben. A hippocampus gátló sejtjei szerepének vizsgálata elektrofiziológiai, immunhisztokémiai és számítógépes modellezés segítségével doktorandusok és hallgatók bevonásával. Kutatók: dr. Metz Erzsébet-Júlia, Orbán-Kis Károly, valamint Szöcs Ildikó, Gáll Zsolt doktorandusok és Szabadi Tímea orvos-tanhallgató. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

3. Gyógyszerformák tervezése. Kutatásvezető: dr. Sipos Emese egyetemi docens. Nyújtotthatóanyag-leadású rendszerek keresése újabb hatóanyagokkal és a gyógyszeripar által még nem használt megoldásokkal. Kutatók: Rédei Emőke, Fülöp Ibolya doktorandusok. A projekt az EME Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem együttműködésével folyik. A kutatási megbízatás periódusa 2011. november 1.–2012. március 31.

Kutatási eredmények, illetve várható eredmények

A kutatóintézet belső munkatársainak előkészületben levő kötetei:

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi történelmi adatok VII. 4–5) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi történelmi adatok VII. 6)

VII/6. Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Erdélyi magyar szótörténeti tár. XIV. (szerk. Fazakas Emese)

Erdélyi okmánytár. IV. (Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével Jakó Zsigmond)

Kolozsvári boszorkányperek. 1565–1822. (Szerk. Kiss András, Tóth G. Péter, Pakó László)

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. 1576–1599. (Bogdándi Zsolt)

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613). ETA VIII. 2 (Gálfi Emőke)

Családi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A Kálnoki család (Papp Kinga)

2012-ben belső tudományos munkatársaink összesen 3 könyvet, 23 tanulmányt, 5 cikket és kritikát, 12 recenziót és könyvismertetőt jelentettek meg, 20 szakmai előadást tartottak.

A külső munkatársak tevékenysége is nagyban hozzájárult tudományos eredményeink gyarapításához, az EME programjaiban végzett kutatásaikat számos kötetben és tanulmányban jelentették meg, egy részüket az EME saját kiadványaiban.

Az EME 2012. március 31-ig összesen 69 külső tudományos munkatársat foglalkoztatott a kutatási projektek keretében, ebből 39 fiatal kutatót (egyetemi hallgató, doktorandus), ezáltal segítve az oktatási intézmények, szakcsoportok tudományos tevékenységét. 2012. november 1-jétől 4 kutatás keretében 23 külső munkatársat foglalkoztat.

Kutatási programjaink támogatói: Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS), Magyar Tudományos Akadémia, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Wekerle Sándor Alapkezelő, Nemzeti Kulturális Alap, EME Orvostudományi Szakosztály, EME Műszaki Tudományok Szakosztály.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése. Információs és Dokumentációs Központ.

Az EME három működő könyvtári részleget tart fenn, melyeket az egyesület tagjai, a kolozsvári magyar egyetemisták, valamint az intézmény és kiadványai iránt érdeklődők látogatnak.

A *Rhédey-házban* levő központi könyvtárunk állományában lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok valamint szakfolyóiratok gyűjteményei találhatóak, valamint Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmás-kiadás gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból áll (repertóriumok, adatbázisok, szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

Központi könyvtárunkat a 2012-es évben 334 regisztrált olvasó használta, ezenkívül a Rhédey-házat rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2012 júniusában kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, augusztusban a Kolozsvári Magyar Napokon, és decemberben könyvvásárral egybekötött könyvbemutatót tartottunk.

A *Lőrinczi-házban* levő intézetrészleg a történelem, művészettörténet, régészet, segédtudományok iránt érdeklődő kutatókat fogadja. A Kézirattárban őrzött hagyatékokat, azok jellegéből adódóan, hazai és külföldi néprajzos, történész, színház- és filmtörténész, valamint nyelvész kollégák kutatják.

A könyvállomány az elmúlt évben Jancsó Miklós értékes adományával, továbbá néhai Csetri Elek akadémikus hagyatékából őrizetünkbe került kiadványokkal gazdagodott. Sikerült beszállítani és megfelelő módon elhelyezni Csetri professzor gazdag kéziratos hagyatékát is.

A *Jordáky-házban* működő könyvtárrészlegünk (melyben szépirodalom, nyelv- és társadalomtudományok, illetve szakfolyóiratok gyűjteményei található) szokásos olvasói forgalmat bonyolított le. Olvasónaplónkba az év során 1428 bejegyzés található (egyetemi hallgatók, oktatók, kutatók, valamint középiskolai diákok). Ehhez nagymértékben járult az év folyamán a Bethlen Gábor Alaphoz benyújtott pályázatunk pozitív elbírálása, melynek következtében folytattuk olvasótermünk korszerűsítését. Továbbra is nagy segítséget nyújt a könyvtár területén az ingyenes kábel nélküli internetszolgáltatás, mely megkönnyíti a diákoknak az elektronikus katalógusokhoz és bibliográfiákhoz való eredményes és gyors hozzáférést. A könyvtár anyagát és szolgáltatásait minden érvényes olvasójeggyel rendelkező személy igénybe veheti. Állományunkat korlátozás nélkül bocsátjuk az olvasók rendelkezésére, ezért is alakítottuk ki korszerű kölcsönzési rendszerünket.

Sajnálatos módon a 2011 második felében meghibásodott Erdélyi Közös Katalógus 2012-ben sem működött, ez nem csupán a könyvtárosi munkát nehezítette meg, hanem leszűkítette az olvasók lehetőségeit is. Így újra használatba kerültek a régi kartotékok, melyek azonban csupán a Jordáky-hagyatékban fellelhető, illetve a 2000. év előtt beérkezett könyvállomány eligazításában segítenek. Munkánk megkönnyítése végett a 2000. év utáni köteteket Excel-táblázatba rendszereztük, így elméletileg az online katalógus nélkül is a könyvtárunk állományának 90 százalékában tudunk tájékozódni. Azonban az online katalógust (hozzáférhetőségét, a tematikus keresést tekintve) sem a kartotékok, sem az Excel-táblázat nem tudja helyettesíteni.

Könyvtári állományunk 2012-ben is bővült. Az év folyamán az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének könyvtára a történezhallgatók könyvszerzéséhez elengedhetetlen köteteket adományozott a Jordáky-könyvtár számára.

Gyűjteménykezelés és fejlesztés

Az elmúlt év során 499 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, melyek adományok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába. Ezenkívül állományunk Marosi Pál hidrogeológus és Csetri Elek történész hagyatékával gyarapodott, melyek rendezése és elhelyezése folyamatban van.

Az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelepéldányok elküldését is központi könyvtárunk látja el.

Az elmúlt évben együttműködési megállapodást kötöttünk azokkal az intézményekkel, melyekkel rendszeres cserekapcsolatban állunk, valamint újabakkal vettük fel a kapcsolatot. A megállapodás értelmében rendszeresen eljuttatjuk kiadványainkat ezen intézményekbe. Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Entz Géza Alapítvány, Erdélyi Unitárius Egyház (Kolozsvár), Csíki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Muzeul Banatului Montan (Resicabánya), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely),

Muzeul Banatului (Temesvár), Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Országos Széchenyi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Információs Központja, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jósa András Múzeum (Nyíregyháza), Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg) stb.

Könyvtárunk állománya magánszemélyek adományaival is bővült. A 2012-es évben a következő személyek juttatták el adományaikat könyvtárunkba: Adamik Tamás, Balázs Sándor, Barabássy Sándor, Bartók Katalin, Benkő Elek, Benkő Loránd, Benkő Samu, Bényei Miklós, Buzás Pál, Egyed Ákos, Emödi András, Erős Vilmos, Gaal György, Gazda József, Imre Mihály, Jakab Albert Zsolt, Jancsó Miklós, Kálnoky Nathalie, Kántor Lajos, Kászoni Zoltán, Kiss Zsuzsanna, Kovács Kiss Gyöngy, Lupescuné Makó Mária, Magina Adrian, Markó Bálint, Málnási Ferenc, Mihály János, Molnár Kovács Zsolt, Monok István, Murádin László, Papp Klára, Pál-Antal Sándor, Péter Mária, Paládi-Kovács Attila, Rusu Adrian Andrei, Rüs-Fogarasi Enikő, Sófalvi András, Solymosi László, Szabó Tibor, Székely Terézia, Szendrei Ákos, Szöcs Péter Levente, Tapodi Zsuzsa, Tibori Szabó Zoltán. Az adományokat ezúton is köszönjük.

III. Az Erdélyi Digitális Adattár működtetése és fejlesztése

Az EME 2011-ben kiépült szabad hozzáférésű intézményi repozitóriumát, az Erdélyi Digitális Adattárat folyamatosan fejleszti. A Digitális Adattárnak három jellegzetes előnye van: egyrészt lehetőséget teremt a tudományos munkák széles körű megismertetésére (az indexelő rendszerek révén hatékonyan kapcsolják be a digitalizált és feltöltött anyagokat a világ tudományos vérkeringésébe); másrészt segíti, megkönnyíti a kutatók dokumentációs munkáját (ezzel könyvtár-szolgáltatási feladatokat is könnyűszerrel ellát); harmadrészt pedig a feltöltött, szellemi értéket jelentő anyagokat biztonságosan tárolja, megőrzi.

A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, mind a legfrissebb szakirodalmat és kutatási eredményeket. A jelenleg kilenc egységből (tárból) álló Digitális Adattár, mely elsősorban az EME régi kiadványainak digitális változatát, gyűjteményeinek adatait, illetve az erdélyi magyarság múltjával kapcsolatos történelmi forrásokat tartalmazza, folyamatosan bővül. A 2012. év végéig **15 189 tétel** került az adattárba, melynek elérhetősége: <http://eda.eme.ro/>.

A 2012. év jelentősebb digitalizálási programjai, illetve az elkészült dokumentumok elérhetőségének útvonala (egyedi kódja):

1. Az EME Kézirattárában lévő hagyatékok (jelenlegi gyűjteményeinek) feldolgozása <http://hdl.handle.net/10598/9110> A program célja: az EME Lakatos utcai kézirattárában őrzött kéziratok, térképek, fényképek, katalógusok elektronikus feldolgozása és közzététele és ezáltal az állomány védelme és kutathatóvá tétele.

1.1. Házsongárdi fotók, Jakó–Kiss-letét. A házsongárdi temető művészeti-történeti emlékeinek számbavételét Jakó Zsigmond professzor kezdeményezte, arra való tekintettel,

hogy az 1970-es években a temető műemlékegyüttes-jellege a folyamatos pusztítás miatt egyre inkább veszélybe került. A Jakó–Kiss-letétet alkotó Házsongárd-fotógyűjteményt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára őrzi. Az ismeretlen fényképész mintegy 418 felvételt készített a Házsongárdi temető régebbi, illetve jelentős személyiségek sírhelyeit jelölő sírköveiről. A projekt során a fényképek digitalizálására, majd a felvételek metaadatolására került sor, a képekhez hozzárendelt metaadatok dr. Kiss András kéziratából származnak. <http://eda.eme.ro/handle/10598/26193>

1.2. A hilibi Gál család levéltára. A hilibi Gál család levéltártöredéke 22 fasciculusból áll, amely lényegében a marosszéki makfalvi Dósa család iratanyaga. Ehhez járulnak a levéltár egészéhez készült leltárak (elenchusok), melyek alapján részben rekonstruálható az egykori forrásanyag. 2012-ben a levéltártöredék tájékoztató leírása és az 1600 előtti darabok digitalizált változata készült el, valamint hozzáférhetővé vált az EDA-ban. A későbbi iratokról általános tájékoztatás készült. A digitalizálás során összeállított jegyzék lehetővé teszi, hogy a kutatók könnyűszerrel tájékozódhassanak az innen remélhető források természetéről, kora és mennyisége felől. A hilibi Gál család levéltárának jegyzéke itt tanulmányozható (az online elérhető jegyzékek útvonala is megadott): <http://eda.eme.ro/handle/10598/26324>. A gyűjtemény (a mintegy 129 darab levéltári töredék) az EDA-ban itt érhető el: <http://eda.eme.ro/handle/10598/26196>.

2. Az EME egykori gyűjteményeinek digitalizálása <http://eda.eme.ro/handle/10598/9105>. A program célja: az Erdélyi Múzeum-Egyesület törekszik egykori, jelenleg állami kezelésben levő gyűjteményeinek, levéltári és könyvtári anyagainak (oklevelek, iratok, régi nyomtatványok, ritkaságok) digitalizálására. Az EME levéltári gyűjteményét (utolsó hivatalos nevén: az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára) a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága őrzi. Fontosnak tartjuk az itt található dokumentumok digitális formában való összegyűjtését és az Adattárunkban való elhelyezését. A 2012-es évben a Rhédey–Mikó család gyűjteményében található Debreczeni Márton-irathagyaték digitalizálása és részleges metaadatolása valósult meg.

Szintén ebben az évben a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárral kötött együttműködés keretében az EME egykori gyűjteményéből származó, ma az Egyetemi Könyvtárban található Debreczeni Márton-kéziratok digitalizálására is sor került. A közös projektben a kéziratok digitalizálását a könyvtárban végezték, ezek kétnyelvű metaadatolását pedig az EME vállalta. Lelőhelye az EDA-ban: <http://eda.eme.ro/handle/10598/13279>

A közös munka elindított egy olyan folyamatot, melynek nyomán további kutatási és digitalizálási együttműködésre nyílik lehetőség a két intézmény között.

3. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár digitalizálása <http://eda.eme.ro/handle/10598/9095> A program célja: az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztése és kiadása után az EME a Tár digitalizált változatának kivitelezését is felvállalta. A minőségi munka megvalósítását tartva elsősorban szem előtt, a kötetek szkennelését korrektúrázás követi, amely komplex feladat, úgymond utószerkesztési munka. 2012-ben a Tár III. kötetének digitalizálása folytatódott.

4. Teleki Mihály levelezése (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára) I–VIII. szerk. Gergely Samu. Budapest 1905–1926. 2000 oldal. A program célja: Teleki Mihály, az Apafi-kori Erdélyi Fejedelemség, a kuruc mozgalom kiemelkedő személyiségének

diplomáciai és magánlevelezésének digitalizálása. A munka szervesen illeszkedik az Erdélyi Múzeum-Egyesület azon kezdeményezésébe, hogy a ritkaságszámba menő, Erdélyben vagy akár Magyarországon is korlátozottan hozzáférhető források digitális formában, a világhálón minél szélesebb körben való hozzáférhetőségét biztosítsa. Az elmúlt évben a 7–8. kötetek anyagának digitalizálása készült el, így a teljes nyolckötetes sorozat már olvasható a világhálón: <http://eda.eme.ro/handle/10598/9109>

5. Az EME kiadványainak digitalizálása <http://eda.eme.ro/handle/10598/49>

A program célja az EME kiadványainak digitalizálása és megjelentetése a világhálón. Az elmúlt évben az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat további köteteinek digitalizálására került sor. Jelenleg a sorozat 198 kötete található meg az Adattárban.

Ugyanakkor sor került az Erdélyi Múzeum 1991–2012 között megjelenő számainak az EDA-ban való megjelenítésére. A már meglévő számokat kiegészítettük, illetve ahol szükséges volt, újraszkeneltük, a 22 évfolyam 49 füzetéből álló gyűjteményt részletes metaadatokkal is elláttuk. A periodika 1049 frissen feltöltött (tanulmányokra lebontott) tétellel gyarapodott. Elérhetősége: <http://eda.eme.ro/handle/10598/2516>.

6. Tervtár kialakítása és feltöltése <http://eda.eme.ro/handle/10598/15584>

A program célja: elsősorban kolozsvári, majd erdélyi épületekről készült tervek, felmérések digitális változatának és ezek elektronikus leírásának tárolása, megőrzése, kutathatóvá tétele. Az épületeket települések szerint csoportosítva lehet majd a tervtárban megtalálni. Az egy épületről különböző időben készített terveket (rajzokat) külön gyűjteményekben fogjuk elhelyezni. Jelenleg a tárban a 2011 nyarán végzett kolozsvári ferences kolostor építészeti felmérésének eredményei hozzáférhetők, nevezetesen rajzainak két állománytípusa: .pdf, illetve .jpg, a vektorális rajzok .dwg állománya zártkörű.

7. Periodikák Erdélyi Digitális Adattára (PEDA) <http://eda.eme.ro/handle/10598/16263>.

A program célja: a ritkaságszámba menő, Erdélyben megjelent, sokak által ma is használt szakmai folyóiratok digitalizálása is. 2012-ben – az EME, a Magyar Unitárius Egyház és az Országos Széchényi Könyvtár együttműködése keretében – a Keresztény Magvető (1861–2010), az Unitárius Közlöny (1887–2011) és a Nők Világa (1902–1908) folyóirat digitalizálására került sor. A digitalizálandó folyóiratokat az Unitárius Püspökség biztosította.

Az EDA fejlesztésének (digitalizálási munkálatainak) támogatói. Az Erdélyi Digitális Adattár tartalmának 2012. évi bővítése a Wekerle Sándor Alapkezelő, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és az EME Műszaki Tudományok Szakosztály támogatásának köszönhető.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója évente több tudományos kötetet jelentet meg, vagy egymaga, vagy más kiadókkal közösen, és rendszeresen megjelenteti az EME szakfolyóiratait is.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2012. év 1., 2., 3. 4. füzetje jelent meg (felelős szerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy), a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvaniae 2010/18/1 Biológia, a 2009–2010/17–18/2 Agronómia illetve 2011/19/1 Biológia

füzete (főszerkesztő: Fodorpataki László), az Orvostudományi Értesítő (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 2012. év 1. és 2. füzeté jelent meg (főszerkesztő: Egyed-Zsigmond Imre), a *Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka* konferenciakötet 17. száma jelent meg márciusban. Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban a 274. füzet: Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában* és a 275. füzet: Berki Tímea: *Magyar-román kulturális kapcsolatok a 19. század második felében* jelent meg. A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 5. kötete: Jancsó Árpád: *Az Arad–Temesvár vasútvonal története*, valamint 6. kötete: Márton László: *Kós Károly, a művészi kovácsoltvas formatervezője* került az olvasók kezébe.

Az EME gondozásába került Emberek és kontextusok sorozatnak két kötete jelent meg: Keszeg Vilmos: *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen* (6. kötet), Ozsvát Imola (s.a.r.): Nagy Julianna: *Miért nem lehettem költő?* (7. kötet). Köleséri Sámuel hagyatékát feldolgozó sorozatot is indítottunk 2012-ben, ennek egy kötete jelent meg: Jakó Zsigmond: *Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709–1732*.

Ezeken kívül más, sorozaton kívüli kötetek is megjelentek: Bakó Rozália Klára (szerk.): *The Chair: Visual Encounters with Power = Székek: vizuális találkozások a hatalommal*, Sipos Gábor: *Reformata Transylvanica: tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*, Csetri Elek: *Kelemen Lajos élete és munkássága*, Wilhelm Sándor: *A sujtásos küsz*, Egyed Péter (szerk.): *Felvilágosodás: magyar századforduló: a VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekcióinak előadásai*, Egyed Emese (szerk.): *A látható jelentés: színház és filmművészeti tanulmányok*, Németh Boglárka: *Aspect and Stativity in Hungarian*, Hubbes László Attila (szerk.): *Etno-pogányok: retorikai fogások a hálón innen és túl* (elektronikus kiadvány).

Más kiadókkal közösen gondozott kiadványaink: A Partium Kiadóval: Bánffi-Benedek Andrea: *Lyrík und Musik: Intra- und intermediale Bezugnahmen auf Musikalisches bei Paul Celan*, az Amaryllis Társasággal közös kiadásban: Lupescu Radu: *Mátyás király szülőháza*, a Scientia Kiadóval: Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás, nyelvi horizontok*, Pieldner Judit–Tapodi Zsuzsa (szerk.): *A tér értelmezései, az értelmezés terei*, valamint Custură, Ștefania Maria: *Istoria literaturii române: drama postbelică*. Kiadványainkról a következő címen lehet folyamatosan tájékozódni <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó: Biró Annamária.

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

2012-ben a román akkreditációs intézet újra változtatott a kiadók besorolási követelményein. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem és kultúratudományok kategóriában,² megszerezte a B kategóriát a filológia tárgykörére,³ valamint a C kategóriát az előadóművészetek témakörben.⁴ Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést, csupán a kategóriák változtak (a bizottság döntése alapján): történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktorandusok és a romániai tudományos életben részt vevő

² http://www.cncs-nrc.ro/wp-content/uploads/2013/01/ist.ed_.01.2013.pdf

³ http://www.cncs-nrc.ro/wp-content/uploads/2013/01/filo.ed_.01.2013.pdf

⁴ http://www.cncs-nrc.ro/wp-content/uploads/2013/01/spec.ed_.01.2013.pdf

kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Az EME kiadója odafigyel arra, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) részt vegyen a különböző könyves eseményeken is. Egyrészt minden friss kiadványunkat bemutatjuk az EME székházában, felkért szakértők közreműködésével, másrészt részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon is.

2012-ben az EME kiadója részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetők 2011–2012-es kiadványaink. Ugyanakkor önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a Könyvhét keretében pedig könyvbemutatókat tartott az EME-székházban. 2012 augusztusában az EME kiadója önálló standot működtetett a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán, ahol a kiadó promóciós anyagával és kiadványaikkal ismerkedhetett meg a nagyközönség.

2012 decemberében újra megrendezésre került a 2009-ben nagy sikerrel elindított karácsonyi könyvvásár, ahol az aktuális év kiadványainak bemutatása mellett az érdeklődők kedvezményes áron juthattak legfrissebb köteteinkhez. A 2012-es könyvtermés bőségének köszönhetően ezt az idén már két különböző napon kellett tartani, több kötet bemutatása is erre az ünnepi rendezvényre került.

Kiadványaink támogatói. Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus Hungarica ösztöndíjprogramjai, a Wekerle Sándor Alapkezelő, a romániai Communitas Alapítvány, az AFCN (Romániai Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága), az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Gedeon Richter Románia Rt. támogatásának köszönhető.

V. Szakmai képzések

Intézményünk keretei közt 2012-ben is sor került szakképzésekre. A szakmai képzések megszervezésével, támogatásával, hazai és külföldi szakemberek meghívásával az EME egyrészt háttérintézményként segíti az egyetemeken folyó magyar nyelvű felsőoktatást, másrészt a magyar nyelvű tudományművelést.

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya VII. Technikatörténeti alkotótáborának keretei közt került sor az építész, művészettörténész, tájépítész és turisztika szakos diákok nyári gyakorlatára. A kéthetes rendezvény alatt – melynek fő témája a Fellegvár megismerése, megismertetése és felhasználhatóságának vizsgálata javaslatlétellel – a délelőtti méréseket délután szakmai előadások követték. A mintegy harminc részt vevő diák különböző egyetemokről érkezett: a kolozsvári Műszaki Egyetem építész karáról, a kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem tájépítész karáról, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem földrajz-turisztika és művészettörténet karáról, ugyanakkor részt vettek a temesvári Műszaki Egyetem építész karáról, és két csoportvezető képviselte a budapesti Műszaki Egyetem építészmérnöki karát is. A képzés a Romániai Építész Kamara Guttman

Szabolcs által elnökölt erdélyi fiókjával közös rendezvényként valósult meg, programfelelős Czili László építész. A képzést a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Romániai Építész Kamara Erdélyi Fiókszervezete támogatta.

Az Orvostudományi Szakosztály a 2012-es évben is több továbbképzőt szervezett, amelyeket a Román Orvosi Kamara kreditpontos rendezvényként ismert el. A márciusban tartott Családorvosi továbbképző konferencia, a szeptember 21–22-én a XX. Báthory Napok keretében tartott XIX. Orvosi továbbképző, valamint a decemberben megszervezett Fogorvosi továbbképző részletes ismertetése a szakosztályi beszámolóban olvasható. A képzéseket a Bethlen Gábor Alap és az Orvostudományi Szakosztály támogatta.

Beruházások, eszközfejlesztések

A 2012-ben az Egyesület 41 560 lejt fordított beruházásokra, eszközfejlesztésre. Az elmúlt évben sikerült felújítani a Lőrinczi-ház bejárati kapuját, udvarát és kerítését, ezek a munkálatok már halaszthatatlanok voltak. Ezenkívül a Kutatóintézet informatikai eszközeinek állományát bővítettük, az elavult vagy használhatatlanná vált számítógépeket újakra cseréltük, és jogtisztá szoftverekkel láttuk el. Az Országos Felsőoktatási Kutatási Tanács (CNCSIS) finanszírozásával egy nagy teljesítményű videoprojektort is beszerezett a Kutatóintézet.

Adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az éves működés költségvetését 2012-ben is sikerült a tervezetthez képest teljesíteni, a fenntartási költségek több mint 12%-os visszaszorításával és a személyi kiadások 6%-os csökkentésével. A beruházások 44%-ban maradtak el a tervezett szinthez képest. Takarékosági és elővigyázatossági szempontokat figyelembe véve a költségvetés projektektől függő tételeit az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényegi változás az elmúlt évekhez képest. A költségvetés legnagyobb tétele 2012-ben is az állandó alkalmazottak személyi kiadása (21 fő), ez a kiadások összességének több mint 40%-át alkotja. A külső kutatási programok, a digitalizálási projektek és az egyéb megbízások a teljes költségvetés 18%-át képezik. A fenntartási, működési költségek 15%-ban mutathatók ki, míg a fennmaradó részt a rendezvények, szakképzések (13%), kiadványok előállításának költségei (9%), beruházások (3%) és a pénzügyi költségek (2%) alkotják.

A költségvetéshez rendelt bevételforrások szerkezetében sem mutatkozik jelentős eltérés az eddigieket tekintve. 2012-ben Egyesületünk saját forrásai az összes bevétel 29%-át tették ki, a magyarországi támogatások 52%-át, míg a romániai támogatások 19%-át.

A támogatások megoszlásában mutatkozik némi eltérés az előző évekhez képest. Míg az elmúlt években a 80/20%-os arány volt kimutatható a magyarországi és a romániai támogatások megoszlásában, addig a 2012-es évet tekintve ez az arány 73/27%-ra módosult a magyarországi támogatások apadása miatt.

Belföldi intézményi támogatók (az összes bevétel \approx 19%-a): az Országos Felsőoktatási Kutatási Tanács (14,38%), Communitas Alapítvány (1,56%), Kolozsvári Polgármesteri Hivatal (0,4%), RMDSZ Ügyvezető Elnöksége (1,21%), Romániai Nemzeti Kulturális Alap (1,74%). Magyarországi támogatóink (az összes bevétel \approx 52%-a): a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (39,13%), a Magyar Tudományos Akadémia (9,21%), NKA (3,07%).

Egyesületünk munkáját a Harplast Kft., Evoline Kft., Digitalis Kft., Vitamed Pharma Kft., Tünde Gyógyszertár Kft. segítették. A támogatásokat ezúton is köszönjük!

Az MTA Domus Hungarica ösztöndíjprogramjai ebben az évben is nagy segítséget nyújtottak kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos támogatását is.

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Továbbra sem sikerült tulajdonjogunkat elismertetni az EME egykori javai, igen értékes tudományos gyűjteményei fölött, holott az egyesület elnöksége az évek során több beadványban szorgalmazta ezek státusának rendezését. E kérdés mielőbbi rendezéséhez politikai akarat is szükséges.

A Kolozsvár főtérén levő ingatlanunk, a Wass Ottilia-ház visszaszerzése érdekében már évek óta pert folytat intézményünk, illetve adminisztratív eljárással próbálkozunk, eddig eredménytelenül (Bukarestben a restitúciós bizottságnál, illetve a Kolozsvári Tanácsnál).

Jogigényünket természetesen továbbra is fenntartjuk, ugyanis távlati terveink között kiemelt fontosságú a Regionális Tudásközpont létrehozása, melynek visszaigényelt főtéri ingatlanunk adna majd otthont.

A Jordáky-ház megosztásának kérdése folyamatban van. Az EME kezdeményezésével 2011-ben indított vagyonmegosztási eljárás mind ez ideig nem zárult le, jelenleg a megváltási díj összegén folytatunk tárgyalást a Kolozsvári Tanács illetékes szerveivel.

Néhai Müller Ádám egykori főtitkárunk hagyatékának kérdése lezárult. A 2003. július 9-én hitelesített végrendelet egyesületünket a hagyatéki vagyon kizárólagos örökösének jelölte meg. Az örökséget elfogadtuk, és a Jókai/Napoca u. 14. sz. alatti lakrészre a tulajdonjogunkat telekkönyvezettük.

Zárszó

Az évek során az EME keretében folyó tudományos tevékenységek megerősödtek, diverzifikálódtak. A kutatások több szakterületre is kiterjedtek, háttérintézményként segítve a felsőfokú magyar oktatást, kutatást, tudósutánpótlást. A Kiadó tevékenysége iránt – a folyamatosan elismertett tudományos besorolása révén – egyre nagyobb az érdeklődés a tudományt művelők részéről, akár csak az EME-kiadványokban (önálló kötetek, időszaki kiadványok, sorozatok) való publikálásra. A megnövekedett igények kiszolgálására s a feladatok teljesítésére természetesen ezután is szükség van a biztonságos, kiszámítható és folyamatos finanszírozási háttérre,

a kutatóműhelyek épületeinek fenntartására, mivel csupán így őrizhetjük meg a már meglévő értékes humán erőforrásainkat, és vihetjük be eredményeinket a tudományos élet körforgásába.

Ehhez kérem valamennyiük hozzájárulását, megköszönve a kollégák segítségét, eddigi eredményes munkájukat, ugyanakkor köszönetünket fejezem ki a támogatóknak önzetlen segítségükért!

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2012. március 2-án

Bitay Enikő sk.
főtitkár

Contents

Mónika Péter: The Relationship between Perception and Comprehension in Plato's Philosophy	1
Irén Kányádi: Concepts of the Space in Medieval and Renaissance Treatises.....	12
Attila Szigeti: Embodiment in Perception and Conceptualization	21
András Jakab: The Lived-World of Painting	30
Levente Papp: The Relationship between Phenomenal Experience and Intentionality.....	41
Csaba Olay: Karl Jaspers from Neoexistentialist Perspective	52
István Lakatos: Ontic Constructs of the Oscillations of the Self in some Poems of Attila József.....	63
László Gál: Sound Propositions.....	77
Zsuzsanna Lurcza: The Need to Deconstruct Cultural Identity – A Postmodern Approach	87
M. Attila Demeter: The Possibilities of Conservative Politics in Eastern Europe.....	99
Levente Várna: On the Traces of Power	109
Károly Veress: Communicative Efficiency and/or Comprehensive Communication. Theses for Turns	118

Review

Zoltán Gregus: What about the Beauty?.....	128
Huba Csiki: Boundary Surfaces of the Body.....	130
Zsolt Lázár: Possibles Interpretation of Identity in Applied Philosophie	132
Éva Tankó: The Crisis Communication	134
Adél Máté: The Journal <i>Többlét</i> – 2012	137
Erzsébet Kerekes: Ernő Fábrián and Imre Madách.....	140
István Dávid: New Studies in the Hungarian History of Philosophy	143

Society Communications

The Awarding of Entz Géza-Price in 2013	145
Kolumbán József's Laudation.....	150
Németh Sándor's Laudation.....	152
Szilágyi Pál's Laudation	154
Veress Erzsébet's Laudation	156
Wanek Ferenc's Laudation	157
Enikő Bitay: Secretary General's Report.....	158

Cuprins

Péter Mónika: Relația dintre percepție și comprehensiune în filozofia lui Platon	1
Kányádi Irén: Concepții ale spațiului în tratate de pictură medievale și renașcentiste	12
Szigeti Attila: Intrupare în percepție și conceptualizare	21
Jakab András: Lumea trăită a picturii	30
Papp Levente: Relația dintre experiența fenomenală și intenționalitatea	41
Olay Csaba: Carl Jaspers în perspectivă neoexistențialistă	52
Lakatos István: Construcții ontice ale oscilării eului în câteva poezii ale lui József Attila	63
Gál László: Propoziții de sunete	77
Lurcza Zsuzsanna: Analiza deconstructivistă a identității culturale – o abordare postmodernistă	87
Demeter M. Attila: Posibilitățile politicii conservatoare în Europa de Est	99
Várna Levente: Pe urmele puterii	109
Veress Károly: Eficiență comunicativă și/sau comunicarea comprehensivă. Teze ale cotiturii	118

Recenzii

Gregus Zoltán: Așadar cum stăm cu problema frumosului? Un arsenal al cuvintelor de referință	128
Csiki Huba: Suprafețele limită ale corpului	130
Lázár Zsolt: Posibile modalități de interpretare a identității – în perspectiva filozofiei aplicate	132
Tankó Éva: Comunicarea crizei	134
Máté Adél: Numerele din 2012 ale revistei Többlét	137
Kerekes Erzsébet: Madách în viziunea lui Fábíán Ernő	140
Dávid István: Studii noi despre istoria filozofiei maghiare	143

Comunicări ale Societății

Decernarea Premiului Entz Géza Díj în 2013	145
Laudația Kolumbán József	150
Laudația Németh Sándor	152
Laudația Szilágyi Pál	154
Laudația Veress Erzsébet	156
Laudația Wanek Ferenc	157
Raportul secretarului general despre activitatea Societății în anul 2012	158
<i>Contents</i>	197

Tartalom

Péter Mónika: Az érzékelés és megértés viszonya Platónnál	1
Kányádi Irén: Térkoncepciók a középkori és reneszánsz tractatusok alapján	12
Szigeti Attila: Testiség az észlelésben és a fogalomalkotásban	21
Jakab András: A festészet megélt-világa	30
Papp Levente: A fenomenális tapasztalat és az intencionalitás kapcsolata	41
Olay Csaba: Karl Jaspers neoegzisztencialista nézőpontból	52
Lakatos István: Az én oszcillációjának ontikus konstrukciói József Attila néhány költeményében	63
Gál László: Hangmondatok	77
Lurcza Zsuzsanna: A kulturális identitás dekonstrukciós igénye – posztmodern megközelítés	87
Demeter M. Attila: A konzervatív politika lehetőségei Kelet-Európában	99
Várna Levente: A hatalom nyomában	109
Veress Károly: Kommunikatív hatékonyság és/vagy megértő kommunikáció. Tézisek a fordulathoz	118

Szemle

Greguss Zoltán: Hogyan is állunk a széppel? Hívószavak tárháza	128
Csiki Huba: A test határfelületei	130
Lázár Zsolt: Lehetséges identitásinterpretációk – alkalmazott filozófiai horizontban	132
Tankó Éva: A válság kommunikációja	134
Máté Adél: A Többllet 2012-es számai	137
Kerekes Erzsébet: Fábíán Ernő és Madách	140
Dávid István: Újabb tanulmányok a magyar filozófia történetéből	143

Egyesületi közlemények

Az Entz Géza Díj odaítélése 2013-ban	145
Kolumbán József laudációja	150
Németh Sándor laudációja	152
Szilágyi Pál laudációja	154
Veress Erzsébet laudációja	156
Wanek Ferenc laudációja	157
Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2012. évi munkájáról	158

